

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XXXIX

No : 154

Nisan 1975

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 7 5

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, İncelemeler :	Sayfa
BİLGİ, ÖNDER: Kültepe Kazılarında Bulunmuş olan İnsan Figürleri (16 resimle birlikte)	201
————— : Anthropomorphic Representations from the Mound of Kültepe (with 16 fig.)	209
AKOK, MAHMUT: Konya Şehri İçindeki Alâeddin Tepesinde Türk Tarih Kurumu adına Yapılan Arkeolojik Kazıların Mimari Buluntuları (37 resim ve planla birlikte)	217
HAFIZ, NİMETULLAH: Prizren'de Yeni Bulunan Birkaç Türk Yazıtı (6 resimle birlikte)	225
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İSMAİL HAKKI: Sultan III. Selim ve Koca Yusuf Paşa (4 fotokopi ile birlikte)	233
SONYEL, DR. SALÂHİ R.: Son Osmanlı Padişahı Vahidettin ve İngilizler (4 fotokopi ile birlikte)	257
KURAT, DOÇ. DR. YULUĞ TEKİN: Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası 1923-1973	265
Nekroloji :	
AKURGAL, ORD. PROF. DR. EKREM: Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel	309
İĞDEMİR, ULUĞ: Mansel'in Ardından (3 resimle birlikte)	313
TANER, HALDUN: Bir Hocanın Ölümü.	315
DARGA, MUHİBBE: Yitirdiğimiz Büyük Değer.	319
ALKIM, U. BAHADIR: Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel'in Yayınları.	323
Bibliyografya :	
BALCIOĞLU, BURHAN: Harry, A. Hoffner, Jr. <i>Alimenta Hethaeorum, Food Production in Hittite Asia Minor.</i>	339
FAYDA, DR. MUSTAFA: Mehmed Fuat Köprülü, <i>Kıyâmu'd-Devleti'l-Osmaniyye</i>	347
ŞAKIROĞLU, MAHMUT H.: Hasan-Âli Yücel, <i>Kültür Üzerine Düşünceler</i>	351
1974 yılının ilk yarısında Türk Tarih Kurumu Kitaplığına gelen Kitap ve Dergiler	357
Kapakdaki Resim : Kültepe'nin IB katında bulunmuş olan M. Ö. XVIII. yüzyıla ait pişmiş topraktan bir vazo.	

B E L L E T E N

Cilt: XXXIX

NİSAN 1975

Sayı: 154

KÜLTEPE KAZILARINDA BULUNMUŞ OLAN
İNSAN FİGÜRİNLERİ

ÖNDER BİLGİ

Bu makalenin konusunu teşkil eden ve “İdol” olarak tanımlanan 16 insan figürünü¹, Kültepe’de (Kaniş) 1959 (Lev. I, II ve III, 16) ve 1970 (Lev. III, 15) dönemlerinde yapılan kazılarda ve sistematik kazılar başlamadan evvel (Lev. III, 14) ele geçirilmiştir. Bu figürinlerden 3’ü hariç ki, bunların tabakaları belli değildir, diğerleri ölü hediyesi olarak höyüğün P/37 ve P/37-38 plankarelerine rastlayan ve megaron planlı binanın² güneydoğu köşesinin tam altında ortaya çıkartılan dikdörtgen planlı 2 taş sanduka mezardan biri içinde bulunmuştur.

Figürinlerden yalnız biri mermerden (Lev. III, 16), diğerleri alabasterden yapılmış olup, cilâlanmışlardır. Ölçüleri 3 cm. ile 16.5 cm. arasında değişir. Ölü hediyesi olan figürinlerden bazılarının aşınma (Lev. I, 2) veya vücutlarında hasar (Lev. I, 3; II, 7 ve 11) göstermeleri ve diğerlerinin baş ve boyunlarının olmamaları (Lev. I, 4-5 ve II, 8, 12-13) nedenleri ile bu eserlerin mezara konulmadan evvel kullanılmış oldukları anlaşılmaktadır.

¹ Bu eserleri ilk defa Londra’da hazırlamış olduğum “İnsan Figürinlerinin Gelişimi” ile ilgili doktora tezimde kullanmama ve şimdi de bu makale ile yayınlamama müsaade eden Kültepe Kazısı Müdürü hocam Prof. Dr. Tahsin Özgüç’e teşekkürlerimi sunarım.

² T. Özgüç; Yeni Araştırmaların Işığında Eski Anadolu Arkeolojisi, *Anadolu* VII, 1963 Plan I, Levha IV ve V.

Bu figürinlerden biri hariç, diğerlerinin hangi pozisyonda tasvir edildikleri, aşırı derecede stilize edilmiş olmaları nedeni ile belli değildir. Hariç tutulan figürin (Lev. III, 14) ayakta durur vaziyette ve diğerleri gibi yassı olarak yapılmıştır. Bu figürinin üzerinde arkada birbirini kesen bandlara asılı kare şeklinde bir önlük görülür. Ayrıca gözleri de işlenmiştir. Gözlerin belirtilmesi bakımından tabakaları belli olmayan diğer 2 figürin de (Lev. III, 15-16) bu figürini andırır. Bu eserlerden birinde ayrıca kaşlar da 2 düz hatla belirlenmiştir (Res. 16). Hakikatte, bu son figürinin bir insanı temsil ettiğini göz ve kaşlara sahip olmasından anlıyoruz, çünkü kendisi oval biçimli yassı bir çakıl taşına benzer bir mermer parçasıdır. Gözleri işlenmiş ikinci figür daha fazla antropomorfik özellik gösterir. Üçgen biçimli başı ile düşey dikdörtgen vücudu arasında boynu gösterilmiştir.

Mezarda bulunmuş figürinlere gelince, bunların baş ve boynuları kısa veya uzun, gittikçe sivrileşen saplarla temsil edilmiştir. Vücutlarının işlenişi bakımından 2 grupta toplanırlar: belleri 2 çentikle belirlenenler (Lev. I) ve belirlenmeyenler (Lev. II). Beli gösterilmeyen figürinlerin vücutları oval (Lev. II, 6-8), yuvarlak (Lev. II, 9-10), kare (Lev. II, 11-12) ve yatay dikdörtgen (Lev. II, 13) şeklinde işlenmişlerdir.

Figürinlerin tarihleri ve benzerleri :

Yukarıda bahsedildiği gibi, ölü hediyesi figürinler “megaron planlı binanın” altında, bir tabaka içindeki mezarda bulunmuştur. T. Özgüç’ün yazdığı gibi, Kültepe’de “megaron planlı bina” Eski Tunç Çağı III’ün “b” safhasına tarihlenir. Bu safha, ayrıca, Kültepe’de “Intermediate” (= Geçişçağı) ismi verilen boyalı çanakçömlekle karakterize edilir. T. Özgüç’ün ifade ettiği üzere, bu boyalı keramik höyükte ilk defa aynı devrin “c” safhasında ortaya çıkar ki, bu yenilik Kültepe’de Eski Tunç Çağı III’ün başladığına işaret eder. Hafir mezarların bulunduğu tabakada “Intermediate” keramiğin bulunmadığını tesbit etmiş ve bu nedenle figürinler Eski Tunç Çağı II devrine ait bir tabakaya tarihlenmiştir.

Mezarda ele geçirilmiş ve başları, boynuları bir sap ile gösterilmiş olan bu figürinlerin paralelleri güneybatı, kuzeybatı ve Orta Anadolu’daki merkezlerde görülür. Bu tip figürinlerin bilinen en eski örnekleri Can Hasan’ın Geç Kalkolitik devre tarihlenen I inci taba-

kasında ortaya çıkarılmıştır³. Aynı devre tarihlenen diğer bir örnek ise, Burdur ilinin tam güneyine düşen kazılmamış bir höyük olan Aktaş'ta tesadüfen ele geçirilmiştir⁴. Eski Tunç Çağı I'e ait bu tip eserler bir grup halinde Beycesultan'ın XVII nci tabakasında⁵, Alacahöyükte⁶, Yortan mezarlığında⁷, Hacılar⁸ ve Ağın⁹ gibi kazılmamış höyüklerde bulunmuştur. Bu figürinler Eski Tunç Çağı II'de yalnız kuzeybatı ve Orta Anadolu'da görülürler ve Thermi¹⁰, Truva¹¹, Karayavşan¹², Asarcıkhöyük¹³ ve Alişar¹⁴ gibi merkezlerde ortaya çıkarılmışlardır.

Kültepe örnekleri Eski Tunç Çağı I figürinlerinden ziyade Eski Tunç Çağı II merkezlerinde bulunmuş olanlarla müşterek hususiyetler gösterirler, çünkü Kültepe eserlerinde kollar hiçbir şekilde temsil edilmemiştir. Buna mukabil Kültepe örneklerinin bazılarında bel 2 çentikle belirtilmiştir (Lev. I). Bu bakımdan da bu tiplerin paralelleri yoktur. Belleri işaretlenmemiş Kültepe figürinlerinin, vücutları yatay

³ Yayınlanmamış olan bu eserler Ankara Arkeoloji Müzesinde muhafaza edilmektedir.

⁴ Kunst und Kultur der Hethiter, Zürich 1961 Res. 4.

⁵ S. Lloyd - J. Mellaart; Beyce Sultan, 1962 Cilt I Res. F. 1 No. 1-14 ve Levha XXXII No 1.

⁶ R. O. Arık; Alacahöyük Hafriyatı - 1935, 1937 Levha CCXXI No. 138.

⁷ H. Bossert; Altanatolien, 1942 Res. 129.

⁸ Yayınlanmamış olan bu eserler Konya'daki Koyunoğlu Müzesinde muhafaza edilmektedir.

⁹ S. Alp; Güneybatı Anadolu'da bulunmuş olan Eski Tunç Çağı Mermer İdolları, *Belleten* 29, 1965 Levha V No. 8-9.

¹⁰ W. Lamb; Excavations at Thermi in Lesbos, 1936 Levha XXVI No. 30-54, 30-55 ve 31-73.

¹¹ C. W. Blegen ve diğerleri; Troy I: The First and Second Settlements 1950 Cilt I Kısım 2 Levhalar Res. 216 No. 37-359.

H. Schliemann; Ilios, 1880 No. 211.

W. Dörpfeld; Troja und Ilion, 1902 Cilt I No. 345b ve 345c.

¹² Yayınlanmamış olan bu eserler Ankara Arkeoloji Müzesinde muhafaza edilmektedir.

¹³ W. Orthmann; Untersuchungen auf dem Asarcık höyük bei Ilıca, *Istanbul Mitteilungen* 1966 Levha 7 No. 3.

¹⁴ E. Schmidt; The Alişar höyük: seasons of 1928 and 1929, kısım I cilt XIX Res. 62 No. 70, 2182, 956, 957, 103.

H. H. von der Osten; The Alişar höyük: seasons of 1930-32, kısım I cilt XXVIII Res. 182 No. 1318, 805, 1511.

dikdörtgen şeklinde olanlarının benzerleri Asarcıkhöyükte¹⁵, Thermi'de¹⁶, yuvarlak olanlarının eşleri Thermi¹⁷, Karayavşan¹⁸, Alişarhöyük'te¹⁹ görülür. Hernekadar bu paraleller mermer²⁰ veya pişmiş topraktan²¹ yapılmış iseler de. Karayavşan ve Alişar'da bulunmuş olan örneklerde vücutların çizgi bezeklerle süslenmelerine ilaveten gözler de işaretlenmiştir. Kültepe'de pişmiş toprak figürinler de bulunmuştur²², fakat bunlarda yalnız vücutlar süslenmiştir. Ayrıca, Kültepe'den bir mermer örnek de bilinmektedir²³. Tam benzeri Alişar'da²⁴ görülen bu eser sistematik kazılardan önce tesadüfen ele geçmiştir.

Ayakta durur vaziyette gösterilmiş figürine gelince, bu eserin paralelleri yalnız Orta Anadolu'da görülür. Bu figürin Orta Anadolu örneklerden yalnız boynunun çok uzun olması ile değil, fakat alabasterden yapılmış olması ile de farklılık gösterir. Alişar²⁵, Eti Yokuşu²⁶ ve Koçumbeli'de²⁷ bulunmuş figürinler pişmiş topraktan yapılmışlardır. Eti Yokuşu ve Koçumbeli örneklerinde de kare şeklinde bir önlük vardır, fakat bu önlük Kültepe figürindeki gibi bantlı değildir. Ayakta durur vaziyette ve kare şeklinde bir önlük ile gösterilmiş olması nedeniyle bu tesadüfi buluntu Alişar, Eti Yokuşu ve Koçumbeli örnekleri gibi Eski Tunç Çağı II'ye tarihlenir.

İkinci tesadüfi buluntunun tam benzeri yoktur. Bununla beraber düşey dikdörtgen şeklinde bir vücuda sahip olması nedeni ile Batı

¹⁵ W. Orthmann; Ibid. loc. cit.

¹⁶ W. Lamb; Ibid., Levha XXVI No. 30-35.

¹⁷ W. Lamb; Ibid., Levha XXVI No. 30-54.

¹⁸ Ankara Müzesinde.

¹⁹ E. Schmidt; Ibid., Res. 62 No. 956, 957, 103.

H. H. von der Osten; Ibid., Res. 182 No. 805, 1511.

²⁰ Thermi, Asarcık höyük ve Alişar (Osten, Res. 182 No. 805 ve Schmidt Res. 62 No. 956).

²¹ Karayavşan ve Alişar (Schmidt, Res. 62 No. 957, 103 ve Osten, Res. 182 No. 1511).

²² Halen bu eserler yayınlanmamıştır.

²³ K. Karamete; Idoles Recemment Découvertes au Kültepe, *Revue Hittite et Asiatique* 1938 29 Janv. Levha 3 No. 20.

²⁴ H. H. von der Osten; Ibid., Res. 182 No. 805.

²⁵ H. H. von der Osten; Ibid., Res. 183 No. 144.

²⁶ Ş. A. Kansu; Les Fouilles d'Eti Yokuşu, 1940 Res. 81 No. 382, 290, 291.

²⁷ Yayınlanmamış olan bu eserler Orta Doğu Teknik Üniversitesi Müzesinde muhafaza edilmektedir.

Anadolu'daki merkezlerdeki Eski Tunç Çağı II²⁸ ve III²⁹'e ait figürinleri hatırlatır. Yalnız, üçgen şeklindeki başı batıya yabancıdır, fakat Kültepe'de Eski Tunç Çağı III'de ele geçirilmiş olanların benzeridir. Ancak, Kültepe'de bu üçgen başlar istisnasız olarak daima uzun boyunlu ve yuvarlak gövdeli olarak yapılmış yassı figürinlerde görülür³⁰. Gözlerinin iri yuvarlak oyuklar şeklinde gösterilmiş olması nedeni ile bu figür yine Orta Anadolu'da pişmiş topraktan yapılmış ve sadece Eski Tunç Çağı II'ye ait eserlerin³¹ paraleli olarak kabul edilir. Bu nedenle de alabasterden yapılmış olmasına rağmen Eski Tunç Çağı II'ye tarihlenir.

Tabakası belli olmıyan oval biçimli figürin, şekil bakımından şüphesiz Orta Anadolu'ya yabancıdır ve benzerleri Truva ve Aphrodisias'ın Eski Tunç Çağı III tabakalarında görülür. Aphrodisias örnekleri dikdörtgen biçimlidir³². Buna mukabil Truva figürinleri fasulye³³ ve dikdörtgen³⁴ şeklinde görüldüğü gibi oval olarak da yapılmışlardır³⁵. Her iki merkezde de bulunanlarda gözler ve kaşlar ensize nokta ve çizgilerle belirtilmiştir. Truva eserlerinde kaşlar kıvrılmış ve yüzün ortasında birleştirilerek burun teşkil edilmiştir. Kültepe örneğinde kaşlar düz hatlarla gösterilmiştir ve şekli itibarı ile de Eski Tunç Çağı III'e tarihlenir.

Noticeler :

Kültepe'de bu eserlerin keşfinden sonra şimdi açıkça bellidir ki, Orta Anadolu ve bilhassa Kayseri ovası antropomorfik idollerin

²⁸ C. W. Blegen; *Ibid.*, Res. 360 No. 36-297, 37-628, 37-49, 37-258 Res. 216 No. 33-324, H. Schliemann; *Ibid.*, Res. 224 ve 223, W. Dörpfeld; *Ibid.*, Res. 344f.

²⁹ C. W. Blegen ve diğerleri; *Troy II: The Third, Fourth and Fifth Settlements*, 1951 Cilt II Kısım 2 Levhalar Res. 48 No. 34-436, 33-179 ve Res. 149 No. 37-82, 36-406.

B. Kadish; *Excavations of Prehistoric Remains at Aphrodisias 1967 American Journal of Archaeology* 73, 1968 Jan. Levha 23 Res. 5 B. Kadish; *Excavations of Prehistoric Remains at Aphrodisias 1968-1969, AJA*, 76 1971 Levha 29 Res. 33.

³⁰ N. Özgüç; *Marble Idols and Statuettes from the Excavations at Kültepe, Belleten* 21 1957 Res. 17-18, 21, K. Karamete; *Ibid.*, No. 15-16.

³¹ Alishar höyük, Koçumbeli, Ahlatlıbel, Eti Yokuşu.

³² B. Kadish; *Ibid.*, 1971 s. 131 No. 8.

³³ W. Dörpfeld; *Ibid.*, Res. 348b.

³⁴ W. Dörpfeld; *Ibid.*, Res. 348a ve 348i.

³⁵ H. Schliemann; *Ibid.*, No. 215.

W. Dörpfeld; *Ibid.*, Fig. 348h.

takdimi bakımından güneybatı ve kuzeybatı Anadolu'dan farklılık göstermez. İlk defa Geç Kalkolitik devirde Can Hasan'da, daha sonra Eski Tunç Çağı I'de Beycesultan'da görülen sap başlı figürinler, kuzeybatı ve Orta Anadolu'da Eski Tunç Çağı II'de bulunmuşlardır. Yalnız, bu figürinlerin bu devirde aniden mi ortaya çıktıkları, veya Geç Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı I örneklerinin devamı mı oldukları bilinmemektedir. Bu hususta bir mütalaa vermek mümkün değildir, çünkü bu tip eserlerin bulunduğu Karayavşan ile Asarcık höyükte Eski Tunç Çağı II'den öncesine tarihlenen kültür katları yoktur ve Alishar'da tespit edilmiş olan Eski Tunç Çağı I'e ait tabakalarda bu figürinlere rastlanılmamıştır. Diğer taraftan, sap başlı figürinlerin Orta Anadolu'ya Eski Tunç Çağı II devrinde kuzeybatı Anadolu'dan tanıtılmış olabileceği düşünülebilir. Bu görüş de henüz tutarsızdır, çünkü bu bölgede de Eski Tunç Çağı II'den eskiye ait kültür katları veren bir merkez bulunamamıştır. Ayrıca, Thermi, Truva gibi merkezlerdeki örneklerin sayısı çok azdır.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Kültepe'nin iki tesadüfi buluntusu (Lev. III, 15-16) Orta ile batı Anadolu arasında bir kültürel bağlantı gösterir. Bu bağ, H. Schliemann'ın Truva'da yaptığı kazıda bulduğu bir figürin başı³⁶ ile daha da kuvvetlendirilebilir. Söz konusu baş üçgen şeklindedir ve tek merkezli ikişer daire ile belirtilmiş göz- lere sahiptir. Ayrıca, boyun üzerinde ensize düz hatlar vardır ki, bunların boyun kolyeleri olduğu söylenebilir. Böyle özelliklere sahip bu tip başlar Kültepe'ye hastır ve yalnız Eski Tunç Çağı III'de görülür. Her ne kadar Kültepe'nin daima alabasterden yapılmış olanlarına tezat olarak pişmiş topraktan olmasına rağmen, Truva'da ele geçirilen bu örnek Kayseri ovası dışında bulunmuş olan ilk eserdir.

Eski Tunç Çağı III'de Kültepe'de sap başlı figürinler yoktur ve mevcut eserler, alabasterden yapılmış, oturmuş kadın heykelciklerine³⁷ ilâveten yukarıda sözü edilen üçgen başlara sahip uzun boyunlu ve yuvarlak gövdeli insanı temsil eden formlardır. Bu yassı figürinlerin yalnız gözleri, kaşları gösterilmemiş, fakat vücutları da eşsiz şekilde süslenmiştir ve bunlar yuvarlak planlı taş sanduka mezar- larda bulunduğu kadar megaron planlı bina içerisinde de ele geçiril-

³⁶ H. Schliemann; Troja, 1884 No. 72.

³⁷ N. Özgüç; Ibid., Res. 1 ve 2-3.

T. Özgüç; Ibid., Levha III.

mişlerdir³⁸. Stratigrafik durumları göz önüne alınırsa, Eski Tunç Çağı III figürlerinin aynı devrin II. safhasındakilerden geliştiği kabul edilir. Bununla beraber bu gelişimi gösteren elimizde yeterli örnekler yoktur. Zaten, Eski Tunç Çağı III devrini temsil edenleri incelersek ki; bunlar 2 başlı³⁹, 3 başlı⁴⁰ veya 4 başlı⁴¹ olabilir veya vücutları üzerine işlenmiş doğal insan figürleri⁴², kendileri gibi formlar⁴³ ve arslanlar⁴⁴ bulunabilir, bu figürlerin doğrudan doğruya Eski Tunç Çağı II'dekilerden tekamül etmedikleri fakat yabancı bir kültürün tesiri altında geliştikleri anlaşılır. Figürinlerin göğüslerine işlenmiş ve Anadolu'da bu devirde mevcut olduğuna dair bir delili bulunmayan arslan figürleri, tesirin, T. Özgüç'ün çok önceleri yazdığı gibi, güneyden geldiğine işaret eder. Tesirin güneyden geldiği, Kültepe'nin daha sonraki devirleri temsil eden Karum tabakalarından (Tabaka II ve Ib) açıkça bellidir. Zaten, Suriye tipi şişelerin öncülerinin Eski Tunç Çağı II mezarında bulunması ve hakiki Suriye şişelerinin N. Özgüç'ün ortaya koyduğu şekilde Kültepe'de Eski Tunç Çağı III'de⁴⁵ ortaya çıkarılmış olması, Kültepe'nin güneyle olan bağlantısını doğrular.

³⁸ N. Özgüç Ibid, s. 61 v.d. ve T. Özgüç; Ibid., sayfa 12.

³⁹ N. Özgüç; Ibid., Res. 16.

⁴⁰ A. T. Olmstead; Two stone idols from Asia Minor, *Syria* 10 1929 Levha LXXX No. 1.

⁴¹ Yayınlanmamış olan bu eser Ankara Arkeoloji Müzesinde muhafaza edilmektedir.

⁴² S. Przeworski; Ein Altkleinasiatisches Alabaster - Fragment in Dresden, *Archiv Orientalni* 1932, Cilt IV Levha II.

⁴³ K. Karamete; Idoles du Kültepe au Musée de Kayseri, *Revue Hittite et Asianique* 18, 1935 Janv. Levha 5 No. 1.

K. Karamete; Idoles du Kültepe au Musée de Kayseri, *Revue Hittite et Asianique* 24, 1936 Juil. Levha 11 No. 13.

⁴⁴ N. Özgüç; Ibid., Res. 12.

⁴⁵ T. Özgüç; Ibid., sayfa 12.

KATALOG *

- Resim 1. Kt. K/T 220.
Yük. 9 cm Kal. 0.9 cm
- „ 2. Kt. K/T 203
Kısmen aşınmış. Yük. 11.9 cm Kal. 1.5 cm
- „ 3. Kt. K/T 201
Vücudun sağ tarafı hasarlı. Yük. 8.5 cm Kal. 1.2 cm
- „ 4. Kt. K/T 219
Başı kırık. Yük. 10.1 cm Kal. 1.4 cm
- „ 5. Kt. K/T 202
Baş ve boynu kırık. Yük. 8.1 cm Kal. 1.1 cm
- „ 6. Kt. K/T 224
Yük. 12.4 cm Kal. 1 cm
- „ 7. Kt. K/T 226
Vücudun aşağı kısmı kırık. Yük. 10 cm Kal. 1.1 cm
- „ 8. Kt. K/T 223
Baş ve boyun kırık. Yük. 9.1 cm Kal. 1 cm
- „ 9. Kt. K/T 204
Yük. 16.5 cm Kal. 1.2 cm
- „ 10. Kt. K/T 228
Yük. 11.4 cm Kal. 1.3 cm
- „ 11. Kt. K/T 218
Vücudun sağ alt köşesi kırık. Yük. 10 cm Kal. 1.1 cm
- „ 12. Kt. K/T 217
Baş ve boyun kırık. Yük. 10.3 cm Kal. 1.4 cm
- „ 13. Kt. K/T 222
Baş ve boyun kırık. Yük. 8.2 cm Kal. 0.9 cm
- „ 14. Kayseri Müzesi 1963
Yük. 5 cm Kal. 1.4 cm
- „ 15. Kt. K/T
Yük. 6.1 cm Kal. 1.3 cm
- „ 16. Kt. K/T 177
Yük. 3.4 cm Kal. 1.2 cm

* Bu figürinlerden bir kısmı Ankara Arkeoloji Müzesinde, bir kısmı da Kayseri Arkeoloji Müzesinde muhafaza edilmektedir.

ANTHROPOMORPHIC REPRESENTATIONS FROM THE MOUND OF KÜLTEPE

ÖNDER BİLGİ

The 16 anthropomorphic figures¹, so-called idols, were found at the mound of Kültepe (Kaniş) in the seasons of 1959 (Pls. I, II and III, 16) and 1970 (Pl. III, 15) and before the systematic excavations started (Pl. III, 14). Except those 3 (Pl. III) which are unstratified finds, all are funerary gifts of one of the two angular cist graves unearthed in squares of P/37 and P/37-38².

All of the figures but one which is of white marble are made of white alabaster and ground. The sizes vary from 3 cm. to 16.5 cm. Some of the figures from the grave show weathering (Pl. I Fig. 2) or damage for the body (Pl. I, Pl. II, 7 and Pl. II, 11) and some others have the head and neck missing (Pl. I Figs. 4-5, Pl. II, 8, 12-13), thus suggesting that they had been in use before being placed into the grave.

These figures are in unidentifiable postures with one exception. The latter, one of the unstratified finds (Pl. III, 14), is depicted in the standing posture, though it is flat like the others. Like the legs, the arms are two stumps and are indicated by two notches. It wears a sort of clothing consisting of an incised square skirt suspended by two incised bands which cross at the back. Of the facial features only the eyes are represented. In this respect the other two unstratified finds (Pl. III, 15-16) are similar to this example. However, one of these figures (Fig. 16) has also the eyebrows indicated by two incised straight lines. In fact, it is recognisable as an anthropomorphic representation only by the existence of the eyes and eyebrows, for

¹ The author is grateful to the director of excavations of Kültepe, my teacher Prof. Dr. Tahsin Özgüç, for his kind permission use to first this material in his Ph.D. dissertation submitted to the University of London and to become now the subject of this article.

² Tahsin Özgüç; Early Anatolian Archaeology in the light of recent research, Plan I and Plates IV and V, *Anatolia* VII (1963).

otherwise it is a simple pebble of oval shape. The other figure shows a more anthropomorphic form. It has a triangular head and a vertically elongated body rectangular in shape.

As for the anthropomorphic figures from the grave, these have long or short tapering stalks representing partly the head and neck. On the basis of the representations of the body, they fall into two groups; those with the waist indicated (Pl. I) and those without (Pl. II). The latter group shows a range of body shapes including oval (Pl. II, 6-8), round (Pl. II, 9-10), square (Pl. II, 11-12) and horizontally elongated rectangular forms (Pl. II, 13).

Dating and parallels :

As mentioned before, the funerary figures come from the grave in a layer beneath the building in the megaron plan, which dates from "Phase b" of the Early Bronze Age III. As T. Özgüç pointed out, this "Phase b" of the Early Bronze Age at the mound is mainly characterized by the painted pottery called "Intermediate Ware". T. Özgüç writes that this pottery first appears at Kültepe in "Phase c", which indicates the beginning of the Early Bronze Age III. According to the excavator the layer that contains the graves has no intermediate ware, thus suggesting being earlier than "Phase c"; consequently, the figures in question, belong to the Early Bronze Age II.

On the basis of having a stalk for the head and neck, these figures have parallels at sites in South-west, North-west and Central Anatolia. The earliest known examples of anthropomorphic figures with a stalk head in Anatolia were found in the Late Chalcolithic building level I at Can Hasan³. Another figure of the same period is also known from the unexcavated site of Aktaş höyük⁴ just south of Burdur. Beyce Sultan in the Early Bronze Age I has a group of figures with stalk heads in building level XVII⁵. Other examples of these

³ Unpublished objects which are kept at the Ankara Archaeology Museum.

Önder Bilgi; Development and Distribution of Anthropomorphic Figures in Anatolia from the Neolithic to the End of the Early Bronze Age, unpublished Ph.D. dissertation, University of London 1972 Pl. CXVIII Fig. 11 and Pl. CXIX Figs. 14, 16.

⁴ Kunst und Kultur der Hethiter, Zürich 1961 Fig. 4.

⁵ Seton Lloyd-James Mellaart; Beyce Sultan, 1962 Volume I Fig. F.1 Nos. 1-14 Pl. XXXII No. 1.

types of figures in the Early Bronze Age I are known from Alaca höyük⁶ and a number of unexcavated sites such as Hacilar höyük⁷, Ağin höyük⁸, Yortan cemetery⁹. In the Early Bronze Age II these figures apparently show a distribution only in North-west and Central Anatolia. Thus, they are found at Thermi¹⁰, Troy¹¹, Karayavşan¹², Asarcık höyük¹³ and at Alişar höyük¹⁴.

The Kültepe examples have common features only with those found at sites dating from the Early Bronze Age II rather than Early Bronze Age I, since they do not have the arm-stumps represented. However, some of the Kültepe examples (Pl. I) have the waist indicated. In this respect they are unparalleled. Those figures of Kültepe without a waist indication have parallels at Asarcık höyük¹⁵ and Thermi¹⁶ on the basis of having a horizontally elongated rectangular body and at Thermi¹⁷, Karayavşan¹⁸ and Alişar höyük¹⁹ on the grounds of having a round body. These parallels, however, are made

⁶ Remzi Oğuz Arık; Alaca höyük Hafriyatı – 1935, 1937 Pl. CCXXI No. 138.

⁷ Unpublished objects which are kept at the private collection of Koyunoğlu in Konya.

⁸ Sedat Alp; Frühbronzezeitliche Marmoridole aus Südwestanatolien, *Belleten* 29, 1965 Pl. V Nos. 8-9.

⁹ H. Bossert; Altanatolien, 1942 Fig. 129.

¹⁰ W. Lamb; Excavations at Thermi in Lesbos, 1936 Pl. XXVI Nos. 30-54, 30-35 and 31-73.

¹¹ C. W. Blegen; Troy I: The First and Second Settlements, 1950 Volume I Part 2 Plates Fig. 216 No. 37-359.

H. Schliemann; Ilios, 1880 No. 211.

W. Dörpfeld; Troja und Ilion, 1902 Volume I Nos. 345b and 345c.

¹² Unpublished objects which are kept at the Ankara Archaeology Museum.

¹³ W. Orthmann; Untersuchungen auf dem Asarcık höyük bei Ilıca, *Istanbul Mitteilungen*, 1966 Pl. 7 No. 3.

¹⁴ E. Schmidt; The Alişar höyük, seasons of 1928 and 1929, part I Volume XIX Fig. 62 Nos. 70, 2182, 956, 957, 103.

H. H. von der Osten; The Alişar höyük, seasons of 1930-1932 part I Volume XXVIII Fig. 182 Nos. 1318, 805, 1511.

¹⁵ W. Orthmann; *Ibid.*, loc. cit.

¹⁶ W. Lamb; *Ibid.*, Pl. XXVI No. 30-35.

¹⁷ W. Lamb; *Ibid.*, Pl. XXVI No. 30-54.

¹⁸ Önder Bilgi; *Ibid.*, Pl. CLXXXIII Figs. 2-3.

¹⁹ E. Schmidt; *Ibid.*, Fig. 62 Nos. 956, 957, 103.

H. H. von der Osten; *Ibid.*, Fig. 182 Nos. 805, 1511.

of marble²⁰ or clay²¹. On the clay examples of Karayavşan and Alishar the eyes are indicated in addition to the bodies being decorated with incision. At Kültepe there are clay examples of these type of figures²², and these are also decorated but not provided with the facial features. A marble example is also known from Kültepe²³. This was found by chance before the systematic excavations started and has an exact parallel at Alishar höyük²⁴.

As for the unstratified find in the standing posture, there are a few parallels, but only in Central Anatolia. This figure, however, differs from these parallels not only by having a disproportionately elongated neck but also by being made of alabaster. Alishar²⁵, Eti Yokuşu²⁶ and Koçumbeli²⁷ figures are made of clay, and on the representations of the latter two sites there are decorations representing a rectangular skirt, but apparently not suspended by bands like the skirt on the Kültepe example. On the basis of clothing this chance find is datable to the Early Bronze Age II.

The second unstratified figure apparently has no exact parallels. However, on the basis of having a vertically elongated rectangular body, it is reminiscent of figures found in the West in the Early Bronze Age II²⁸ and III²⁹. Yet, its triangular head is alien to the examples

²⁰ Thermi, Asarcık, and Alishar: von der Osten; *Ibid.*, Fig. 182 No. 805 and Schmidt; *Ibid.*, Fig. 62 No. 956.

²¹ Karayavşan, and Alishar: Schmidt; *Ibid.*, Fig. 62 Nos. 957, 103 and von der Osten; *Ibid.*, Fig. 182 No. 1511.

²² Still unpublished objects.

²³ K. Karamete; *Idoles Recemment Découvertes au Kültepe* Pl. 3 No. 20 *Revue Hittite et Asiatique*, 29 Janv. 1938.

²⁴ H. H. von der Osten; *Ibid.*, Fig. 182 No. 805.

²⁵ H. H. von der Osten; *Ibid.*, Fig. 183 No. 144.

²⁶ Ş. A. Kansu; *Les Fouilles d'Eti Yokuşu*, 1940 Fig. 81 Nos. 382, 290, 291.

²⁷ Unpublished objects which are kept at the Museum of the Middle East Technical University. Önder Bilgi; *Ibid.*, Pl. CLXXXVII Fig. 1.

²⁸ C. W. Blegen; *Ibid.*, Fig. 360 Nos. 36-297, 37-628, 37-49, 37-258 Fig. 216 No. 33-324.

H. Schliemann; *Ibid.*, Fig. 224 and Fig. 223.

W. Dörpfeld; *Ibid.*, Fig. 344f.

²⁹ C. W. Blegen; *Troy II: The Third, Fourth and Fifth Settlements*, 1951 Volume II Part 2 Plates Fig. 48 Nos. 34-436 and 33-179, Fig. 149 Nos. 37-82 and 36-406.

B. Kadish; *Excavations of Prehistoric Remains at Aphrodisias*, 1967 Pl. 23 Fig. 5 *American Journal of Archaeology*, 73, 1968 Jan.

B. Kadish; *Excavations of Prehistoric Remains at Aphrodisias* 1968-1969 Pl. 29 Fig. 33 *American Journal of Archaeology* 76, 1971.

of the West, but is common to Kültepe in the Early Bronze Age III. However, the latter figures have disproportionately elongated necks attached to round bodies without an exception³⁰. From the treatment of the eyes, small carved-out round holes, this figure is datable to the Early Bronze Age II, since this type of eye representation is very common on figures of sites in Central Anatolia³¹.

The unstratified oval figure is undoubtedly an uncommon representation of an anthropomorphic form in Central Anatolia. This figure is again of the West and known from Troy and now from Aphrodisias in levels of the Early Bronze Age III. The example of Aphrodisias is rectangular in shape³². The Troy ones are beanshaped³³ and rectangular³⁴ as well as oval³⁵. On the examples of both sites the eyes and eyebrows are indicated by incised dots and lines, and at Troy sometimes the eyebrows are curved and connected to form the nose. The Kültepe figure has straight lines for the eyebrows and it appears to be from the Early Bronze Age III on the basis of its shape.

Conclusions :

Now it is clear that Central Anatolia, in particular the Kayseri plain, does not seem too different from the South-west and North-west of Anatolia in the representation of anthropomorphic forms. Figures with a stalk head which first appear in the Late Chalcolithic period at Can Hasan and are then seen in the Early Bronze Age I at Beyce Sultan are common in the Early Bronze Age II in Central Anatolia as well as in the North-west and South-west Anatolia. However, it is not yet known whether this type of representation of anthropomorphic figures reaches Central Anatolia during the Early Bronze Age II or is the result of a continuation of the anthropomorphic figures

³⁰ N. Özgüç; *Marble Idols and Statuettes from the Excavations at Kültepe* Figs. 17-18 and 21 *Belleten* 21, 1957.

K. Karamete; *Ibid.*, Pl. 2 Nos. 15-16.

³¹ Alişar höyük, Koçumbeli, Ahlatlıbel, Eti Yokuşu.

³² B. Kadish; *Ibid.*, 1971 p. 131 No. 8.

³³ W. Dörpfeld; *Ibid.*, Fig. 348b.

³⁴ W. Dörpfeld; *Ibid.*, Fig. 348a and 348i.

³⁵ H. Schliemann; *Ibid.*, No. 215.

W. Dörpfeld; *Ibid.*, Fig. 348h.

of the Late Chalcolithic and the Early Bronze Age I. It is not yet possible to give a comment on this, since sites such as Karayavşan and Asarcık höyük do not have layers dating earlier than Early Bronze Age II, and since the levels dating from the Early Bronze Age I at Alişar, so-called Chalcolithic levels, did not yield any figures. On the other hand, one might be led to believe that the idea of producing anthropomorphic figures with stalk heads are introduced to Central Anatolia from the North-west during the Early Bronze Age II. This seems, however, unlikely since sites which have such figures do not have periods earlier than the Early Bronze Age II, and since the number of figures in question is very low at these sites, i.e. Thermi and Troy.

The two unstratified finds of Kültepe (Pl. III Figs. 15-16) show a cultural link between Central Anatolia and the North-west. This link is more stressed by the existence of a fragmentary head found during the excavations of Schliemann at Troy³⁶. This head is in a triangular shape with concentric circles for the eyes and has incised lines for necklaces on the neck. This type of a head is peculiar to Kültepe in the Early Bronze Age III, and it is the only example found outside the Kayseri plain, though it is made of clay in contrast to alabaster examples of Kültepe.

In the Early Bronze Age III at Kültepe there are no figures with a stalk head, and the existing figures are those with a circular body, elongated neck and triangular head in addition to seated female figures in the round³⁷. The flat figures are uniquely decorated and are provided with facial features. These figures are found in cist graves in a circular form as well as in the megaron building³⁸. It is obvious now that these Early Bronze Age III figures developed out of those of the Early Bronze Age II ones with stalk heads. To show the development, however, there is as yet no evidence available. Judging by the variations of the Early Bronze Age III representations,

³⁶ H. Schliemann; Troja, 1884 No. 72.

³⁷ N. Özgüç; Ibid., Figs. 1 and 2-3.

T. Özgüç; Ibid., Pl. III.

³⁸ N. Özgüç, Ibid, p. 71 and T. Özgüç; Ibid., p. 12.

that is figures with two³⁹, three⁴⁰ or four heads⁴¹ or figures having carved on their bodies realistic anthropomorphic forms⁴² or forms like themselves⁴³ or lions⁴⁴, the development from the Early Bronze Age II examples is not direct but influenced by foreign cultures. The lions, which were absent in Anatolia in this period, show that the direction of the newcomers or influence tends to come, as T. Özgüç many years ago pointed out, from the South. The influence of the South on Kültepe is unquestionable as seen in the later Karum levels. In fact, as N. Özgüç pointed out, the existence of prototypes of the Syrian bottles in the Early Bronze Age II grave as a funerary gift and the actual type of Syrian bottles in the Early Bronze Age III⁴⁵ would stress the relation of Kültepe to the South.

³⁹ N. Özgüç; *Ibid.*, Fig. 16.

⁴⁰ A. T. Olmstead; Two stone idols from Asia Minor, *Pl. LXXX* No. 1 *Syria* 10, 1929; T. Özgüç, Kurs vücutlu Kültepe idolleri (*Arkeoloji Araştırmaları I*, 1942, p. 20).

⁴¹ An unpublished object which is kept at the Ankara Archaeology Museum.

⁴² S. Przeworski; Ein Altkleinasiatisches Alabaster-Fragment in Dresden, *Archiv Orientalni*, 1932 Volume IV. Pl. II

⁴³ K. Karamete; Idoles du Kültepe au Musée de Kayseri, *Revue Hittite et Asianique* 18, 1935 Janv. Pl. 5 No. 1

K. Karamete; Idoles du Kültepe au Musée de Kayseri *Revue Hittite et Asianique* 24, 1936 Juil. Pl. 11 No. 13

⁴⁴ N. Özgüç; *Ibid.*, Fig. 12.

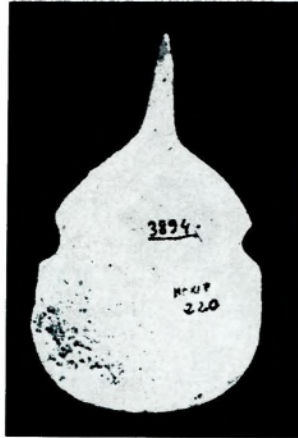
Ö. Bilgi; *Ibid.*, Pl. CCLXXXII Fig. 47.

⁴⁵ T. Özgüç; *Ibid.*, p. 12.

CATALOGUE *

- Figure 1. Kt. K/T 220.
Intact. H. 9 cm Th. 0.9 cm
- „ 2. Kt. K/T 203
Intact. Weathered. H. 11.9 cm Th. 1.5 cm
- „ 3. Kt. K/T 201
Intact. Right side of the body damaged. H. 8.5 cm Th. 1.2 cm
- „ 4. Kt. K/T 219
Intact except for the head. H. 10.1 cm Th. 1.4 cm
- „ 5. Kt. K/T 202
Intact except for the head and neck. H. 8.1 cm Th. 1.1 cm
- „ 6. Kt. K/T 224.
Intact. H. 12.4 cm Th. 1 cm
- „ 7. Kt. K/T 226
Intact except for the lower part of the body. H. 10 cm Th. 1.1 cm
- „ 8. Kt. K/T 223
Intact except for the head and neck. H. 9.1 cm Th. 1 cm
- „ 9. Kt. K/T 204
Intact. H. 16.5 cm Th. 1.2 cm
- „ 10. Kt. K/T 228
Intact. H. 11.4 cm Th. 1.3 cm
- „ 11. Kt. K/T 218
Intact except for the right corner of the body. H. 10 cm Th. 1.1 cm
- „ 12. Kt. K/T 217
Intact except for the head and neck. H. 10.3 cm Th. 1.4 cm
- „ 13. Kt. K/T 222
Intact except for the head and neck. H. 8.2 cm Th. 0.9 cm
- „ 14. Kayseri Museum 1963
Intact. H. 5 cm Th. 1.4 cm
- „ 15. Kt. K/T
Intact. H. 6.1 cm Th. 1.3 cm
- „ 16. Kt. K/T 177
Intact. H. 3.4 cm Th. 1.2 cm

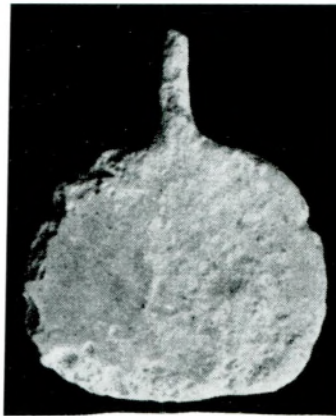
* These anthropomorphic figures are kept at the Ankara and Kayseri Archaeological Museums.

Res.—Fig. 1

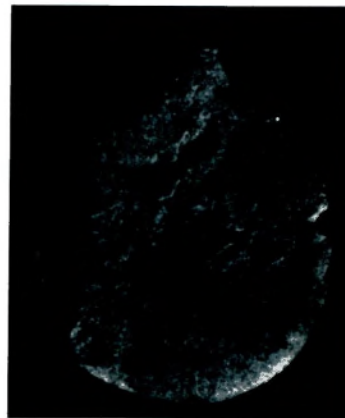
Res.—Fig. 2

Res.—Fig. 3

Res.—Fig. 4

Res.—Fig. 5

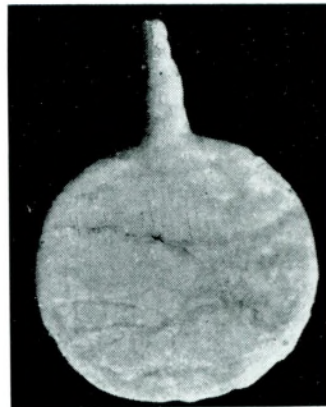
Res. — Fig. 6

Res. — Fig. 7

Res. — Fig. 8

Res. — Fig. 9

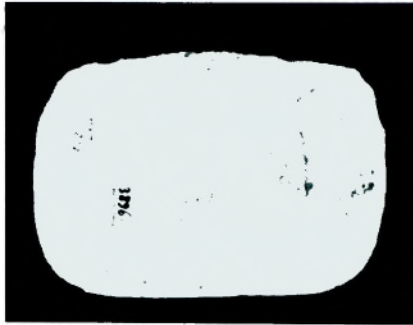
Res. — Fig. 10

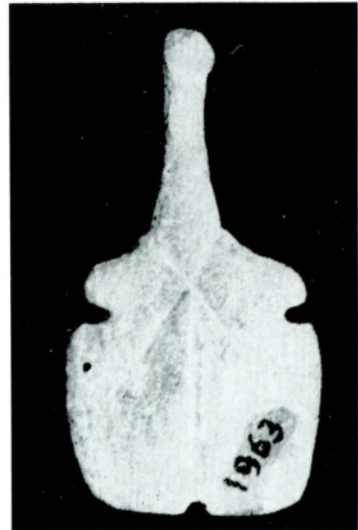
Res. — Fig. 11

Res. — Fig. 12

Res. — Fig. 13

Res. — Fig. 14

Res. — Fig. 15

Res. — Fig. 16

KONYA ŐEHİRİ İÇİNDEKİ ALÂEDDİN TEPESİNDE TÜRK TARİH KURUMU ADINA YAPILAN ARKEOLOJİK KAZILARIN MİMARİ BULUNTULARI

Arkeolog : MAHMUT AKOK

Konya Şehri içindeki Alâeddin tepesinin arkeolojik kazıları 1941 yılı Haziran ve Temmuz ayları içinde yapılmıŐtır¹.

Kazıları, o zaman Ankara'nın 22 kilometre güney doğusunda ve GölbaŐına yakın bir höyük olan (Karaoğlan Höyüğü) üzerinde çalışan kazı heyeti yürütmüştür.

Bu heyetin başında, merhum Prof. Remzi Oğuz Arık bulunuyordu. Konya Alâeddin tepesi kazı heyetinde, o zamanın genç arkeologlarından, Őimdiki Ankara Arkeoloji Müzesi (Anadolu Medeniyetleri Müzesi) müdürü Raci Temizer ile, Arkeolog merhum Nuri Gökçe ve heyetin mimari Arkeolog Mahmut Akok görev almış bulunuyorlardı².

Alâeddin tepesindeki bu kazılar, Konya İmar Müdürlüğü'nün tepe üzerinde, bazı yeni binaların kurulmasını düşünmesi üzerine başlamıştı. Belediye idarecileri, Alâeddin tepesini, ulu orta bir tepe kabul edip, eski bir yerleşme yeri olamayacağını ileri sürüyorlardı. Kazı heyetimiz tepenin üzerinde ilk yaptığı yüzey araŐtırmalarında elde ettiği dökümanlara dayanarak, buranın bir höyük olacağını kesin olarak ilgililere bildirmiŐti.

Alâeddin tepesindeki ilk bilimsel arkeolojik çalışmaların amacı bu gerçeği ortaya çıkarmaktı.

Anadolu tarih ve arkeolojisi ile uğraşan bilim adamlarının direniŐleri, höyük kuruluşunda olan bu tepenin bağrında bir bölük

¹ Prof. Remzi Oğuz Arık'ın acıklı ölümünden sonra bu kazı çalışmalarına ait dökümanlar, merhumun ailesi tarafından, Prof. Arkeolog Tahsin Özgüç'e bırakılmış idi. Sayın Tahsin Özgüç'te bizim böyle bir yayın yapma isteğimizle, lütf ettiler. Kendilerine, bu yardımlarından dolayı sonsuz teŐekkürler borçluyuz.

² Kazı heyetinde, o zaman Konya Müzesi Müdürü olan, Merhum Yusuf Akyurt ile, fotoğraf uzmanı Fazıl Önolda görevli idiler.

tarihî belgelerin bulunabileceği yolunda idi. Bunlar üzerinde gerekli ilmi çalışma yapılmadan, imara açmanın doğru olamayacağı tezini savunmuştu. Aşağıda açıklayacağımız araştırmaların sonucu gösterdi ki, Alâeddin tepesi bir höyüktür ve M. Önce 2000 yıllarından başlayan, orta Anadolunun tarihî iskân stratigrafisine uygun bir şekilde sıralı iskân edilerek, artıklarından bu günkü yüksekliğinde, geniş bir tepe biçiminde, bu höyük ortaya çıkmıştır.

Alâeddin tepesi denilen höyük, bugün kuzeyden güneye 450, doğudan batıya da 350 metre uzunluk gösteren, oval şekle yakın biçimde ve 20 metre yükseklikte bir tepedir. (Bakınız harita 1.)

Heyetimiz kazılar yapmak üzere Alâeddin tepesine geldikte, höyüğün üzerinde eski eser kalıntıları, kuzey tarafta eski sarayın bir duvar parçası³, ile Alâeddin Camii ve Türbesi bulunuyordu. Tepenin kuzey ve batı taraf eteklerinde de iç kale duvarlarından olan ve Alâeddin tepesini çeviren surların yığınları görülüyordu. Yeni yapı tesisi olarak ta, güney tarafında ve kısmen höyüğün eteklerinde iki ayrı bina halinde, Orduevi, bir kitle halinde, Halkevi binası ve ayrı bir yapı olarakta Özel İdareye ait sinema binası gözüküyordu.

Höyüğün ortasında ve en yüksek yerinde kısmen toprak içine gömülü, yakın zamanlarda tesis olunmuş, su tesis ve depoları da bir yapı kuruluşu olarak bulunuyorlardı. Tepenin birçok yerleri de Şehir Belediyesi tarafından toprak tesviyesi yapılarak ve ağaçlar dikilerek park haline getirilmişti.

Kazı heyetimiz höyük üzerinde araştırmalara o gün için en elverişli yer olabilecek dört ayrı kısım seçerek, buralarda kazılara başladı. Bu yerlere kazı sırasına da uyularak A, B, C, D. rumuz ve işaretleri verildi.

Şimdi sırasıyle bu dört ve birbirinden oldukça ayrı düşen kazı alanlarında yapılan çalışmaları ele alalım. (Kazı yerleri için Harita 1 e bakınız).

A. rumuzu ile işaretlenen kazı yerinin mimarî buluntuları :

Bu kazı yeri, Höyüğün batı tarafında, yamaç kısma düşmektedir. Ortalama 10 × 45 metre yüzölçümünde ve doğudan

³ Arkeolog M. Akok, Konya'da Alâeddin Köşkü Selçuk Saray ve Köşkleri, Türk Etnografya Dergisi, Sayı: XI-1968 Ankara.

batıya uzanan bir yamaç şeklindedir. Yarmanın en yüksek kısmı (Höyük Yükseklik kotuna göre) -5 metreden başlayıp -14 metreye kadar inen eyimli bir kısma düşmektedir. Bu yerdeki kazı ile, Alâeddin Tepesi höyüğünün yerleşme stratigrafisini tesbit etmek amacı güdülmüştür. Aşağıda açıklanacağı veçhile, bu husus, gereği ölçüsünde gerçekleştirilmiştir (Resim 1, 2).

Yüzeyden 9 metrelik derinlik farkı olan yarmanın doğu ve batı uçlarında yapılan ilk seviye kazılarında, yüze çok yakın derinliklerde iki seviyeli Osmanlı çağı olacak yapıların temel sıralarına raslanıldı (Resim 3, 4, 5) ve (Planş 1, 2).

Bu yapı artıkları, doğu kısmında (-7.00), ve batıda ise (-16.00) metreye varan derinlikler içinde bulunuyorlardı.

Bu çağ binaları 18. yüzyıl içinde terkedilmiş olduklarından, yerlerinde çeşitli kuruluş tipi gösteren, Türk-İslam çağı mezarlar yer almışlardır. Bu mezarların kuruluş sırasında önlerine çıkan yapı duvar kalıntılarını genişgüzel tahrip ederek tesis olunmuşlardır.

Mezarlarda gömme biçimi İslâm çağı geleneğine uygun olarak, iskeletlerin sağ tarafları kible (Güney) yönüne gelmek üzere, sırt üstü uzun yatışta ve ellerle kolları, yan tarafta bulunuyorlardı (Baş tarafı batıya gelmek üzere).

Mezarların çoğu, toprak mezar biçiminde olup, kazı alanının (A-1) kazısında görüldüğü gibi, kenarları taş duvarla çevrili, önemli yapıda olanı da vardı. Bazı mezarlarda üst kısımlarının, yassı taşlarla kapatıldığı da görülmüyordu.

A. kazı yarması içine rashıyan mezarların da iki safhalı olması gerekiyordu; çünkü, bazı mezar gömülerinde, bir önceki gömüyü bozarak, yeni gömünün yapıldığı anlaşılıyordu (Bakınız Planş 1. A-1, A-JI, A-III karelerine).

Bu çağ yapı kalıntılarında gelince: Ekserisi çamur harç ile örül-müş düzenli taş temel artıkları idiler (Resim 4, 6). Bazı kısımlarda intizamlı döşenmiş ve yassı tuğlalarla yapılmış tabanlara da, raslanıldı (Resim 5), (Planş 2, A-VII karesi).

Taş duvar temellerin üst kısımlarının kerpiç ile ikmal edildikleri yer yer raslanan kalıntılarıyla tesbit etmiş bulunmaktadır. Taş temeller üzerinde geniş ölçüde ağaç çatkılı, tek katlı yapıların kurulu olduğu da tahmin edilmiştir.

Yapı bölmeler arasında çok sayıda, yere gömme tandırlara raslanılmıştır.

Bu tip ekmek ve yemek pişirme tandırları, günümüze kadar Konya ev yaşantısında görülen örneklerle çok uyumaktadır.

Tandırlar çok defa, toprağa küçük bir kuyu gibi oyularak iç kenarı çamur harçla sıvanarak yapılırlar.

Üst kenarı ağızlarına, dibi kırılmış geniş ağızlı küpler de konur. Tandırların üst ağızları bazı kerre bölme tabanından yüksek düzeyde, seki şeklinde kurulabilirler. Bu sekilerin üzerleri taş döşemeli olabilir. Tandırlar avlularda olmayıp, işliklerde ve saçak altında ise, üst kısımlarında, dumanı çeken bacaları, ocaklık kemerleri bulunur.

Tandırlarda bol ateş yakıldıktan sonra kızgın duruma gelen kenarlara ekmek hamuru, pazılar biçiminde yapıştirılarak pişirilirlir.

Tandırların ağızlarında yanmaz taştan kapakları vardır. Tandır içinde yakacakların kolay havalanması için, oda tabanından tandır içine uzanan ve toprak künklerle yapılmış (Küle) denilen havalandırma kanalları bulunur.

A. kazı yerinde üstten itibaren ikinci yerleşme tabakası, Selçuklu çağını temsil eden kalıntıları vermiştir (Bakınız Planş 3). Bu mimari kalıntılar da iki safhalı olarak kazı heyetimizde tesbit olunmuşlardır (A II.-A IV. karelerinde). İlk Safha, -8.00 metreye ve ikinci safhada -10.00 metreye kadar derinlik göstermektedir.

Selçuklu ilk safha mimarlık kalıntıları arasında, Osmanlı çağının mezarları da kısmen görülmektedir.

A. kazı alanında görülen Selçuklu yapıları sade kuruluştta, kerpiç duvarlı ve tek katlı binalar olduğu anlaşılmaktadır. Ele geçen temel duvarları çamur harçlıdır. Ağaç hatılsız geniş kerpiç duvarlara da rastlanılmıştır. Yapı enkazı arasında, daha eski çağ yapılarından alınmış mermer taşından direk başlıkları (Resim 9, 10), bu yapılarda ağaç direklerin kaidesi olarak kullanılmıştır.

Yapı bölümleri arasında, ekmek tandırları bulunduğu göre, ele geçen kısımların işlik bölmeleri oldukları anlaşılmaktadır.

A. kazı yeri üçüncü yerleşme tabakası, 1941 kazıları sırasında ele geçen ve arkeolojik stratigrafiyi gösteren döküman ölçülerine göre klasik çağı diye adlandırılmış ve bir görüş ile açıklanmıştır.

Halbuki bu deyim içinde, (üsten itibaren) Bizanslı, Romalı, geç ve erken Helenistik çağlar kastedilmiştir.

Bu tabakanın mimarî buluntuları, (Planş 6) içinde bütün açıklığı ile gösterilmiş bulunmaktadır.

Tesbitlerimize göre, Planş 4-a da -9.00 metre ile -10.00 metrelik derinlikler arasında Bizans çağını temsil eden mimarlık kalıntısının bazı duvar parçaları görülmüştür. Bunlardan ifadeli parçalar A-III karesine rastlamaktadır (Resim 11).

Sunduğumuz Planş 4 ün b. seviyesi, tam karekterli Romalı çağı tabakasını temsil eden mimarî parçaları göstermektedir (Resim 12). Bu çağın derinlik kotu -10.50 metreden, -11.50 metreye kadar inmektedir. Yapı parçaları ise, geniş ölçüde taş temelli depo ve işyeri bölümlerinin kalıntılarıdır.

A. işaretli kazı alanın -11.50 metre ile -14.00 metre derinlikleri arasında bulunan mimarî ve öteki arkeolojik buluntular, Helenistik çağı temsil eden kalıntılardır (Bakınız Planş 5, 6). 1941 Alâeddin tepe kazılarında klasik çağı çerçevesi içinde topluca mütalea edilen bu tabakadır. C, D, E, F, seviyelerinde tesbit edilerek kıymetlendirilmiştir.

Mimarî buluntu olarak ta, bu seviyelerin yapı parçaları oldukça anlamlı kalıntılar olarak görülürler. C. seviyesinin A. III-VI karelerinde, genişliği 2.50 metre olan, taş temelli ve kerpiç duvarlar, o çağın iç kale müdafaa tesisinin bir parçasına benzemektedir (Resim 13, 14).

D. Seviyesi yapı parçaları da oldukça tanzimli plân veren ve geniş bölmeli tesislere işaret eden kalıntılardandırlar. -11.50 metreden -12.50 metre derinliğe kadar devam ederler (Resim 15, 16).

Dağınık duvar parçaları arasında intizamlı taş döşeme kalıntıları da bulunmuştur.

A. Kazı yerinin A-III, IV karelerinde -14.50 metreden -17.50 metreye kadar inilerek, iki ve üç seviyeli Firiğ çağı tabakası içinde çalışılmıştır (Bakınız Planş 7).

-18.00 metreden sonraki derinlikler içinde çok kumlu ve arasında kültür artığı bulunmayan bir toprak görülmüştür ki, bu yerin bâkir arazi olduğu anlaşılmıştır. Böyle bir tabaka sıralanmasına göre, Alâiddin tepesi höyüğünde ilk yerleşmenin M.Ö. 9.-8. yüzyıllarda başlamış olacağı ileri sürülebilirse de, sondaj yerinin bakir toprak

yüzeyinde, M.Ö. 2000 yıllarına kadar çıkarabileceğimiz çanak, çömlek buluntularını da tesbit etmiş bulunuyoruz.

Tam karakterli Firig çağı yapılarının parçaları A-III ve IV kareleri içinde görülmüştür (Resim 17, 18). Bu çağ yapılarının en az üç safhada olması, takip edilen izleriyle tesbit olunmuştur. Çok intizamlı örgüde çamur harçlı taş temel duvarları ve üst kısmında kerpiç örgülü parçaları ele geçmiştir.

A. kazı alanında yapılan dikkatli araştırmalar, gününde yerinden alınmış iki uzunluğuna kesit ile de (Bakınız Planş 8, 9), Höyüğün yerleşme tabakaları daha açıklıkla tesbit olunmuştur.

Esas höyükte yerleşme stratigrafisini (A) kazı yeri saptamıştır.

Öteki sondaj yerleri bazı ahvalde bu hususun kontrolü şeklinde olduğu gibi, Höyüğün yayılma ölçülerinide göstermeye yardım etmiştir.

B. Rümuzu ile işaretlenen kazı yerinin mimarî buluntuları :

Bu kazı yerine ait mimarî bilgileri, Türk Etnoğrafya Dergisi XI sayısında, Konya'da Alâeddin Köşkü, Selçuk Saray ve köşkleri adlı bir makale, şeklinde 1969 yılında yayımlandığından, burada aynı konuyu tekrar etmeliğimi fazla bulmatayım. Yalnız şu kadarını belirtmeliyim ki, B. kazısından amaç, Alâeddin Köşkü kalıntısının durumunu tahkik idi. Köşkün ayakta kalabilen parçası, iç kalenin kuzey yönü burçlarından birinin üzerinde bulunmakta idi. Çevresi de Osmanlı çağının son zamanlarında, sade yapıda binaları ile sarılmıştı (Resim 18).

Höyüğün derin tabakalarının bu kısma kadar uzandığı tahkik edilemedi.

C. ve D. Rümuzları ile işaretli kazı yerlerinin mimarî buluntuları :

C. ve D. sondaj yerlerinde kazılar, buraya kurulacak olan Halkevi binasının arsası olması dolayısıyla, Höyük varlığının buralara kadar uzanıp uzanmadığını öğrenmek amacıyla yapılmıştı.

C. Kazı yeri, Höyüğün en yüksek yerine göre -7.00 metre ile -10.00 metre seviyelerde bulunan az eğimli bir saha idi.

6 × 12 metre yüzölçümündeki bu sondaj yerinde -19.00 metreye kadar inilerek, Höyüğün A. kazı yerindekilere uyacak sırada, mimarî tabakalar tesbit edildi (Planş 10 ve 11). -9.22 metre ile

-10.20 metre derinlikler içinde Osmanlı çağı diyeceğimiz yapıların taş temellerinden kalıntılar bulundu. İki seviyeli idiler. Düzenli yön gösteren bu duvarlar, sade kuruluşta binalara ait olmalıydılar (Resim 19, 20).

C. kazı alanının ikinci katı, Selçuklu yapı katını temsil eder. Bazı duvar parçaları ve içi bakır kaplarla dolu bir kuyu, üzerinde durulmağa değer örneklerdir. Buluntular iki mimarî seviye gösteriyordu. Selçuklu katı da -11.00 metreden -12.00 metreye kadar devam ediyordu.

İçî bakır kaplarla dolu olan kuyuda, bir tehlike anında yığılmış bir seri kaplarla, yarı işlenmiş bakır malzeme parçaları da, kaplar arasında görülmektedir (Resim 21).

C. kazı yerinin üçüncü katı karışık klasik buluntulara işaret ediyor ve dördüncü katı da Firig izlerini taşıyordu. Her iki katta da açık bir şekilde mimarî tesbit edilemedi. Çünkü kazı sahası derin seviyelerde, darlaştırılmıştı.

Bu katların -12.50 metreden -17.00 metreye kadar indiği görüldü. Daha alt seviyelerde bâkir toprak, bol kumlu ve çakıllı olarak görülüyordu.

C. kazı yerine ait kesitin incelenmesinde (Bakınız Planş 19):

- 2 Nolu kısım Osmanlı Çağını,
- 3 „ kısım Selçuklu çağını,
- 4 „ kısım Klasik çağları,
- 5 „ kısım Firig yerleşme seviyesini,
- 6 „ kısım da bâkir toprağı gösterirler.

D. Kazı yerinde bulunan mimarî seviyeler :

Bu kazı alanında, Höyüğün en yüksek yerine nazaran, -9.00 metre ile -10.00 metre arasında görülen bir yüzeydir. 5.00 × 10.00 metre yüzölçümünde bir saha kazılarak -17.00 metre derinliğe kadar inilmiştir (Bakınız Planş 12, 13).

-9.50 metre ile -11.50 metrelik derinlikler içinde iki seviyeli Osmanlı çağı yapılarının taş temel dizileri görülmüştür.

-11.50 metre ile -12.50 metre derinlik içinde de, yine iki mimarî seviyeli Selçuklu yapılarından bazı parçalara raslanılmıştır (Resim 22, 23).

-16.00 metre derinliğe inildiği halde bu kısımda Klasik çağı ve Firig çağı tabakalarına raslanmamıştır. Bu derinliklerde bâkir toprağı rahatça görmek mümkün olmuştur.

D. kazı alanına ait kesitin incelenmesinde, 2 numara Osmanlı, 3 numara Selçuklu çağını temsil etmektedirler. 4 nolu tabaka ise kültür artıklarını taşımakla beraber, mimarî vermemektedir. 5 nolu tabaka ise üstü taş, kum ve çakılla örtülü karışık bir toprağı işaret eder. Bunlar altındaki bâkir toprak tabakası, bol kum ve çakıllı bir kil manzarasıdır.

1941 yılı Alâeddin tepesinin çeşitli kısımlarında yapılan kazıları mimarî buluntularına o yılların inceleme notlarımla karşılaştırarak değindim.

Aynı kazı seyri sırasında heyetimize dahil arkeolog arkadaşlarda, başka tür arkeolojik eserler üzerinde gereği ölçüsünde durmuşlardı. Elde edilen objeler Konya Müzeleri koleksiyonları arasındadır. Bütün çalışmaların ilk raporları da merhum Profesör Remzi Oğuz Arık ailesinin, Profesör Tahsin Özgüç'e verdiği dosya kayıtları arasında olmalıdır.

Bu şevk ve gayret içinde birçok paralar sarf edilerek yapılmış olan bu inceleme çalışmalarının yerine oturması amacıyla bu yazı dizisini, bilim çevremize sunuyorum.

Mimarî buluntuları tabakaları ve çağları içinde mütalea edebilmek için, kazı sırasında elde edilen öteki dökümanlarla daima karşılaştırdım.

Yalnız mimarî buluntuların durumu ile de açığa çıkmıştır ki, Alâeddin tepesi, orta Anadolunun bu bölgesine has tabakaları ihtiva eden bir höyüktür.

1941 yılında bir kaç noktastndan yoklamakla bu sonuca varabildik. Höyüğün başka elverişli yerlerinden daha esaslı araştırmalara girişilirse çok önemli belgeleri elde etmek imkânı olacağı aşikârdır.

Türk Tarih Kurumunun 1941 yılı içinde yerinde bir karar ile kabul ettiği programın başarı örneğini bu satırlarım ispatlıyacaktır.

Gayretli hocamız merhum Prof. Remzi Oğuz Arık'ın o günkü heyecan ve teşvikini bu gün gibi hatırlıyor, kendine Tanrıdan rahmet diliyorum.

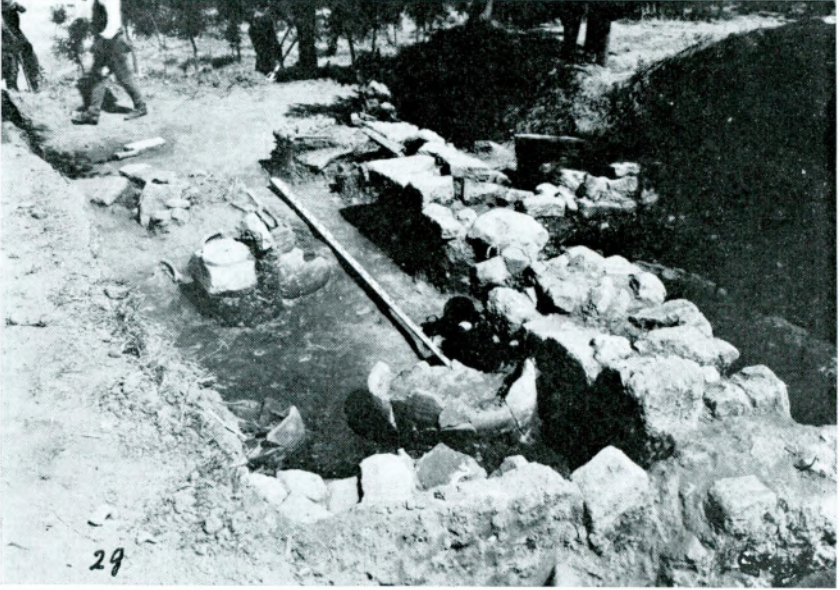
Bu kazının öteki dökümanlarının da, bir gün yayım bulmasını temenni ediyorum.

Res. 1 — Konya Alâeddin Tepe kazısı
A - kazı yerinin batıdan görünüşü

Res. 2 — Konya Alâeddin Tepe kazısı
A - kazısının batıdan görünüşü

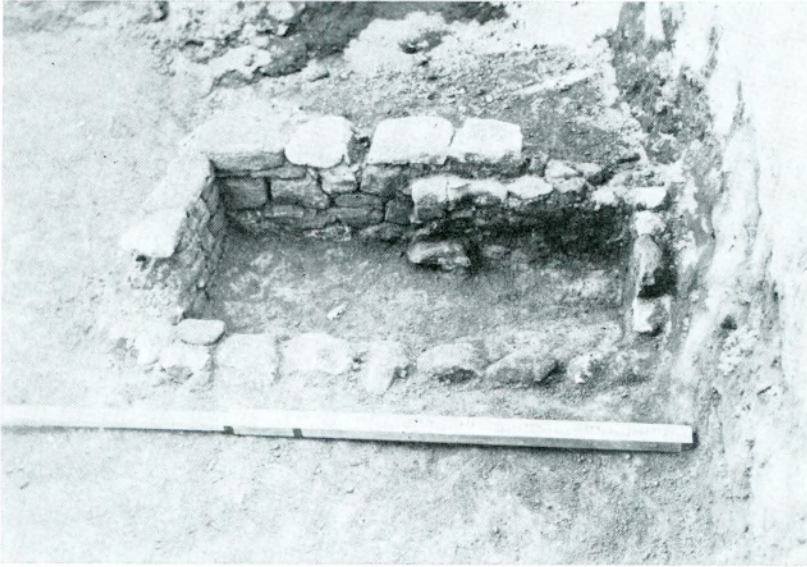
Res. 3 — Konya Alâeddin Tepe kazısı
A - kazısında bulunan Osmanlı çağı yapıları temel parçaları

Res. 4 — Konya Alâeddin Tepe kazısı
A - kazı yerinde Osmanlı çağı yapıları duvar parçaları

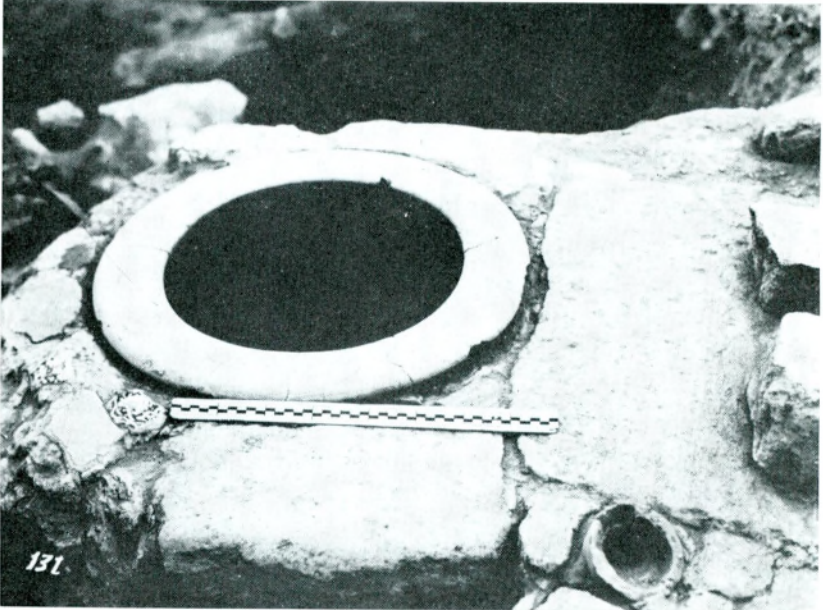
Res. 5 — Konya Alâeddin Tepe kazısı Osmanlı çağından tuğla döşemeli taban parçası

Res. 6 — Konya Alâeddin Tepe kazısı Türk - İslam çağı, kenarı duvarlı mezarlardan biri

Res. 7 — Konya Alâeddin Tepe kazısı son çağ Osmanlı evlerinde
ekmek tandırları

Res. 8 — Konya Alâeddin Tepe kazısı Selçuklu evi ekmek tandırı

Res. 9 — Konya Alâeddin Tepe kazısı Selçuklu yapısından bir kısım

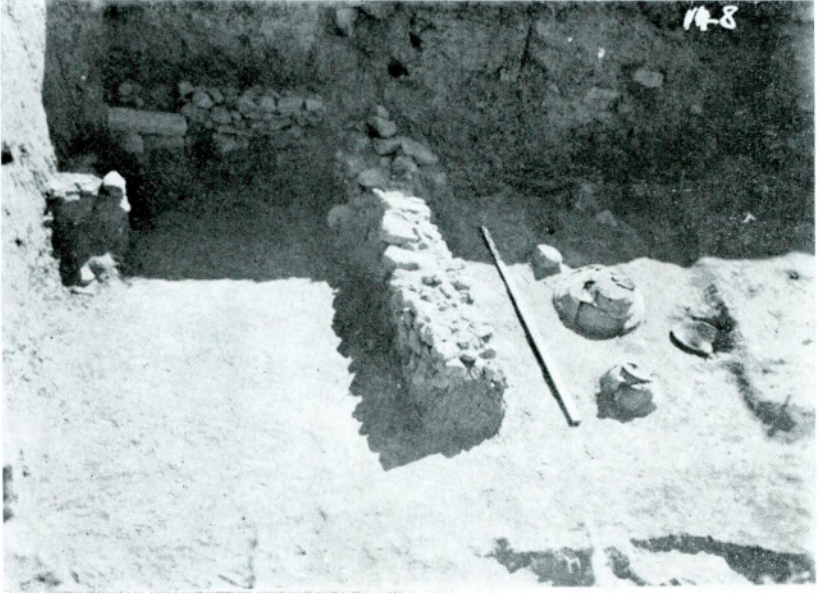

Res. 10 — Konya Alâeddin Tepe kazısı;
Selçuklu evi içinde, Bizanslı çağı direk
başlığı

Res. 11 — Konya Alâeddin Tepe kazısı
Bizans çağı yapı kalıntıları

M. Akok

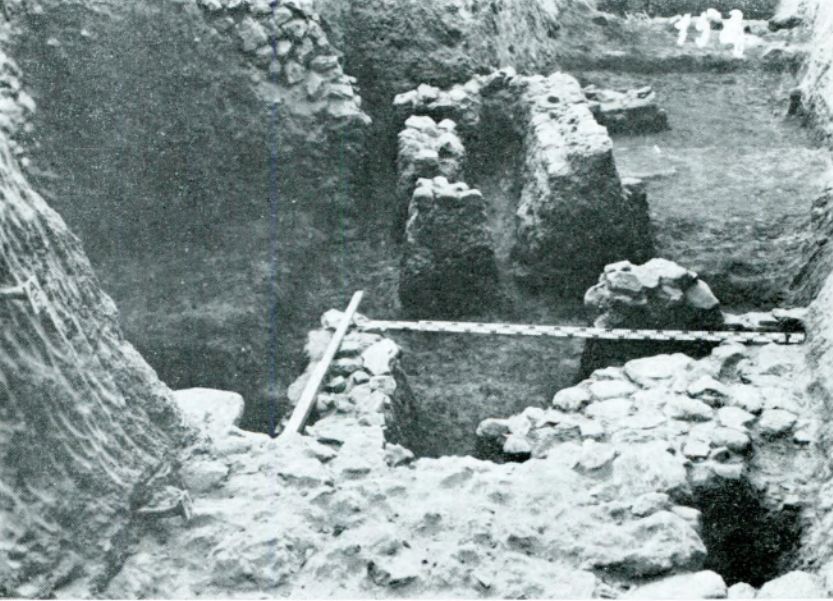
Res. 12 — Konya Alâeddin Tepe kazısı Romalı çağı yapı kalıntıları

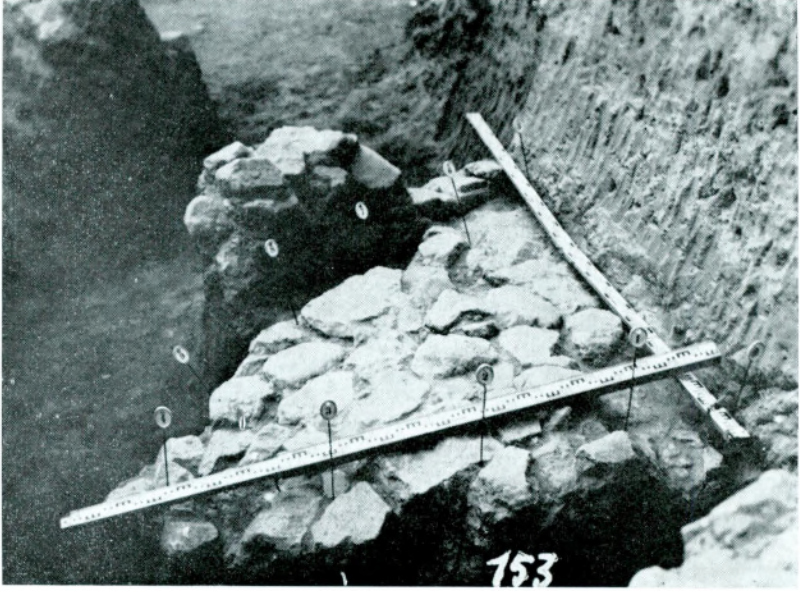
Res. 13 — Konya Alâeddin Tepe kazısı
Helen Çağı yapı ve sur kalıntıları

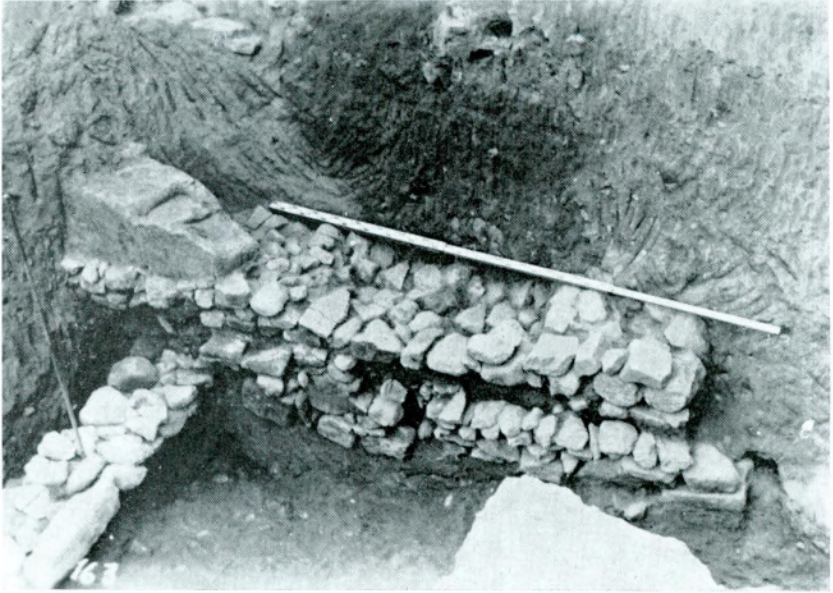
Res. 14 — Konya Alâeddin Tepe kazısı Helen çağı sur ve yapı kalıntısı

Res. 15 — Konya Alâeddin Tepe kazısı Helen çağı yapı kalıntıları

Res. 16 — Konya Alâeddin Tepe kazısı Helen çağı döşeme parçası

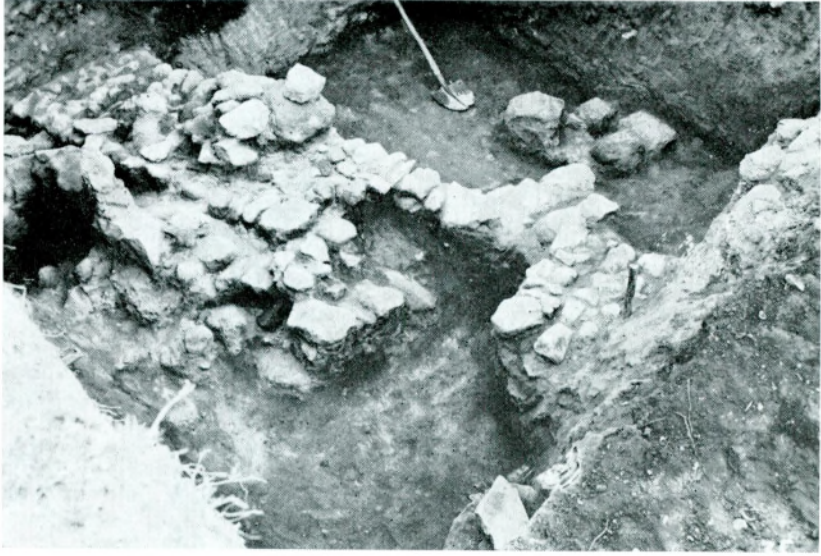
Res. 17 — Konya Alâeddin Tepe kazısı Firig çağı yapılarından iki seviye duvarları bir arada

Res. 18 — Konya Alâeddin Tepe kazısı
B - kazı yerinde Osmanlı çağı yapılarından bir kısmı

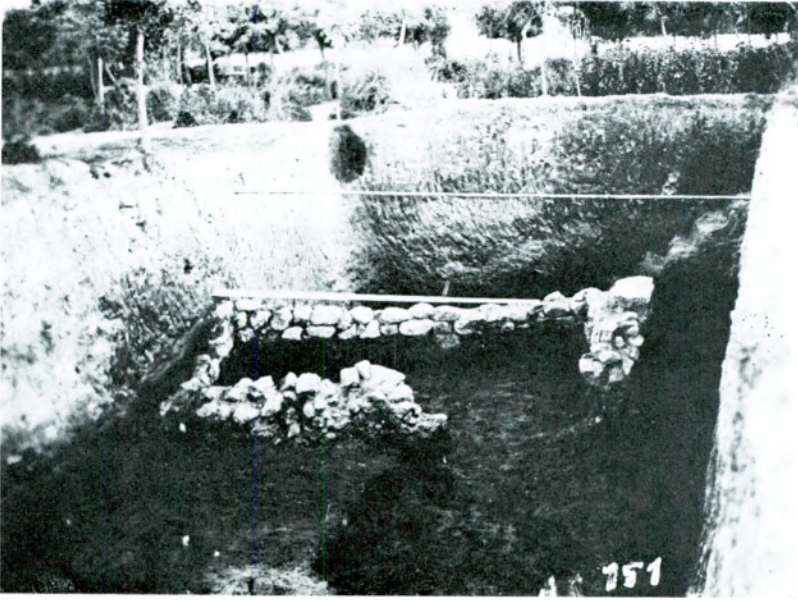
Res. 19 — Konya Alâeddin Tepe kazısı
C - kazı alanında Osmanlı çağı yapıları kalıntısı

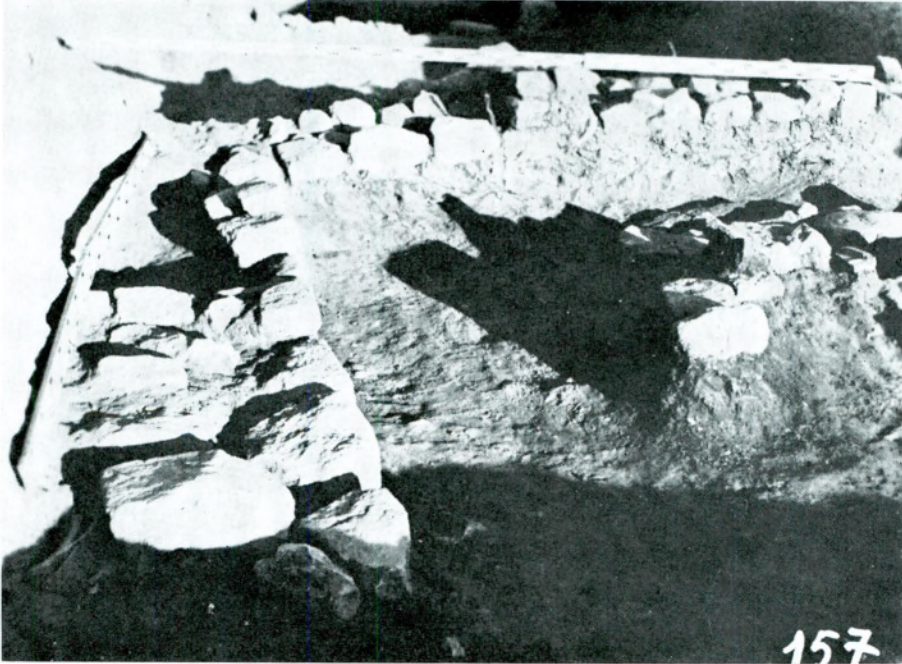
Res. 20 — Konya Alâeddin Tepe kazısı
C - kazı alanında Osmanlı çağı ikinci seviye yapı artıkları

Res. 21 — Konya Alaeddin Tepe kazısı Selçuklu tabakası kuyu depo
içindeki bakır eşya

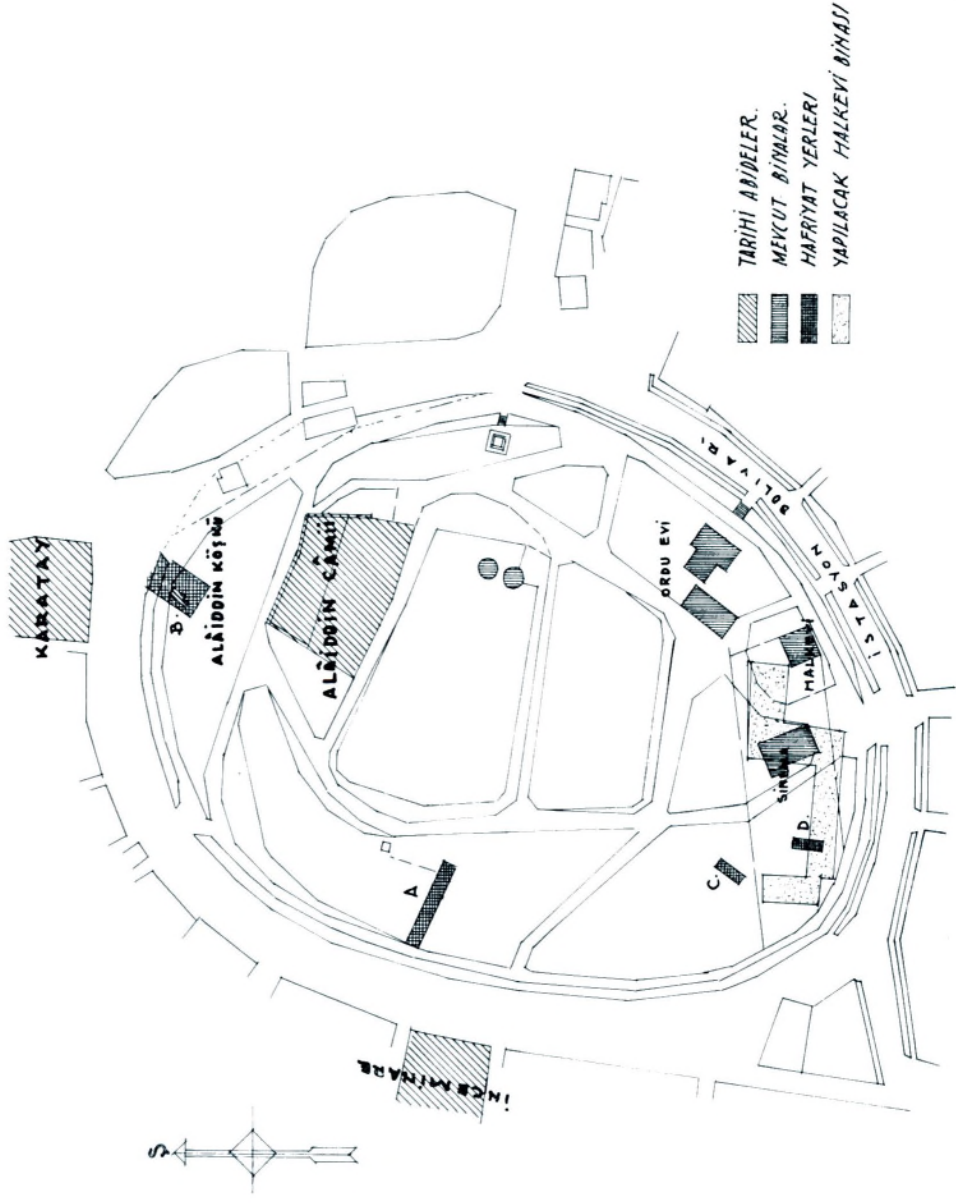
Res. 22 — Konya Alâeddin Tepe kazısı
D - kazı alanında Selçuklu yapılarından duvar parçaları

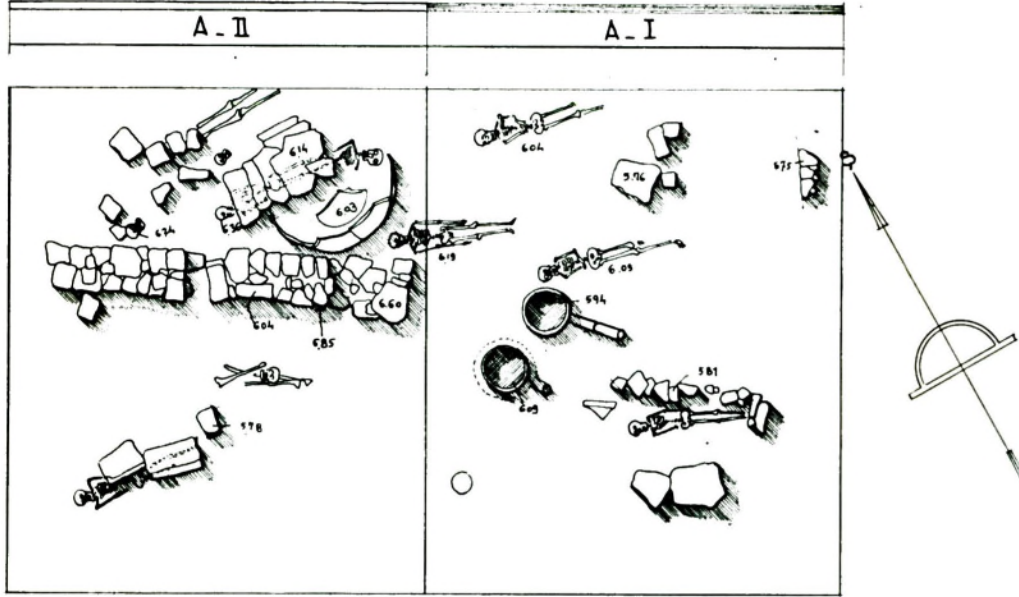

Res. 23 — Konya Alâeddin Tepe kazısı
D - kazı alanında Selçuklu yapılarından bir duvar parçası

T.T. KURUMU KONYA HAFRIYATI
ALÂİDDİN HÜYÜĞÜ 1947

Harita 1

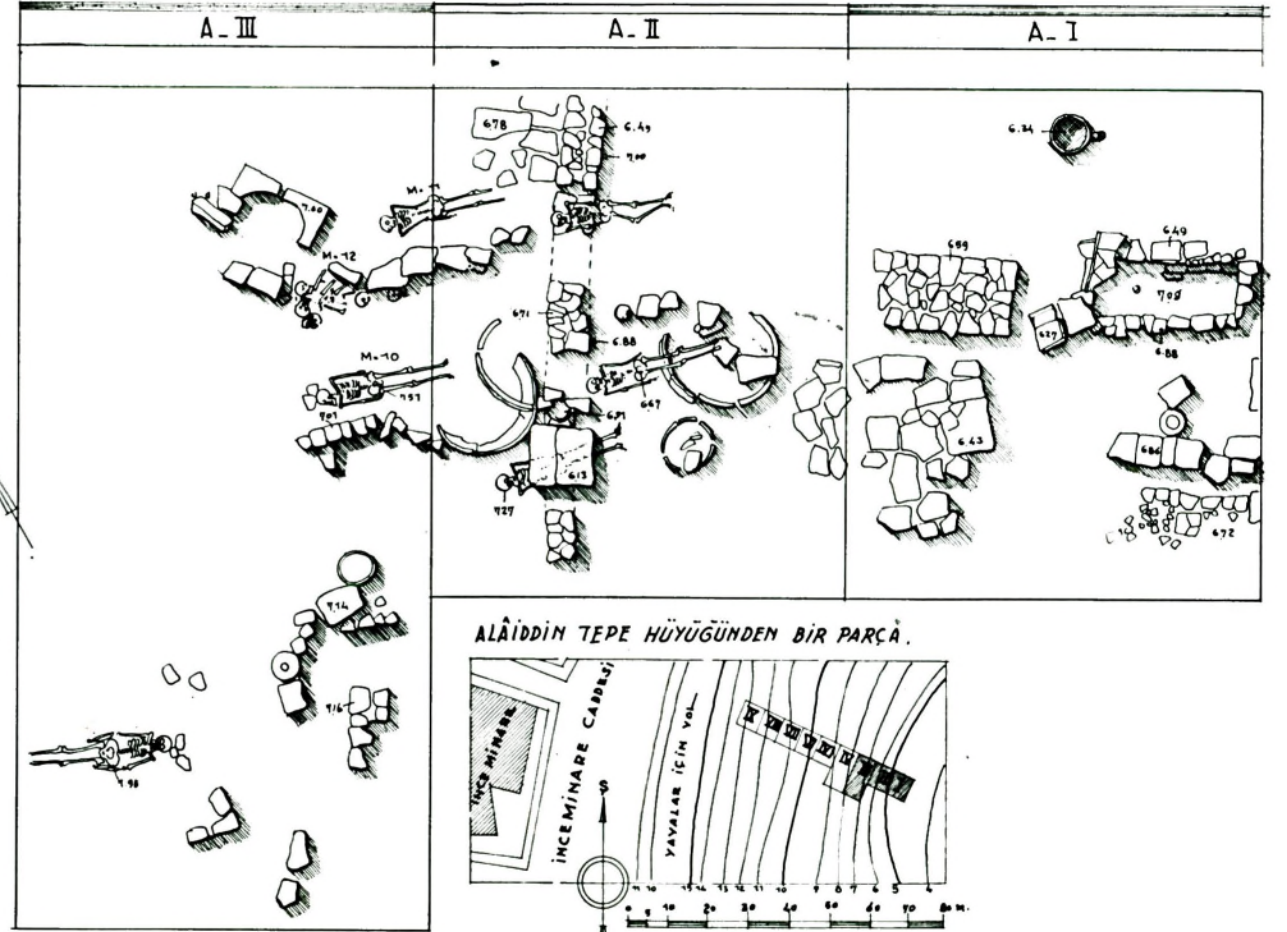

DEVİR I. OSMANLI SEVİYE. a.

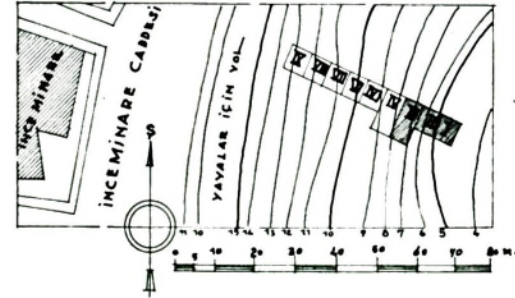

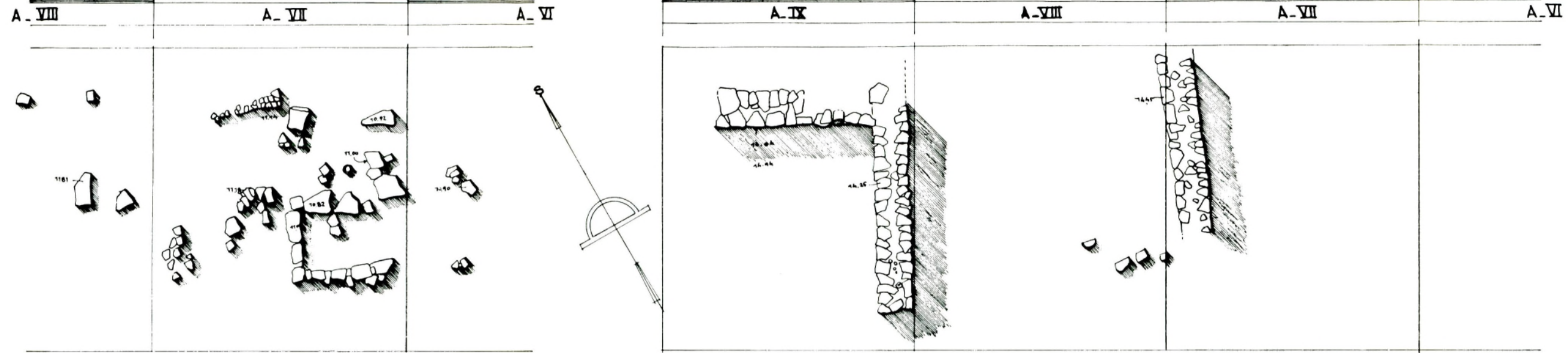
M. AKOĞ
1941

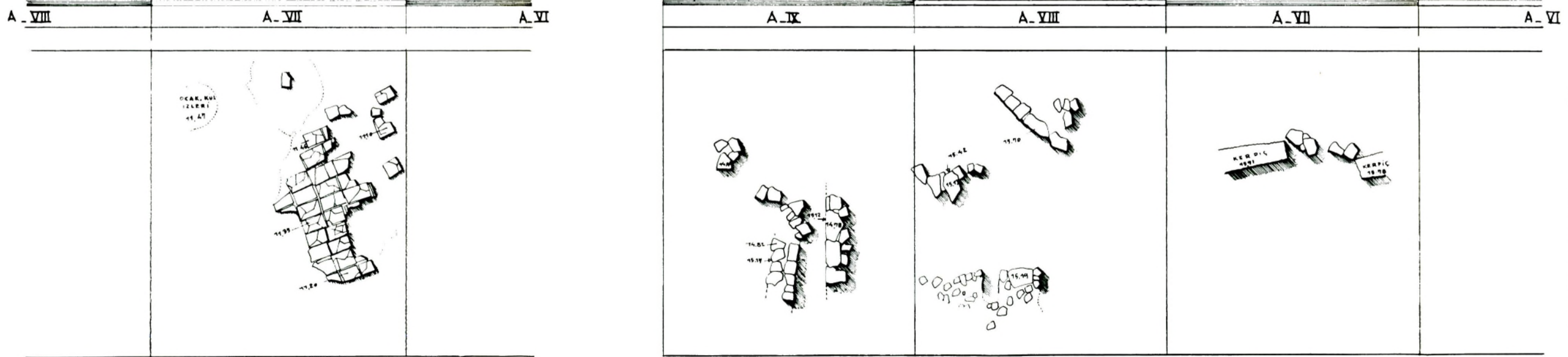
DEVİR I. OSMANLI SEVİYE. b.

ALÂİDDİN TEPE HÜYÜĞÜNDEN BİR PARÇA.

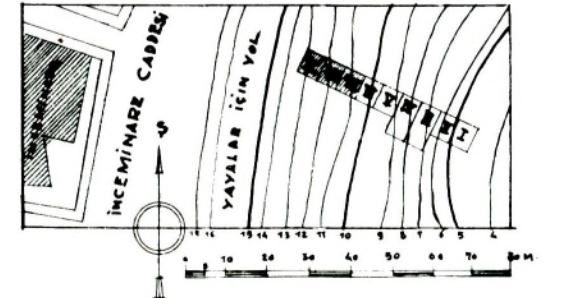
DEVİR I. OSMANLI SEVİYE: a.

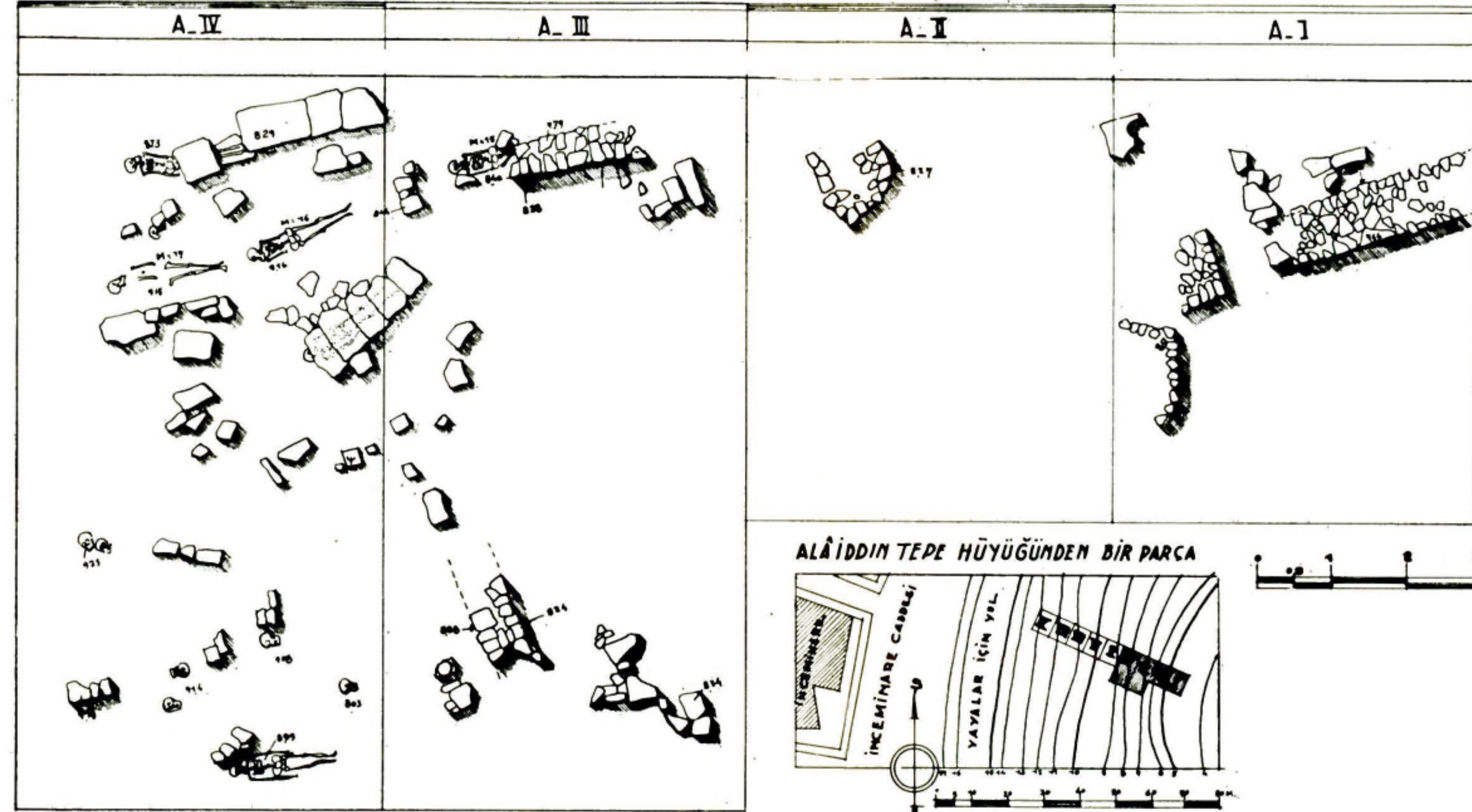

DEVİR I. OSMANLI SEVİYE: b.

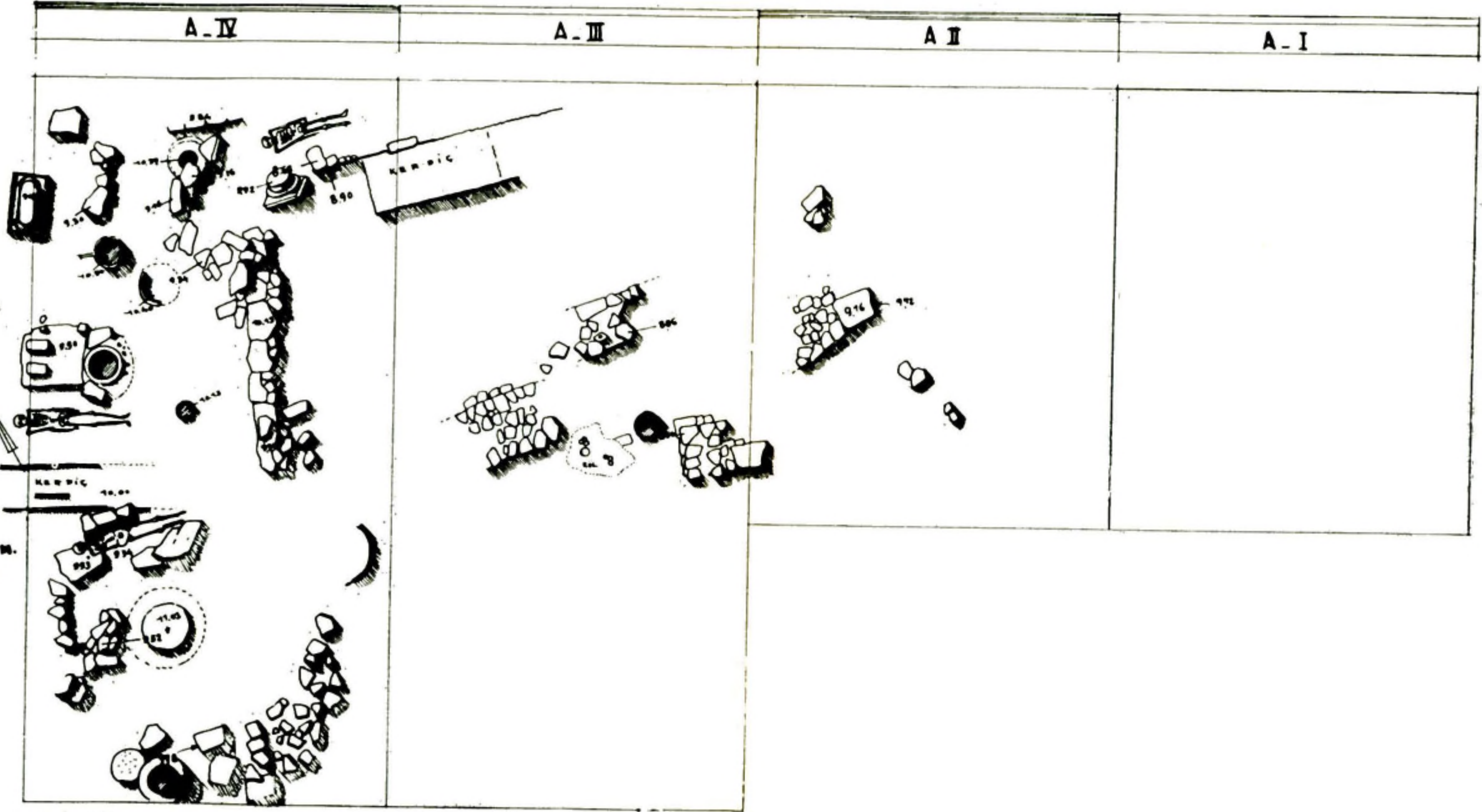
M. A. KOKÇU
1941

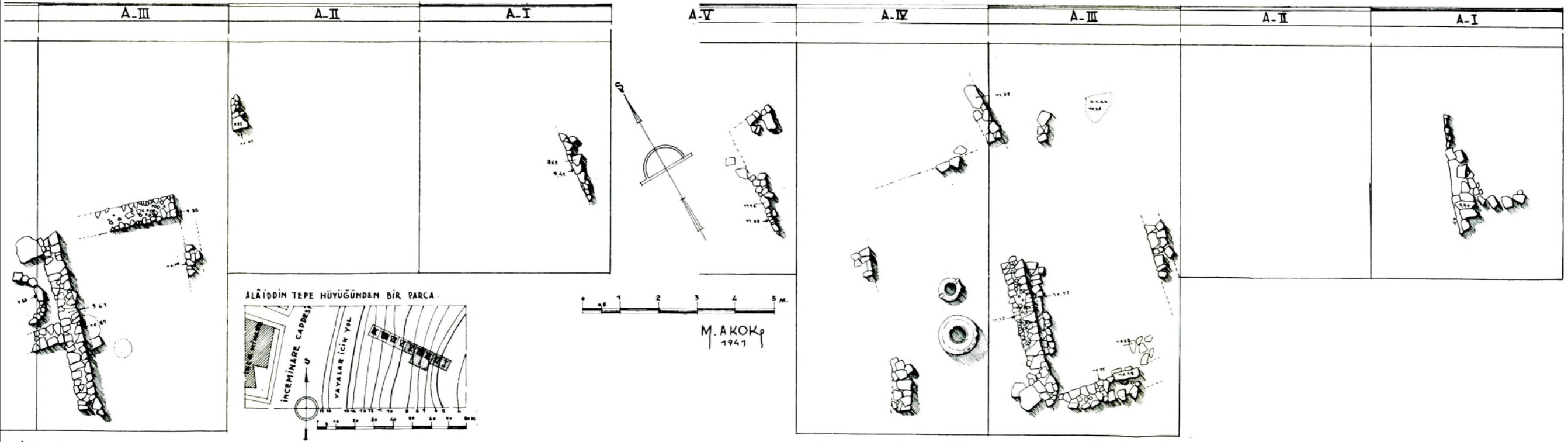
ALÂİDDİN TEPE HÜYÜĞÜNDEN BİR PARÇA.

DEVİR II. SELÇUK SEVİYE a.

SEVİYE: a.

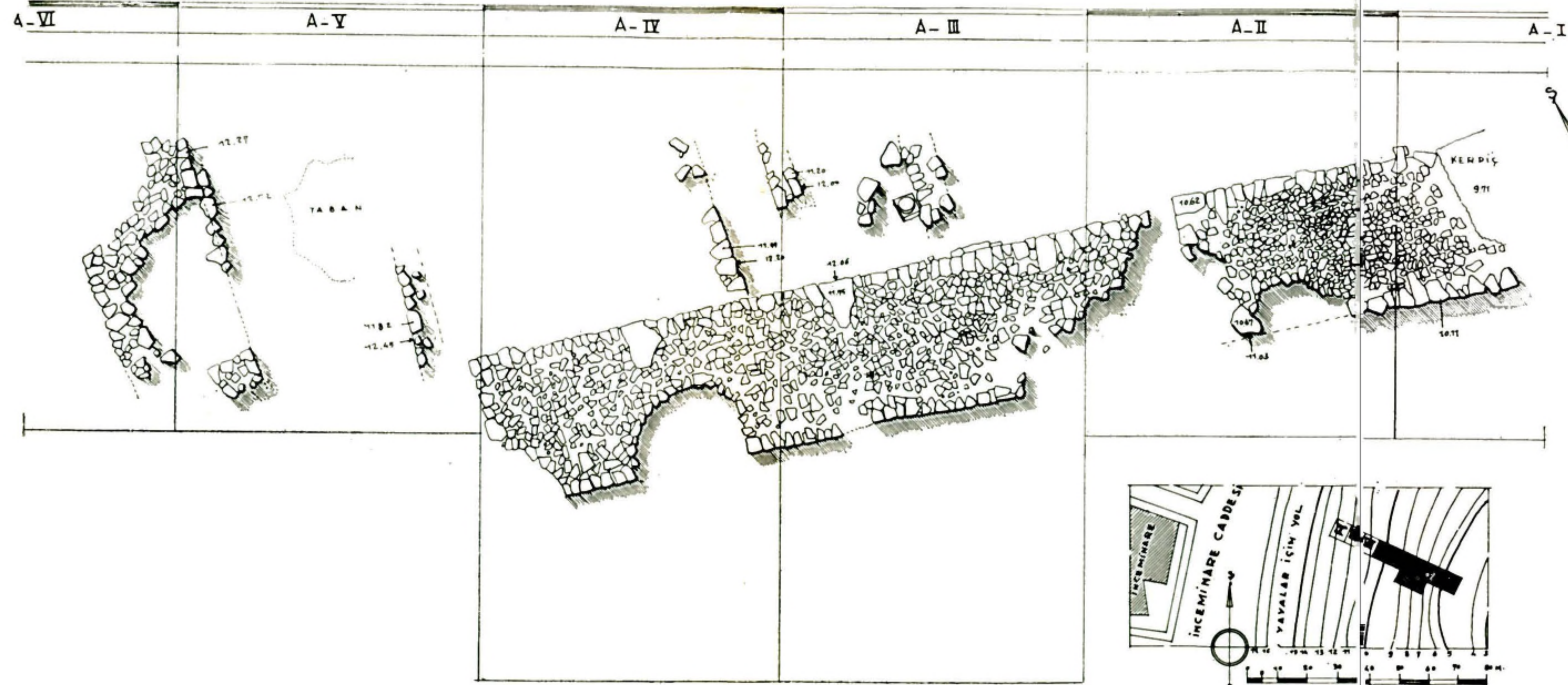
DEVİR III. KLASİK SEVİYE: b.

TÜRK TARİH KURUMU
A. SONDAJI

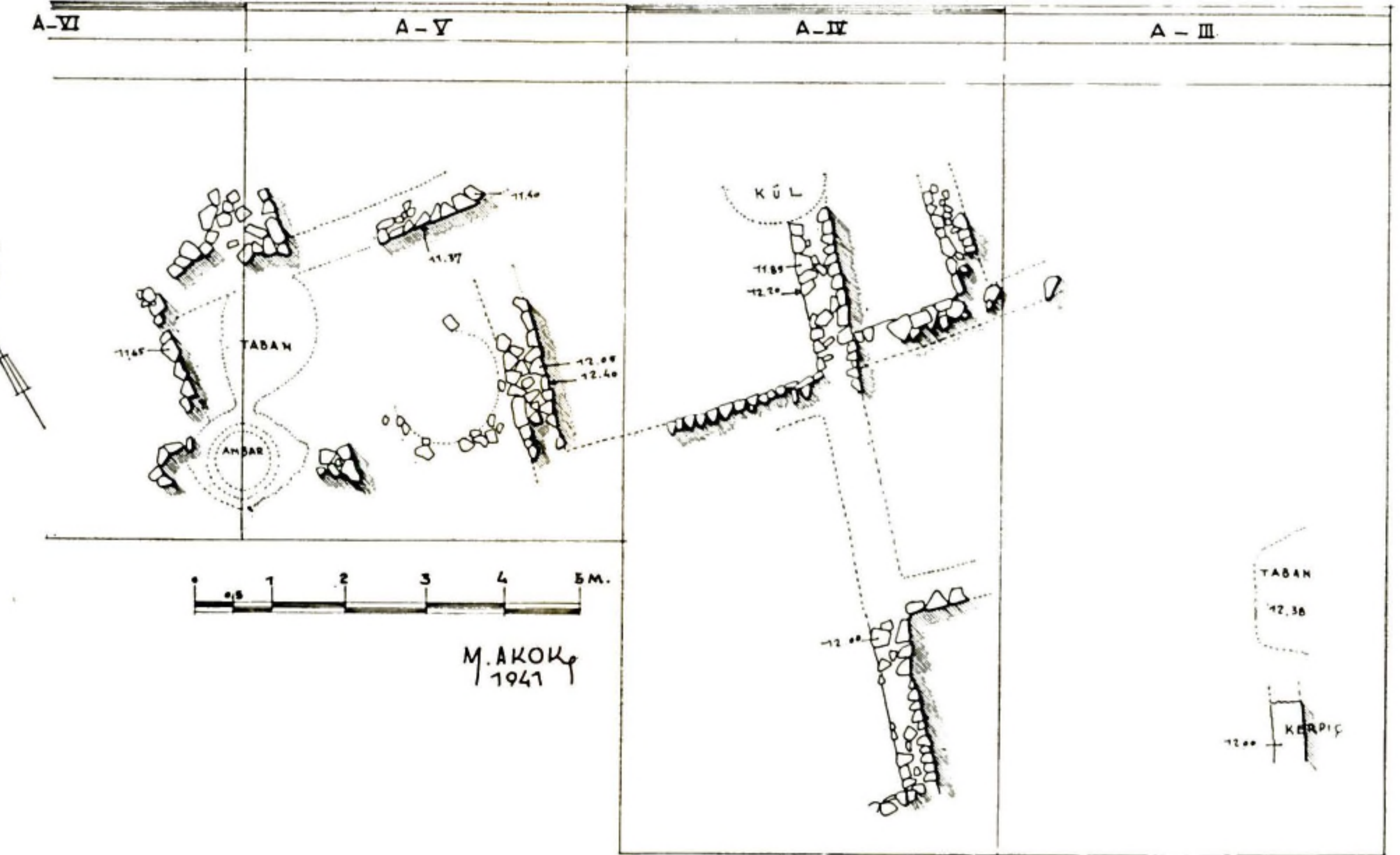
KONYA HAFRIYATI

1941

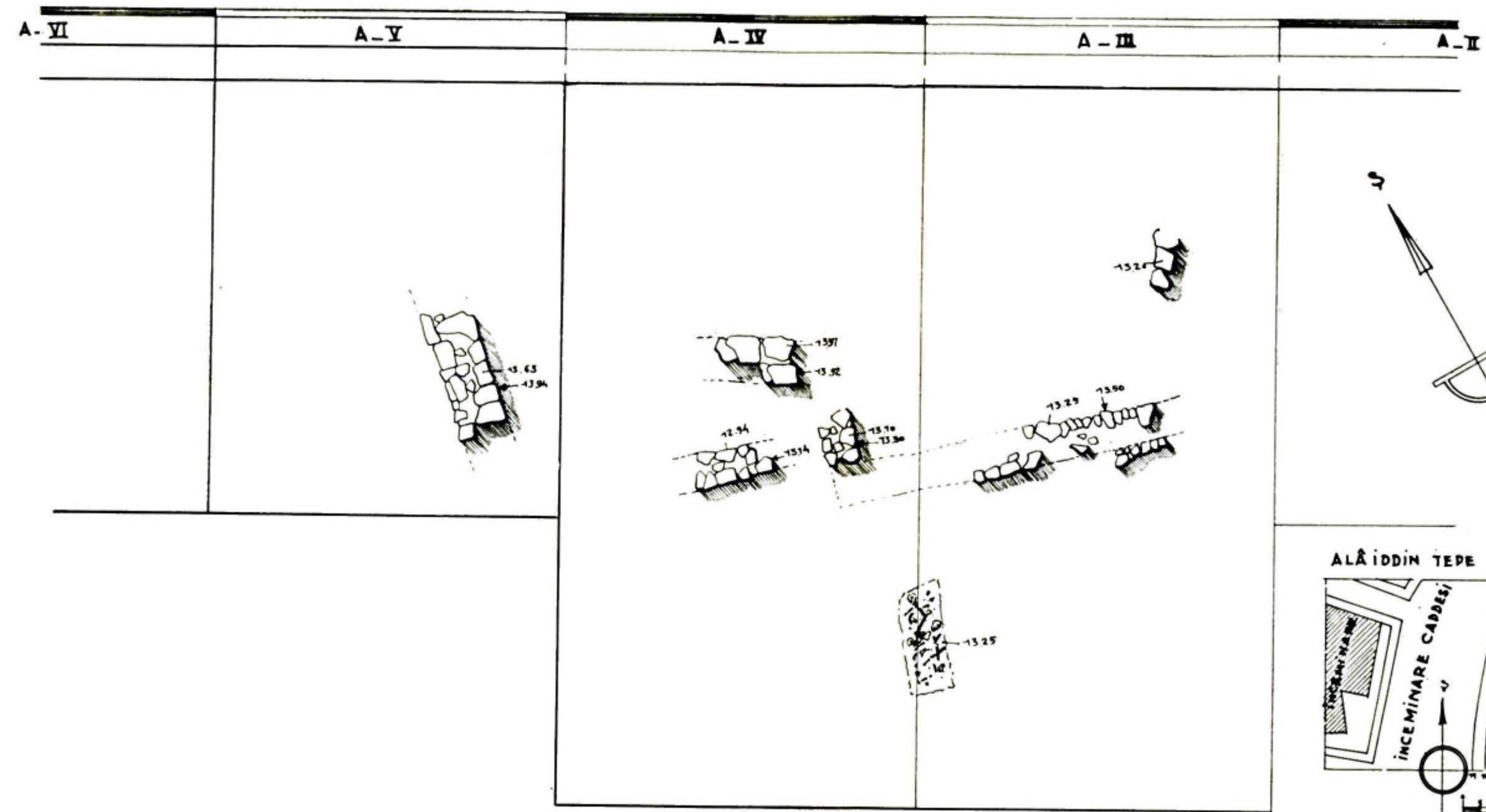
Planş 5

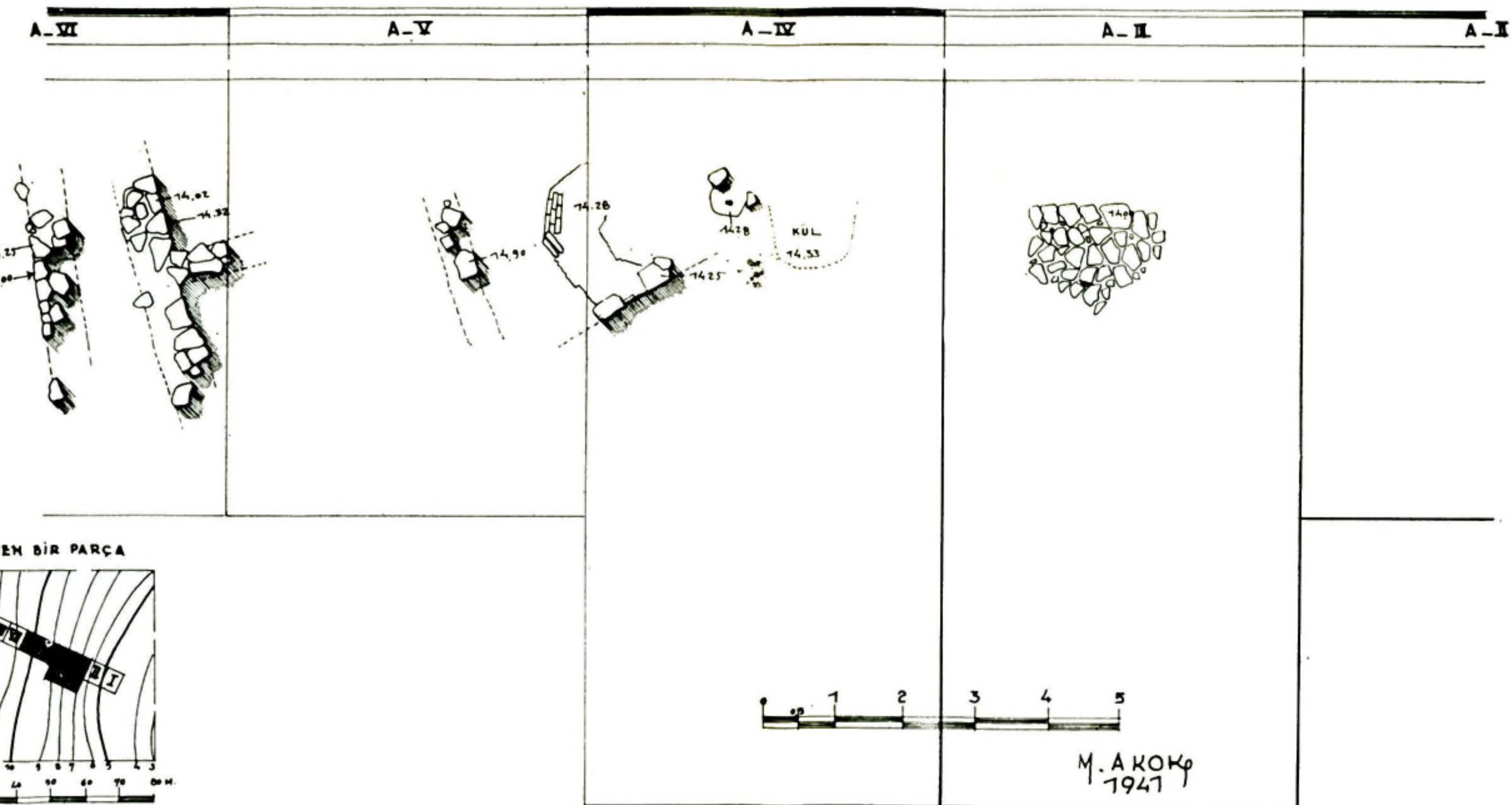
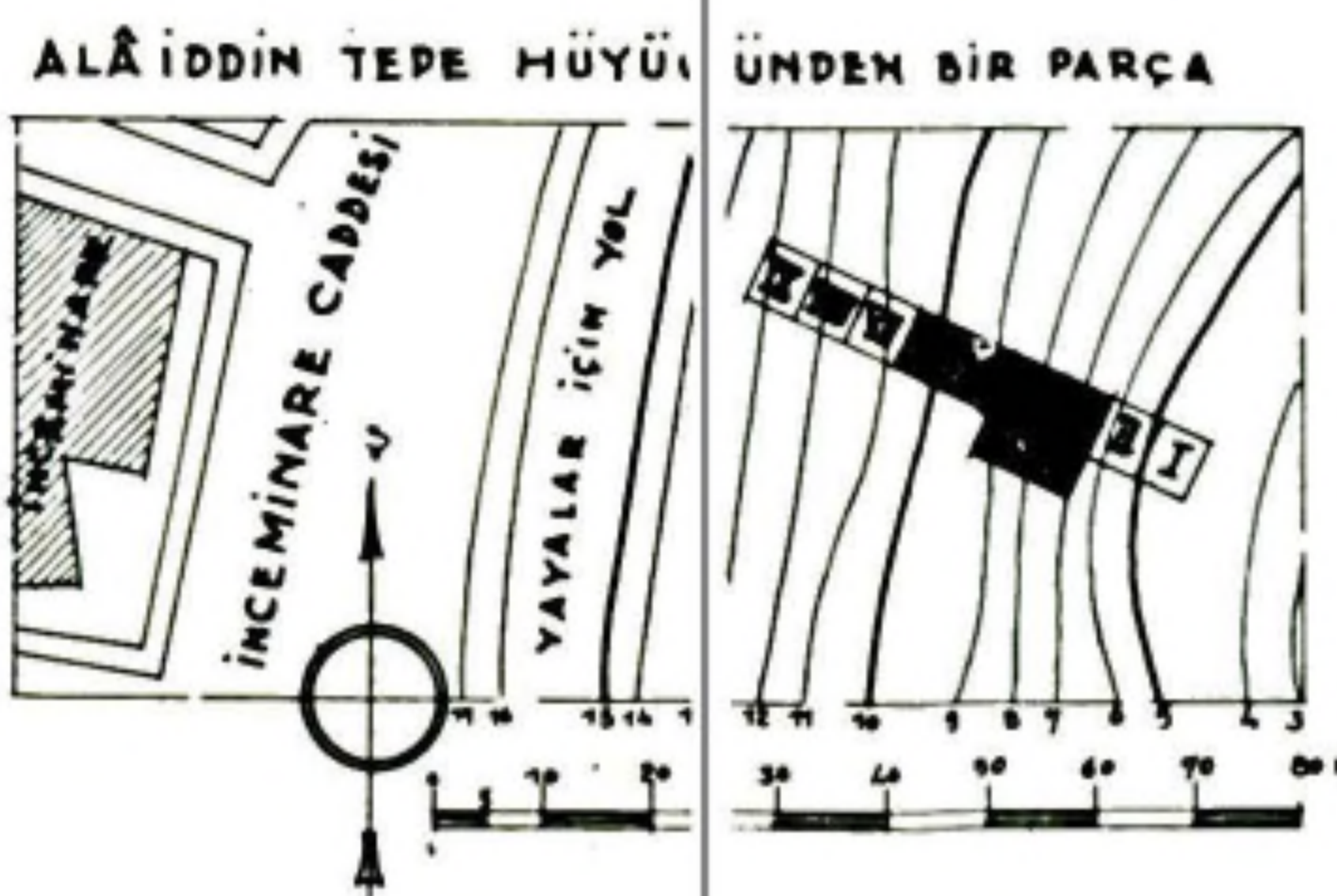
DEVİR III. KLASİK SEVİYE: C.

DEVİR III. KLASİK SEVİYE: d.

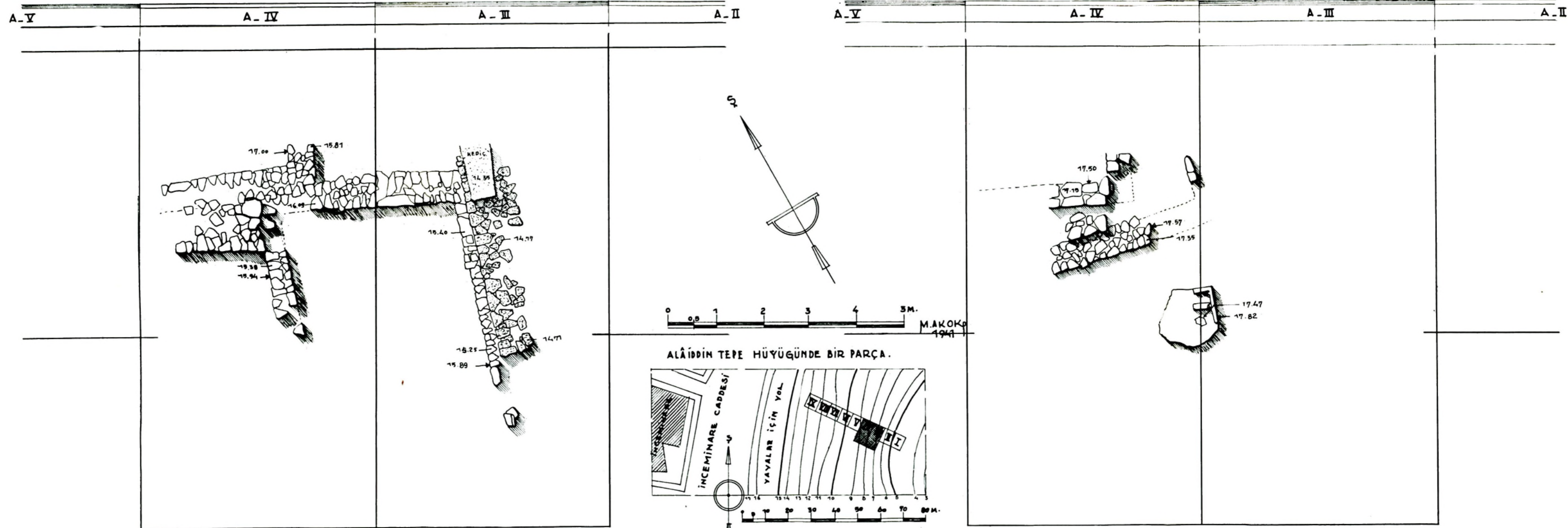

DEVİR II. KLASİK SEVİYE: e.

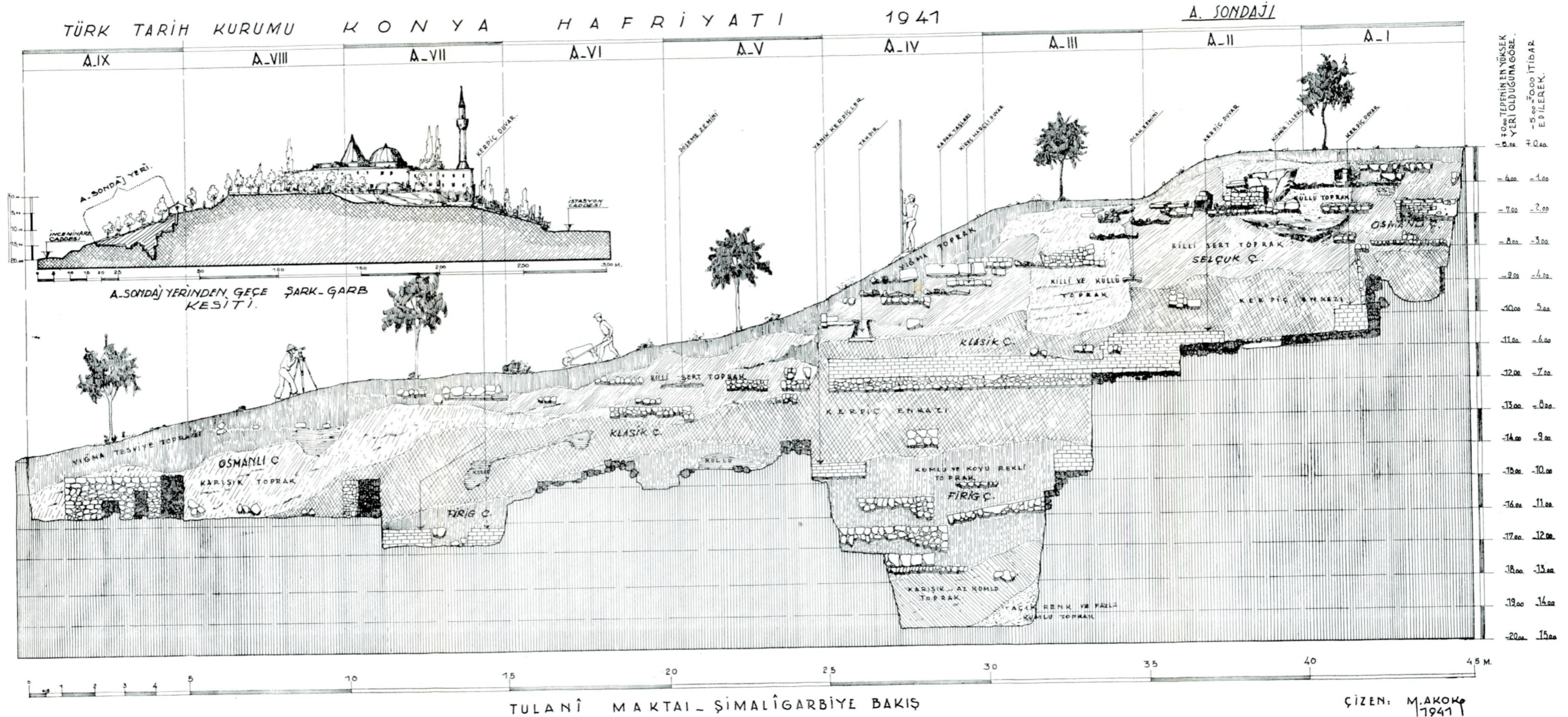
DEVİR III. KLASİK SEVİYE: f.

TÜRK TARİH KURUMU KONYA HAFRIYATI 1941
A. SONDAJI

DEVİR IV. FIRIKYA SEVİYE, a.
DEVİR IV. FIRIKYA SEVİYE, b.

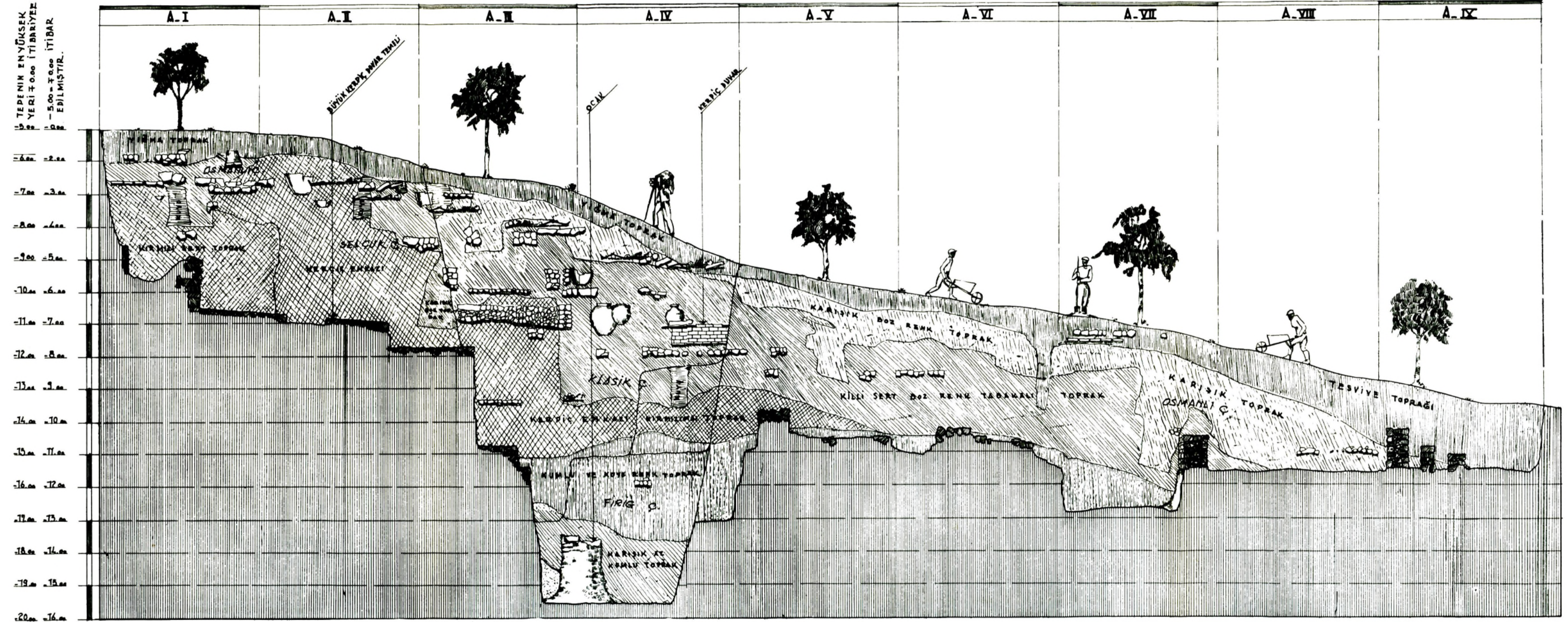
DEVİR IV. FIRIKYA SEVİYE, c.

TÜRK TARİH KURUMU KONYA HAFRIYATI 1941

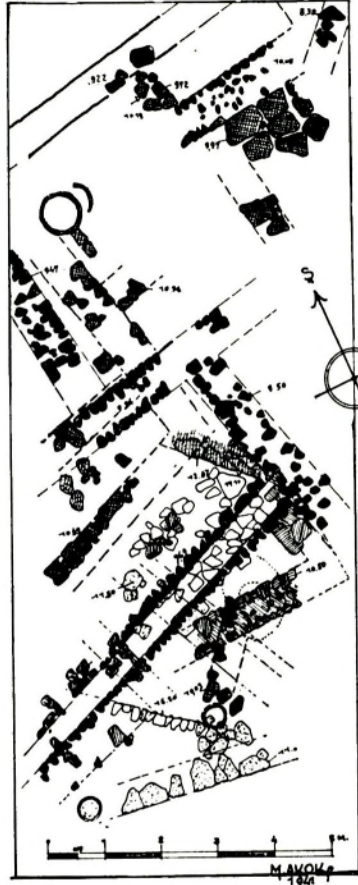
A- SONDAJİ

TEPEMİN EN YÜKSEK
YERİ 70.00 İTİBARIYLA
-5.00-7.00 İTİBAR
EDİLMİŞTİR.

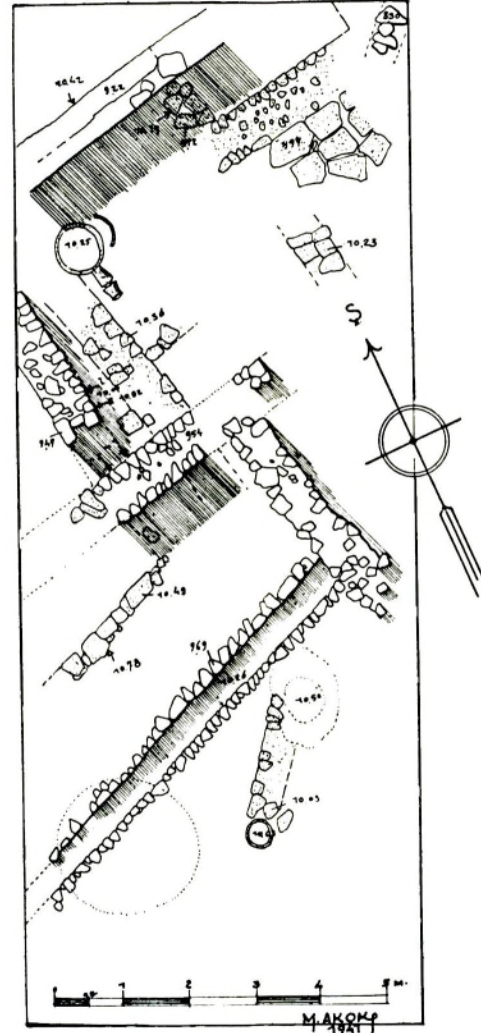

TULÂNİ MAKTAL - CENUBİ ŞARKIYE BAKIŞ

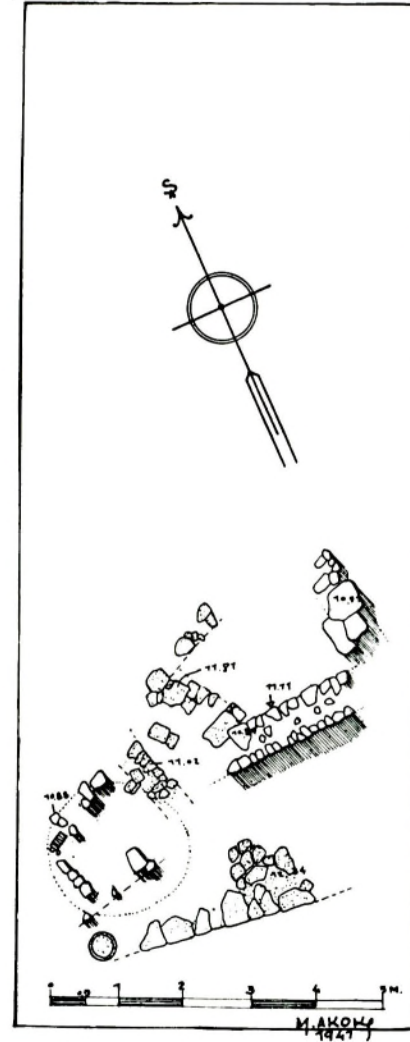
ÇİZEN: M. AKOK
1941

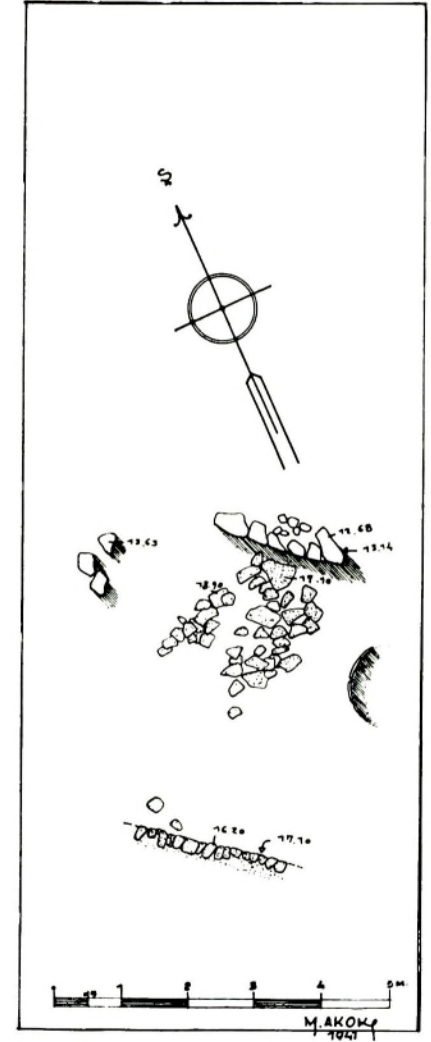
- a. DEVİR I } OSMANLI.
■ b. DEVİR I }
■ a. DEVİR II } SELÇUK
■ b. DEVİR II }
■ DEVİR III } KLASİK
■ DEVİR IV } FİRİKYA

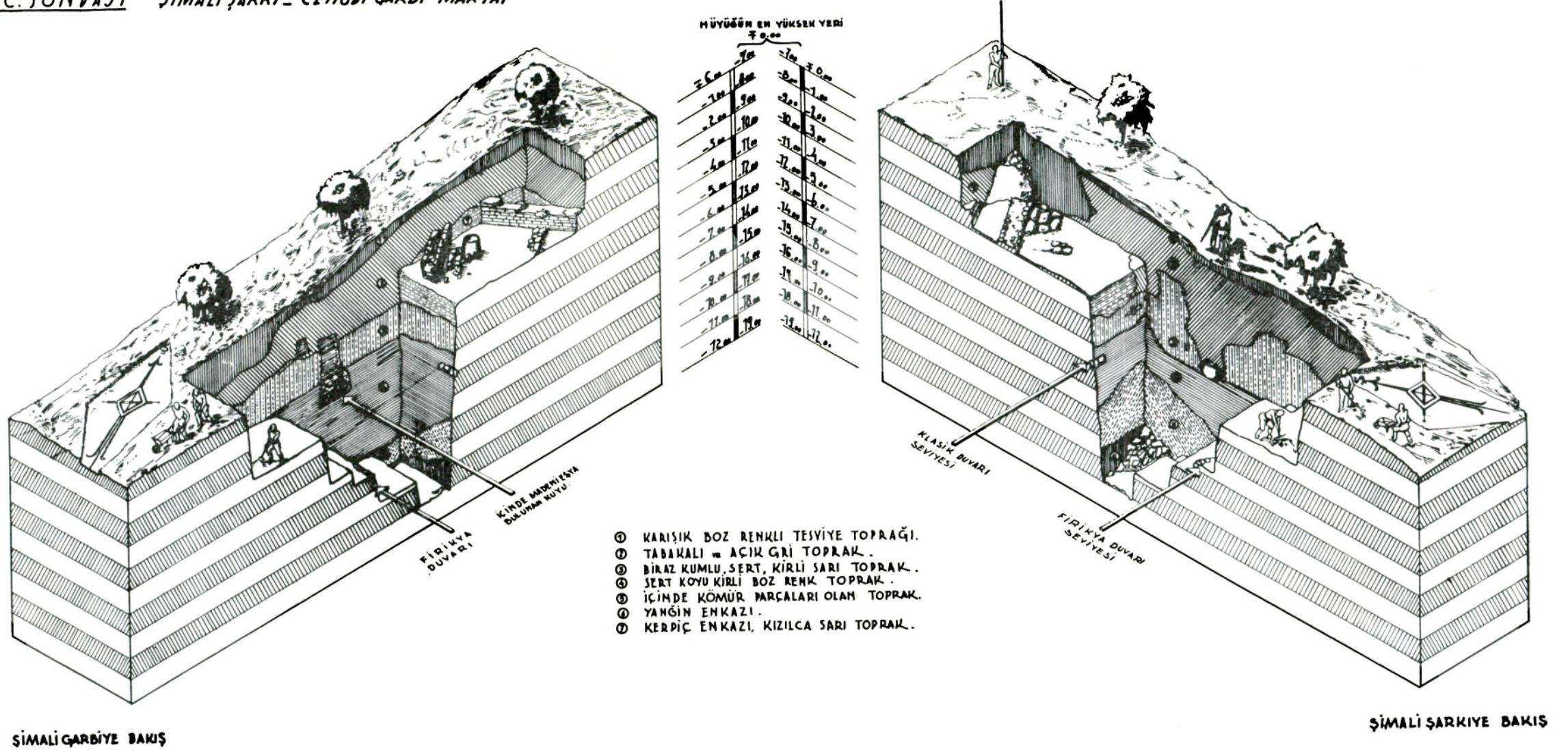
- DEVİR I. OSMANLI SEVIYE a.
■ DEVİR I. OSMANLI SEVIYE b.

- DEVİR II. SELÇUK SEVIYE a.
■ DEVİR II. SELÇUK SEVIYE b.

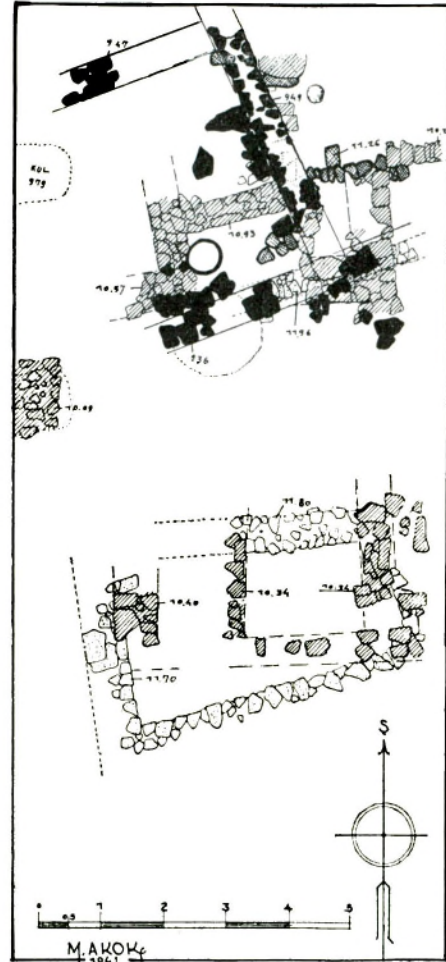
- DEVİR III. KLASİK
■ DEVİR IV. FİRİKYA.

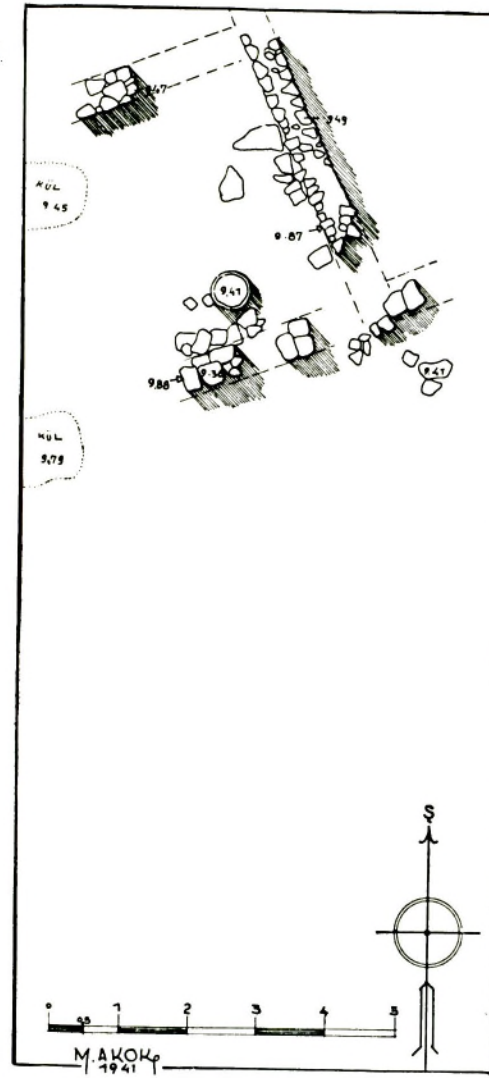
ŞİMALİ GARBİYE BAKIŞ

ŞİMALİ ŞARKİYE BAKIŞ

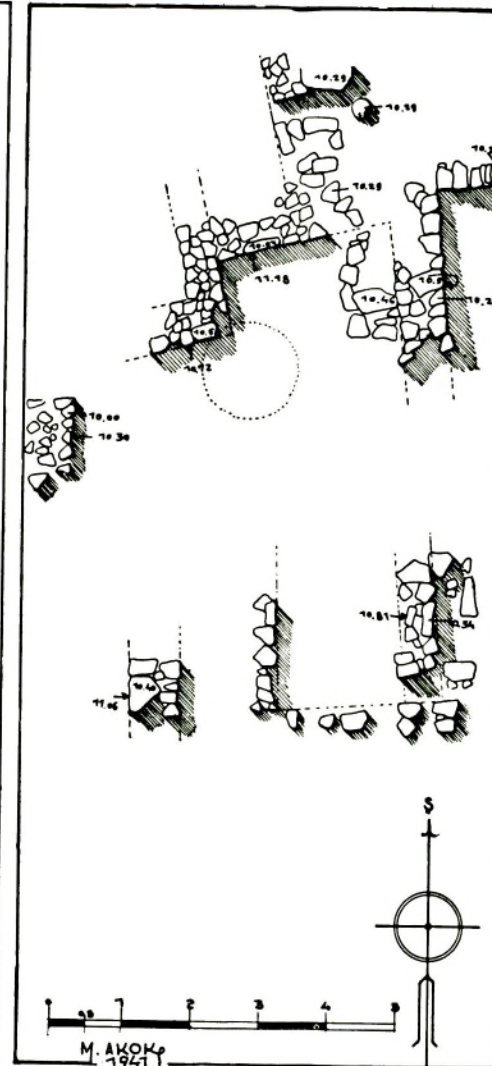
TÜRK TARİH KURUMU KONYA HAFRIYATI.
D. SONDAJİ 1941

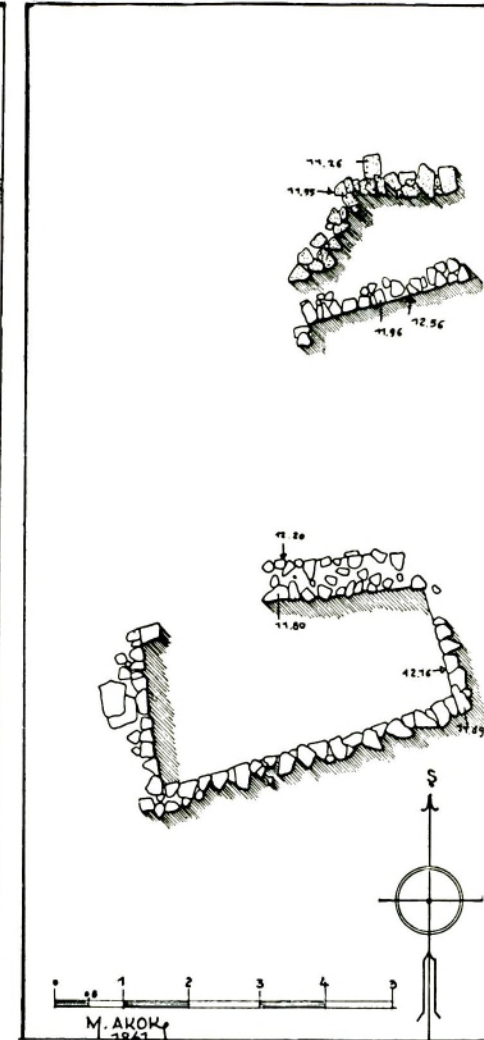
a. DEVİR I } OSMANLI
 b. DEVİR I }
 a. DEVİR II } SELÇUK
 b. DEVİR II }

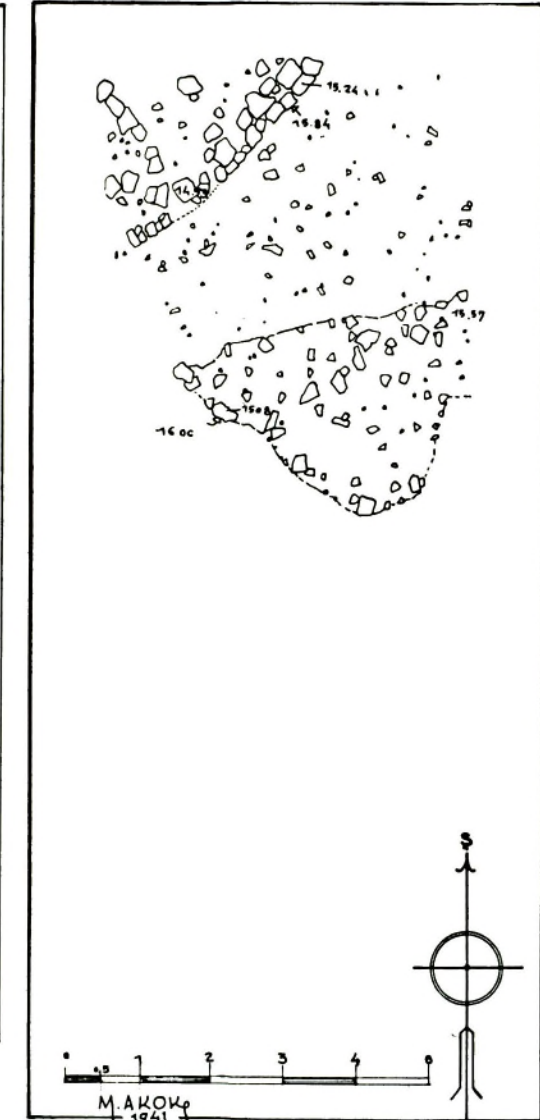
DEVİR I. OSMANLI SEVİYE. a.

DEVİR I. OSMANLI SEVİYE. b.

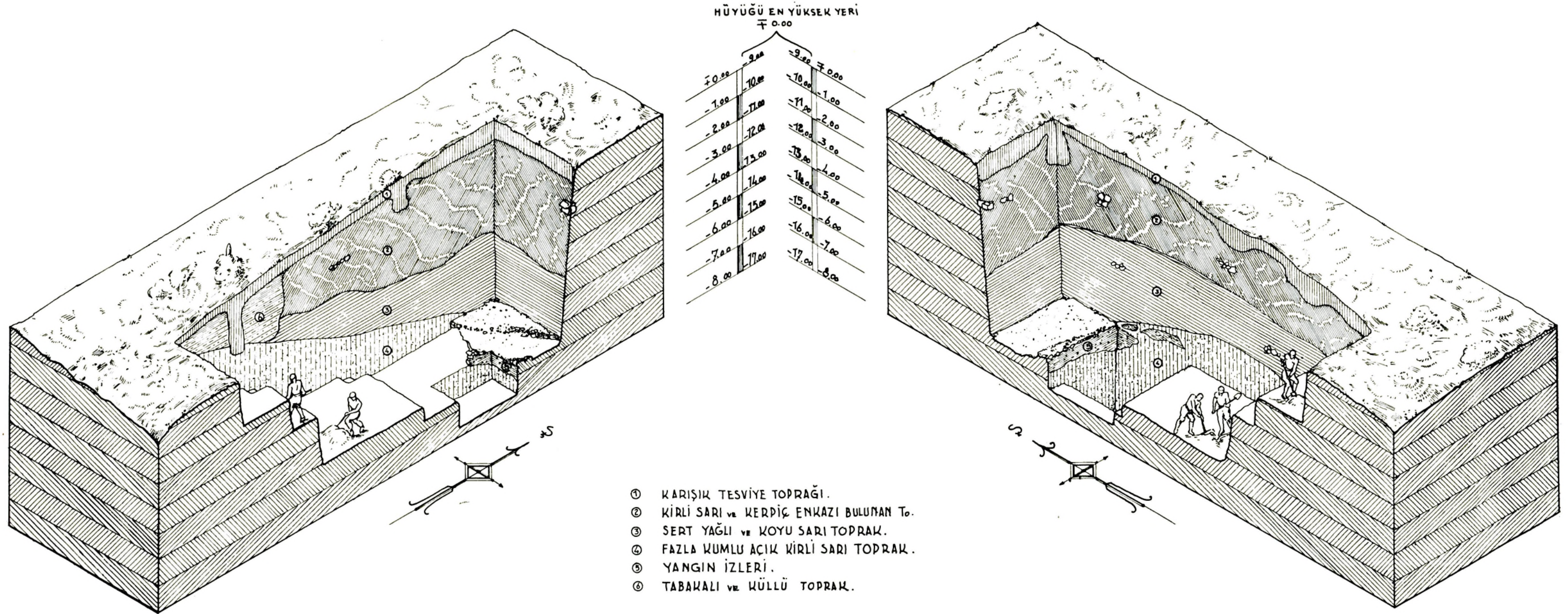

DEVİR II. SELÇUK SEVİYE. a.
DEVİR II. SELÇUK SEVİYE. b.

M. AKOK
1941

D. SONDAJİ ŞİMAL-CENUP MAKTAI

GARBA BAKIŞ

ŞARKA BAKIŞ

PRİZREN'DE YENİ BULUNAN BİRKAÇ TÜRK YAZITI

· NİMETULLAH HAFIZ

1968 yılında, Vakıflar Dergisi'nin VII. sayısında (s. 75-102) Dr. M. Kemal Özergin, Dr. Hasan Kaleşi ve İsmail Eren'in "Prizren Kitabeleri" adlı bir makalesi yayınlanmıştı. Yazıda, Yugoslavya'da en ilginç tarihî kentlerden biri sayılan Prizren'de, günümüze kadar intikal eden veya ortadan yokolan cami, çeşme, tekke ve tarihte önemli bir rol oynayan tanınmış kişilerin mezar taşı yazıtları ve yazıtlarda adı geçenlere dair gerektiği kadar bilgi verilmişti.

Bugün kaybolan yazıtların, eskiden yalnız Lâtince transkripsiyonlarından istifade edilmiştir. Ayrıca kaybolan bazı yazıtların başkaları tarafından derlenen fotoğraflarından da yararlanarak yazılan yazıların kıymeti böylece bir kat daha artmıştır.

"Prizren Kültür Anıtlarını Koruma Kurumu"nda çalışırken bugüne kadar yayınlanmamış daha altı yazıtla karşılaşınca bunların da sayısı bilinmeyen yazıtlar gibi ortadan kaybolmalarını önlemek için, üzerlerinde durarak, XVIII ve XIX. yüzyıllardan kalma bu altı yazıtın da yayınlanmalarını yararlı gördüm.

I. İSA DEDE ÇEŞMESİ YAZITI, 1142/1729

1. Hoş binâ olmuş bu yerde çeşme-i mâ-i ma'ın
2. Zî saâdet kim ola bu denlü zû hayrat cemil
3. Didiler atşâna dû çeşme bu Şâr'ın târihin
4. "Çeşme-i İsa Dede âb u hayat u selsebil"

(چشمه عيسى دده آب و حیات و سلسبیل) — 1142

İsa Dede çeşmesi yazıtı; çevresi süslemeli, 60 × 67 cm. ölçüsündeki çeşme taşının yukarıki yarısında 34 × 28 cm. genişlik ve uzunluğundaki mermer üzerine sülüs ile yazılı bulunmaktadır. Satır arası cedvelli olup yazıt iyi korunmuş bir durumdadır. Manzum tarihin

şairi belli değildir. Yazıt, Mehmetbey camiinin bir köşesinde bulunmaktadır.

Terzi Mehmed camii, halk arasında “Terzi mahallesi camii” olarak da anılmaktadır. Mehmed Tahir ise “Menâkıb”ında ¹ “Terzi-Memiş camii” diye yazmaktadır ². Camiin Terzi mahallesinde bulunduğu için, “Terzi mahallesi camii” adıyla anıldığı bilinmektedir. Fakat bu iki addan hangisinin daha doğru olduğu hususunda kesin bir bilgimiz yoktur. Yalnız bu camide “beratlı imam” olup Herem soyadını taşıyanlardan işittiğime göre bu camiin dış duvarında yazılı bulunan 1132 (1719) tarihinden, camii bu soydan olan Mehmed’in yaptırdığı hakikatı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu soyun bütün kuşaklarının adları devamlı bir surette Mehmed ve İsa olarak geçtiğinden çeşmeyi yaptıranın da camii yapan Mehmed’in oğlu olması muhtemeldir, çünkü Mehmed’in İsa ve İbrahim Dede ³ adında iki oğlu vardı. Bazı söylentilere ve “Dede” soyadlarına dayanarak bu Terzi mahallesinin bütün ahalisi gibi, bu iki kardeşin de Sinanî tarikatına bağlı olduğu bilinmektedir. Terzi Mehmed camii ile İsa Dede çeşmesinin yaptırıldıkları tarih arasındaki on yıllık fark içinde Terzi Mehmed’in öldüğü ve ondan sonra cami imamlığının İsa Dede tarafından ifa edildiği de bir gerçektir. İşte, bu tarihte yani 1142 (1729) yılında camiye su getirilerek İsa Dede tarafından çeşme yaptırılmıştır. Bir söylentiye göre su, Şar dağının Svilen tepesinden bu mahalleye başka birisi tarafından getirilmiştir ⁴. Şar dağı, yazıtta da anılmaktadır.

¹ Bkz. Hasan Kaleşi: “Prizren kao kulturni tsentar za vreme turskog perioda” (Türk devrinde bir kültür merkezi olarak Prizren); Curmime Albanolocike, sayı 1, Priştine – 1962; s. 112-113.

² Dr. M. Kemal Özergin – Dr. Hasan Kaleşi – İsmail Eren: “Prizren Kitabeleri”; Vakıflar Dergisi, sayı VII; İstanbul – 1968; s. 85.

³ İbrahim Dede, Prizren yakınında bulunan Lyuma köyündeki Sinanî tekkesinin şeyhi idi.

⁴ Bu söylentiye 90 yaşında bulunan Şaban Hacı, şu şekilde anlatmaktadır: Zamanında Terzi mahallesi “Beyler Sokağı” adıyla anılırken evin birinde bir gece elbiselerini derleyip toplayan annesini tanımayarak, hırsız sanıp öldürdükten sonra camii yaptıran ve camiin imamı olan Mehmed’e böyle bir kusurunu ne şekilde affettireceği sorulması üzerine bunu, bir şey vakfetmekle en iyi şekilde yapabileceği cevabı alınır. O zamanlar bu mahallede su olmadığı için Şar dağından (Svilen tepesinden) buraya kendi parasıyla su getirtir. İsa Dede de daha sonra bu mahallenin yukarisından suyu alır, camiye getirterek abdest almak için çeşmeyi yaptırır.

II. MAHMUD PAŞA SAAT KULESİ YAZITI, 1206/1791

1. Sene 1206

Bu yazıt Prizren şehrinin civarında bulunan Ravuça (Orahovats) köyünün¹ merkezindeki Mahmud Paşa saat kulesinin girişi üzerinde bulunmaktadır. Taş üzerinde iri yazılıdır. 36 × 43 cm. ölçüsündedir. Taştaki yazıya dayanarak bu saat kulesinin 1206 (1791) yılında kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Kimin tarafından yapıldığı üzerine yazılı bir belge olmadığı halde halk ağzında yaşayan “Mahmud Paşa saat kulesi” adından, Mahmud Paşa'nın yaptırdığı anlaşılmaktadır (Mahmud Paşa için III. yazıtta bakınız).

III. MAHMUD PAŞA SAAT KULESİ YAZITI, 1231/1815

1. a) Allahu teâlâ itdi hidâyet
b) Kıldı muzaffer oldu saâdet
2. a) Semendre'nin nâkus-ı küfrün
b) Mahmûd Paşa hem aldı ganîmet
3. a) Hayr-i niyetle yaptırmasına
b) Mamûşa için eyledi himmet
4. a) İkbâl-ı ömrü olsun ziyâde
b) İtdikte eflâk-i devre azîmet
5. a) Bir hoşça çıktı nazm ile târih
b) “İ'lâm-ı evkât ola bu sâat”

(اعلام اوقات اوله بوساعت)

Fî şehr-i ramazân 1231

¹ Ravuça köyü Prizren şehrinden 27 km. uzaktadır. Birkaç cami, çeşme ve tekkesi vardır. Orada yaşayan halkın çoğu Sırpça konuştuğu halde İslâm dinine mensuptur.

Bu yazıt Prizren şehrinin civarında bulunan Mamuşa köyünün¹ Kamberbey camii² bahçesindeki saat kulesine girilen yerde bulunmaktadır. Mermer üzerine iri sülüs ile yazılıdır. İki sütun halindedir. Satır ve sütun arası cedvellidir. 68 × 58 cm. ölçüsündedir. Manzum tarihin şairi belli değildir. Yazıttan anlaşıldığına göre saat kulesi 1231 (1815) yılında Mahmud Paşa Rotla tarafından yaptırılmıştır. Duvarları taştan yapılmış olan tepesindeki çanın 1813 yıllarında Morava'da meydana gelen savaşlardan sonra Semendre (Smederevo) şehrinde bulunan bir kiliseden alınarak bu Mahmud Paşa tarafından buraya getirildiği görülmektedir. Hatta Mamuşa'da iyice kökleşmiş söylentilere göre buradaki saatın Prizren kalesindeki saat kulesi için hazırlandığı, fakat bir anlaşmazlık yüzünden Mamuşa'daki bu saat kulesine yerleştirildikten sonra artık orada kalmasına izin verildiği anlaşılmaktadır. Prizren kalesindeki saat kulesi yazıtında³, Belgrad ve Semendre kilisesinin adı yazılı olduğu için, o çanın Belgrad kiliselerinin birinden alınmış olması ihtimalini ortaya koymaktadır. Yazıtın içinde Semendre şehrinin anılması her halde Mamuşa'daki çanın nazarı itibare alınmasındandır. Mamuşa'luların anlattıklarına göre Mahmud Paşa, Ravuç (Orahovats) köyündeki saat kulesini aynı planda yaptırmış ve daha sonra saati getirtmiştir (Bunun için II. yazıtı bakınız).

Mahmud Paşa, zamanında tanınmış Prizren mutasarrıfı olan Tahir Paşa'nın oğludur. Babasının ve amcası Rüstem Paşa'nın ölümünden sonra mutasarrıflık görevini üzerine almıştır. Kendisi, Prizren kalesindeki saat kulesinden başka "Mahmud Paşa camii" adıyla anılan bir cami de yaptırmıştır⁴. Bu yazıt, Prizren'de, Tarihî Anıtları

¹ Mamuşa köyü Prizren şehriden 18 km. uzaktadır. Toprağı öteki köy topraklarından daha verimli olduğundan Osmanlı devleti tarafından bu topraklar, Türkiye'den getirilen Türk köylülerine dağıtılmıştır. Bundan dolayı bu köyde yaşayan köy halkı yalnız Türkçe konuşmakta olup kendine mahsus özelliklere sahip bulunmaktadır. Bu köyde Mahmud Paşa saraylarının yıkıntıları da bulunmaktadır. Bazı söylentilere göre bu köyde, Mahmud Paşa zamanında altı dükkân, dört han, üç çeşme, Mamuşa camii yanında bir de medrese varmış.

² Bu köyün camii bugünlerde Kamberbey camii adıyla anılmaktadır. Bunun üzerine bugüne kadar bilgi edinemedik. Yazıtı da olmadığı için ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı katı olarak anlaşılmamaktadır. Eser iyi muhafaza edilmiş bir durumdadır.

³ Dr. M. Kemal Özergin - Dr. Hasan Kaleşi - İsmail Eren; "Prizren Kitabeleri": Vakıflar Dergisi, sayı VII (İstanbul-1968), s. 85.

⁴ Aynı yazı s. 86.

Koruma Kurumunda korunmaktadır. Yazıt içinde, Mahmud Paşa'dan önce şehrin fethinden kalma bir camiın zamanla harap olması sebebiyle bunun yerine vilâyet valisi Mahmud Paşa tarafından yeniden cami yapıldığı, bu camiın yazıtında bildirilmektedir. Bu yazıt devrine ayrı bir ışık tutmaktadır. Mahmud Paşa, kardeşi Emin Paşa ile bu şehirde Gazi Mehmed Paşa hamamı ve anneleri Hatma Hanım'ın ruhu için "Hacı Kasım camiini"¹ onarmıştır. Daha sonraları Osmanlı devletinin gerçekleştirmeğe çalıştığı yeni reformları, Arnavutluk'taki Mustafa Paşa kabul etmeyerek silâhla karşı koymuş ve Babuhane savaşında yenilgiye uğrayarak Prizren'e kaçıp akrabası olan Mahmud Paşa'ya sığındığından 1836 yılında Tırhala'lı Mahmud Paşa büyük bir askerî kuvvet ile Prizren'e gelerek Mahmud Paşa Rotla'nın Lyuma köyüne kaçtığını işitince kardeşi Emin Paşa'yı hapsedmiştir. Bunu işiten Mahmud Paşa teslim olmuş ve ertesi gün İstanbul'a, sonra da Anadolu'da Bolla'ya götürülerek öldürülmüştür².

IV. EMİN PAŞA ÇEŞMESİ YAZITI, 1232/1816

1. a) Hâsıl-ı ömr oldu hayr u hasenât ey mehlikâ
b) Sa'y idüp eyle cihânda nâm-ı nîkû ibtigâ
2. a) Mîr-i mirân-ı kirâmdan menba'-ı cûd u himem
b) A'nı Tâhir Paşa-zâde pâk dil Emin Paşa
3. a) Hayr u eser ömr-i sâni olduğun fehm eyleyüp
b) Fî sebîl-illah kıldı nice çeşme ibtinâ
4. a) Ab-ı hoş güvâre teşne leb olan Mâmûşa'da
b) Deşt u kûhsârdan akıdüp mâ-ı hayat-ı cân-fezâ
5. a) Çıktı üçler Nuriya dî târihin hem didiler
b) "Çeşmesinden iç suyun Paşa'ya eyle sen duâ"

(چشمه سندن ایچ صوین پاشایه ایله سن دعا) — 1232

Emin Paşa çeşmesi de, Mamuşa köyünün camii önünde bulunmaktadır. Bu çeşme zamanında yazıtıyla birlikte yokolunca bir müd-

¹ Aynı yazı s. 88.

² Dr. Hasan Kaleşi – Dr. Hans Yürgen; "Vilayeti i Prizrenit" (Prizren Vilâyeti); Pırparimi – 2; Priştine – 1968; s. 168.

det hakkında bilgi sahibi olamadık. Fakat daha sonraları yazıt bulununca camiye götürülmüş olup bu cami avlusunda muhafaza edilmektedir. Yazıt, mermer üzerine sülüs ile yazılı iki sütun halindedir. 73×56 cm. ölçüsündedir. İyi bir durumdadır. Manzum tarihin şairi Nuri'dir¹. Yazıttan anlaşıldığına göre bu çeşme, Mamuşa köyünde Emin Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Mehmed Emin Paşa'nın, Prizren şehrinde yaptırdığı cami, onardığı Gazi Mehmed Paşa hamamı ve kendi kabrinin yazıtlarına bakarak Prizren mutasarrıfı Tahir Paşa'nın oğlu ve Prizren valisi olan Mahmud Paşa'nın kardeşi olduğu anlaşılmaktadır. Emin Paşa Mamuşa'daki bu çeşmeden başka Prizren'de bir cami², bir medrese³ yaptırmış ve kardeşi Mahmud Paşa ile birlikte (Bk. yazıt III) Gazi Mehmed Paşa hamamı⁴ ve Hacı Kasım camiini⁵ onarmıştır. Bu çeşme yazıtına dayanarak kendisinin daha birkaç çeşme yaptırdığı anlaşılmakta ise de şimdilik bunlar hakkında bir bilgimiz yoktur. Emin Paşa'nın, camii bahçesinde bulunan kabrinin yazıtına bakarak 1255 (1839) yılında Prizren'de öldüğü ve vakfettiği cami ile medresesinin önünde gömüldüğü bilinmektedir⁶.

V. DAVUD PEROLİ EVİNDEKİ ÇEŞME YAZITI, 1263/1846

1. Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât ve râgıb
2. El-cennet ve'd-derecât Feyzullah Sipâhî
3. Bin Ahmed Sipâhî yensurullahu murâdehü fi'd-dîn⁷
4. Bu hayrât sâhibin ya Rab iki cihânda
5. Şâd eyle koyup cennet sarayına
6. Cehennemden 'azâd(!) eyle⁸, sene 1263

¹ Mahmud Paşa ve Emin Paşa'nın hocasıdır.

² Dr. M. Kemal Özergin – Dr. Hasan Kaleşi – İsmail Eren; "Prizren Kitabeleri"; Vakıflar Dergisi, sayı VII; İstanbul – 1968, s. 87.

³ Dr. Hasan Kaleşi; "Prizren kao kulturni tsentar za vreme Turskog perioda" Curmime Albanolocike – I, Priştine – 1862, s. 97.

⁴ 2 no'lu dipnotundaki aynı yazı, s. 89.

⁵ Aynı yazı, s. 88.

⁶ Aynı yazı, s. 89.

⁷ "Din" kelimesi burada manâ itibarıyla uygun düşmüyor. Her halde bu yazıtın yazarı "dâreyn" demek istemiştir ki böyle olursa manâ daha uygun olur.

⁸ Bu bir beyttir: Bu hayrât sâhibin ya Rabb iki cihanda şâd eyle
Koyup cennet sarayına cehennemden âzâd eyle.

Yazıt, Cumacamii mahallesinde Davud Peroli'nin evindeki çeşme taşındadır. Bu yazıt, mermerden yapılmış olan bu güzel çeşmenin üst kısmına sülüs yazısı ile yazılmıştır. Satır arası cedvellidir. Çeşme taşı 104×54 , yazıt ise 31×27 cm. ölçüsünde olup bugüne kadar haricî tesirlerden masun kalmıştır. Yazıttan anlaşıldığına göre çeşmeyi, Ahmedoğlu Fezullah Sipahi yaptırmıştır. Bunun torunlarından olanlarla yaptığımız konuşmaya göre¹ Fezullah Sipahi, Osmanlı devleti tarafından Seroş, Dabidol, Kruşa ve diğer birkaç köye "mültezim" olarak tayin edildiğinden âşarcılık yaptığı sırada buralarda kırk bir kadar ev çiftliğinin sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Fezullah'ın dedeleri Arnavutluk'un Peroli köyünden gelmiş olup bugüne kadar "Peroli" soyadıyla anılmaktadırlar. Şaip Paşa², Eşref, Davud, Zeke-riya ve Mehmed Ali adlarında beş oğlu vardı.

VI. TAHİR EFENDİ'NİN EVİ YAZITI, 1276/1859

1. a) Bi-hamdi'llah civâr-ı medresemde hazret-i Bâri
b) Nasip itdi bize nice meşakkatlarla bu dârı
2. a) Ne külfet çekdim eyvâh tâ edâ idince nakdini
b) Binasın karz ile kurdum Hudâ yaratdı ahbâbı
3. a) Muammer eyle ferzendim muvaffak eyle ensâbım
b) Mukim olan sürûr ile amân yâ hazret-i Bâki
4. a) İlâhî yüz sürüp dergâhına Tâhir didi târîh
b) "Mübârek eyleye Mevlâ bu ahsen beyt-i ra'nâyı"

(مبارك ايليه مولا بو احسن بيت رعناي)

Sene 1276

Yazıt Abdürahim Müftü'nün evinde, girişin üst tarafında, sağda bulunmaktadır. Mermer üzerine sülüs ile yazılıdır. İki sütun halindedir. Satır ve sütun arası cedvellidir. 44×30 cm. ölçüsündedir.

¹ Cevdet Kazazi ve Davud Peroli.

² Sırp halkının Taşlıca taraflarındaki ayaklanmaları zamanında Osmanlı devletine yaptığı hususî yardımları yüzünden "Paşa" unvanını kazanmıştır. Ama Prizren şehrinde 1878-1881 yıllarında Arnavut milletinin muhtariyeti için çalışan "Prizren Birliği"ne yaptığı yardımlardan dolayı Adana'ya sürülmüş ve daha sonra orada ölmüştür.

Manzum tarihin şairi Mehmed Tahir'dir. Hatta, yazıtı göre evi de onun yaptırdığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde babası Zülfikar Efendi de eser sahiplerinden idi.

Tahir Efendi Prizren'de müftülük yapmıştır. Ayrıca Emin Paşa camiinde müderrislikte de bulunmuştur. Biri Muhammed Emin¹ diğeri de Riza adlı iki oğlu vardı. Hayatta iken yazdığı birkaç eserden maalesef elimizde yalnız tek bir "Menâkıb"i kalmıştır. Bu Menâkıb'de, Prizren şehrinde cami, çeşme ve tekke yapıp vakfeden tanınmış kişiler hakkında Arapça şiirleri bulunmaktadır. Menakıb'inin esas nüshası Prizren'deki Gazi Mehmed Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır. Mehmed Tahir, bu yazıttan başka Emin Paşa medresesi ve Cumacamii'nin birinci yazıtını da manzum olarak yazmıştır.

¹ Mehmed Emin, "Koca Müftü" adıyla de anılmaktadır. Babasının ölümünden sonra Emin Paşa medresesinde müderrislik ve müftülük işlerini üzerine almıştır. 76 yaşında iken "Mültekatât fi beyâni'l-mukantarât ve asli'l-mutlak" (ملتقطات فی بیان (المتنطرات و اصل المطلق) adında bir eser yazmıştır. İşte bu eserin girişinde babasının Tahir ve dedesinin Zülfikar olduğunu kendi eliyle belirtmiştir. Bu neşredilmemiş orijinal eser Prizren'de Cemal Limani'de bulunmaktadır.

Res. 1 — İsadede Çeşmesi yazıtı, 1142/1729

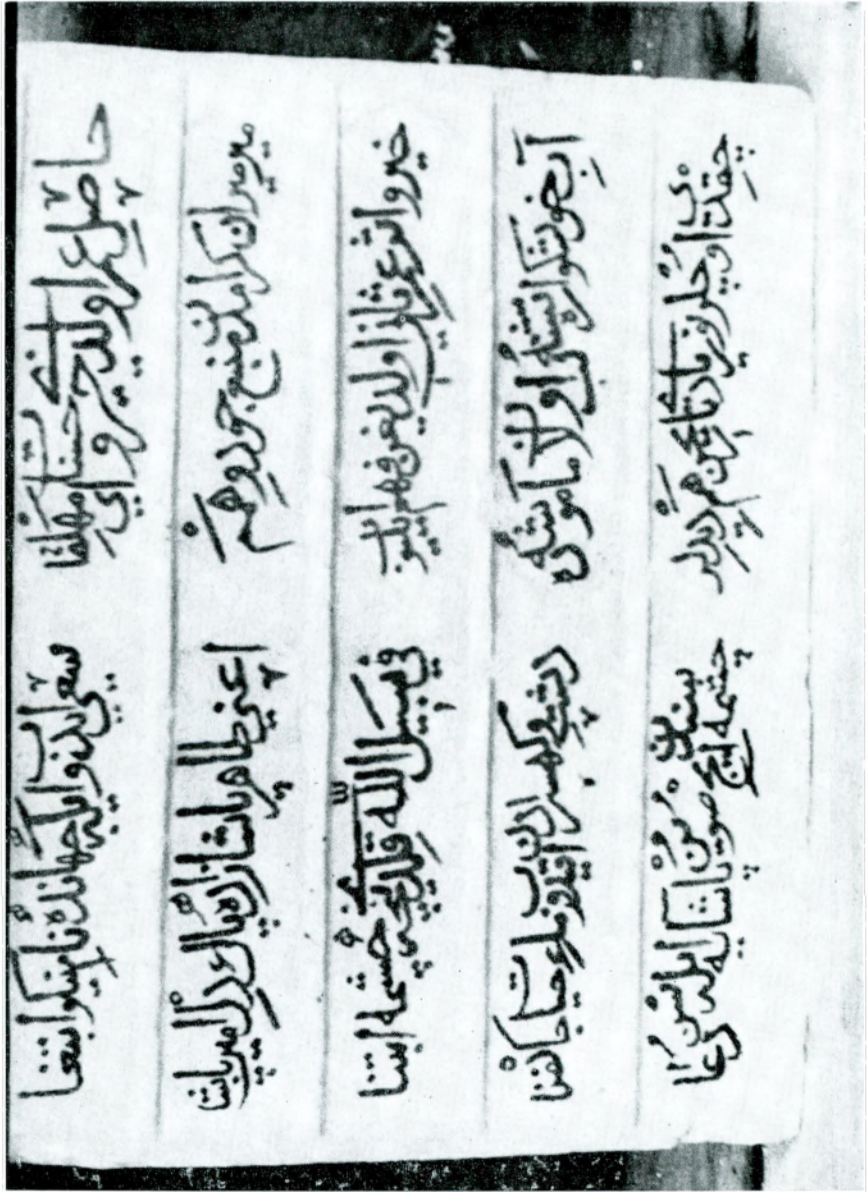
N. Hafız

Res. 2 — Mahmutpaşa saatkulesi yazıtı, 1206/1791

Res. 3 — Mahmutpaşa saatkulesi yazıtı, 1231/1815

سعی کند و ای که اندک فانیست
بیتها

حاصل کرد و بدست آورد
مهلها

اعنی طاهر شاه از اقبال
المیرات

میدر آن که آمدند بیع جود و هم

فی بسبیل الله قدری چشمه است

خبر و اثر و تلذذ اولاد غیر فایده

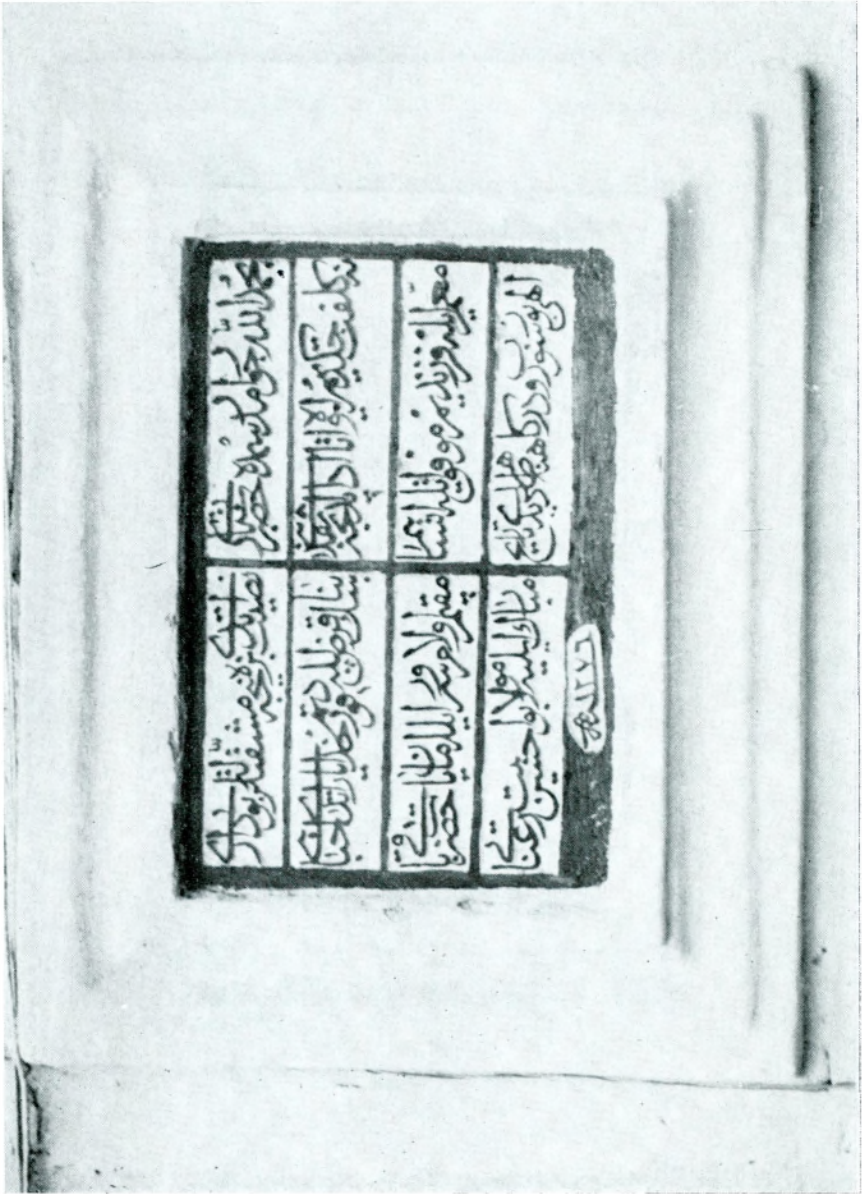
در شیوه کسب اقبال و در حیات
افضا

آرزو و اشتیاق اولاد آموش

چشمه است و صورت اقبال است
عنا

چقدر اولاد غیر فایده است
میدر

صالحين الخير وسع الحسنة وروا
الوفاء لا خراب فيض اليلة كيعي
بن جرح الخليله بين اليله المدد اليله
بوجرت صمغ خبير لارب اب جرح لافا
تتلا ابله فينوب جمنت اليله
جملان عز اليله علكنه

Res. 6 — Tahir Efenđi'nin evi yazıtı 1276/1859

SULTAN III. SELİM VE KOCA YUSUF PAŞA

Ord. Prof. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI

Onsekizinci asrın ortalarına doğru 1152 H./1739 M. de Belgrad ve 1159 H./1746 M. İran'la yapılan muahedelerden sonra 1182 H. 1768 M. senesine kadar otuz sene muharebesiz geçmiş ve bu müddet içinde harp ve idare sahalarından yetişmiş Hekim-oğlu Ali Paşa, Yeğen Mehmed Paşa, İvaz Mehmed Paşa, Köprülü-zade Hafız Ahmed Paşa gibi yüz ağartmış, tecrübeli, değerli eski vezirler ölmüş ve kalanlar da pek ihtiyar bulunmuşlardı. Harpsiz geçen bu otuz sene içinde ise gelen sadr-ı âzamlar, vezirler iktidar ve kudretçe evvelkiler derecesinde olmadıklarından 1768 seferindeki mağlûbiyetlerde bunun acısı görülmüştür. Bu müddet içinde her ne kadar Koca Ragıp Paşa gibi müstesna olarak irade sahibi, âlim bir vezir görülyorsa da, anın idarî ve siyasi sâhalarda hizmetine karşı harp meydanında kendisini gösterecek bir olay zuhur etmemiştir.

Kısacası Onsekizinci asrın ikinci yarısının sonlarına doğru Osmanlı Devletinin idarî, siyasi, askerî sahalarda durumu iyi değildi. 1182 H./1768 M. muharebesinde bu haller görülmüştü. 1188 H./1774 *Kaynarca* muahedesinden sonra devlette pek bâriz olarak acısı çekilen askerî bir ıslahat üzere silâhdar Seyyid Mehmed Paşa'yı takiben anın tavsiyesiyle Halil Hamid Paşa sadr-ı âzam olmuş ve üç seneye yakın devam eden sadr-ı âzamlığı zamanında epey yenilik yapmış ise de faaliyetini önlemek isteyenlerden kurtulmak için icraatına müsaade etmeyen Birinci Abdülhamid'i hal' teşebbüsünün duyulup azl ve îdam edilmesi üzerine ıslahat faaliyeti durmuştur.

Koca Yusuf Paşa :

Onsekizinci asrın sonlarına doğru gelen Osmanlı vezirlerinin mevcuduna nazaran idare ve zabt-u rabt itibariyle değerlisidir. Aslen Gürcü kölelerinden olup 1161 H. / 1748 M. de Liman Reisi Hasan Kapdan tarafından satın alınmıştır. Efendisine karşı dürüst ve sâdık hareketi sebebiyle âzâd edilerek hürriyetine kavuşmuş ise de, yine efendisinin hizmetinden ayrılmamış, anın ölümüne kadar hizmette bulunmuş, Hasan Kapdan'ın vefatından sonra kendisine iş bulmuştur. Şöyle ki:

Gürcü Yusuf Ağa, kış mevsiminde *Kasımpaşa*'da kahve işletir ve tanıştığı bazı sermaye sahiplerinin paralarıyla şirket halinde yazın donanma ile gidip gelerek ticaret yapardı; bu münasebetle ticaret için *Mısır*'a gitmişti. Ticarî iş muamelesinde dürüst ve temiz hareketi yüzünden ortaklaşa sermaye ile para kazanırdı.

1178 H./1764 M. de Cezayirli Hasan Paşa *Riyale kapdan* iken anın verdiği sermaye ile ticaret yaparak iş görmüş ve bu suretle işini beğendirerek itimadını kazanmıştı. Cezayirli Hasan Paşa Kapdan-ı Derya olunca hizmetinden memnun olduğu Yusuf Ağa'yı kendisine hazinedar yapmış, daha sonra Kapucubaşılık alıvererek kapu ket-hüdası tayin ettirmişti.

* * *

Devlette idarî ve askerî ıslahat yapmak isteyen Birinci Abdülhamid'in en faal ve en değerli sadr-ı âzamı Halil Hamid Paşa hastalığın nereden olduğunu anlayarak cezrî olarak faaliyete geçmiş ise de buna nüfuzlu devlet erkânı ve saray mensupları engel olarak pâdişah üzerinde müessir olduklarından dolayı plânını tatbik edemeyen sadr-ı âzam, buna çare olarak Birinci Abdülhamid'i hal' ve Üçüncü Mustafa'nın oğlu olup o tarihte yirmidört yaşında bulunan veliahd Selim'i hükümdar yapma teşebbüsü haber alınarak sadarettten azl ve nefy ile katlolunmuştu (20 Ca. 1199/3 Nisan 1785).

Halil Hamid Paşa'nın bu hareketi pâdişahın kız kardeşi Esmâ Sultan ile¹ Halil Hamid Paşa'nın rakibi olan Cezayirli Gazi Hasan Paşa taraflarından haber alınmıştır. Bu hususta gerekli bir fikir vermek üzere olayı daha evvelki senelerden almak icab eder.

¹ Birinci Abdülhamid zamanında Hazinedar usta ve sonra pâdişahın zevcesi olan Nevres Kadın Efendi, Üçüncü Selim'in cülüsünden sonra sarayda yapılan bazı yolsuzluklardan bahsettiği sırada sözü zevci Abdülhamid zamanındaki خلع hal' teşebbüsüne nakl ile "Ben nisâ (kadınlar) tâifesinden iken merhum efendim (Birinci Abdülhamid'e) sadr-ı âzam Halil Hamid Paşa esameleri (Yeniçerilerin maaş senetlerini) karıştırıyor, halk dırılıya vardı kerem eyle def' eyle didim. Bir tarikle sözüm geçmedi, bir vesile ile hemşiresi Esmâ Sultan'a varub beyan eyledim, gelüp nizam verdi. Bir kere kulağı taşraya tutun" demişti. (Üçüncü Selim Ruz-nâmesi No. 4819 Topkapı sarayı arşivi Küçük Hüseyin Paşa'nın tercüme-i halî kısmı varak 8).

Sultan Birinci Abdülhamid'in pek sevdiği ve itimad ettiği, silâhdar iken sadr-ı âzam yaptığı Kara Vezir Seyyid Mehmed Paşa, vefatından evvel teverrüm edüp hasta yattığı sırada kendisini ziyarete gelen pâdişah Birinci Abdülhamid'e devlet erkânı arasında sadr-ı âzam yapmak üzere tavsiye ettiği iki zatten biri sadaret kethüdası bulunan Halil Hamid Efendi idi; filhakika kısa zamanda yükselen Halil Hamid Efendi ikinci defa sadr-ı âzam kethüdası iken 5 Muharrem 1197/11 Aralık 1782 de Yeğen Mehmed Paşa'nın yerine sadr-ı âzam olmuştur.

Bâb-ı âliden yetiştiği için devlet işlerini iyi bilen ve bozukluğu gören Halil Hamid Paşa icraata iki el ile sarılmış bozuklukları ıslah için büyük gayret sarfetmiş, Rumeli ve Anadoludaki halkın ahvalini anlamak üzere kendisinin itimad ettiği adamlarından bazı- larını tüccar ismiyle gizlice Rumeli'nin muhtelif kazalarına göndermiş ve bu suretle icraatta bilgili teftişlerle hareket etmiştir. Hudud kalelerinin tamir ve takviyesi, timar ve zeametın ıslahı harekâtı hep bu teftiş neticesidir.

Hakikaten bu teftiş ve tahkik neticesi müsbet olmuş, gerek hükümet işleri ve gerek taşra ahvali düzelmeğe yüz tutmuş, pâdişah yanında hizmeti takdir olunmuş ve bu teveccühden istifade ile kendisinin haberi ve müsaadesi olmadan hariçten sarayla münasebatı tahdid etmiştir.

Halil Hamid Paşa'nın istibdadına karşı Ata-beg-i saltanat olan Cezayirli Gazi Hasan Paşa rakip olarak durabilirse de sadr-ı âzamin nüfuzu andan üstündü. Birinci Abdülhamid, zaif iradeli bir hükümdardı. Sadr-ı âzamin bazı icraatını kendisine yapılan telkinlerle durduruyor, bozuyor ve bu hal sadr-ı âzamin haricen otoritesini kırıyordu.

Rakiplerinin tesiri neticesi bu engellemelerden müteessir olan Halil Hamid Paşa'nın gayretine hâlel geliyordu. Nihayet kurduğu ıslahat plânını tatbik ile yürütmek için Abdülhamid'in yerine yeğeni Şehzade Selim'i hükümdar yapmak istedi, kendisine Şeyhulislâm Dürri-zâde Ataullah Efendi de iltihak etti. Bu خلع hal' teşebbüsü pâdişahın kızkardeşi büyük Esmâ Sultan ile Cezayirli Gazi Hasan Paşa ve kadiaskerlerden İvaz Paşa-zâde İbrahim Molla Bey ve bir de pâdişahın kızı Ahiretlik hanımın kocası Defterdar Ahmed Nazif Efendi taraflarından Birinci Abdülhamid'e

arz edilmekle heyecane kapılan pâdişahın emriyle gece yarısı sadr-ı âzamlıktan azliyle mühr-ü hümayun alınarak Balıkhaneye (sarayda sahile) sevk ile *Gelibolu*'ya sürülmüş ve Şeyhulislâm da azledilerek *Gelibolu*'ya gönderilmiştir.

Tahkikat neticesinde meselenin ehemmiyetine mebni Halil Hamid Paşa *Bozcaada*'da îdam olunarak Şeyhulislâm Dürri-zâde Ataullah Efendi de zehirlenmek suretiyle vefat etmiştir. Hükümdarlığa getirilemiyen Veliahd Selim de sarayda sıkı bir kontrol altına alınmıştır.

İşte bu hâdisde Birinci Abdülhamid'in en çok itimad ettiği adamlarından Kapudân-ı Derya Cezayirli Hasan Paşa ile anın adamı ve kendisini en yüksek dereceye çıkararak Yusuf Paşa'ya karşı Sultan Selim'in husumetine sebep olmuş ve daha sonraki olaylar da bu husumeti arttırmıştır.

Halil Hamid Paşa'nın yerine Sadr-ı âzam olan Haleb Valisi ve *Özi* muhafızı Şahin Ali Paşa her ne kadar iffetli, hamiyetli, cesur bir vezir idise de asıl maksat *خلع* hal' işinden pek ziyade korkmuş olan Pâdişahın muhafazasını üzerine almış olan Kapudân-ı Derya Gazi Hasan Paşa, sadarete kendi adamı olan vezirlikle Mora Valisi yaptırdığı Yusuf Paşa'yı tavsiye eylediğinden kısa zamanda (23 Rebiulevvel 1200, / 24 Ocak 1786) Yusuf Paşa sadr-ı âzam olmuştu.

İşte 1199 H. / 1784 M. tarihinden itibaren Osmanlı sarayında Sultan Mustafa (Üçüncü) ve Sultan Abdülhamid (Birinci) taraftarları olmak üzere birbirine hasım iki grup meydana gelmiş ise de yaradılıştaki iyi kalpli olan Sultan Hamid, yeğeni Şehzade Selim hakkında fena bir harekette bulunmayarak mütevekkil kalmış bununla beraber daha yukarıda söylediğimiz gibi devlet idaresini Gazi Hasan Paşa ile anın adamı Yusuf Paşa'ya bırakmıştı.

1786 Rus ve Avusturya Muharebesi :

Osmanlı tarihinde görüldüğü üzere yeni sadr-ı âzam Yusuf Paşa devlet işinde bulunmamış tecrübesiz bir zattı. Devlet hazinesinin kudretini hiç gözönüne almadan rahmetli Halil Hamid Paşa'nın şöyle böyle bin müşkilâtle düzenlediği henüz yetersiz hazırlığa güvenerek Kırım'ı geri almak gayretiyle İngilizlerin teşviklerine aldanıp Rusya'ya karşı harp ilân etti. Kendisi ordu ile çıkacağı sırada *Nemçe* elçisi de devletin müttefiki olan Ruslar'la birlikte harbe girdiğini bildirince bu ânî bildiri sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem Yusuf

Paşa'yı şaşkırtmış ise de, buna karşı tecellüden başka çare yoktu (1201 H. / 1786 M.).

Birinci Abdülhamid harbe taraftar değildi, sadr-ı âzam şeyhulislâmı da kendisine uydurarak zavallı âciz hükümdarı harp etmez isen saltanatta bırakmazlar diye korkutmuşlar, o da istemiyerek müsaade etmişti. Kapudan-ı derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa o tarihte Mısır'da âsî kölemenleri te'dibe memur olarak o tarafta idi. Harp ilân edilince *İstanbul*'a çağırıldı. Gelince acele harp ilânından dolayı sadr-ı âzamı ağır surette suçladı, ok yaydan çıkmıştı.

İşte durumu, hazine kudretini hesap etmeden, Devletin siyasi vaziyetini tetkik etmeden birdenbire tesir altında kalan acemi sadr-ı âzamin açtığı bu harp iki cephede devlete pek ağıra mal olmuştur. Yusuf Paşa Avusturya'lılara karşı iptidalarda galebe ederek Osmanlı ordusu o cephede mühim başarılar elde edip girmiş olduğu *Erdel*'de ilerlemek istedi ise de Rus cephesi zayıf kaldığından Ruslar taarruzî hareketle Osmanlı mukavemetini kırarak içeri girdiklerinden sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem Yusuf Paşa Nemçe cephesini mecburen bırakarak Rus cephesine hareketle *Ruscuk* ordugâhına gelmiş ve anın bu şekilişi Nemçe'lilerin yeni kuvvetlerle taarruzlarını mücip olmuştur.

Bu sırada 1203 H./1789 M. de Birinci Abdülhamid vefat ettiğinden yerine geçen veliaht Sultan Selim yirmisekiz yaşında hükümdar olmuştur. Yeni hükümdar cülüsünü müteakip Yusuf Paşa'yı sadarete bıraktı ise de Ruslar'a karşı bir muharebe kazanılmasını beklemenin bir netice vermeyeceğini düşünerek Şehzâdeliği zamanındaki hallerin ve etrafındaki tecrübesiz adamlarının tesiriyle cülüsünden bir buçuk ay sonra 13 Ramazan 1203/8 Haziran 1789 da sadr-ı âzamlıktan azledip Eflâk ve Vidin seraskerliklerinden hangisini isterse oraya tayin edileceğini bildirmiştir.

Birinci Abdülhamid zamanında beş sene tam bir salâhiyetle icraatına müdahale edilemeyen Yusuf Paşa bu ânî darbeden müteessir olmuş ise de yeni hükümdarın emrine karşı boyun eğmeğe mecbur olduğundan teklif edilen hizmetlerden Vidin Seraskerliğini kabul etmiştir. Yine Abdülhamid zamanında saltanat Atabeği olan kapudan-ı derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa da eski husumetin karşılığı olarak tersaneden kaldırılarak *Özi* seraskerliği ile cepheye gönderilmiştir.

Bunlardan başka Halil Hamid Paşa komplosu muhbirlerinden Birinci Abdülhamid'in dünürü Hacı Selim Ağa ile anın oğlu olup Abdülhamid'in şehzadelğinde doğan Ahretlik Hanım diye meşhur Dürrüşehvar Hanımın zevci sadr-ı âzam kethüdası Ahmed Nazif Efendi –ki veliahtlığı zamanında Sultan Selim'i tazyik etmişlerdi– ordudan getirtilüp tersane köşkünde bulunan Sultan Selim tarafından derhal katlettirilmiştir.

* * *

Birinci Abdülhamid zamanında pâdişah üzerinde müessir olarak her istediğini sormadan yapan sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem Yusuf Paşa azlınden dolayı müteessir ve muğber olmuş, tayin edildiği Vidin Seraskerliğinde işe ciddi surette sarılmayarak gönderilen müteaddid fermanlara rağmen (Harp zamanında pâdişah namına fermanlar sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem tarafından yazılır ve tayinler anın tarafından yapılırdı) düşman eline geçen Ada-kalenin geri alınmasına muvaffak olamamıştı. Bu hale pek ziyade hiddetlenen Sultan Selim, Yusuf Paşa'ya tehdidi havi suretini aşağıya naklettiğim beyaz üzerine ağır bir hatt-ı hümayûn göndermiştir :

Sen ki Vidin Seraskeri Yusuf Paşasın,

Sen, pederim merhum vaktinde neş'et edüp ricale karışıp bâdehû ammim vaktinde hem vezir ve hem liva-i şerif ve mühr-ü hümayun ile serdar-ı ekrem ve vekil-i mutlak olmuş bir vezir iken ve sadarettten infisalinde şânını muhil olur vaz'u hareket olmaksızın Vidin Seraskerliği uhdene havale olunup bir kaç defa nüvaziş ve iltifat-ı pâdişâhâneme mazhar olmuşken ve bu kadar fermanlar ve hatt-ı hümayunlar gönderilmişken Seraskerlikte bir hizmete muvaffak olmayup henüz bir Aday'ı düşmandan tahlise ikdam eylemedin. Daima zahire ve asker bahanesiyle vakit geçirdin. Sen mâlen ve bedenen muktedir bir vezirsin, zahire tedariki tedbirini ve beş altı aydan beri asker celbi hususunu mülâhaza etmeyüp işi anın, bunun üzerine atmak kaydına düşüp tekâsül ediyorsun. Senin asker celb ve zahire tedariki elinden geldiğini bilmez miyim? İşte sana son tenbihim budur; bundan sonra gayyurâne hareket ile Ada'nın istihlâsına ve düşmanın ol taraftan tardına ikdam etmeyüp maâzallah-üteâlâ â'dâ tarafından ol cânibe edna bir ziyan ve hasar zâhir olmak ihtimali olur ise bi-rabbî'l-kâbe senin için selâmet ve necat mutasavver değildir, elbette gazab-ı şâhâneme uğrarsın, ana göre hareket ve sana selâmet ve hayat lâzım ise aklını başına devşirüp çalışup Ada'yı tahlis ve düşmanları ol taraftan bil-küllüyye def' idesin

ve bi'l-istiklâl sadr-ı âzamım canibinden vârid olan evamir-i şerifem ve tahrirat muktezasiyle amel ve hareket ederek ve gayret-ü ikdamda kusur etmeyerek şimdidek vâki olan tekâsülünü unutturmağa say' eyliyesin, sonrasını sen bilürsün vebalin boynuna olsun².

Yusuf Paşa âkibetinin fena olacağını düşünerek işe ciddi sarıldı. Efendisi Cezayirli Hasan Paşa'nın sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem olmasını müteakip tevcihatta kapudân-ı deryalığa münasip bir ehlinin tayini Cezayirli Hasan Paşa'dan istenmiş o da kendi adamı olan Vidin Seraskeri esbak sadr-ı âzam Yusuf Paşa'yı tavsiye etmiştir. Bu tavsiye üzerine Yusuf Paşa 1204 Rebiulâhır başında (1789 Aralık) kapudan-ı deryalıkla *İstanbul*'a davet olunmak üzere iken Şeyhulislâm Hamidî-zâde Mustafa Efendi'nin sadaret kaymakamına gönderdiği tezkirede gösterdiği mahzurdan dolayı Yusuf Paşa davet edilmeyerek *Vidin* Seraskerliğinde bırakıldı.

Şeyhulislâmın tezkiresi üzerine sadaret kaymakamının meseleden bahis ile pâdişaha takdim ettiği arızası aynen şöyledir³ :

Şevketlü kerametlü mehabetlü kudretlü velinimetim efendim Pâdişâhum,

Sadr-ı âzamlarından dünkü gün gelen maruzatta sadr-ı esbak Yusuf Paşa kullarının derya kapudanı olması mastûr olduğundan bu babda ne vehile cevap yazılacağı takrir-i şâkeranemle istizan olunduktan sonraki giden hatt-ı hümayunları vüsûlünden evvel yazılmış olmak ihtimali derciyle cevap gelinceyedek durmak hususunda hatt-ı hümayunlarında iş'ar buyurulmuş.

Ordu-ı hümayunlarından her gelen tahriratı şeyhulislâm efendi dâileri görmek mütad olduğundan işbu tahrirat dahi efendi-i müşarünileyhe gönderildikte lede'l-mütalea bugün kethüdaları Mekki Efendi'yi kapuya (Bâb-ı âlîye) gönderüp "işbu tahriratın cevabı gitti mi? Eğer gitmedi ise haberini getir söyleyeceğim var" demişler.

Cevabı tahrirat gitmediği haberiyle kethüdây-ı mumaiyleh iade olunduktan gidüp bir saat mürurunda yine gelüp efendi-i müşarünileyhe kapudanlık hususunda her ne söylemişler ise berveçh-i tafsil beyan etmekle bi-ibaretihi berveçh-i tafsil beyan olundu :

"Yusuf Paşa benim sevdiğim ve dostum adamdır, meramiyle bekâm olmasını isterim, hâlâ Kapudan Paşa mültezemim ve mustas-

² Cevdet Tarihi, C. 4.

³ Başvekâlet Arşivi (Hatt-ı Hümayun vesikaları No. 54992) sene 1204.

hibim değildir, maksudum ancak umûr-ı devleti ihtilâlden sıyanettir; hâlâ Ada-kalesi düşman tarafından mahsûr ve Vidin kalesi dahi muhataradadır ve bunların idareleri behemehâl kaviyyü'l-iktidar bir vezirin seraskerliği ile husule gelür, ol havalide öyle muktedir vezir yok, Abdi Paşa'nın ise işe yaramadığı ve mişvarı malûm oldu, anın işi değil, şimdiedek Yusuf Paşa ikdam ederek oldukça ol havalide nizam verdi ve bundan sonra dahi yine müşarünileyhin anda olmasıyla bu işler görülebilir; müşarünileyh havalide merkumeden ayrıldığı gibi havalide merkumenin muhtel olacağı zâhirdir, binaenaleyh Yusuf Paşa'nın böyle vakitte kapudan olmasını ben bir-vecihle terviç edemem, bu bâbda re'yi sâib, tez elden sadr-ı âzam hazretlerine bir kıt'a hatt-ı hümayun tahrir ve bu hususun muvafık olmadığı ve havalide merkume nizamına ihtimam eylemesinin Yusuf Paşa'ya müekkidten tahriri zikrolunan hatt-ı hümayunda tasrih iktiza eder. Kaldı ki, bu Kapudan Paşa donanmayı Nevruzdan yirmi gün evvel hazır ve âmade etmeğe müteahhit olduğunu müş'ir bir kıt'a takrir takdim eder, haylice çalışıyor. Kaldı ki biz bunu Kapudan Paşa'lıktan elbette çıkaracağız denilür ise bir âharını nasb itsünler, Yusuf Paşa olamaz var Kapuya böyle söyle ve Kapudan Paşa'nın takririni dahi götür deyu söylediklerini kethüdây-i mûmâileyh ifade ve takririni mezkûru itâ eder ve Kapudan Paşa kalacak ise behemehâl bir istiklâl hattına muhtaç idüğünü beyan eder."

Sadr-ı âzamları tahriratında yalnız bu madde olmayup mevadd-ı sâire dahi olmağla behemehâl cevapları gönderilmek lâzım ve tehiri gayrı câiz olup kapudanlık hususunda efendi dâilerinin kavli böyle ve mukaddem yazılan cevaplar dahi malûm ve bu bâbda ne veçhile irâde buyrulursa sadr-ı âzamlarına bildirilmek lâzım geleceği malûm-ı âlileri buyruldukta Yusuf Paşa'nın Kapudan olması, olmaması hususlarında ne yüzden re'y buyrulur ise tesvid-i hatt-ı hümayunları ana göre tahrir ve takdim olunur ferman men-lehül-emrindir.

Bu takririn üstüne Sultan Selim:

Kaymakam Paşa

Olmaz deyu tesvid edüp gönderiniz; lâkin dünkü kâğıt derununa olmaz deyu beyaz üzerine yazub anın içine kodum."

hatt-ı hümayuniyle cevap vermiştir.

Şeyhulislâm Hamidî-zâde'nin sebep göstererek itirazı üzerine Yusuf Paşa *Vidin* Seraskerliğinde bırakılmış ve muharebenin devamına ve seyrine göre isabetli olmuştur.

Vezir-i âzam ve Serdar-ı Ekrem Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın vefatından sonra harp sahasında mevcut vezirlerden kimin sadr-ı âzam olacağı hakkında Şeyhulislâmın konağında yapılan müzakereden sonra mevcut vezirler arasından kur'a çekilerek kur'a *Rahova* muhafızı Şerif Hasan Paşa'ya isabet etmiştir. Bu hususta sadaret kaymakamının takriri şöyledir :

Şevketlü kerametlü mehabetlü velinimetim efendim pâdişahım,

Sadaret-i uzma maddesi müzakeresi için çakerleri ve Kethüdâ Bey, Mahmud Bey ve Re'is Efendi ve Yusuf Ağa kullarının öğleden sonra semahatlû Şeyhulislâm Efendi daileri konağında içtima' ve kur'a Seyyid Hasan Paşa'ya geldiğini ve nasıl âdem olduğunu ve meşarünileyh olmaz ise Yusuf Paşa ve Bekir Paşa'dan birinin intihab olunmasını muhtevi şeref-yafte-i sudur olan hatt-ı hümayun-ı şevketmakrunları kıraet ve husus-ı mezbur dūr-u diraz müzakere olunarak Yusuf Paşa ve Bekir Paşa'nın intihaplarında bazı mahâzir derkâr ve kur'a maddesi sünnet-i seniyye-i hazret-i sipheşâlâr-ı ketayib-i enbiya aleyhi ezki't-tahaya'dan ve hakkında kur'a zuhur eden Seyyid Hasan Paşa dahi âl-i resûlden ve zatında erbab-ı dirayetten ve Tuna sevahili vesair Rumeli havali-sinde meşahirden olduğuna binaen inşallah-ü teâlâ imdad-ı ruhaniyet-i nebevi ile hayır bunda olduğunda şüphe yoktur. Kur'a ile tebeyyün etmek hasebiyle bunda gazez ve himayet olmayup zuhurat-ı ilâhiyyeden olmak hasebiyle bunun nasbı evlâ görülür deyü karar verildiği, müşarünileyhi çakerleri dahi Selânik'de bir kaç meclis gördüğüme binaen nefsül-emirde dirayetlü, tarih âşına, söz anlar âdem anladığım malûm-ı âlileri buyruldukta yine her halde emr-ü ferman şevketlü, kerametlü, mehabetlü, kudretlü velinimetim efendim pâdişahım hazretlerinindir.

Sadaret kaymakamının takririnin üstüne Üçüncü Selim :

Kaymakam Paşa,

Cenabı Allah hayırlı eyliye Seyyid Hasan Paşa'yı eyledim ve hatt-ı hümayununu yazup Mahmud Haseki ile irsâl olunmuştur. hattını yazmıştır (1 Şaban 1204/19 Nisan 1790) ⁴.

⁴ Başvekâlet Arşivi.

Mağlûbiyetler sebebiyle çok bozulmuş olan ordu ahvali Şerif Hasan Paşa'yı şaşkırtmış, bozukluğu kendisinden evvelkilere atarak mes'uliyetten kurtulmak istemiş ve isteklerini ve şikâyetlerini *İstanbul*'a sertce yazmış, Ruscuk'lı olup âyanlıktan gelme olduğundan hareketini Bâb-ı âlî idare ve revişine göre ayarlayamadığından derhal azl edilse muhalefete kalkarak harp zamanında devletin başına bir gaile çıkarılmasından korkularak bir zamanı ve fırsatı beklemek uygun görülmüştür.

Bu sırada Nemçe İmparatoru İkinci Jozef vefat edüp yerine kardeşi İkinci Leopold imparator olmuştu. Avrupadaki siyasi durum sebebiyle İngiltere ile müttefik olan Prusya Kırallığı Fredrik Giyyom Rusya ve Nemçe'ye karşı müttefik olarak Osmanlı Devletini bulduğundan vaki müracaatı üzerine 1204 Cemaziyelevvel/1 Şubat 1790 da Rusya ve Avusturya'ya karşı Osmanlı devletiyle ittifak etmişti. Nemçe imparatoru II. Leopold'ü muharebe ile tehdit edüp hududuna asker yığan Prusya kralının tazyiki neticesinde Nemçe imparatoru muharebe esnasında Osmanlı devletinden aldığı yerleri geri vermek suretiyle sulhu kabul etmiş olduğu Fredrik Giyyom tarafından pâdişaha arz edilmek üzere Osmanlı sadr-ı âzam ve serdar-ı ekremi Şerif Hasan Paşa'ya bildirilmiştir (1790).

Prusya Kralının Nemçe İmparatorunu Tehdidi :

Prusya Kırallığı İkinci Fredrik Giyyom serdar-ı ekreme (o tarihte Şerif Hasan Paşa idi) gönderdiği nâmesinde Rus hududunda askerini topladığını, yüz elli bini mütecaviz askerini *Silezya* Dukalığı tarafına sevk ve bu kuvvet ile *Çeh*, *Moravya* ve *Galiçya* semtlerinde Nemçe imparatorluğunun hududunda tevakkuf edüp devlet-i aliyyeye en muvafık tarzda sulh müzakeresi için *Silezya*'da *Rayhenbah*'da İngiltere ve Felemenk elçileri de hazır oldukları halde 1204 Zilhicce/1790 Ağustos'da vaki anlaşmada Osmanlı devletiyle Nemçe devletinin arasındaki hududun muharebeden evvelki hale gelmesi takarrür ettiğini beyan ile Nemçe ile musalâhadan evvel derhal bir mütareke yapılması için imparatoru tazyik eylediğini bildirmiştir⁵.

Osmanlı devletinin müttefiki olarak hareket eden Prusya kralının bu gayreti Osmanlı hükümetini büyük bir yükten kurtarmış ise de asıl halledilecek iş Ruslar'a karşı bir başarı elde edilmesi idi.

⁵ Topkapı Sarayı arşivi, No. 4939.

Yusuf Paşa'nın İkinci Sadareti :

Mizaç ve meşrebi itibariyle ve gösterdiği harekât sebebiyle tehlikesizce ortadan kaldırılması kararlaştırılan sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem Şerif Hasan Paşa'nın yerine kimin sadr-ı âzam olacağı belli değildi. Sultan Selim, sadaret kaymakamına ve vezir-i âzamlığa getirilecek birinin intihabını emretmiş o da mevcut vezirlerden Melek Mehmed, Ebûbekir, Feyzi Süleyman, Karahisarî Ahmed, Pekmezci Mehmed, Darphane Emîni İzzet Mehmed, sabık sadaret kaymakamı Mustafa Paşa'ların isimlerini yazarak pâdişaha takdim etmiş ise de Sultan Selim bunlardan her birine bir suretle kusur bulmuş ve bu hususta Şeyhulislâmın mütaleasını sormuş, Şeyhulislâm da Allah devlete hayırlısını versin diyerek kimseyi tavsiye etmemiş, pâdişah bu suretle bir münasip sadr-ı âzam bulamayarak pek sıkılmış, sadaret kaykamı Salih Paşa'ya :

“— *Yarın Reis Efendiyi beraber alarak erkence Şeyhulislâm Efendiyeye gidüp Allah için bunlardan birini intihab ile kat'î cevap yazınız, bu bâbda mütehayyirim, elbette siz benden iyisini bilirsiniz, birini bulub şu ıztırabdan beni halâs edesiniz*” demiş olduğundan Şeyhulislâm konağında yapılan müzakerede de mes'uliyetten korkularak mevcutlardan hiç birisi tercih edilememiştir. Nihayet Sultan Selim müttefikî olan Prusya Kırallı Fredrik Giyyom'un sadr-ı âzam olmasını tavsiye ettiği sevmediği Yusuf Paşa üzerinde durmuştur.

Prusya Kırallı Fredrik, 1205 Şaban iptidası / 5 Nisan 1791 tarihiyle Üçüncü Selim'e gönderdiği ittifak şartlarını hâvi nâmesinde hulâsa olarak şunları beyan etmektedir :

Rikâb-ı hümayun mektupçusu Ahmed Azmi Efendi gelerek nâmei hümayunu teslim eylediği, her iki tarafca aktedilen ittifak şartlarına tamamen riayet edileceği ve Moskovlu aleyhine muharebeye devam edileceğinden dolayı memnun olduğu kendisinin dahi ittifaka sadık olarak hareket edeceği ve ekser askeriyle Silezya tarafına hareket ederek ittifak şartlarından olarak Nemçe hududuna gelüp *Rişenbaş* (Rayhenbah) nam mahalde İmparatoru Osmanlı devletiyle mütareke akdine mecbur ederek İmparatorun devlet-i aliyyeden muharebe esnasında zaptetmiş olduğu bütün şehir ve kaleleri ve hususiyile mühim kalelerden olan *Belgrad, İrşova, Bögürdelen* ve *Hotin* ve daha nice kaleleri Devlet-i aliyye tarafına red ve teslim ile muharebe devam ettiği müddetçe tarafsız kalup devlet-i aliyye aleyhine Ruslar'a

yardım etmemeği kabul eylediğini ve ordusunun mühim bir kısmını Rus hududuna sevk etmek suretiyle Rus'ların Osmanlılara karşı olan kuvvetlerini azalttığını ve Nemçe ile olan mütareke gibi Rus Çariçesini dahi sulhe icbar için muharebeye mübaşeret edeceğini açıkça ihsas ettiği gerek Osmanlı devleti müttefiki İsveç devleti ve gerek kendi müttefiki olan İngiltere devleti ve donanması hakkında bazı mütalealardan sonra:

Dünya devletleri içinde en kuvvetli olan Moskov devleti gibi bir devleti yalnız başımıza üzerimize çekmemek için Nisan ayı başlarında yüz elli bin Osmanlı askerinin Tuna sahilinde bulundurulması ve bu askerinin sevk ve idaresi için değerli ve kudretli bir sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem'e ihtiyaç olduğu ve bunun için başka bir fikre zâhib olunmayarak bu vazifenin daha evvel olduğu gibi Yusuf Paşa'ya verilmesi hususunu ümit etmekteyim; çünkü Paşay-ı müşarünileyh dilâver ve şecaat sahibi ve bütün Avrupa devletleri içinde şöhret sahibi ve elhak bu sıfatları haiz olduğu bu muharebenin iptidaki senesinde müteveffa Nemçe çasarı aleyhine başarı ile zuhura gelen harekâtından malûm ve bu suretle Osmanlı askerinin dahi Yusuf Paşa'ya meyl ve itimadı olduğu zâhirdir, denilmektedir.

Prusya kiralının nâmesinde pâdişahın bizzat seçti' bir kuvvetle ordusunun başında bulunarak debdebe ve gösterişi terk ile ecdadı Sultan Mehmed, Sultan Murad ve Sultan Süleyman gibi fütuhatta muvaffak olmalarını temenni ile daha birtakım tavsiyelerde bulunmaktadır ⁶.

Osmanlı devletinin müttefiki olan Prusya Kiralının ittifak hususundaki mütaleası ve bu arada sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem tayin olunan vezirlerin muvaffak olamamaları neticesinde Fredrik Giyyom, muharebenin ilk devrelerinde Nemçe ordularına karşı muvaffak olan Erdel ve Macaristan'a giren Yusuf Paşa'nın tekrar ordunun başına getirilmesini ve Yusuf Paşa'nın Avrupaca da marûf bir kumandan olarak bilindiğini beyan etmekte ve bu tavsiyenin bir müdahale zanniyle başka mânâya alınmasını işaret etmektedir.

İşte bu tavsiyeye mebni Üçüncü Selim sevmediği ve gocunduğu Yusuf Paşa'yı bulunduğu Bosna valiliğinden alarak ⁷ ikinci

⁶ Topkapı Sarayı arşivi No. 2888, sene 1205 Şaban fotoğrafisi makalenin sonundadır.

⁷ Yusuf Paşa, sadr-ı âzam Şerif Hasan Paşa sadaretinde Vidin'den alınarak Bosna Valiliğine naklolunmuştur.

defa sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem yapmıştır. Yusuf Paşa'ya gönderilen hatt-ı hümayun ikidir, birisi ve ehemmiyetlisi *Bosna*'dan alınarak cepheye gelmesi hakkında olan şahsına mahsus mektum hatt-ı hümayundur. Diğeri ise sadr-ı âzam ve serdar-ı ekremlik umûm hatt-ı hümayundur. Mektum olan beyaz üzerine hatt-ı hümayun aynen şöyledir :

Sen ki Yusuf Paşa'sın

Sadaret-i sâbıkanda tarafından rızay-i şâhânem üzere hareket olursa seni azl etmez idim; lâkin sen matlub üzre hareket etmeyüp sadr-ı âzamlara değil sair vüzeraya ve belki bayağı âdemlere yakışmayan zulüm ve teaddi ve ahz-ı rüşvet ve aslında infiâlin olan âdemlere ve taşrada erbâb-ı servetten olanlara icray-i gazez ve celb-i mal dâiyesiyle nefsanîyet ve sefer vaktinde nüvaziş ve iltifat lâzım olan rü'esay-i askeriyeyi un-ü şiddet ve tehdid ile tevhişe cesaret ve bu veçhile nice umûrun ve bâhusus umur-ı lâzime-i seferiyenin tatilini ve işlerin görülmemesini mücib etvardan adem-i feragatin ve bunun emsâli rızây-ı şâhâneme mugayir harekâtın cihetiyle sadaretten azl olunmuşsun. Şimdiye dek bu misillü harekâttan fârig olmuşsundur deyu seni işte yine sadr-ı âzam ettim.

Maâzallah bu sadaretinde dahi o misillü harekâttan birisine cesaretin sırren ve alenen mesmû-ı pâdişâhânem olur ise bu def'a azl ile iktifa etmem, elbette kazaya uğrarsın. Sana göre lâzım olan iffet ve istikamet ve fukaraya şefkat ve merhamet ve kimesneye gazez ve nefsanîyetten ve gizlû ve âşikâre rüşvet ahzından mücanebet ve tavor-u hareketini rızây-i hakka, rızay-i şâhâneme tatbik ile eâzım-ı esbab-ı seferiyeden olan asker ve zahire ve araba ve bargir ve bunlar emsâli levazımâtın vaktinden evvel tamamen celbine dikkat ve şimdiden *İbrail* ve *Maçin* ve *İsakcı* ve *Tolcu* ve sair sevahil ve serhadlerin gereği gibi takviyelerine gece ve gündüz sarf-ı kudret ederek sinîn-i saire gibi geç kalınmayup Haziran duhulü vakitlerinde düşman-ı din-i mübin Moskovlu üzerine kol kola hücum ile bâ avn-i bâri ahz-ı intikame dâmen-i dermeyan-ı gayret etmektedir⁸. Vakitler az olmağla işbu hatt-ı hümayunum vardığı gün kat'â kimesneye serrişte veremeyüp *Bosna*'nın Nemçe musalâhası takarrübü hasebiyle ve elyevm

⁸ Bu hatt-ı hümayun Cevdet Tarihinde (c. 5, s. 104) buraya kadar olup alt tarafını yazmamıştır. Ben mühim olan alt tarafını da yazdım.

hulûvvi câiz olmamağla yerine Salih Paşa mı münasip yoksa memleketlünün tarafeyn olmayacakları mirmiranlardan biri mi münasip kaymakam nasb ve ben bir maslahata memur oldum diyerek vusul-i hatt-ı hümayunun ferdası on ve on beş adamınla tebdilen Bosna'dan hareket ve seni yolda kimesne bilmemek veçhile nihayet onbeş günedek meştay-ı Şumnu'ya vusule müsaraat ve mühr-ü hümayunun seni meştaya takarrübünde karşılayacağı zâhir ve sen takarrüb etmedikçe selefinden ahz olunmayacağı⁹ bâhir olmağla havadis olmamak için kemal-i acele ile vusule şitab ve sür'at eyliyesin.

Ba'de'l-vusul alenen kıraet için diğer yazılan hatt-ı hümayunumu kıraet ve bâlâda yazdığım tavr üzere hareket eyliyerek umur-ı memur-rene kıyam ve mübaderet edesin. Rızâüllaha muvafık hareket ettiğin halde her işin sühulet kesbedüp evvelki sadaretin gibi olmayub inşaallah güzel olur. Bu seferin küşadı senin marifetinle olmağla inşaallah-ü tealâ galibâne hitamı dahi senin marifetinle olur ve minallah'it-tevfik¹⁰.

Yusuf Paşa'nın bu ikinci sadr-ı âzamlığında birinci sadareti gibi tamamen müstakil olarak istediğini yapup yapamayacağı şüpheli idi; kendisinin şahsına hitaben gönderilen mektum hatt-ı hümayundan anlaşılacağı üzere öyle pek serbest hareket edemeyeceği pâdişahla anlaşup anlaşamayacağı, hükümdarın îtimadını kazanup kazanamayacağı belli değildi. Yusuf Paşa, Birinci Abdülhamid bendesi olduğundan merhum pâdişahın büyük oğlu olup o tarihte yâni 1791 de on iki yaşında bulunan şehzâde Mustafa'yı bir hükümet darbesiyle saltanata geçirebilirdi. Bu düşünce belki Sultan Selim'i huzursuz bırakırdı.

Askerin inzibatsız ve intizamsızlığı sebebiyle Sultan Selim'in arzusu hilâfına muharebede bir muvaffakiyet bile elde edilemeyeceği

⁹ Sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem Şerif Hasan Paşa'nın gönderdiği takrirlerindeki açık ve sert yazısını ve kendisinin *Ruscuk* âyanlığından yetişme olması sebebi ile ordu karargâhı olan Ruscuk'da azli halinde muhalefete kalkması ihtimali hakkında doğru yanlış haberler alınması sebebi ile birden bire azlolunmayarak halefi olan Yusuf Paşa'nın gelmesi beklenmişti.

¹⁰ Topkapı Sarayı Arşivi (yeni bulunup pek kirli olduğu için temizlemeğe verilen ve henüz numarası konmayan vesikalardan) Sultan Selim'in beyaz üzerine olan bu hatt-ı hümayununu merhum Cevdet Paşa görmüş ise de (dâmen-i dermiyân-ı gayret etmektir) cümlesinden alt tarafını yazmayup en sonunda (Rizâenlillâh muvafık hareket ettiğin halde)ye kadar terk etmiştir. Cevdet Tarihi C. 5, s.

anlaşılmıştı. Sadr-ı âzam Yusuf Paşa son bir gayretle *Maçin* mevkiinde Rus kuvvetleriyle yaptığı muharebede galib gelemeydise de mağlûb da olmadığından sulha karar verdi; halbuki pâdişah hiç olmazsa bir harp kazanılarak şerefimiz muhafaza edilsin diyordu; fakat durum sebebiyle mümkün olmadı; âkibetinden korkan sadr-ı âzam, ordu erkânı, mevcut bu askerle galebenin imkânsızlığından bahis ile pâdişaha mahzar takdim ettiklerinden nihayet *Boğdan*'ın başşehri olan *Yaş* kasabasında muahede aktedildi (15 Ca. 1206 / 10 Ocak 1792).

İşte, pâdişah Birinci Abdülhamid'in muharebe açılmasını istemediği halde harp etmez isen saltanatta kalamazsın diye kendisini korkutan sadr-ı âzam Yusuf Paşa ile Şeyhulislâm Müfti-zâde Ahmed Efendi'nin ısrarlariyle Ruslar'a harp açan Yusuf Paşa, açtığı harbi pek acı olarak kaybetti ve durup dururken hazırlıksız olarak devleti felâkete sürükledi; muharebeyi müteakip mağlûbiyet yüz karasıyle süklüm büklüm korku içinde *İstanbul*'a hareket etti, hareketinden evvel kendisinin azledilerek pâdişah silâhdarının sadr-ı âzam olacağı rivayetleri duyuldu¹¹. Bunun aslı olmadığı kendisine bildirildi, Ocaklarla (kapukulu ocakları) beraber *İstanbul*'a geldi; pâdişahın kendisine karşı muğber olduğunu anlamıştı, fakat Sultan Selim

¹¹ Sadr-ı âzam Yusuf Paşa'nın azli *İstanbul*'a gelmeden evvel düşünülmüş ise de bunda bazı mahzurlar gözönüne alınarak *İstanbul*'a gelmesine intizar edildiği anlaşılıyor. 23 Rebiulâhır 1206 / 1791 Aralıkta ocakların ulûfelerini vermek üzere teşrifat hattıyla beraber Silâhdâr-ı Şehriyarî orduya gönderilmişti. Silâhdâr *Edirne*'ye gelince pâdişahın bir çocuğu doğacağı zanniyle silâhdarın orduya gitmeyerek bir müddet *Edirne*'de kalması emredilmişti. Halbuki doğumun aslı çıkmamış ve silâhdarın da *Edirne*'de orduyu beklemesi, silâhdarın, Yusuf Paşa'nın yerine sadr-ı âzam olacağı dedikodusunu ortaya çıkardı. Bu sözler sadr-ı âzam'ın kulağına kadar gitti. Yusuf Paşa'dan doğrudan doğruya mührün alınmamasına sebep yanında üç bin kadar Arnavud kuvveti bulunması idi. Silâhdarın sadr-ı âzam olacağı sözleri Yusuf Paşa'nın kulağına gidince bundan müteessir olarak rikâb-ı hümayuna şunları arzetti:

“Hakikaten mühr-i hümayun Ağa oğlumuza ihsan olundu ise bir konak evvel istikbal ve kendi yedimle teslim edeyim, eğer tasdim olmayub velâdete müterakiben meks ise ne mani teşrifatı görüb bâdehü velâdet zuhur eder ise bir kulları dahi gelsün. Zira bu gûna eracif zuhur etmekle her kime emir sipariş olursa postun sahibinin teşrifine tâlik sureti fehm olunur. Bizde nüfuz kalmadı, umur-ı mühimme ibtâl olundu” diye yazdığından çıkarılan sözlerin aslı olmadığı kendisine bildirilmiştir. (Üçüncü Selim Ruznâmesi varak 5 ve Belleten sayı 148. s. 617. Sene 3. Ca. 1206).

sadr-ı âzama karşı bir muhalif tavur takınmadı ve hattâ kendisine geçmişin unutulduğunu, din ve devlet ve rizay-i pâdişahi üzere hareket etmesi ihtar edilerek teminat verildi.

Sadaretin verdiği salâhiyetle ciddi ve sertce hareket eden sadr-ı âzamanın tavur ve hareketinden, her işe burunlarını sokan pâdişah yakınları anın bu hareketinden ürkerek aleyhinde fısıldıyorlardı; sarayda ve Bâb-ı âlîde ileri gelenler Yusuf Paşa'nın otoritesine karşı sinmişlerdi, fırsat kolluyorlardı, zaten Sultan Selim de sadarete bulundurmamak istemiyordu. Prusya kiralının tavsiyesiyle Ruslar'a karşı bir başarı kazanır diye ikinci defa sadr-ı âzam yapmıştı, o da olmayınca sevmediği bu vezir-i âzama devletin başında daha uzun zaman bulundurmamak istemedi.

Yusuf Paşa'nın Azli :

Sadr-ı âzam Yusuf Paşa *İstanbul*'a gelişinden itibaren kendisine bir muhit yaparak işleri tamamen eline almağa başlamış ve kendisine bazı muhalif kimseleri birer vesile ile iş başından uzaklaştırıp münasip gördüklerini mühim yerlere koymağa başladığı dikkati çekmişti. İstedliğini yaptıramadığı zaman nüfuzuna halel geldiğinden dolayı tekaüd olup çekilmek gibi hallerle nazlanıp istiğna göstermekte idi. Sultan Selim, devlet nizamına dair başlamış olduğu işi yoluna koymak üzere hükümet erkânına yazdırmakta olduğu ıslahat lâyhaları sebebiyle tecrübeli vezir olduğundan bu lâyhaların arkası alınıncaya kadar Yusuf Paşa'nın fikir ve mütaleasından istifade etmek üzere anın nazını çekmekte ve sabırlı hareket etmekte idi ve Enderundaki şımarık mukarriplerinin sadr-ı âzam aleyhindeki tahriklerine bakmıyordu; fakat yapılması zarurî görünen mühim işlerin icrasında sadr-ı âzamanın gevşek ve müstağni hareketi birgün pâdişahın sabrını taşırdığından azline karar verdi.

11 Ramazan 1206 (3 Mayıs 1792) Perşembe günü sarayda ma-beyn odasına çıkan Sultan Selim, Küçük İmrahor Zihni İsmail Bey'i huzuruna çağırıp sadr-ı âzam Yusuf Paşa'dan mühür-i hümayunu almağa memur etti. Sadr-ı âzam *İstanbul*'da bulunduğu için Paşakapusuna (Bâb-ı âliye) gönderilen memur, vezir-i âzaman mühürü aldıktan sonra mâzul sadr-ı âzama da beraberine alarak sarayda *Balkhane*'ye götürüp sonra keyfiyeti arz ile mühürü teslim etmesi kanundu. Halbuki Küçük Mirahor, Yusuf Paşa'dan mühürü aldıktan

باشنام

شوقم
کرامت
مجانبت
قدردان
ولی نعمتم
افتم
باشنام

والله أكبر الحمد لله الذي جعلنا من آل أبي طالب
قائمة من قائمة آل محمد وآل محمد وآل محمد وآل محمد
عقابتی مردم دادار بربر مشاربه نعلری دویا قبولتی و دینه ولای و زلزله سلاک و لذیه و فولزی و زلزله قینه
کلجه دایرینی مناصبه و مامور اولینی اودده سلاک استقامت و عقندن سرور عدول ایلجیب صیانت قزاق رعیت
و عمارت مکت و تحویل رضای بادشاهیده بزل مقدوق ایدر کیزدن بشقه و در تعبیه و ممالک مورسه نك كانه و قاقاق
اهولنه واقف اعقل و کارازما و قدوب و ندر و امکدار و صادق و قدلی اولرینی و قائم خانی هکانه کون
استاد و دولت شایسته و خاير جلین و کون مصالح سفیرده اراد صایبه و تبریر نافعسی شاه و اولرینی تاراهان
تقریردن مستفیدر جدمملوکاری نچر سنه لردن برو مشار اهلک کتدینی خدمتند بر لردن اوندوم حقوق نای نفعی
باشندن اتمش اولغله کتدکوی حضور شاهان لرین بروجهله تقریرم حقوق سالفه فی دعایت و یاغور بشقه موقوفه
حصولتی خاطر نظور ایتمک احتمالی کرمه در کار دور کوی علم ابقالی و کوی بشهید بوسوخلر قولرینک مقتضای
و شایتم اولیب علم عاقلانم بوبله ایچی کیم قوی ایله دولت بر منزلت کاربسی انانسه مشار ایله شله برو بولک
و قاققنه عارف و طبع و عقندن سالم و مساعی مشکودوسی ظاهر وزیر میرک گوشه از لوده اقامتی جاز اولغله
دکاب مدلت نصابلی قائم خانی عیون سنه اعالقتمنن بعونه خالی ایشله مدار سورت کله اولرینی الطاف دبانین
مأمون و مستغای بنکانه اولریندن اقضا ایشدر خدمت صادقین عیون جاکارنه اعالجیور لرینک جری و دوروز
برو برو خوسی عتبه عیالی دادار لرینه اخطار و اشعار جایگیر صادعازم اولوب بوندوم میز فر اول افانیر لرینه رحمت
انانسه ناستبه نکر و در میان اولوزق حضور مکارم بر فور لرینه افاده ده باس اولرینی طرفین سحر کولکله قله
کتدری مشار اهلک امر کلتنه ضرورت عالی بر کالایین بنم بیدیم اکتساب ایدرکی راحت و لذت و اشتغال زعفران
جاه دنیای و کتیبهچی و بوهزیت خدمت مقداریه بک بوبین لرینه مبتدایینی مقرر در ایچی جمله مزک و لی نعمت اولوت
سلسلت سینه نك شوقتم شذائق و اسایش کوی رضاه حق صافی بر معنا اولجیب مشار ایله قولرینک قائم خانه
کتدری نزد ملوک لرین قوی استغای بیور بیور ایه امر و فرمان شوقتم کرامت مجانبه قدردان ولی نعمتم افتم باشنام
حرف لرینک

Sadrizam ve Serdar-ı Ekrem Kethüda Hasan Paşa'nın eski efendisi Melek Mehmet Paşa hakkında III. Selim'e bir arizası ve padişahın cevabı

دودغه ركاپ قرانج خسروانه به خستنگو بروسيا قرانج طرفدن درود ابدن نامه ناله ترجمه سيد . . .

شكوكو قودنلو مهابتو بار شاه ال عثمان حمرناش
 سيارتا رومه ايه بوكن دؤنمها لرته اوسال اولان كؤز . . .
 داهده حقه اقرار اولان تاخر و منج سبند خلق مانوق اولوق . . .
 نامه بار شاهانه زينه هلايى كرائند ريك رسا طرف مجانه زينه نسيم اولمشد . . .
 ملوكا زرينه ثبات اولدو مصافات جسر توكلو دودو كئيله عقد اولكله . . .
 ايغا خصومت نايستقم اوله جقدرى بقمي سقرلو عيظه جنلك و حربه بجمع قوتلر به ملاوت . . .
 اولدنجي ذكر اولدان نامه هرابرلر دن مخدم بجله اولدو غايه الفا به كملر دن ومنو اولمشد . . .
 اولدو اولوق كوكوت معاف معانلكه دركن سلطت سبه زينه طالع اولدو اولون . . .
 انفاقله كوكوت وونايه سنه نايستقم اولدنجي قطعاً اشتباهلى اولدنجي بوزوم خالصه نمد . . .
 سلبا طرفنه حكمت ابدلج ذكر اولدان انفا قزله اكثر شرفى نكونه و هر سن اولدو ايغا . . .
 و سبانه قطعاً اشتباهلى قاناق اولم كا اول انفاه مانايد اكرتبا مكلر دن حدوديه حكمت . . .
 اقرار اولون جلال زبورده بيار قزله اولون نجه امير اطريك ديشناس نام محمد اول امده . . .
 رفق صادق عقدينه بجه زيب بگردد نايغ امير اطرشا دايه اشرف ماره اتانسه ماله . . .
 و دولت خيلى شريفه اولدو رفق فيما بعد مقولوه امداد اجمالده اولدو شهر اولمشد . . .
 نصيب اولونجى موبسبه سقرلو كنى قوت عسكرى تقريق بله اصح و منتج عسكرى كنى طرفه . . .
 مشوره لرته گل واحده اجتماعى و جبه سله سقرلو اولدونه سريط و اعماق طرفه مشاهل . . .
 واقع اولون اولاره ذوق حسن دگر برده حسنه ايه اعمال داؤر لرى امير اولدو . . .
 اوردا دولته نظر افرا اولون كى دولته محاربه سى طرفه حب و كربله بله مكله . . .
 تحريف بله معلوم داز بولم اولمجه مجبور داسوق رفق مكله اقدار ابدلج . . .
 مزلست سبه زينه عرض خدمت و اخات ابلجه درجه ره قان موم ايها ان دو و جبه سقرلو . . .
 جبار دوكيله ووتما اوسال ائكدن عاج اولوق سبانه ائصال ايلكز جبه . . .
 مشفركت بيسى و بگنج خدمت ايلكز برهيد بو تقدر جبه نجه عسكر بگنج . . .
 قوتى اولونجى قوت و دولت عيظه سقرلو دن زباده مض اولون نجه امير اطريك . . .
 اولدو سيم و هم خدمت عرف بله فتح و بولوق ايلكز دن بنقه سقرلو حسنه . . .
 بودقه طرفه عرض بودقه سقرلو حدونه زيب برسبه قيود اولدو مكله . . .
 اولدو رفق اولدو رفق اولدو رفق اولدو رفق اولدو رفق اولدو رفق . . .

Prusya Kralı tarafından III. Selim'e gönderilen 1205 Şaban tarihli mektubun çevirisi (Topkapı Sarayı Arşivi No 2888.)

دردان آنکه در و نیکو ارفقان و در آنصفت اول سزای هر چه در ...
دور با نیر و نیکو باشد سیخ نیز دود بود ...
اولی بینه سنج شیره و عدس بر آن لای ...
انوی و در آن سوزدی در وقت شیره بر کج ...
تحت هر چه بود در طرفی در ده در ...
و در عدد آن که در آن زمان در آن ...
و شوی به کثرت و در آن زمان در آن ...
دو شوی به کثرت با شایه نوبت و مایه ای ...
یا نت خیریه و معافات خائف بجز در ...
دش و در آن زمان در وقت شیره در ...
ایستاد به حق شوقی که با شایه خیر ...
در در آن وقت شیره در وقت شیره ...
باز با حق و کوی به مشوره و موی ...
و قبل از این اخبار شنیده اولی ...
آنکه در آن وقت شیره در وقت شیره ...
مخالفت با سوره تا در وقت شیره ...
چنانچه با حق از هر چه با کثرت ...
بود مدتی در وقت شیره در وقت شیره ...
محمد و سنان مراد کثرت در آن زمان ...
قود در آن وقت شیره در وقت شیره ...
دوون عسار آنکه در وقت شیره ...
عنولیدر اولدی و در وقت شیره ...
دوون عسار آنکه در وقت شیره ...
قریشی عسار آنکه در وقت شیره ...
افزاد کثرت عسار آنکه در وقت شیره ...
عدم عسار آنکه در وقت شیره ...
برگ و دو بان بر آن که در وقت شیره ...
به آنکه در وقت شیره در وقت شیره ...
دعوتی در وقت شیره در وقت شیره ...
بوده شایه در وقت شیره در وقت شیره ...

sonra kendisini Paşakapusunda bırakarak getirüp mührü pâdişaha teslim etmiş ve sâbık sadr-ı âzâmın Kapu'da yâni Bâb-ı âlîde olduğunu arz eylemiştir.

Bunun üzerine telâşlanan pâdişah Bostancı-başı Donbay-zâde'yi bir kısım maiyyetiyle Paşakapusuna göndermiş o da Yusuf Paşa'yı alup Balıkhane'ye koyarak keyfiyeti bildirmiş ve Bostancı-başının kendisini Bâb-ı âlîden alması Yusuf Paşa'yı çok korkutmuştur.

Yusuf Paşa'nın Balıkhane'ye getirildiği Sultan Selim'e haber verilince Pâdişah Silâhdar Ağa'ya bir hatt-ı hümayun gönderüp bu hatt-ı hümayunda :

“*Sadr-ı âzam azl ve sâbık Kaymakam Melek Paşa'yı sadr-ı âzam eyledim, Hanya'dan (Kandıye) gelinceye değin hâlen Kapucular kethüdası Çinizlikli Ali Bey'i şimdi getir!*” emri olduğundan hemen icra olunup Berberbaşı da hizmet almak için gönderildiği gibi Şeyhulislâm Mekki Mehmed Efendi'ye de davet için bir memur yollandı.

Kapucular kethüdası Çinizlikli (Çini İznik-İznik) Ali Bey gelerek sünnet odasında sadaret kaymakamlığı kürkünü giymiş ve daha sonra Şeyhulislâm da gelüp ânî değişiklikten dolayı hayretini göstermiş ve silâhdar vekili Derviş Bey'e :

—“*Behey efendi bu nâ-becâ (yersiz, lüzumsuz) gazaba sebep nedir? Böyle bi-vakit sadr-ı âzam azlı münasip değil, bu âdem (Yusuf Paşa) Moskov ile musalehaya nizam verdi, bari elçiler gelsün, umur-u musaleha hitam bulsun bâdehu azl olsa mâni değil idi*” demiştir. Yeni sadaret kaymakamı Ali Paşa da :

—“Bizim kaymakamlık değil büyük Mirâhorluğa alim-allah istidadım yoktur. Eğer beni murad çırak etmek ise bu çıraklık vakta manut idi. Beni, aceba bu sene Kapucular Kethüdalığının ibkasına çare bulsam der iken bu rütbe-i âliyeye veçhen min'el-vücûh istidadım yok, Suphan-allah” diye hayret ettiğini söylemiştir¹².

¹² Sultan Selim'in Sadaret Kaymakamlığına tayin ettiği İznik'li Ali Bey, Osmanlı Devletinin kuruluşunda devleti teşkilâtlandıran Cendereli (Çandarlı) Kara Halil Hayreddin Paşa torunlarından olup o ailenin Mahmud Çelebi kolundandır. Birinci Abdülhamid zamanında Halil Hamid Paşa sadr-ı âzam iken Anadolu'da eski ailelerin evlâdlarının müstaidlerinden devlete adam yetiştirmek istediğinden bu Ali Bey o suretle devlet hizmetine alınmıştı. Halil Hamid Paşa'dan sonra anın mensuplarından olduğu için vazifesi olan *Başbâki kulluğundan* azlolunarak memleketi olan İznik'e dönmüş ve bir müddet sonra *İstanbul'a*

Mazûl Sadr-ı Sabık Yusuf Paşa'ya Gelince :

Yusuf Paşa *Balikhane*'de yirmiyedi dakika kalmış ve bu müddet ona pek uzun gelmiş. Sultan Selim'in kendisini öldüreceğinden çok korkmuş oturamayup dolaşır, Kur'an okumak ister, heyecandan okuyamaz, namaz kılmak isterse de kılamaz, bu suretle oturup kalkup dolaşmış.

İşte bu heyecan ve ölüm korkusu içinde iken Sultan Selim Bostancı-başı'yı gönderüp :

—“*Müsterih olsun. Malını ihsan ettim, Trabzon mansıbı ile kayrılmıştır, heman sandal ile Beykoz'da İshak Ağa Yalısında kapusunu düzsün*” iradesini göndermiştir¹³.

Yusuf Paşa İstanbul'a gelişinden otuz bir gün sonra azledilmiştir. Yusuf Paşa'nın azli hakkında Sultan Selim tarafından sadaret kaymakamına gönderilen hatt-ı hümayunda şöyle deniliyor :

Sen ki Kaymakam Ali Paşa'sın,

Malûmun olsun ki sadr-ı sâbık Yusuf Paşa umur-u seferiyede tecrübesi geçmiştir mülâhazasıyle ikinci def'a makam-ı sadarete tayin olundukta taraf-ı hümayunumdan gerek hazîne ve gerek mühimmat ve sair levazım-ı seferiyede asla kusur olmayup meram-ı hümayunum galibâne bir muahede iken muvaffak olamayup muharebe müyesser olmaksızın bu suretle düşmana arazi terk ederek böyle fena musalahaya sebep olmuşken şayet nizam-ı devlete muvaffak olur mülâhazasıyle azletmeyüp Asitane'ye (İstanbul'a) getirdim.

Geleliden beru nizam-ı devlete dair yoliyle bir işe şurû' etmeyüp garezlerine ve sût-i zan ile temşiyet eylediği maddeleri teşviş edüp kanun ve kaide-i devlete adem-i riayet bâhusus Ocaklar kanun-u kadimine dikkat ve yoliyle nizamlarına sa-y-ü gayret eylemeyüp daima su-i tedbire ve fesad üzre mecbul olduğundan geldiği günden beri devlete nâfi bir işe muvaffak olamadığı ve bundan sonra dahi olamayacağı âşikâr olmakdan nâşi sadareten azl ve yerine vüzeranın cümlesinin eskisi olan âkil ve müdebbir ve sadarete ehliyeti zâhir Kandiye Valisi vezirim Melek Mehmed Paşa nasbolunup taraf-ı hüma-

gelerek İkinci Mirahor ve daha sonra Kapucular Kethüdası olmuş ve bu 11 Ramazan 1206/1792 Mayıs 3'de Sadaret Kaymakamlığına tayin edilmiştir. Sultan Selim, kendisini hükümdar yapmak isteyen Halil Hamid Paşa mensuplarını öğrenmiş ve yerinde hizmete almıştı.

¹³ *Üçüncü Selim Ruznâmesi* (Belleten sayı 148, No. 637, 638).

yunumdan davetçi gönderilmekle gelinceyedek yerine vezarete istidad ve ehliyetin nümudar olduğundan rütbe-i vâlây-i vezaretle kaymakam nasbolunmuşundur¹⁴.

Sadr-ı sâbık *Beykoz*'da yol hazırlığı yaparken 26 Ramazan/18 Mayıs'da *Hoca Paşa* semtinde bir yere (*Yusuf Paşa sadarete gelmezse İstanbul'u yakarız*) diye yafta yapıştırdıklarından o taraf halkı bu kâğıdı alup Paşakapusuna getirmişlerdir. Bunun üzerine Yusuf Paşa'ya kalkup gitmesi için arka arkaya emirler gönderildiğinden üç gün sonra 29 Ramazan/21 Mayıs'ta mansıbı olan *Trabzon*'a hareket etmiştir¹⁵.

Trabzon Valiliği :

Yusuf Paşa *Trabzon* valiliği ile beraber *Anapa* muhafızı olup ehemmiyetine mebni valinin *Anapa*'da bulunması lâzımdı. Sadr-ı sâbık ehemmiyetine binaen Kafkas sahiline memur edilmişti. *Anapa*'ya yakın olan *Taman* tarafında Osmanlı devletine muhalefet edüp kaçan Canik'li Hacı Ali Paşa'nın oğlu Battal Hüseyin Paşa, Rus'ların himayesinde olarak *Taman*'da kaçak İslâm, Hıristiyan, Tatar serserilerinden mürekkep başına bir kuvvet toplamıştı. Bunların top, cephane ve sair harp malzemesi mevcut olup *Taman*'ı bir kale haline getirmişti.

Yusuf Paşa *Anapa*'da mâlen ve canla başla çalışıp kaleyi tamir etmiş ise de bazı elzem olan şeyayı istediği halde isteklerinin aksi

¹⁴ *Başvekâlet Arşivi* (Nâme-i hümayun defteri adet 9, sayfa 4). Fermanda Yusuf Paşa'yı itham tamamen doğru değildir. Fakat Sultan Selim'in ona karşı husumeti olduğundan kendisini bu suretle mesul etmek istemiştir. Ordunun hali ve kuvvetlerin zorla tutulduğu tarihî olaylarca malûmdur.

¹⁵ *Sultan Selim Ruznâmesi* (Belleten s. 140, Ramazan 26 ve 29, sene 1206). Yusuf Paşa'nın azlini tacil eden sebeplerden birisi de kendisinin muhitini düşünmeden lâkurdunun nereye kadar gideceğini hesap etmeden konuşmasının da tesiri olmalıdır. Seferden dönüşte *Davud Paşa*'da karşılandığı sırada Sadaret Kaymakamı, ordu erkânı ve ağaların yanında :

— Paşa oğlum elhamdü'llâh sulh olundu şu Kara Mahmud Paşa'nın (İşkodra Valisi) üzerine varilup *Şumnu*'da tertib ettiğim ve tahrik eylediğim il-erleri kırk bin askere mâliktirler, inşa'allah Aralıkta anın izalesi lâzımdır demesi soğuk tesir yapmış ise de hiç kimse ses çıkarmamıştı. Hazineye elli bin kuruş bulunmadığı bir zamanda altışar kuruş gündelik ile kırk bin il-erinin masrafının ne tutacağından sarf-ı nazar bu kadar kuvvetin sadr-ı âzaman emrinde olması zaten kendisinden çekinilen ve itimad edilmeyen bir hükümet reisinin böyle bir söz sarfetmesi pâdişahın ne derece vesvesesini mücib olacağını düşünmek sadr-ı âzam hakkında itimadsızlığı arttıracığında şüphe yoktur.

zuhur ettiğini bu tarafta düşmanın nasıl hareket ettiğine dair devlet merkezinin malûmu olmadığını düşmanın hareketine ve tedbirlerine dair *İstanbul*'a yazdıklarına, Yusuf Paşa mugalata ediyor diye tek-dür edilmekten çekindiğini bunun için bu tarafın ahvalini görüp anlatacak birisinin memur edilerek gönderilmesini rica yollu durumu arz eylemiştir¹⁶.

* * *

Yusuf Paşa'nın yerine sadr-ı âzamlığa tarihin ibrete şayan bir olayı olarak Kandiye Valisi Şeyhulvüzera Melek Mehmed Paşa tayin edilmişti. Melek Mehmed Paşa, iyi ahlâklı, güleryüzlü bir vezir olup maiyyeti kendisinden pek memnundu. 1768 de Rus muharebesi esnasında sadaret kaymakamlığında bulunduğundan Sultan Üçüncü Mustafa kendisinden memnun kalmıştı.

Birinci Abdülhamid zamanında Yusuf Paşa sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem olunca *Vidin* muhafızı bulunan Melek Mehmed Paşa'yı muhafızlıktan azl ederek Üçüncü Mustafa mensupları temizlendiği sırada *Sakız*'da oturmak üzere açığa çıkarup vezirliğini almıştı. Melek Mehmed Paşa Sultan Üçüncü Selim'in hükümdar olduğu 1203 H./1789 M. tarihinde Kethüda Hasan Paşa'nın Yusuf Paşa'nın azliyle sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem olmasına kadar *Sakız*'da zaruret içinde kalmıştı. Yeni sadr-ı âzam Kethüda Hasan Paşa, Melek Mehmed Paşa'nın kethüdalığından yetişme olduğu için Sultan Selim'e, Melek Paşa, kendisinin eski efendisi olduğundan bahsetmesi üzerine Melek Paşa'nın vezirliği tekrar verilerek *Kandiye* valiliğine tayin edilmiştir.

Sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem Kethüda Hasan Paşa'nın, eski efendisi Melek Mehmed Paşa'nın sadaret kaymakamlığına tayini hakkında pâdişaha takdim ettiği arızasında Melek Paşa'nın 1768 seferi boyunca sadaret kaymakamlığında bulunmuş olduğunu zikrettikten sonra :

“Abd-i memlûkleri nice senelerden beri müşarünileyhin (Melek Mehmed Paşa'nın) kethüdalığı hizmetinde bulunup üzerimde hukuk-ı nân-ü nimeti başımdan aşmış olmağla kendüsünü huzur-ı şâhanelerinde bu veçhile tarifim hukuk-ı sâlifeyi riayet” olduğunu beyan

¹⁶ *Sultan Selim Ruznâmesi* s. 658 sene 1207 Ra., Belleten s. 148

etmiş ve eski efendisi Melek Mehmed Paşa'nın küşe-i inzivada kalmasının câiz olmadığını ve sadaret kaymakamlığına tayinine müsaade buyrulmasını istirham eylemiştir.

Sadr-ı âzam Kethüda Hasan Paşa'nın, efendisi Melek Mehmed Paşa hakkında gösterdiği bu nimetşinaslığa pek memnun olan Üçüncü Selim, sefer dolayısıyla mevcut sadaret kaimmakamının hizmetinden memnun olup bu sırada tebdilinin doğru olamayacağını ve Melek Paşa'nın kayrılmasının yerinde ve kendisinin de hatırında olduğunu, şimdilik münasip bir hizmete tayinini beyan ile sadr-ı âzamin takririnin kenarına şu hatt-ı hümayunu yazmıştır :

Benim Vezir-i mutlakım,

Melek Paşa, âkil ve sâdik ve pederim merhumun emekdarlarından olmağla severim; devlete hizmeti var bilirüm. Cülûsumdan beru bir şey ile tatyib olunmasını mülâhaza etmekte idim; hakkında hüsn-i şehadetinizden pek haz eyledim. Lâkin şimdi Kaymakam Paşa seferin evvelinden beru kaimmakamlıktadır, işin evvelinden âhırına dek bilür ve güzel say' edüp çalışıyor, şimdi iş vakti tebdil olsa umur-ı seferiyyeye hâlel gelür zan ederim. Muradım tebdil olunmasun demek değil, hatıra geleni beyandır, umurı, te'hirden sıyanettir. Melek Paşa kendunun tatyib olacağı bir şey ile kayrılma olmaz mı? Kaymakamlık vakt-ı âhara kalsa olmaz mı, ne dersiz? yine size â'lemdir¹⁷.

İşte bu suretle Melek Mehmed Paşa *Kandiye* (Girid) Valiliğine tayin olunmuş, Yusuf Paşa'nın ikinci sadaretinde de pâdişahca mültezem olduğu için Yusuf Paşa kendisine dokunamamıştır.

Sultan Selim, Yusuf Paşa'yı ikinci sadaretinden azlettikten sonra Silâhdar Ağa'ya gönderdiği hatt-ı hümayunda :

“Sabık Kaymakam Melek Mehmed Paşa'yı sadr-ı âzam eyledim. *Hanya* (Kandiye)dan gelinceye değin Kapucular Kethüdası *Çinizlik*'li Ali Bey'i şimdi getir” diye bildirmesi üzerine yeni sadr-ı âzamin oğlu Salih Bey babasına hürmeten Ali Bey'in yerine Kapucular kethüdası olmuştur. Melek Paşa'yı sadarete davet için Mazlum Haseki gönderilmiştir.

¹⁷ Topkapı Sarayı Arşivi 1329/55, Sadr-ı âzam ve Serdar-ı ekrem Kethüda Hasan Paşa'nın takriri.

Melek Mehmed Paşa (17 Şevval 1206/1792 Haziran) da gelüb vazifeye başladı, tebrikâtı kabul edüp Sadaret Kaymakamı İznik'li Ali Paşa Anadolu Valiliğine tayin olunup bazı vesaya ile vazifesine gitti.

* * *

Trabzon Valisi Yusuf Paşa *Anapa* muhafızlığında pek ziyade sıkıldı, buradan kurtulmak istiyordu. Bâb-ı âliye başvurdu. Kendisi ferman ferma iken işe yaramaz diye tekaüd ettiği halefi Melek Mehmed Paşa sadr-ı âzam bulunuyordu. Yüce ahlâklı sadr-ı âzam Melek Paşa, eski halleri hiç hatırlatmayarak Yusuf Paşa ne arzu ettiyse ve ne tarafa naklini istedi ise anın re'yine bıraktı. Yusuf Paşa *Cidde* (Mekke) Valiliğini istedi ve istediği gibi tayini yapıldı (20 Cemaziyel-evvel 1207/3 Ocak 1793).

Yusuf Paşa bu hizmette bulunduğu sırada *Cidde* valiliğinden de ayrılmak istiyordu, vehhabilerin ileri faaliyetlerinden endişe ederek naklini istiyor olmazsa kaçacağını yazıyordu nihayet ona hacet kalmadan 1215 Muharrem, 1800 Haziran'da *Medine-i Münevvere*'de ansızın vefat etti. Vakur, müstebid, ciddi, otorite sahibi olduğundan bozuk düzen işleri bu sayede toplamağa muvaffak olmuştu.

Yusuf Paşa uzun seneler devlet hizmetinde bulunmayarak Birinci Abdülhamid zamanında Kapdan Paşa kethüdalığından sür'atle Kapucubaşı ve heman arkasından vezirlikle Mora Valisi ve arkasından saltanat Ata-beyi Cezayirli Kapudan-ı Derya Hasan Paşa'nın himmetiyle sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem olduğundan kendisini bu mevkie yükselten Birinci Abdülhamid'e karşı tam bir sadık bende olmuş, muharebe zamanında da beş sene devletin bütün idaresini eline alarak istibdadla işleri yürütmüştür.

Yusuf Paşa, Abdülhamid zamanındaki idaresinde her isteğini yapmağa alışık olduğundan efendisinin ölümü ve kendisinin mevkiinden uzaklaştırılması ile nüfuzu kırılıp sarsılmış ve kendisini naza çekerek halefi olan sadr-ı âzam ve Serdar-ı ekrem tarafından verilen emirlere ehemmiyet vermemek istemiş ise de Sultan Selim tarafından yapılan tehdid üzerine kendisini toplamış ve Prusya kırılının arzusu da alınması üzerine ikinci def'a sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem olmuş, fakat ilk sadaretinden ayrıldığı zamanki orduyu bula madığı gibi o devirdeki otoriteyi de kullanamamıştır.

Yusuf Paşa *Yaş* muahedesinden sonra *İstanbul'a* dönerken uzun süren harp sebebiyle Rumeli'de meydana çıkan *dağlı eşkıyası* ve *İşkodra Valisi Mahmud Paşa* ve diğer Rumeli'de vaki bozuklukları düzeltmek için birtakım tedbirler hazırlamıştı. Bunlardan biri *Tuna* sahillerinden *Edirne'ye* yâni *Deli Orman'dan Desbot dağları'na* kadar devam eden sahada yer yer *dağlı eşkıyası* denilen Arnavud ve Türkten mürekkep bir sınıf eşkıya ile Kırım Han şehzâdelerinden Mehmed Giray Sultan, Selâmet Giray Sultan ve *Tirnova* âyanı Osman Efendi gibi mütegalibeler etrafı titretmişlerdi; bilhassa *Deli Orman'daki* haydutların başında *Yılık-oğlu* ve *Meçek-oğlu* geliyordu.

İşte Yusuf Paşa ordu ile dönerken derebeyleri vesair serkeşleri temizlemek üzere *Yeğen Mehmed Paşa* ile *Tahir Paşa* ve *Ali Paşa* ve *Osman Paşa'yı* memur etmek suretiyle işi ciddi ve sıkı tutmuştu. Yusuf Paşa'nın kuvvetli otoritesi cihetiyle bu paşalar vazifelerini yapmağa başlamışlardı¹⁸.

Yusuf Paşa'nın şahsına karşı gerek pâdişahın ve gerek şımarık tezvirci maiyyeti olan bir kısım pâdişah yakınlarının itimatsızlıkları yüzünden yapılacak işlerin sonu düşünülmeden Yusuf Paşa'nın birdenbire azledilmesi Rumeli'deki faaliyeti derhal durdurdu. Öyle kuvvetli ve faal bir vezirin azledilerek işin Sadaret Kaymakamına bırakılmasının haber alınması üzerine üzerlerinden baskı kalkan vazifeli paşalar, Yusuf Paşa'nın azlini duyar duymaz dağılmışlar ve altışar yüz kişilik dağlı eşkıyaları fırsat bulup *Edirne* civarındaki *Hasköy* taraflarına kadar inmişlerdir¹⁹.

Tarihin akışından anlaşıldığına göre, *Koca Yusuf Paşa'nın* meşhur olan şöhreti ve otoritesi sebebiyle eğer bir müddet daha sadrette bırakılarak işine müdahale edilmemiş ve mâruzatı tasvib edilmiş olsa idi sonradan devletin başına büyük bir gaile olan ve *Çatalca'ya* kadar sokulan dağlı eşkıyası o tarihlerde temizlenmiş olurdu.

Sultan Selim'in hükümdar olması, Yusuf Paşa'nın serbest ve her istediğini yapan düzenini bozmuş ve her ikisi arasındaki itimad-

¹⁸ *Cevdet Tarihi C. 5, s. 252, 253, 272.*

¹⁹ 27 Ramazan, Yusuf Paşa azlduğu saat dağlılar (dağlı eşkıyaları) üzerinde olan *Tahir Paşa*, *Alov Paşa* vesair memurlar dağılıp, dağlılar altışar yüzden ziyade olup altıyüz adam ile bir fırkası *Hasköy'ye* bâr oldular (*Üçüncü Selim Ruznâmesi*) s. 640 (*Bellelen sayı 148*).

sızlık devlet işlerinde müessir olmuştur. Sultan Selim'in, Yusuf Paşa'ya karşı husumeti veliahtlığı zamanındaki durum ile beraber Birinci Abdülhamid'in yetişmekte olan büyük oğlu Mustafa'nın Selim'in cülusunda on yaşında bulunması ve Abdülhamid bendesi olan sadr-ı âzam Yusuf Paşa'nın kendi şöhretinden istifade ile bir oyun ile bu şehzâdeyi hükümdar yapabileceği kaygusu idi. Filhakika Şehzâde Mustafa 1207 H./1793 de ondört yaşına gelmişti. Kinci olan Yusuf Paşa'nın böyle tehlikeli bir oyuna girüp girmeyeceği şüpheli olmakla beraber Sultan Selim'in ve mukarriplerinin uyanık bulunmaları icab etmekte idi.

Tarihî olaylar iyice gözden geçirilecek olursa Üçüncü Selim'in ondokuz sene süren saltanat hayatının ilk on senesi karinlerinin tesirleriyle bir az hoppaca ve şımarıkça geçen bir devir olduğu, genç hükümdarın tecrübesiz musahiplerinin gazez ve oyunlarının âleti bulunduğu ruznâme ile bazı tarihî olaylardan anlaşılmaktadır.

Benim tetkikime göre Sultan Selim otuzbeş yaşından itibaren yaş ilerledikçe olgunlaşan ve oturduğu postu dolduran kâmil bir hükümdar olmuş ve bütün varlığını devletin yükselmesine hasretmiş, dostuna, düşmanına ulüv-ü cenâbını kabul ettirmiştir. Bu meziyetlerine ilâveten biraz da celâdet ve yaptığı hayırlı nizam-ı cedidi yürütecek metanet, cesaret sahibi olup enerjisini gösterebilseydi kurduğu o muazzam teşkilât yıkılmaz, kendisi de altında ezilmezdi. Gerek Prusya kiralı İkinci Fredrik ve gerek Bonapart bizzat ordusunun başında bulunmasını tavsiye etmişlerdi.

SON OSMANLI PADİŞAHI VAHİDETTİN VE İNGİLİZLER

Dr. SALÂHİ R. SONYEL

*Büyük Millet Meclisi yönetiminin Dışişleri
Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk)'in özel
kâtibi Kemal Bey'in valizinden çaldırarak
İngilizlerin eline geçen gizli belgeler.*

1922 yılı başlarken, Mustafa Kemal'in önderliğindeki Türk mil-
liyetçilerinin, Anadolu'nun ortasında kurmuş oldukları yönetim kök
salmış, sağlam temeller üzerine oturtulmuştu. Bu yönetimin başlıca
amacı, 15 Mayıs 1919'dan beri Batı Anadolu'da bulunan Yunan
istilâ gücünü ve Mondros Bırakışmasının imzalanmasından sonra
Türkiye'nin en verimli bölgelerini ele geçiren İtilâf devletlerini¹ hu-
dud dışı etmekti. Bu nedenle Doğu'da Afganistan, Sovyet Rusya ve
peykleri Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Ukrayna²; Batı'da
Fransa ve İtalya³ ile çeşitli antlaşmalar imzalamış; Balkan devletleri,

¹ İtilâf devletleri, özellikle İngiltere, Fransa ve İtalya'dan oluşuyordu.

² Bu antlaşmalar için bkz. *Düstur*, II. tertip, s. 70, 72-78 ve III. tertip s. 24 vd.; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, 1960, s. 1017; Yusuf Kemal Tengir-
şenk, *Vatan Hizmetinde*, İstanbul, 1967, s. 218-219 ve 293-302; Ali Fuat Cebesoy,
Moskova Hatıraları, İstanbul, 1955, s. 147-151; *Hakimiyet-i Milliye* No. 334 ve 25.4.1921
sayısı; *Yeni Gün*, 25.4.1921; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Belge No. 1321; Jane
Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy, 1917-1924*, c. 1, Londra, 1951, s. 237-240
ve 263-267; Arnold J. Toynbee, *Survey of International Affairs, 1920-1923*, Londra,
1925, s. 361-376; J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, c. 2, New
Jersey, 1956, s. 95-97; I. Shapiro, *Soviet Treaty Series, 1917-1928*, Washington, 1950,
s. 100-102 ve 136-137; *British and Foreign State Papers*, c. 118, s. 10-11 ve 990-996.

³ Fransa ve İtalya ile yapılan antlaşmalar için, bkz. PRO, FO 371/6468/E
3988 (PRO kısaca İngiliz Devlet Arşivi; FO 371, İngiltere Dışişleri Bakanlığı siyasi
belgeleri sınıf 371); *Journal Officiel, Débats Parlementaires, Chambre de Députés*, Paris,
16.3.1921, s. 1272-1273; *Oriente Moderno*, c. 1, 15.6.1922, s. 18; *L'Europe Nouvelle*,
28.5.1921; Count Sforza, *Diplomatic Europe since the Treaty of Versailles*, New Haven,
1928, s. 104-105; Atatürk, *Nutuk (Söylev)*, C. 2, Ankara, 1964, s. 406-409; *A Speech
Delivered by Mustafa Kemal*, Ankara, 1963, s. 497-498.

İslâm ülkeleri ve boyunduruk altındaki sömürgelerle ilişki kurmuş; ülkenin maddî ve manevî tüm gücünü, ulusal amaca yöneltmişti⁴.

Bu amaca barış yoluyla ulaşmayı ve ülkeyi korkunç bir savaşın felâketlerinden kurtarmayı, Türk önderleri pek doğal olarak yeğ tutuyorlardı; ama yurt içindeki düşmanların ses çıkarmadan çekilip gitmelerini beklemek safdillik olurdu. Nitekim Mustafa Kemal, düşmanların Anadolu'yu kavgasız gürültüsüz bırakmayacaklarına inanıyordu⁵. Bununla birlikte, bu inancını kanıtlamak, İtilâf devlet adamlarının içyüzlerini açıklamak, Türk tezini Batı'ya duyurmak ve o tarihlerde Yunanistan'a destek kazandırmak amacıyla Avrupa'da dolaşıp duran Yunan Başbakanı Dimitrios Gunaris başkanlığındaki kurulun ilişkilerini etkisiz bırakmak amacıyla, Avrupa'ya bir kurul göndermek için Bakanlar Kurulunda bir karar aldırıyordu⁶.

Kurula, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) başkanlık edecekti. Yusuf Kemal, Tefvik Paşa yönetiminin de desteğini elde eder umuduyla, İstanbul yoluyla gitmek görüşündeydi. Oysa Mustafa Kemal, Beyrut yoluyla gidilmesini dileyordu. Ama, kurulun 4 Şubat 1922 günü Meclisin onayını alması ve *Misak-ı Milli*'ye bağlı kalacağına dair söz vermesi üzerine, İstanbul yoluyla gidilmesini kabulleni-yordu⁷. Büyük Millet Meclisi yönetimi, böyle bir kurulun Avrupa'ya gönderileceğini, daha önce, İstanbul'daki İtilâf diplomatik temsilcilerine bildirmiş; kurulun Roma, Paris ve Londra'ya gitmesi için gereken izni dilemişti⁸. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, İngiliz yönetiminin müsaadesini İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'a bildirirken, ne vakit isterse ayrı bir temsilci gönderebileceğini Sadrazam Tefvik Paşa'ya bildirmesini buyurmuştu⁹.

⁴ Mustafa Kemal'in bildirgesi, 5.8.1921, bkz. *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, No. 126/19243; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, c. 4, Ankara, 1964, s. 393.

⁵ Atatürk, *Nutuk (Söylev)*, c. 1, Ankara, 1963, s. 445; *A Speech Delivered by Mustafa Kemal*, a.g.e., s. 542.

⁶ Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, a.g.e., s. 254; Tefvik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, c. 1, Ankara, 1955, s. 422-426.

⁷ Tengirşenk, a.g.e., s. 254-255; Hikmet Bayur, *Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti*, İstanbul, 1935, s. 255; *Hakimiyet-i Milliye*, No. 4231, 5.2.1922; PRO, FO 371/7855/E 1426, İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'dan Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a telyazısı, İstanbul, 6.2.1922.

⁸ PRO, FO 371/7854/E 1068, Sir Horace Rumbold'dan Lord Curzon'a telyazısı, İstanbul, 30.1.1922.

⁹ A.g.e., Lord Curzon'dan Sir Horace Rumbold'a telyazısı, Londra, 31.1.1922.

Kurul, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'e ek olarak, Dışişleri Bakanlığı hukuk danışmanı Münir Bey, siyasi işler müdürü Hikmet Bey, kalem-i mahsus müdür vekili Ferit Beyle iki kâtipten oluşuyordu. Batı savaş kesimi harekât bölümü müdürü, Genelkurmay subaylarından Binbaşı Tefvik Bey de yolda kurula katıldı¹⁰. 7 Şubat 1922 Salı günü Ankara'dan ayrılan kurul, 15 Şubat günü İstanbul'a ulaşıyordu. Ertesi günü, kurul başkanı Yusuf Kemal, İstanbul yönetiminin Sadrazamı Tefvik Paşa ve Dışişleri Bakanı Ahmet İzzet Paşa ile görüşüyor; kukla yönetimin bu iki önderi, onu destekleyeceklerine dair söz veriyor, ama daha sonra ona oyun oynamaya yeltenerek, bir arzuhalci gibi Padişahın yanına sokuyor, zor bir durumda bırakıyorlardı. Yusuf Kemal, Padişahın, Büyük Millet Meclisi yönetimini tanımasını dilediyse de, Vahidettin, ona karşılık vermek tenez-zülünde bile bulunmadı. Yusuf Kemal'in daha sonra, "başarısızlıklarını görebilmesi için gözlüğe gereksindiğini" öne sürdüğü Vahidettin¹¹, Kemalistlerin en azılı düşmanıydı; dolayısıyla Yusuf Kemal'in sözleri onu hiç etkilemiyordu¹².

Bu yetmiyormuş gibi, Vahidettin, İstanbul yönetimi üzerinde etkisini kullanarak, bu yönetimi Avrupa'da resmen temsil etme yetkisini Yusuf Kemal'e verdirmedi¹³. İstanbul yönetimi, Ahmet İzzet Paşa başkanlığında Avrupa'ya ayrı bir kurul göndermek kararını aldı. Böylece, siyasal durum karışık bir biçime getiriliyor; Yusuf Kemal'in görevi güçleştiriliyor ve Türkiye'nin düşmanlarına, bu iklilikten yararlanma fırsatı veriliyordu¹⁴.

¹⁰ Tengirşenk, a.g.e., s. 255.

¹¹ PRO, FO 371/7857/E 2670, Yusuf Kemal – Celâl Muhtar görüşmesi; Sir Horace Rumbold'dan Lord Curzon'a yazı, İstanbul, 7.3.1922.

¹² Tengirşenk, a.g.e., s. 256-257; *Söylev*, c. 2, s. 445; *Speech*, a.g.e., s. 548; PRO, FO 371/7856/E 2195, Lord Curzon'dan Sir Horace Rumbold'a telyazısı, Londra, 26.2.1922; a.g.e., E 2567, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul, 6.3.1922; *Pall Mall Gazette*, 27.2.1922; PRO, FO 371/7942/E 4366, İngiliz gizli istihbarat raporu, 1.3.1922; PRO, FO 371/7857/E 2756, Rumbold – Tefvik Paşa görüşmesi, 6.3.1922.

¹³ *Başbakanlık Arşivi, Karar Defteri, Osmanlı Vükelâ Meclisi Zabıtnamesi*, 4/3; Bıyıklıoğlu I, a.g.e., s. 417-419; PRO, FO 371/7945/E 3243, Osmanlı Bakanlar Kurulu toplantısı, 27.2.1922.

¹⁴ Bayur, a.g.e., s. 104; PRO, FO 371/7856/E 2329 ve E 2567; *Documents on British Foreign Policy*, 1/XVII, s. 639-640, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul, 27.2.1922 ve 6.3.1922; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, c. 18, 6.3.1922, s. 60-73.

Tevfik ve Ahmet İzzet Paşaların ortaklığı biçimine gelen kukla İstanbul yönetiminin, ulusal soruna zararlı davranışlarına ek olarak, kurtuluş mücadelesine en büyük darbeyi indiren Vahidettin olmuştur. İngiltere'nin İstanbul'daki diplomatik temsilcisi Sir Horace Rumbold'un, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 7 Mart 1922 tarihinde gönderdiği 232 sayılı gizli bir yazıdan anlaşıldığına göre, Vahidettin, Yusuf Kemal kurulu üyelerinden özel kâtip Kemal Bey'in, kayın-pederinin evinde bulunan valizini, kâtibin iki günlük gaybubetinden yararlanarak ajanlarına açtırmış; içindeki altı gizli belgenin fotokopilerini çektiler, belgelerin gene valize yerleştirilmelerini buyurmuş; foto-kopileri, 6 Mart 1922 günü, emektar bir mabeyincisiyle, İngiltere Yüksek Komiserliği baş tercümanına göndermişti.

Çalınan Belgeler :¹⁵

Belge A : Batı Savaş Kesimi Komutanı General İsmet Paşa'dan Yusuf Kemal'e mektup

1 Şubat 1338 (1922)

“Kardeşim Yusuf Kemal Bey,

Bazı sorunların Bakanlar Kurulunda görüşülmesini doğru bulmadım. Sizin sükûtu sürdürmeniz çok iyi oldu. Kanaatımca, Avrupa gezisinden tek amaç, Misak-ı Milli'nin gerçekleşmesini sağlamakla birlikte, Fransızların ahmakça kucaklarına düşmekten kaçınmalıyız. Birçok kereler belirttiğim gibi, Asya'dan başka koruyucu ve melce bulamayız. Tanrı göstermesin, Rusların canını sıkarsak, bu, çökmemize neden olabilir. Gözönünde bulundurduğumuz amaç uğruna, Paris'e varışınızda, Bouillon'un¹⁶ düzenlerine kapılmayıp, ulusal şanımızı arttıracığınıza dair verdiğiniz demeçten çok memnun oldum. Geziniz sırasında tutumunuzu saptayacağınızdan, size biraz cesaret vermek için bu birkaç satırı yazıyorum. Paris'den mektubunuzu beklerim. Dönüşünüzde herhalde bizi yine düşmanla boğuşur bulacaksınız. Tanrı sizlere ve bizlere başarı sağlasın. İmza: İsmet”.

¹⁵ Bu belgeler İngilizceden çevrilmiştir.

¹⁶ Franklin-Bouillon, Seine-et-Oise mebusu, Radikal Sosyalist ve Fransız Senatosu'nun Dışişleri Encümeni başkanı, ayrıca Ankara Antlaşması olarak anılan, 20 Ekim 1921'de Türk-Fransız Antlaşmasını imzalayan Fransız önderiydi.

Belge B : Yusuf Kemal Kuruluna rehber olmak üzere kaleme alınan yönerge

“Dışişleri Bakanlığı, No. 21 — İzmir sorunu. Ulusal dileğimizin İzmir’in boşaltılmasıyla yerine getirileceğini Poincaré’ye anlatmalı¹⁷.

Ruslarla yapılan antlaşmaların metinlerini anlatmalı ve mümkünse yanlış (!) bilgi vermeli.

Fransızları, ilkbaharda yapılması kararlaştırılan savaşta kullanılacak mühimmatı göndermeye inandırmalı.

Franklin-Bouillon’u, maddi ve manevî araçlarla kazanmaya çalışmalı; bunda başarı sağladıktan sonra, Londra’ya yapılacak öneriler konusunda kendisiyle danışmalarda bulunmalı.

Paris’de başarı sağlandıktan sonra, Londra’ya hareket edilmeli. Aksi durumda, İngilizlere yaltaklanmaktan (!) kaçınmalı”.

Belge C : Asya’daki İslâm devletleriyle yapılan anlaşmalar ; Ruslara ve Fransızlara maden işletmeleriyle ilgili olarak verilecek ayrıcalık hakları

“Son öneriler. Dışişleri Bakanlığı, No. 17 (gizli dosya), Yusuf Kemal Bey’de.

(a) Asya’daki İslâm yönetimleriyle yapılan anlaşmalar, Misak-ı Milli’ye tümüyle uymuyor. Bu anlaşmaların hazırlanması sırasında bir Sovyet delegesinin hazır bulunması, ulusal şeref için bir lekedir. Anadolu yönetiminin bu anlaşmalardan siyasal veya askeri her hangi bir yarar elde ettiğini sanmak gülünçtür. Batı’lı yönetimlerle bir anlaşmaya varmak, bu anlaşmaların iptalini gerektiriyorsa, bunun mümkün olabileceğini sezdirmeli, ama yapılacak anlaşma, Misak-ı Milli’nin çizdiği sınırları esas tutmalıdır¹⁸.

(b) Demir madenlerini işletme imtiyazı için Rusların Çiçerin¹⁹ aracılığıyla önerdikleri yıllık beş buçuk milyon altın rubleye karşılık, bu imtiyaz Fransızlara verilirse, onların ne kadar ek imtiyaz bedeli ödeyeceklerini gizlice öğrenmeli.

¹⁷ Bu paragraf, İngiltere Dışişleri Bakanlığında altı çizilerek işaretlendi. Raymond Poincaré, 1922’de Fransız Devlet Başkanı ve Dışişleri Bakanıydı.

¹⁸ Bu paragraf, İngiltere Dışişleri Bakanlığında bir çizgiyle işaretlendi.

¹⁹ Çiçerin, Sovyet Rusya Dışişleri Komiseriydi.

(c) Çiçerin'in 11.1.1922 tarihinde Büyük Millet Meclisi Başkanına gönderdiği notada sözünü ettiği madenler konusunu Franklin-Bouillon ile görüşmeli; bu sorunu en geç 20 Marta kadar çözüme bağlamalı ve vereceği karşılığı gizlice Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmeli".

Belge D : Dışişleri Bakanlığı kalem-i mahsus müdür vekili Ferit Bey'in İzzet Paşa'ya gönderdiği mektup

"Dışişleri Bakanlığı, 29.1.1338 (1922), şifre.

Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek için yakında İstanbul'a hareket edeceğiz. Roma'ya gitmemiz daha önce kararlaştırılmış olduğu halde, orada durum çok karışık olduğundan, İstanbul'da dört gün kaldıktan sonra Paris'e hareket etmemizi daha uygun gördük. Paris'deki temsilcimiz Ferit Bey'le Bouillon, daha önce sözünü ettiğimiz belgeyi ivedilikle hazırlayarak tamamlamamız için bize telyazısı gönderdiler. Sevr Antlaşması ve son 40 yıl zarfında verilen kapitülasyon ve ayrıcalık haklarının İngilizleri ilgilendiren madde ve bölümlerini kapsıyan belgelerden oluşan dosyaları gizlice hazırlamanızı dileriz. Kurulumuz, İstanbul'da etkili ve Fransızların güvendiği bir kişinin yardımından yararlanmayı, siyasal nedenlerden ötürü gerekli görüyor".

Belge E : İki zarf üzerindeki adresler

"Bay Albay Welch,
İstanbul'da İngiliz İşgal Ordusu Komutanı, kişisel".
Ankara: M. A., 27.1.1922.
Naile Sultan, Ankara: Halide Edip.

"İstanbul'da resmi hükümet daireleri ve devlet adamlarıyla ilişki kurmaktan kaçınmalı; ama belgelerle ilgili olarak İzzet Paşa'yla görüşmeli. Ekselâns Mustafa Kemal Paşa, Roma'ya gitmeden önce Paris'e hareket etmenizi doğru bulur. Yarın gece bizimle birlikte..."

Sir Horace Rumbold'un bu belgeyle ilgili mektubunun altıncı paragrafında yazdığı yorum :

“Belge E — iki zarf üzerinde yazılı adresler ve görünüşte İstanbul’da yapılacak işlerle ilgili özel yönergenin bir bölümü. Söylendiğine göre, Yusuf Kemal kurulu, Albay Welch’e verilmek üzere bir tavsiye mektubu taşıyordu. Kurul, İngiliz işgal gücüne mensup olan Albay Welch’den, İngiltere’deki kişilere ve Lord Lamington’a verilecek tavsiye mektupları almayı umud ediyordu. Halide Edip Hanım, Milliyetçilerden yana ve Mustafa Kemal’in ordusunda onbaşı olarak görev aldığı söylenen İstanbul’lu meşhur bir hanımdır”.

Belge F: Ferit Bey’den İzzet Paşa’ya Mektup

“Kapalı, 30.1.1338 (1922)

Uçakla yapılan araştırma sonunda, Yunanlıların Eskişehir savaş kesiminde gene harekete geçtikleri anlaşıldı. Elde ettiğimiz bilgiye göre, ilkbahar harekâtıyla ilgili plânlar ve kararlar, birkaç güne kadar İzmir’de hazırlanacak ve İngiliz Kurmay subaylarının da hazır bulunacakları gizli bir askerî konseyde görüşülecek. Savaş kesimlerinde görülen bazı olaylar, bu haberleri doğrulamakla birlikte, Ekselânsınızdan bu konuda hiçbir bilgi alınmadı. Avrupa’ya yapacağımız gezinin esasları yarın gece Ekselâns Mustafa Kemal Paşa’yla saptanacağından, bu konuyla ilgili soruşturmanın sonucu, İstanbul’daki siyasal çevrelerin görüşleri ve oradaki Rumların ne dereceye kadar harekete geçip faaliyet gösterebilecekleri konularında, Ekselânsınızca gizlice soruşturma yapılmasını dilemek cesaretinde bulunuyoruz”.

İngiliz diplomatik temsilcisi, bu gizli belgelerle ilgili yazısının son paragrafını şöyle bitiriyordu :

“Bu belgelerin mevsuk olup olmadıkları konusunda size güvence veremem; ama bana mevsuk görünüyorlar”
(Bkz. Belge No. 2 ve 2A).

Belgeler, İngiltere Dışişleri Bakanlığında büyük bir ilgiyle izlenmiş; Doğu Masası yetkililerinden D. G. Osborne, 14.3.1922 tarihinde şu derkenarı kaleme almıştı :

“... Belge B ve C'deki işaretli pasajlar ilgi çekicidir. Padişah, Yusuf Kemal'in valizinden çalınan belgelerin suretlerini bize göndermekle, aralarındaki ilişkilerin durumunu en iyi biçimde gösteriyor. Rusların Anadolu'da neden maden imtiyazları istediklerini anlayamıyorum. Kendi ülkeleri işlenmemiş maden kaynaklarıyla doludur. Herhalde Türkiye üzerindeki kısıkaçlarını daraltmak ve bizi içeriye sokmamak için olsa gerek...” (Bkz. Belge No. 3)²⁰.

Görüldüğü gibi, İngilizler, bu belgelerin mevsuk olduklarına inanıyorlar. Belgeler mevsuk olsun olmasın; son Osmanlı padişahı Vahidettin bunları gerçekten çaldırarak, Türkiye'yi işgalinde bulunduran düşman bir ulusun diplomatik temsilcisine göndermişse, ulusal akıma ve yurdu kurtarma çabalarına hıyanet etmiştir.

Belgeler

Belge No. 1 : Vahidettin'in çaldırdığı söylenen belgelerin metinlerini kapsayan dosyanın ön sayfası.

Belge No. 2 ve 2A : İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a belgelerle ilgili olarak gönderdiği gizli mektup.

Belge No. 3 : İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden D.G. Osborne'un belgelerle ilgili derkenarı.

NOT: Bu yazıdaki belgelerin foto-kopileri, Londra'daki İngiliz Devlet Arşivi Genel Müdürünün müsaadesiyle yayımlanmıştır.

²⁰ PRO, FO 371/7857/E 2757, Sir Horace Rumbold'dan Lord Curzon'a gizli yazı, No. 232, İstanbul, 7.3.1922.

S. R. Sonyel

PUBLIC RECORD OFFICE

COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

100 1011 No. 1

E.

E 2757

92

100 1011 No. 1

FROM Sir H. Reubold,
Constantinople.

No. 232 (Secret)

Dated 7th March, 1922

Received 13th March, 1922

Re: Turkey

Visit of Youssouf Kemal to Europe.

Transmits translations of photographs of documents supplied by an A.D.C. of Sultan, and stated to have been abstracted from baggage of Youssouf's secretary while in Constantinople.

Documents which include a memorandum of instructions for guidance of mission, and notes on treaties between Nationalists and Moslem states in Asia, appear to be not improbably genuine.

Last Paper.

(Minute)

E 2756

Turkey files 59

See minutes in E 2752/5/44

(Print)

(How disposed of)

(Action completed)

(Index)

Next Paper.

E 2757

S. R. Sonyel

Copyright notice: TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

INTC 111 111

93

Mr. ...

British High Commission,
Constantinople.

H. E. J. A. R.

7th March, 1922

2757

My Lord,

Enclosures: I have the honour to transmit herewith translations of six photographs of documents, marked A, B, C, D, E and F, which an A.D.C. of the Sultan sent yesterday to the Acting First Dragoman. These documents are stated to have been abstracted from the baggage of Kemal Bey, Secretary of Yusuf Kemal Bey's Mission, which recently left Constantinople for Paris, to have been photographed and then replaced during a two days absence of Kemal Bey from his father-in-law's house where he was staying

1. Document A is a private letter dated February 1 last from General Ismet Pasha, who is in command on the Turkish Western front, to Yusuf Kemal Bey.

2. Document B numbered 21 appears to be a memorandum of instructions for the guidance of Yusuf Kemal Bey's Mission.

3. Document C numbered 7 is entitled "Final Proposals". It deals with treaties with the Right Honourable, Moslem the Marquis Curzon of Kedleston, K.G., P.C., etc., etc., etc.

S. R. Sonyel

Reference:-	PUBLIC RECORD OFFICE
F. O. 371/7857	E. 2757
300	
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION	

FOTO-KOPI NO. 2A

- 2 -

94

Moslem States in Asia, and with the concession of mines to the Russians or the French.

5. Document D is the draft of a letter, dated January 29 last and signed by Ferid Bey, Director of the Cabinet Particulier of the Commissary for Foreign Affairs, to Izzet Pasha, asking for dossiers relating to the Treaty of Sèvres and the Capitulations.

6. Document E contains the addresses of two envelopes and what appears to be a fragment of a private memorandum as to action in Constantinople. It is stated that Yussuf Kemal Bey's Mission had a letter of introduction to Colonel Welch of the British Army of Occupation, from whom they hoped to obtain letters to people in England, including Lord Lamington. Khalideh Edeb Hanum is a well known Constantinople lady, who has thrown in her lot with the Nationalists and is said to be serving as a Corporal in Mustafa Kemal's Army.

7. Document F is the draft of a letter, dated January 30th last and signed by Ferid Bey, to Izzet Pasha; enquiring respecting reports of Greek activities in Asia Minor and at Constantinople.

8. While I cannot of course guarantee that these documents are genuine, they appear to me on the face of them to be not improbably so.

I have the honour to be, My Lord,
With the highest respect,
Your Lordship's most obedient
humble servant,

Hence Rumbold
HIGH COMMISSIONER.

Belge 2 - A

S. R. Sonyel

Reference: PUBLIC RECORD OFFICE
F 2732 300
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

FOTO-KOPI No. 3

Belge No. 3

MINUTES.

68

(3) The speech contains a lot of bombast for our especial benefit.

(6) Tewfik's suggestion has already been considered; the fact that he has put it forward shows that Yusuf has done nothing to reconcile the Sultan towards the Nationalist pretensions.

Qy. Print (3), (4), (5) & (6). *S. Turkey. Tewfik's Cabinet.*

(7) The marked passages in enclosures B & C are interesting. The fact that the Sultan sends us copies of documents filched from Yusuf Kemal's baggage is the best commentary on their relations.

(8) Paragraph 6. I do not understand why the Russians want mining concessions in Anatolia when their own country is full of undevelopped mineral resources unless it be simply to tighten their hold on Turkey and keep us out.

(9) The Roumanian and Little Entente arguments is one that we can use effectually in the questions of the Straits and Thrace both against the French and the Turks.

(14) I suppose this is more properly a Central than an Eastern Dept question, but personally I very much hope Mr Lindley may be authorized, and Sir H. Rumbold and Sir H. Lamb likewise, to make a declaration in the sense proposed.

The Central Dept. D. G. Osborne. 14/3. are dealing with (14) & Dep'tment.

R. C. L.
M. S. S.

PRINTED BY THE GOVERNMENT PRINTER, SINGAPORE.

ELLİ YILLIK CUMHURİYETİN DIŞ POLİTİKASI

1923 - 1973

Doç. Dr. YULUĞ TEKİN KURAT

Türkiye Cumhuriyetinin dış politikası herşeyden önce ülkenin egemenliğinin sarsılmaması ve millî çıkarlarının korunması temeline göre düzenlenmişti. Böyle bir politikanın ışığı altında yürütülmesi öngörülen diplomasi, iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmek ve bu amaçla dünya politikasında ağırlığı olan bazı ülkelerle işbirliği yapmaktı. Fakat milletlerarası ilişkilerin dayandığı temellerin, evrensel fizik yahut kimya kanunları gibi aynı sonuçları veren niteliği olmaması, ulusların da dış politikalarında, gerek iç gerek dış etkenler nedeniyle aynı tutum içinde bulunmalarını gerektirmiştir. Türkiye Cumhuriyetinin dış politikası ancak böyle bir açıdan izlenirse, yarım yüzyıl içindeki gelişmeler gerçek değerleri içinde yargılanabilir.

Cumhuriyetin kurucuları, Osmanlı devletinin kendi coğrafyasında nasıl tek başına kaldığını yakından görmüşlerdi. Bulgar ordusunu Çatalca'ya kadar getiren 1912-13 Balkan Savaşları, Türkün Avrupa topraklarında yaşama hakkına son vermek için gösterilen çabaların en tehlikeli bir örneği olmuştu. Öte yandan 1916'da Hicaz'da başlayarak gittikçe büyüyen ve Birinci Dünya Savaşında İtilaf Devletleriyle işbirliği yapan Arap isyanı, gerek Çukurova gerekse Güneydoğu Anadolu'nun bazı kesimlerinin Türklüğüne de son vermek istemişti. Bu eylemleri iyi değerlendiren Cumhuriyetçi önderler, dış politikalarını planlarken, herşeyden önce karşılarında düşman bir Balkan koalisyonu ve Arap cephesi yaratmak istememişlerdi. Büyük Atatürk'ün 'Yurtta Sulh, Cihanda Sulh' ilkesi uyarınca, ilk önce komşu ülkelerle dostluk ilişkilerinin kurulması olanakları araştırıldı.

Bu sırada Türkiye'nin eski iki büyük düşmanı, Fransa Suriye'ye İngiltere de Irak'a 'koruyucu' olarak hakimdiler. Aynı zamanda Musul sorunu Türkiye ile İngiltere arasındaki gerginliğin artmasına yol açmıştı. Böylece 17 Aralık 1925'de imzalanan Türk-Sovyet dostluk ve tarafsızlık andlaşmasının asıl nedeni, güneydeki büyük devlet

baskısını dengelemekti. Moskova'nın iç bunalımlarına dönük olduğu bu tarihte, Ankara'nın Batı ile arasının açık olması Sovyet dış politikasının destekliyeceği bir durumdu. Türkiye de Irak ve Suriye'deki kamu oyunu kazanabilmek için, bu iki ülkedeki manda statüsünün sona ermesini her fırsatta tekrarlıyordu. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın 1926'da Mekke'de toplanan İslam Milletleri Konferansına¹ katılması da Arap dünyasını, özellikle Arap komşularını kazanmak için yapılan bir girişimdi.

Buna karşılık, Arap aydınları Türkiye'nin bu yaklaşımlarına hem şaşkınlık hem de şüphe ile bakıyorlardı. Geride 400 yıllık bir Osmanlı İmparatorluğu yönetiminin bıraktığı izlenimler nedeniyle, Cumhuriyetçilerin yeni bir politika izleyip izlemediklerinden emin değillerdi. Özellikle Suriyeliler Halep ve Hatay, Iraklılar da Musul'un geleceğinden endişeliydiler². Bu politik kuşkuvarın yanında Türk devrimlerine karşı gösterilen büyük bir tepki de vardı. Tevfik Rüştü Aras'ın Mekke'ye şapka ile gitmesi o ortamda belki de hoş karşılanılabilmeyebilirdi. 1928'de ise din ve devlet işlerinin kesinlikle birbirinden ayrılması ve Latin alfabesinin de yürürlüğe girmesi, Bağdad, Kahire, Şam ve üstelik Tunus'daki kahve sohbetlerinde son derecede abartılarak yorumlanmıştı: 'Türkler dinlerini inkâr ediyor, camilerini kapatmak yoluna gidiyorlardı'.

Ayrıca Hilafetin de kaldırılmış olması Arap devlet liderlerini memnun etmemekle beraber, onlara bu kurumu kendi içlerinde kurmak olanağını vermişti. Zaten Osmanlı İmparatorluğu döneminde bile, Kureyşliler Hilafetin gerçek temsilciliğinin kendilerine ait olduğu iddiasını gütmekteydiler. Ancak Hicaz Kralı Şerif Hüseyin'in 1924'de bu yolda gösterdiği çabalar sonuç vermemiş ve ertesi yıl İbni Suud ordusunun Mekke'ye girmesiyle o da tahtını kaybetmişti. Fakat Arap dünyasının yeni bir Halife seçecek işbirliğinden yoksun bulunması, Hilafetin en doğal adayının Cumhuriyetçiler tarafından görevine son verilmiş Abdülmecid Efendi olduğu fikrini getirmekte gecikmedi. Böyle bir ortamda Türkiye de 1931'de Kudüs'te toplanan

¹ Abdülaziz İbni Suud kendi ülkesinde yıllık toplantılar yapmak amacıyla bu konferansı düzenlemişti. Fakat onun bu çabaları ilerisi için verimli olmadı. Konferansa çağrılan ülkeler üye başına 300 Mısır sterlingi ödemeyi ağır bularak sürekli bir organizasyona girmeye yönelmemişlerdi. Bk. *Survey of International Affairs*, London, 1934, s. 102.

² Louis Jouvelet, *L'évolution sociale et politique des Pays Arabes*, Paris, 1933 s. 26.

İslam Kongresine katılmamış ve Aras, dinin politikada araç olarak kullanıldığını belirterek, Kongrenin eğilimlerini sert bir dille kınamıştı³.

Olayların bu yolda gelişmesi, güneyde sağlanması istenen iyi komşuluk ilişkilerini tasarlandığı gibi gerçekleştiremedi. İyi komşuluk uğruna Cumhuriyet devrimlerinden vazgeçilemeyeceği gibi, bu konuda taviz vermeye kalkışmak, modernleşmeye karşı direnen bazı tutucu iç çevreleri güçlendirmek demek olurdu. 1936 yılına gelindiğinde, Türk dış politikası artık Arap dünyası ile dostluğu geliştirmek programına eskisi kadar önem vermiyordu. Üstelik bu sırada alevlenen Hatay sorunu ilişkileri sertleştirerek, savaşın dahi söz konusu edildiği bir ortam yarattı.

Fransa 1921 Ankara anlaşması uyarınca, Hatay veya eski adıyla Sancak'taki Türklerin milli ve kültürel varlıklarını korumakla yükümlenmişti. Fransızlar Sancak ile birlikte Suriye'deki yönetimlerini dört bölgeye ayırmışlardı. Fakat 1936'da iktidara gelen Sosyalistler bu ülkeye tüm bağımsızlığını vereceklerini açıklayınca, Ankara da Sancak'ta Türk yönetimi dışında bir rejim tanımayacağını ilan etmişti. Milletler Cemiyetinin Sancak'ın Suriye içinde düşünülmesi gerektiği yolunda 1937'de aldığı karar da Türkiye'nin politikasını değiştirmeyecekti. Aynı Milletler Cemiyeti, 1925'deki kararı ile Musul'u Türkiye'den koparmıştı ve aynı işlemin bu kez Sancak için yapılmasına Cumhuriyetin tahammülü yoktu. Türk birlikleri Adana ve Gaziantep'e kaydırılınca, Fransa Suriye'yi savunmak durumuna düştü. Fakat Paris sağduyusunu kullanarak Ankara ile anlaşmaya yöneldi. Fransız diplomatlarını en çok endişelendiren, Sancak yüzünden çıkacak savaşın bir Atatürk-Hitler anlaşmasına yol açması olasılığı idi. Alman radyoları da uzlaşmaya varılıncaya kadar Fransa'nın Sancak'taki tutumunu sert bir dille yermişler, fakat 1938'de kurulan Türk Hatay Cumhuriyeti, 1939 Temmuzunda 62 inci il olarak anavatana katılınca, Nazi yayınları derhal Suriye tarafına geçmişlerdi⁴. İşte bu bunalım sırasında Türk kamuoyu sanki yeniden 1916 ların havasına girmişti: 'Ne Şam'ın şekeri ne de Arap'ın yüzü'.

Irak ile Türkiye arasındaki ilişkiler ise, 1933'den sonra olumlu gelişmeler gösterdi. İyi ilişkilerin kurulmasında Harbiye mezunu

³ *Survey of International Affairs*, London, 1934, s. 102.

⁴ C. Hirsowitz, "Middle East and The Third Reich", *Middle East Journal* (1958), cilt XII, s. 201-7.

Nuri Sait ve Osmanlı idaresinde yetişmiş yakın arkadaşlarının çaba göstermelerinin rolü büyük olmuştu. Aslında Irak'ı Türkiye'ye yaklaştıran, yöneticilerinin duygusal eğilimlerinden çok, her iki ülkeyi de ilgilendiren Kürt isyanları sorunu idi. Bu isyanlar Türkiye'yi 1939'a kadar meşgul ettiği gibi, 1927 ile 1934 arasında İran ile siyasal bir soğukluk dahi yaratmıştı. Türk birliklerinin takibinden kaçmak isteyen asiler, İran topraklarına kolaylıkla girip kurtuluyorlardı. Tabii ki bunun üzerine Şah'ın topraklarına da girilip çarpışmalara devam ediliyordu⁵.

Bunalım Rıza Şah'ın Kürt asilerini sınırdan geçirmeyecek tedbirler alması üzerine son buldu. Türkiye de Afganistan ile eskidenberi süregelen geleneksel dostluk bağlarına dayanarak, Kâbil ile Tahran arasındaki Helmund ırmağı sınır anlaşmazlığının çözümlenmesinde arabuluculuk yaptı⁶. 1937 Temmuzunda Şahın yazlık sarayı Sadabad'da Afganistan, Irak, İran ve Türkiye'nin imzaladıkları dördümlü işbirliği andlaşması arkasındaki olaylar bunlardı. Sadabad Paketi özellikle bölgesel anlaşmazlıkların giderilmesini sağlayan bir belge olmuştu. Yoksa ekonomik ve kültürel işbirliği konularına yer verilmiş değildi. Irak'ın projesi, diğer Arap ülkelerinin de Sadabad'a katılmasını sağlamaktı ve bunun için Türkiye'ye Hatay sorununun ertelenmesi yolunda yaptığı öneriler sonuç vermedi.

Gerek Orta Doğu'daki jeopolitik durum, gerek Türk devrimlerinin felsefesi, dış politikada Doğudan çok Batıya dönük bir diplomasi uygulamak gereğinde Cumhuriyetin yöneticilerini birleştirmişti. 1932'de Milletler Cemiyetine giren genç Türkiye Cumhuriyeti, Avrupa devletler ailesinin bir üyesi olduğu tezini savunuyordu. Avrupa'nın genel politikasını etkileyen olaylar şimdiye kadar Türkiye'yi de etkilemekten geri kalmamış ve çağdaş uygarlığa yönelen ilkeleriyle, Cumhuriyet Doğunun bazı tutucu geleneklerinden kendisini koparmıştı. Türkiye'nin dış politikasındaki bu tezi, Balkanlar'daki eski düşmanlarla geliştirilen iyi komşuluk ilişkileri sonucunda büsbütün güç kazandı.

Atatürk ilerde doğacak bir bunalımın ülkesini Batıdan etkileyeceğini çok iyi biliyordu. Örneğin, Mussolini İtalyası'nın Akdeniz'deki

⁵ Grew to Stimson, Strictly Confidential, 26 July 1930, State Department Files 867000/2033, National Archives, Washington D.C.

⁶ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970. s. 466-82.

emperyalist özelemleri, Yunanistan ile Türkiye arasındaki düşmanlığı sona erdirmiş ve tohumları 1929'da atılan Balkan İşbirliği Konferansları, 1934'de Romanya, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın imzaladıkları Balkan Paktı ile meyvasını vermişti. Fakat Atatürk bu paktın bir saldırmazlık andlaşması niteliğinde kalmıyarak, aynı zamanda bir savunma paktına dönüşebilmesi için ortak bir askeri komitenin kurulmasını öngörüyordu. İtalya'nın 1935'de Habeşistan'a saldırması böyle bir tedbiri zorunlu kılıyordu. Balkan Konferansları çalışmalarında bu yönde çaba göstereceği yerde, Bulgaristan'ın pakta katılması olanakları üzerinde durdu. Sofya, Yunan, Yugoslav ve Romen sınırlarında yapılacak bir revizyon karşılığında pakta gireceğini bildirmişse de, istekleri komşularınca çok aşırı bulunmuştu⁷.

Halbuki İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine, Türkiye İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını askerleştirerek, bu çok önemli deniz geçitlerinin denetimine 1918'den sonra 20 Haziran 1936 Montreux andlaşmasıyla sahip olabiliyordu. Bir taraftan İtalya'nın Akdeniz'de güçlenmesini istemeyen Fransa ve İngiltere, öte yandan Karadeniz'i tam anlamında kapalı bir deniz durumuna dönüştürmek isteyen Sovyet Rusya, Ankara'nın Montreux'deki isteklerine zorluk çıkarmamışlardı.

Cumhuriyetin ikinci başkanı İsmet İnönü de Balkan Paktı'nın ortak bir savunma paktı olması konusunda çaba gösteriyordu. 17 Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluğu ele geçirmiş bulunması, böyle bir tedbirin alınmasını eskisinden çok daha zorunlu kılıyordu. Fakat Yugoslavya güçlü komşusu İtalya'yı kızdırmamak için, Balkan askeri komitesinin kurulması çabalarında çekimser kaldı. İnönü buna rağmen, Balkan Paktı'nın o andaki durumu ile dahi saldırgan eğilimleri kısıtlıyacak nitelikte olduğuna inanıyordu. 11 Temmuz'da Romen Dışişleri Bakanı Gafencu'yu Yalova'da kabul eden Cumhurbaşkanı, misafirine harita üzerinde görüşlerini askeri yönden ayrıntılı olarak açıkladı. Herhangi bir saldırı durumunda Sovyet birliklerinin gereken desteği sağlamak üzere nerelere çıkacaklarını ve Türk kuvvetleriyle birlikte ne yapacaklarını gösterdi. Dolayısıyla Balkan Birliği, Sovyetlerin desteğine güvenebilirdi⁸.

⁷ G. Gafencu, *Les préliminaires de la Guerre à L'Est*, Paris, 1947, s. 206.

⁸ Aynı eser, s. 212.

Fakat İnönü'nün bütün ümitleri 21 Ağustos 1939'da imzalanan Nazi-Sovyet paktı ile yıkıldı. Hiç beklenmedik bu gelişme Türk dış politikasının bütün hesaplarını alt üst etmişti. Ayrıca Moskova bu paktın görüşmelerini büyük bir gizlilik içinde yürütmüş, 1929 ve 1931 Türk-Sovyet paktlarının bir tekrarı olan 30 Ekim 1935 andlaşmasının yüklediği sorumlulukları da gözönüne almamıştı. Diğer bir deyimle, Sovyetler Almanya ile anlaşmadan önce Türkiye'ye bilgi vermeleri gerektiği halde bunu yapmamışlardı.

Nazi-Sovyet yakınlaşması kuzeydeki emniyet sübabını ortadan kaldırdığı gibi, 1 Eylülde İkinci Dünya Savaşı'nın da başlamasıyla, Türkiye'yi Almanya'nın müttefiki İtalya'nın karşısında adetâ yalnız başına bırakıyordu. Böylece Sovyetlerin Türk ittifakı üzerindeki düşüncelerini öğrenebilmek için, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu başkanlığındaki bir heyet Moskova'ya gitti. 26 Eylülde görüşmeler başlayınca, Dışişleri Komiseri Molotov, Saraçoğlu'na bir kâğıt uzatarak, içindeki konuların Montreux andlaşması hakkındaki değişiklikleri kapsadığını ve bu noktaların konuşulacağını açıkladı. Saraçoğlu böyle bir konuyu görüşmek için Moskova'ya gelmediğini belirtince, Molotov görüşme açılmasında direnerek, iki devleti ilgilendiren konuların dışarıya taşınmasında bir fayda görmediğini söyledi. Görüşmelere ertesi günü (27 Eylül) Stalin'in de katılmasıyla devam edildi. Sovyet lideri de Molotov gibi, Türkiye'nin Montreux'de tek başına kazandığı yetkilerin, bundan sonra bazı değişikliklerle iki ülke tarafından ortaklaşa yürütülmesini önerdi⁹. Saraçoğlu Sovyetler Birliği ve Türkiye'den başka, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Japonya, Yugoslavya ve Yunanistan'ın imzalarını taşıyan bir andlaşmanın, yalnız Ankara ve Moskova tarafından revizyona tabi tutulmasına hükümetinin asla razı olmayacağını belirtti. Stalin de daha fazla ısrar etmedi, "Saraçoğlu Yoldaş tamamiyle haklıdır, bu taslak çok kabaca kaleme alınmıştır" demesiyle¹⁰ görüşmelere bir süre ara verildi.

Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un Moskova'ya gelmesi dolayısıyla Türk-Sovyet görüşmelerine iki hafta kadar ara verilmişti. Sovyetler o sırada İkinci Dünya Savaşı'nın ilk kurbanı Polonya'nın

⁹ Bk. Feridun Cemal Erkin, *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968, s. 142.

¹⁰ Aynı.

taksimi sorunuyla meşgul olduklarından, Türk heyetini Bolşoy bale-sine göndererek oyalamaya çalışıyorlardı. Saraçoğlu görüşmeleri hakkında bilgi edinmek isteyen Alman misafirlerine de, Türkiye'yi İngiliz-Fransız etkeninden sıyırmak için çaba harcadıklarını söylemişlerdi. İtalya'nın 1935'de Habeşistan'a saldırısına kadar, Ankara'nın Londra ve Paris ile ilişkileri sıcak değildi. Kral 8 inci Edward'ın 1936'da İstanbul'a yaptığı özel ziyarette Atatürk ile görüşmesi arta kalan buz damlacıklarını eritmişse de, Hatay sorunu 1939 yazına kadar Fransa ile soğukluğun sürmesine sebep olmuştu. İtalya'nın Arnavutluğu işgali üzerine (Nisan, 1939), Akdeniz'deki statükonun devamı için Yunanistan'a bir savunma garantisi veren İngiltere, aynı ilkelere Türkiye'nin de katılmasını istemiş ve bununla ilgili bildiri 12 Mayıs'ta imzalanmıştı. Hatay sorununun da çözümlenmesiyle, aynı bildiri 23 Haziran'da Fransa ile Türkiye arasında tekrarlandı. Bu bildirilerde, ilgili hükümetlerin Akdeniz'de güvenliklerini sarsacak bir tehlike karşısında işbirliği yapabilmeleri için bir andlaşmaya varmaları gereğine değiniliyordu¹¹.

Sovyet diplomasisi ise Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini geliştirme atılımlarından hoşnut kalmamıştı. Stalin, Moskova'daki görüşmeler sırasında, Sovyetler Fransa veya İngiltere veya her iki devlet ile savaşa girecek olurlar sa, Ankara-Londra-Paris işbirliğinin harbin devamınca uygulanmamasını, Almanya'nın da Türkiye'ye saldırısı halinde, Rusya'nın Ankara yararına herhangi bir müdahalede bulunmayacağını bilinmesini istemişti¹².

Görüşmeler 14 Ekim'de tekrar başlayınca, Molotov hiç olmazsa, Boğazlar trafiğinin Türkiye ile ortaklaşa denetlenmesine dair bir belge verilmesini istemiş, fakat Saraçoğlu'nun kaya gibi sert tutumu ile karşılaşmıştı. Böylece Türk heyeti 18 Ekim'de Moskova'dan eli boş ve Sovyet politikasından edindiği kuşkularla dönüyordu.

İkinci Dünya Savaşı Türk dış politikasında büyük bir değişiklik yapacaktı. 19 Ekim 1939'da imzalanan Ankara andlaşması, Nazi-Sovyet paktı ile yıkılan Türk-Sovyet diplomatik işbirliği yerine, Fransız-İngiliz işbirliğini getiriyordu. Bu andan itibaren Türkiye'nin başarılı fakat bazı kez onu çok güç durumlarda bırakacak olan taraf-sızlık politikası başlıyordu. Bu politikanın yapıcıları İnönü, Saraçoğlu

¹¹ *Ulus* 13 Mayıs ve 24 Haziran 1939.

¹² F. C. Erkin, s. 141.

ve özellikle Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu idi. Türkiye, Ankara paktını Almanya'ya karşı değil 'Akdeniz'deki bir düşmana karşı imzalararken' bu andlaşmanın kendisini Sovyetlerle hasım durumuna getirmeyeceği şartını da kabul ettiriyordu¹³.

Akdeniz'deki düşman Fransa'nın çökmesini fırsat bilerek 10 Haziran 1940'da savaşa girdiğini ilân eden İtalya olmuştu. Bunun üzerine İngiliz ve Fransız elçileri Saraçoğlu'nun kapısını çalarak Cumhuriyet'den yükümlülüğünü yerine getirmesini istediler. Dışişleri Bakanı, Ankara paktı dolayısıyla kendilerine gönderilmesi gereken modern harb malzemesinin teslim alınmadığını, Türk ordusunun elindeki silâh ve gereçleriyle böyle bir savaşa katılmasında fayda görmediğini belirtti. Saraçoğlu'nun ileri sürdüğü nedenler Müttefiklerce uygun karşılanmıştı. Çünkü Polonya'ya verilemediği için Türkiye'ye gönderilmesi tasarlanan harb malzemesi, stratejik durum dolayısıyla yollanamamıştı¹⁴.

İtalya'nın 28 Ekim'de Yunanistan'a saldırması üzerine, Ankara Atina'ya verdiği bir garanti ile Bulgarları gözliyeceğine söz vererek Trakya sınırındaki Elen birliklerinin cepheye gönderilmesini sağlamıştı. Yunanistan Mussolini ordusuna ağır darbeler indirince, Roma'nın Balkanlar'daki başarısızlığını gidermek Berlin'e düştü. Ayrıca Sofya'nın da 1941 Martında Alman ittifakına katılması, Hitler'in tanklarını Türk-Bulgar sınırına kadar getirmişti. Üstelik Nisan ayında Alman ve Bulgar orduları Batı Trakya'ya yürüyünce, İpsala ve Edirne'de Meriç ırmağı üzerindeki köprüler de havaya uçuruldu.

1941 Mayısı Türkiye için en karanlık bir aydı. Romanya'nın Mihver ittifakına girmesi, Yunanistan ve Yugoslavya'nın da işgal edilmesiyle, Balkan Paktı artık ortadan kalkmıştı. Suriye, Nazi rejiminin kuklası Fransız Vichy hükümetinin elinde olduğu gibi, Irak'da da İngiltere'ye karşı bir hükümet darbesi yapılmıştı. Bu koşullar altında Hitler'in Anadolu'yu da işgal ederek Orta Doğu'daki İngiliz üstünlüğüne son verme olanağı belirmişti. Fakat Ankara'daki Alman elçisi Von Papen, herşeyden önce Türkiye'deki ulaşım sisteminin bir yıldırım harekâtına elverişli olmadığını söyleyerek, Hitler'i bu projeden vazgeçirdi¹⁵.

¹³ Aynı eser, s. 411, 413.

¹⁴ R. Massigli, *La Turquie Devant la Guerre*, Paris, 1964, s. 432.

¹⁵ F. Von Papen, *Memoirs*, London, 1952, s. 470-1.

Trakya'da 300 000 kişilik bir kuvvet bulundurulmasına karşılık, Türk ordusu modern silahlardan genellikle yoksun olup, kadanaların çektiği toplar ve katırların arabalara koşulmasıyla yürütülen bir lojistik uygulamasıyla, Avrupa yakasında Nazi taarruzunu püskürtecek durumda değildi. Fakat Almanya'nın 22 Haziran 1941'de Rusya'ya yürümesi Cumhuriyete gerçekten rahat bir nefes aldirmişti ki, bu rahatlık 1943 Şubatına kadar sürdü. Bu süre içinde Türkiye'de savaşı izleyen aydınların büyük bir çoğunluğu Nazilerin Sovyetleri yıktuktan sonra, Anglo-Saksonlar tarafından yenilgiye uğratılmasını istiyorlardı. Böylece Avrupa'daki tüm totaliter rejimlerin yok olmasıyla, Türkiye'nin güvenliğini sarsacak bütün tehlikeler de ortadan kalkacaktı.

Almanya Rusya'ya saldırmadan önce Cumhuriyete karşı bir barış taarruzuna geçerek, Ankara ile on yıl süreli bir saldırmazlık ve dostluk andlaşması yaptı¹⁶. Hitler daha Mart 1941 gibi erken bir tarihte, Berlin'deki Türk elçisine Rusların Boğazlardaki projelerinden söz açarak, Ankara'yı Moskova'dan iyice ayırmak politikasını gütmeye başlamıştı. Ruslar da bunu sezdiklerinden, Saraçoğlu ziyareti sırasındaki davranışları ile taban tabana zıt bir tutum içine girerek 1939 Eylülü öncesindeki havayı yaratmaya çalışmışlardı. Bu çabaların sonucu 25 Mart 1941'de yayınlanan bir ortak bildiriyle oluşmuş ve Sovyetler Türkiye savaşa girecek olursa, onun bu durumundan faydalanıp herhangi bir saldırıda bulunmayacaklarını ilan etmişlerdi. Ancak Alman-Sovyet balayı sürecinde durum çok daha başka idi. 25 Kasım 1940'da, Moskova'daki Alman elçisine bir taslak sunan Molotov'un ileri sürdüğü şartlar arasında, Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan ile bir yardımlaşma andlaşması yapması, sonra da İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında uzun vadeli kira ile Sovyet deniz ve kara üslerinin kurulması yer alıyordu. Türkiye bu tekliflere karşı direnişe geçerse, o zaman gereken askerî ve diplomatik baskılara başvurulacaktı¹⁷.

¹⁶ 18 Haziran 1941'de imzalanan andlaşmanın hükümleri şöyleydi: 1) Alman Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti birbirlerinin topraklarının bütünlüğü ve dokunulmazlığını taahhüt ederek, bu ilkeyi gerek doğrudan doğruya gerek dolaylı olarak zedeliyebilecek her türlü hareketten kaçınacaklardır. 2) Alman Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti, dostluk anlayışı içinde birbirlerinin ortak çıkarlarına yardımcı olacak bütün sorunları çözmek çabasına girişmeyi taahhüt ederler. 3) İşbu andlaşma imza tarihinden başlamak üzere on yıl yürürlükte kalacaktır. Aynı eser, s. 479.

¹⁷ J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, New York, London, 1956. Cilt 2, s. 230.

Sovyetler Karadeniz’de tüm egemenliklerini sağlamak amacıyla diplomatik yollardan Türkiye’yi Moskova’nın bir uydusu durumuna sokmayı öngörmekteydiler. Fakat Bulgaristan’ın 1941 Martında Alman ittifakına katılması Molotov’un ümitlerini söndürmüş ve Sovyet-Nazi balayı da böylece sona ermişti.

Bu dönemde Almanya ile Türkiye arasındaki ilişkiler soğuk olduğu halde, iki ülke arasında belirli bir oranda ticaret yapıyordu. Almanların istedikleri, özellikle tank çeliğinin yapılmasında gerekli olan krom taleplerinin karşılanması idi. Bunun karşılığında Türkiye’ye birinci sınıf harb malzemesi vermeye hazırdılar. Nihayet 9 Ekim 1941’de imzalanan bir ticaret anlaşması uyarınca, yılda 90 000 ton krom cevheri verilmesine karşılık, Almanya savaş malzemesi gönderecekti. Tıpkı Ankara paktında olduğu gibi, Türkiye bu anlaşmayı şartlı olarak imzalamıştı. Şöyle ki, İngiltere ile 8 Ocak 1940’da yapılan krom anlaşmasına göre, bu ülkeye düşman bir devlete krom satımında bulunulmuyacaktı. Anlaşmanın süresi iki yıl olup, bundan sonra da taraflardan birinin rızası olsun veya olmasın, müddet bir yıl daha kendiliğinden uzuyordu¹⁸. Almanlar 1942 yılında krom cevheri sıkıntısı çekmeye başlayınca, Türkiye’den gerekli ithalatın sağlanması için Ekonomi Bakanı Yardımcısı Clodius’u Ankara’ya göndermişler, fakat olumlu bir sonuç alamamışlardı. 1942 kışında Almanya’nın dostu ve İngiltere’nin müttefiki gibi ilginç bir statüyü sürdüren Türkiye, Londra ile yapmış olduğu anlaşma uyarınca 1943 Ocağına kadar krom cevheri veremeyeceğini kesinlikle açıklamıştı. Fakat bu süre dolduktan sonra Almanya’ya ihracatın başlamasını Müttefikler hoşnutsuzlukla karşıladılar. Saraçoğlu’nun İngiliz elçisine, Anglo-Saksonların gerekli ihtiyaçlarını sağlayacak kadar krom cevheri alabileceklerini söylemesi de, onların yönünden yeterli değildi. Müttefikler krom ihtiyaçlarını kendi kaynaklarından sağlıyorlardı. Cumhuriyetin krom cevherine el atmalarının bir nedeni de, Almanya’yı bu maddeden yoksun kılmak içindi. Ankara’nın Berlin ile böyle bir anlaşmayı yapmasının asıl sebebi ise, Müttefiklerin yollayamadıkları modern silahların Almanya’dan sağlanabilmesi idi.

1943 yılı ise savaşın dengesini değiştirmişti. Mısır’daki Alman taarruzu 1942 yazında El-Alameyn önünde durdurulmuş ve General

¹⁸ Y. T. Kurat, “İkinci Dünya Savaşında Türk-Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset”, *Bellelen*, cilt XXV (1961), s. 101.

Rommel bir kaç ay içinde Kahire kapılarından Tunus kapılarına kadar geri atılmıştı. 1942 güzünde Stalingrad'ı zorlayan Alman orduları da, Aralık ayında Sovyetler tarafından kuşatılmak üzereydiler. 1943 Ocağında ise Kazablanka'da toplanan Amerikan ve İngiliz liderleri, Berlin ile ateşkesin kayıtsız şartsız teslim dışında yapılamıyacağını ilân edecek kadar kendilerini güçlü hissetmişlerdi.

Kazablanka konferansında İngiltere Başbakanı Winston Churchill'i düşündüren iki nokta vardı. Bunlardan bir tanesi, Mısır'dan Tunus'a geri atıldığını gören Almanya'nın Orta Doğu'daki ağırlığını kaybetmemek amacı ile, bu kez Balkanlar'daki üslerinden hareketle, Türkiye üzerinden Irak ve Suriye'ye girmesi olasılığı idi. Almanlar Musul petrollerini ele geçirecek olurlarsa, İngiltere için endişe verici bir durum ortaya çıkabilirdi. Böyle bir stratejiyi engellemek için Türkiye'nin savunulması ve ordusunun güçlendirilmesi gerekti. Ayrıca Türkiye savaşa katılırsa, topraklarındaki hava alanlarında üslenen Müttefik uçakları, Romanya'nın Ploesti yöresindeki petrol kuyularını bombalılarak, Almanya'yı bu çok zengin yakıt kaynaklarından yoksun kılabilirlerdi. Bunun için de Ankara'nın 1943 güzünde harbe girecek şekilde hazırlanması gerekiyordu, fakat ilkönce ordusunun modern silahları kullanmayı öğrenmesi zorunluydu¹⁹.

Türkiye'nin savaşa girmesi için hem Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Roosevelt'i, hem de Stalin'i ikna eden Churchill, 31 Ocak 1943'de uçakla Kahire'den Adana'ya gelerek, İnönü ve hükümet üyeleriyle Cumhurbaşkanlığı treninde (Pozantı rampasında) iki gün süren görüşmelerde bulundu. Başta İnönü ve Mareşal Fevzi Çakmak olmak üzere, Cumhuriyetin yöneticileri artık Almanya'nın savaştan galip çıkmıyacağı kanısına varmışlardı. Ülkenin çıkarları yönünden savaşı galip bitiren tarafta olmakta büyük fayda vardı. Buna rağmen İngiliz Başbakanının savaşa girme önerisi, o sıradaki jeo-politik koşullar altında uygun karşılanamazdı. 1943 Şubatında Türkiye'nin endişesi Almanya'dan çok Sovyet Rusya üzerinde toplanıyordu. Cumhuriyet yönünden en ideal çözüm yolu, İngiltere ve Almanya'nın savaşa son vererek Sovyetler Birliği'nin güçlenmesini önlemek için işbirliği yapmalarıydı. İnönü bu noktayı çekinmeden açıkladı. Eğer böyle bir gelişme olmayacaksa, Müttefikler Balkanlar'da yeni bir cephe açmadan savaşa girilmeyecekti. Çünkü istilaya

¹⁹ W. Churchill, *The Second World War*, London, 1951, cilt. IV, s. 631, 638.

uğramış bir Türkiye'nin, Kızıldordu tarafından kurtarılışı gibi bir sonuçla karşılaşmasının büyük tehlikeleri vardı²⁰. Yöneticilerin bu endişelerinde ne kadar haklı oldukları aradan iki yıl geçmeden kendisini gösterecekti.

Gerçi Churchill Adana'dan eli boş olarak döndüyse de, kendi planına göre Türkiye'yi savaşa sokmaktan asla caymış değildi. Tahran'da yapılan Zirve Konferansından sonra (29 Kasım - 2 Aralık 1943), Stalin'in katılmadığı Kahire'deki İkinci Zirve Konferansına çağrılan (4-6 Aralık) İnönü, Churchill ve Roosevelt ile bir araya gelince Balkan cephesi projesi kendisine açıklandı. Yunanistan'a bir çıkarma yapılacak, fakat bu arada Müttefikler Türkiye'deki hava alanlarında üslenecekler ve ülkede radar şebekesini kuracaklardı. İnönü her nasıl sa, bu öneriyi uygun karşılamak eğilimini gösteriyordu. Ancak Dışişleri Bakanı Menemencioğlu direnince, İngiliz meslekdaşı Eden ile aralarında sert tartışmalar cereyan etti. Türk Dışişleri Bakanının direnmesi nedeniyle, durum telgraf ile Ankara'ya bildirilmiş, gerek Başbakan Saraçoğlu gerek Mareşal Fevzi Çakmak'ın görüşleri alınmıştı. Neticede Türkiye'nin savaşa ancak Müttefik destek birlikleri ve yeterli harb malzemesi gönderildikten sonra gireceğini belirtmesi üzerine, konu bir süre ertelenmiş oldu.

Fakat Churchill'in bu konunun arkasını bırakmaya niyeti yoktu. 1944 Şubatında ön çalışmalarda bulunmak üzere Ankara'ya gelen İngiliz askerî heyetinin fazla ilgi görmemesi Müttefikleri çok kızdırmış, başkentteki İngiliz ve Amerikan diplomatları Dışişleri Bakanlığı ile sosyal ilişkilerini kesmişlerdi²¹. Bu durum özellikle Menemencioğlu'nun tutumundan doğuyordu. Onun politikası, Almanlar Balkanlara hakim oldukları sürece tarafsızlık rotasından ayrılmamaktı. Genel Kurmay da Menemencioğlu'nun politikasını yerinde buluyordu. Çünkü Batı Trakya ve Bulgaristan'daki üslerinden kalkacak Alman uçakları, başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin üç büyük şehrini kolaylıkla yıkabilmek olanağına sahiptiler.

1944 İlkbaharında ise, Rusya'daki karların erimeye başlamasıyla, büyük bir yaz taarruzu hazırlığına girişen Sovyetler de Türkiye'yi kınamaya başlamışlardı. Alman saldırısından sonra Ankara'ya karşı

²⁰ G. Kolko, *The Politics of War*, New York, 1968, s. 27.

²¹ E. Kirk, *Survey of International Relations, The War and The Neutrals*, London, 1956, s. 354.

çok yumuşak bir dil kullanmak eğiliminde olan Moskova Radyosu sesini değiştirerek, Türkiye'yi Kafkaslar'da bir cephe açarak Almanya'yı desteklemek gibi tasarılarından dolayı suçluyordu. Cumhuriyet yeniden 1941 İlbaharındaki endişeli ortama sürüklenmişti. Anglo-Saksonlar kırgın ve kızgın, Sovyetler ise ateş püskürüyorlardı. Artık tarafsızlık politikasında birtakım değişiklikler yapmak zorunlu olmuş ve Menemencioğlu'nun dış politikadaki ağırlığı kaybolmaya başlamıştı. Diplomasi İnönü ve Saraçoğlu tarafından planlanıyordu. İlk önce Almanya'ya yapılan krom ihracatı durduruldu (20 Nisan 1944)²². Arkasından Sovyetleri de yumuşatmak amacı ile İnönü, 19 Mayıs 1944'de Gençlik ve Spor Bayramı dolayısıyla verdiği söylevde, yurt içinde Sovyet aleyhtarı ve Nazi sempatisini olarak nitelediği Irkçılar ve Turancılar örgütünü kınadı :

“Turancılık fikri yine son zamanların zararlı ve hastalıklı bir gösterisidir... Turancılar Türk milletini bütün komşuları ile derhal düşman yapmak için birebir tilsimi bulmuşlardır. Bu kadar şuursuz ve vicdansız fesatçıların tezvirlere Türk milletinin mukadderatını kaçırmamak için elbette Cumhuriyetin bütün tedbirlerini kullanacağız... Türk milletine yalnız belâ ve felaket getirecek bu fikirleri yürütmek isteyenlerin, Türk milletine hiçbir hizmetleri olmayacağı muhakkaktır”²³.

Bu söylevin arkasından gerekli tedbirlerin alınmasına derhal geçildi. İçlerinde Profesör Zeki Velidi Togan, Sait Bilgiç, Dr. Üsteğmen Fethi Tevet, Üsteğmen Alparslan Türkeş'in de bulunduğu 29 kişi tutuklanarak, İstanbul Birinci Sıkıyönetim Mahkemesinde, 7 Eylül'den itibaren 'Vatana karşı hiyanete kalkışma' suçu ile yargılanmaya başlandılar. Öte yandan, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 2 Ağustos 1944'de Almanya ile bütün ilişkileri kesme kararını vermesi üzerine, 24 Şubat 1942'de Ankara Atatürk Bulvarında elçi Von Papen'i bomba ile uçurmak girişiminden dolayı 16 yıl ağır hapse hüküm giymiş bulunan Sovyet ajanları Pavlov ve Kornilov da yurtlarına iade edildiler²⁴.

²² Y. T. Kurat, “İkinci Dünya Savaşında Türk-Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset”, s. 102-3.

²³ *Ulus*, 20 Mayıs 1944.

²⁴ Sovyet ajanlarının bu girişimi Ankara'nın Berlin ile arasını açmak amacını güdüyordu. Bu kişiler Üsküplü göçmen Abdurrahman Sayman ve berber kalfası Süleyman Sav ile birlikte planlarını gerçekleştirmeye çalışmışlardı. Ancak saatli

Ancak ne Almanya ile ilişkilerin kesilmesi, ne Von Papen suikastçıların serbest bırakılması, ne de İrkçı ve Turancıların yargılanması, Sovyetlerin Türkiye'ye karşı izlemeye başladıkları sert politikayı değiştirmeyecekti. İrkçı ve Turancıların mahkemesi 29 Mart 1945'de sonuçlanmış ve kendilerine bir ay ile on yıl arasında değişen çeşitli hapis cezaları verilmişti. Fakat bundan on gün önce de Molotov elçi Selim Sarper'i makamına çağırarak, 1945 Kasımında sona erecek olan dostluk ve tarafsızlık andlaşmasını yenilemeyeceklerini bildirmişti²⁵. Görüşmeler için Ankara'ya çağırılan Sarper, Haziran başında Moskova'ya dönünce, İnönü'nün önerisi olan ittifak teklifi ile gelmişti. Molotov bunu olumlu karşılamış ve ancak istedikleri şartların yerine getirilmesi halinde böyle bir ittifakın gerçekleşebileceğini söylemişti. Sovyet isteklerinin başında 1939 Moskova görüşmelerinde ileri sürülen Boğazların statüsü yer alıyordu. İşte bu bunalım Türk diplomasisine yeni bir aşama getirecekti. Rus baskısına karşı Amerika ve İngiltere'nin desteğinin sağlanmasıyla etkili olarak direnilebileceğinden, Türkiye'nin Batı ile yakın işbirliği araması ve ilerde kurulacak Atlantik Paktı'na girme çabaları bu tarihten sonra başlayacaktı.

İkinci Dünya Savaşı'nın son yılında, gerek İngiltere gerek Amerika, Almanya için durdurulmuş olan krom cevheri ihracatının yanısıra, stratejik nitelik taşıyan bütün maddelerin de bu ülkeye gönderilmemesini istiyorlardı. Türkiye de 10 Haziran 1944'de aldığı bir kararla, Almanya ve müttefiklerine yapılan ihracatı % 50 oranında indirdi²⁶. Fakat ertesini günü (11 Haziran) üç Alman gemisinin Boğazlardan Ege'ye geçmesi çeşitli yorumlara yol açtı. Müttefikler bu durumdan son derecede rahatsız olduklarını bildirdiler. Sözde şilep olarak geçen bu vapurların, kolaylıkla savaş gemisine dönüşebilecekleri ve Ankara'nın gereken titizliği göstermediği ileri sürülüyordu. Bu durumda Menemencioğlu istifa etmek zorunda kaldı²⁷.

bomba Von Papen yerine onu taşıyan kimseyi uçurmuş ve elçiye bir zarar vermemişti. Suçluların mahkemesi 1 Nisan 1942'de başlamış ve 17 Haziranda sonuçlanmıştı. Fakat kararı Yargıtay'ın bozması üzerine, 25 Kasımında yeniden başlayan mahkeme kesin hükmünü 23 Aralık 1942'de vermişti. Bk. *Ulus*, 18 Haziran 1942, 5, 18 Son-teşrin, 24 İlkânun 1942.

²⁵ *Ulus*, 22 Mart 1945.

²⁶ H. Howard "The Entry of Turkey into World War II", *Bellekten*, cilt XXXI, (1967) s. 204.

²⁷ "Hariciye Vekilinin son günlerde takib ettiği politikayı Vekiller Heyeti tasvib etmemiştir. Bunun üzerine Hariciye Vekili istifa etmiştir. Hariciye Vekilliğini vekaleten Başbakan idare edecektir". *Ulus*, 16 Haziran 1944.

Dışişlerini Başbakan Saraçoğlu'nun yürütmesi ve 15 Haziran'da İstanbul Boğazına gelen üç Alman gemisinin geri çevrilmesi Müttefikleri yumuşatmıştı.

6 Haziran 1944'de ise başarı ile sonuçlanan Normandiya çıkarmasından sonra, İngiltere ve Amerika Türkiye'nin durumunu yeniden ele aldılar. Artık Ankara'nın Berlin'e karşı cephe alması, gerek savaşın son aşamasında gerek barışta oluşacak uluslararası düzende Cumhuriyetin de bulunmasını sağlayacaktı. Bu konuda yapılan Londra-Washington görüşmeleri sonucunda, Türkiye'nin Almanya ile tüm ilişkilerini kesmesi yerinde görülerek, Ankara'daki İngiliz ve Amerikan elçilerine gereken talimat verildi. İngiliz elçisi Sir Hughe 30 Haziran'da konuyu Saraçoğlu'na açınca, Başbakan ilişkileri kesmenin savaşa girmekten çok daha zor bir sorun ortaya koyacağını ve bunun adeta şerefsiz bir hareket sayılacağını söyledi. Elçinin savaşa giriş konusunu görüşme yetkisi yoktu. Sir Hughe ilişkilerin kesilmesiyle, Londra'nın Ankara'ya tam bir müttefik gibi davranacağını söylemekle yetindi. Ertesi günü (1 Temmuz) Saraçoğlu'nu görmeye gelen Amerikan elçisi Steinhard, atılacak bu adımın Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere girebilmesi için son bir fırsat olduğunu hatırlattı²⁸.

Bakanlar kurulu bu çok önemli konuyu 3 Temmuz'da görüşmüş ve ilişkileri kesme konusunda prensip kararı almıştı. Artık Türkiye yalnız ilişkilerin kesilmesiyle yetinmeyecek, sırası geldiğinde savaşa da girecekti. Bunun için de üç büyüklerce tam bir müttefik olarak tanınması ve gerekli harb malzemesinin de verilmesi isteniyordu. Fakat Moskova Ankara'nın savaşa girmesine kesinlikle karşıydı. Sovyetler bilinen politikaları uyarınca Türkiye'yi yanlarında müttefik olarak görmek istemiyorlardı. Stalin'in bu tutumu Moskova ile Washington arasında on gün süren yazışmalara yol açtı. Amerikalılar Türkiye savaşa girecek olursa, yalnız ekonomik ve malî yardım yapacaklarını, cephelerdeki kuvvetlerinden hiç birini bu ülkeye göndermek için çekmiyeceklerini ve Ankara'nın savaşa katılmaksızın tam bir müttefik statüsüne kavuşamayacağını bildirdiler. Böylece Washington'un Ankara'ya yardım etmek için herhangi bir taahhüde girmesiyle tartışma kapanmış oldu. Bu gelişmeler uyarınca 2 Ağustos 1944'deki Türk resmi bildirisinde, ilişkilerin kesilmesinin bir savaş kararı olmadığı, savaşın ise Almanya'nın tutumuna bağlı kalacağı

²⁸ H. Howard, "The Entry of Turkey into World War II", s. 204.

açıklanmıştı²⁹. Zaten 1944 Eylülünde Bulgaristan'ın teslim olması ve Ekim ayında Kızıldorunun bu ülkeye girmesiyle, Nazi kuvvetleri ile Türk ordusu arasındaki cephe durumu kendiliğinden ortadan kalkmış oluyordu.

Türkiye de 4 Ocak 1945'de Almanya ve 23 Şubatta da Japonya'ya karşı sembolik bir savaş ilan ederek, Nisan sonunda San Francisco'da açılan Birleşmiş Milletler Konferansına üye olarak katılıyordu. Fakat ne var ki, Faşizm ve Nazizmin yıkılmasıyla sona eren Dünya Savaşı Cumhuriyete hiçbir ferahlık getirmeyecekti. 1945 Aralığında, Sovyet baskısı gerek yayınlar gerek radyo konuşmalarıyla büsbütün arttı. Boğazlardan başka Kars ve Ardahan yörelerinin de Sovyet Ermenistan'ı ve Gürcistan'ına verilmesi isteniyordu. Komünist hükümeti yönetimindeki Bulgar basını da, 1946 Nisanında Türkiye üzerinde bazı toprak iddialarını yayınlıyor ve Başbakan Corcief 21 Mayıs'ta verdiği söylevde Doğu Trakya'yı istediklerini kamuoyuna duyuruyordu³⁰. Alman işgalinin sıkıntılarında kurtulmaya çalışan Yunanistan'ı da, Bulgaristan ve Yugoslavya'daki üslerinden beslenen Rum komünist gerillalarının sürdürdüğü bir iç savaş yangını sarmıştı. Bağımsızlığına nihayet kavuşan Suriye ise Hatay konusunu yeniden kurcalamaya hazırlanıyordu. Komşular arasında dostluk gösterisinde bulunan, o da hükümet olarak Irak idi.

Endişeler yönünden 1946 İlbaharı da, 1941 ve 1944 baharlarından farklı sayılmazdı. Türkiye bu kez, doğu, batı ve kuzeyden komünizm tehlikesi ile çevrelenmişti. Bu çenbere karşı güney kanadını güçlendirmek amacı ile, tıpkı 1925 yılında olduğu gibi Arap ülkeleriyle dostluk kurmak çabalarına girişildi. Sovyet basını ise, başta İzvestia gazetesi olmak üzere, Suriye'nin Türkiye'yi tanınmasının bütün Hatay'ı gözden çıkarmak anlamına geleceğini yazıyordu³¹. Öte yandan Şam ve Ankara'nın birbirleriyle resmi ilişkiler kurmaları, Hatay konusuna değinmemek şartıyla ve o da Irak'ın aracılığı sayesinde gerçekleşebilmişti. Fakat Suriye basını bu konuyu bir sorun durumuna getirmek için öylesine bir kampanyaya girişmişti ki, nihayet Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım Karabekir, 16

²⁹ *Ulus*, 3 Ağustos 1944.

³⁰ *Ayn Tarihi*, Mayıs, 1946, No: 150, s. 166-7.

³¹ A. Sandjian "The Question of Alexandretta" *Middle East Journal*, (1956), cilt 10 s. 385.

Şubat 1947'de Antakya'da yaptığı konuşmada 'Gerekir ise bütün milletçe Hatay'ın Türk olduğunu ve Türk kalacağını göreceğiz' demişti³².

İşte bu sırada patlak veren Arap-İsrail mücadelesinin ilk aşaması Şam'ın bütün dikkatini Filistin'e çevirdiğinden, Suriye ile Türkiye arasında 1936 ları andıran bir bunalım ortaya çıkmadı. Bu durumda Ankara'nın politikası, hem Arap ülkeleriyle olan soğukluğu gidermek, hem de güney kanadındaki Sovyet entrikalarını etkisiz kılmak için, Filistin'deki Siyonist isteklerine karşı durmak merkezinde toplanıyordu. Sorun Birleşmiş Milletlerde 1947 Mart ve Temmuz ayları arasında sert tartışmalara yol açınca, Cumhuriyet Filistin'in bütünlük ve bağımsızlığını savunmuş ve bu bölgenin Arap ve İsrail devletleri olarak ikiye bölünmesi için 29 Kasım 1947'de oya başvurulunca, oyunu taksime karşı olarak kullanmıştı.

1948 Mayısında ise, Arap-İsrail savaşının resmen başlaması üzerine, gerek Türk basını gerek ülkedeki müslüman kamuoyu komşularını destekledi. Ayrıca Arap cephesini dolaylı olarak desteklemek amacıyla, 1948 Kasımından itibaren Filistin'e göç etmek isteyen Türk uyruklu Musevilere çıkış vizesi verilmedi. Fakat bu yasaklama 6 Şubat 1949'da kaldırıldı³³. Zaten 1948 Aralığına gelindiğinde, Türkiye Filistin sorununda Arap ülkelerini desteklemek politikasından tarafsızlığa doğru kayıyordu. Birleşmiş Milletler tarafından kurulmasına karar verilen Filistin Uzlaştırma Komisyonuna Amerika ve Fransa ile birlikte Türkiye de seçilmişti (12 Aralık 1948). Halbuki Araplar böyle bir komisyonun kurulmasına kesinlikle karşıydılar³⁴. Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak da, İsraili meslekdaşı Levi Eşkol'e gönderdiği 28 Mart 1949 tarihli mektubuyla Ankara'nın Telaviv'i tanıdığını bildiriyordu³⁵. Bu gelişmeyle ilgili resmi hükümet bildirisinde, Türkiye'nin İsrail'i tanımakta gecikmesinin Arap komşularının hatırı için olduğu, fakat bu ülkelerden bazıları İsrail'in varlığını tanıyarak onunla mütareke yaptıkları veya yapmakta olduklarına göre, artık Ankara'nın Telaviv'i tanımada bir sakınca kalmadığı belirtiliyordu³⁶.

³² Aynı.

³³ Bk. *Middle East Journal*, (1949) cilt 3 s. 83.

³⁴ E. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası, 1945-1970*, A. Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1972, s. 30.

³⁵ *Palestine Affairs*, (May, 1949), cilt 4, No: 5, s. 65.

³⁶ *Cumhuriyet*, 29 Mart 1949.

İsrail politikasındaki değişiklik, gizli belgeler açıklanmadıkça çeşitli yorumlara yol açacaktır. Fakat sırf Atlantik Paktına girebilmek için İsrail'in tanındığını ileri sürmek gerçeğe bağdaşmaz. Çünkü, 1948-49 Arap-İsrail savaşında, Moskova sosyalist eğilimli Telaviv'in karşısında değildi. Ayrıca Necmeddin Sadak'ın 1949 Şubatında, İngiliz ve Amerikan Dışişleri bakanları ile Türkiye'nin kurulacak olan NATO'ya girmesi konusunda yaptığı görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamamıştı. Üstelik İsrail'in Atlantik Paktı ile hiçbir ilgisi yoktu. Böylece Türkiye için İsrail'i tanımak demek, Atlantik Paktına girmek için bir kapı açmak anlamına gelmiyordu. Öte yandan 1949'daki İsrail başarısı üzerine, Suriye'nin gözleri yeniden Hatay'a çevrilmişti. Bu ülkede ilk hükümet darbesini yapan Albay Zaim (Mart, 1949), Hatay'da hiçbir iddiaları olmadığını açıkladıysa da, Ağustos ayında onu deviren yöneticiler, bu konuyu milli bir sorun olarak ilan etmekte gecikmemişlerdi³⁷. Böylece İsrail artık Türkiye için, Suriye'nin Hatay konusunda daha ölçülü davranmasını gerektirecek bir denge unsuru oluyordu.

1949 yılının Cumhuriyeti de, komünist çenberi altında kendi kaderine bırakılmış 1945 veya 1946ların Türkiye'si değildi. 1946 Ağustosunda Boğazlarda yerleşmek ve Ankara'da komünizme ılımlı bir hükümetin kurulmasını isteyen Sovyet ultimatoma karşı, ateşe atılmayı göze alan Türkiye'nin³⁸ yalnız bırakılmıyacağını anlayan Batı dünyası, önce Truman doktrini ve arkasından Marshall Planı ile yardımına gelmişti. Fakat buna rağmen, Cumhuriyetin yöneticileri, Batılıların Türkiye'ye tam anlamda bir Avrupa ülkesi olarak bakmalarının üzüntüsü içindeydiler. Gerçi Ankara 1949 İlkbaharında Avrupa Konseyine kabul edilmişti. Ancak ne bu gelişme, ne de Truman doktrini ve Marshall Planı gibi ekonomik yardımlar, Sovyetlere karşı 1949 Nisanında ortak bir savunma çatısı altında birleşmiş olan NATO'luların Türkiye'nin savunulmasına koşmalarını gerektirmiyordu. Bu konudaki güçlük İngiltere'nin Türkiye'yi NATO içinde değil, bir Akdeniz ittifakı içinde görmek istemesinden doğuyordu. Özellikle Akdeniz'deki Sovyet manevralarına karşı Süveyş'deki üslerinde tutunmak isteyen Londra, Ankara'nın da katılacağı

³⁷ A. Sandjian, "The Question of Alexandretta", s. 386.

³⁸ Bk. Feridun C. Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Bölüm. VIII.

bir savunma sistemine, Batıdan çok Doğulu bir nitelik kazandırmak amacındaydı.

Bu sırada Türkiye’de iktidar değişikliği olmuş ve 1950 genel seçimlerini büyük bir çoğunlukla Demokrat Parti kazanmıştı. Fakat bu durum Cumhuriyet Halk Partisinin yürütmüş olduğu dış politikaya hiçbir değişiklik getirmeyecek ve Demokratlar da aynı çizgi içinde yürüyeceklerdi. Başbakan Adnan Menderes, göreve başladığı ilk günlerde, İngilizlerin Orta Doğu’da istediği bir savunma sistemine, Türkiye’nin ancak Atlantik Paktına alınması karşılığında gireceğini açıklamıştı³⁹. Fakat Mısır’ın Akdeniz savunma sistemine girmek istememesi, NATO kanadının Orta Doğu’ya uzatılması konusunda Türkiye’nin önemini arttırmış ve Ankara’nın Atina ile birlikte bu ittifaka alınması, 1951 Eylülünde Ottawa’da yapılan Atlantik Paktı konferansında kararlaştırılmıştı. Böylece Türkiye 18 Şubat 1952’de NATO’ya resmen girerek, 1939’danberi kendisini yıpratın Sovyet baskısına karşı gerek savunma gerek güvenlik yönünden hukuki bir teminat altına girmiş oluyordu.

Atlantik Paktı Avrupa’dan gelecek bir Sovyet saldırısını önlemek amacını güdüyorsa, Rusya ve müttefiki Kızıl Çin’in Asya’da girişebilecekleri bir saldırıyı engellemek üzere, Amerika, İngiltere, Fransa, Avustralya, Yeni Zelanda, Pakistan, Filipinler ve Siyam da, 1954’de Güney Doğu Asya Andlaşması Sistemi (SEATO) içinde birleşmişlerdi. NATO ve SEATO duvarları arasındaki boşluğu doldurmak için Orta Doğu’yu da kapsamına alacak bir savunma sisteminin kurulmasını Washington zaten planlamış bulunuyordu. Amerika Dışişleri Bakanı Dulles daha 1953’den itibaren, Arap ülkelerinin de Batı ile ortak bir savunma çatısı altında toplanmalarını öneriyor, onların kendilerini İsrail sorununa kaptırmaları nedeniyle, komünist taktiklerinin getireceği tehlikeleri görmemezlikten gelmelerini doğru bulmuyordu⁴⁰. Böyle bir diplomasi anlayışı içinde Türkiye’nin Amerika’yı desteklemesi doğaldı. Adnan Menderes’e Washington tarafından verilen görev de, komşu müslüman ülkeleri Atlantik Paktı kanadına getirecek bir savunma sistemini gerçekleştirmektir.

Ancak bu uygulamada, Türkiye Başbakanının güttüğü iyimserlik, Orta Doğu’daki tarihsel gerçeklerle bağdaşmıyordu. Arap kamuoyu

³⁹ E. Kürkçüoğlu, *Türkiye’nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası*, s. 41.

⁴⁰ Aynı eser, s. 53.

Batı dünyasına dostluk bağları ile bağlı değildi. Araplar kendilerini Batı tarafından aldatılmış sayıyorlardı. Birinci Dünya Savaşında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Batı ile işbirliği yapmış, fakat bağımsızlıklarına kavuşmak yerine Avrupa'nın yarı sömürgesi durumuna düşmüşlerdi. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçları gerçi özlemini çektikleri bağımsızlıklarına güç kazandırmıştı, fakat Batı, Orta Doğu'daki askerî üsleriyle bu bölgeden tamamiyle çekilmiş değildi. Bu durumda Batı ile bir savunma sistemi içinde birleşmek, onlara göre eski düzenin devamı demek olacaktı. Ayrıca İsrail'in kurulmasından da Batılı ülkeler sorumlu tutuluyorlardı. Türkiye'nin de 1949 Martında Telaviv'i tanıması, 1950 Temmuzunda İsrail ile 840 000 dolarlık bir ticaret anlaşması imzalaması ve nihayet 1952 Şubatında elçilik düzeyinde diplomatik ilişkiler kurması, Türk-Arap soğukluğunun temel taşı oluyordu. Türk-Arap ilişkilerine gölge düşüren bu nedenler yanında, iyimserliği gerektirecek bazı gelişmeler de olmuştu. Mısır'da 1952 Temmuzundaki ihtilal sonucu krallığın devrilerek cumhuriyete yönelik bir idarenin kurulması, Ankara'nın ümitlerini arttırmıştı. Böylece Mısır da Türkiye'ye benzer bir adım atmış oluyor ve ihtilalin liderleri General Necip ve Albay Nasır Atatürk'ün reformlarını öven demeçler veriyorlardı.

Fakat 1955 yılına gelindiğinde ortada bu iyimserlikten eser kalmıyacaktı. Herşeyden önce Mısır'ın dış politikası ile Ankara'nın diplomasisi farklıydı. Kahire'nin Moskova ile değil, Londra ile çözümlenecek sorunları vardı. İngiltere'nin Süveyş'de üslenmesi, Mısırlılara milli bağımsızlıkları yönünden onur kırıcı geliyordu. İngiltere Kanal'dan çekilmeden, onlar kendilerini tam egemen sayamıyacaklardı. İşte böyle bir ortamda, Ankara'nın Kahire'yi Batı'ya yönelik bir savunma sistemine sokmak istemesi olanaksızdı.

Ancak 1954 Ekiminde, Mısır ve İngiltere'nin Süveyş Kanalı konusunda anlaşmaya varmaları Türkiye'nin ümitlerini yeniden canlandırdı⁴¹. Kahire'nin Londra ile anlaşması, Batı ile işbirliği yapmak

⁴¹ Bu anlaşma ile İngiltere 20 ay içinde Mısır'da bulunan askerlerini çekmeyi taahhüd ediyor, ancak Mısır, Arap Ülkeleri Birliği'nin bir üyesi veya Türkiye'nin saldırıya uğraması halinde Süveyş'deki üslerinden yararlanmak hakkını elde ediyordu. Tabii ki durum normale dönünce anılan üsler derhal boşaltılacaktı. Anlaşmanın süresi yedi yıl idi, fakat Mısır 1956 Süveyş bunalımından sonra bu anlaşmayı feshedecekti. Bk. E. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası*, s. 56-7.

istememesinden değil, Süveyş'deki İngiliz üslerinin hiç olmaz sa birbuçuk yıl içinde boşaltılmasını sağlamasından ileri geliyordu. Bu andlaşma yapılmadan önce çekimsiz bir tutum içinde olan Irak Başbakanı Nuri Sait, sonradan savunma ittifakı konusunda daha cesur davranmaya başlamıştı. Böylece 12 Ocak 1955'de yayınlanan bir ortak bildiride, Orta Doğu'nun güvenliği için Türkiye ve Irak'ın aralarında bir andlaşma yapmayı kararlaştırdıkları açıklandı.

Bu ortak bildiriye 12 Ocak'ta Bağdad'ta imzasını koyan Menderes, aynı heyecan ve iyimserlik içinde Şam'a gelince (14 Ocak) hayal kırıklığına uğramıştı. Suriyeliler savunma andlaşmasından çok Hatay sorununu görüşmek istiyorlardı. Ayrıca sokaklarda öğrenciler tarafından Türkiye'ye karşı yapılan gösterilerde, Menderes, Hatay'ı ele geçiren bir ülkenin başbakanı olması yanısıra, Amerikan emperyalist taktiklerinin bir ajanı olarak da nitelendiriliyordu⁴². 15 Ocak'ta Beyrut'a gelen Türkiye Başbakanı Lübnanlıları da çekimsiz bulmuş ve Ankara'ya eli boş olarak dönmüştü.

Menderes, Arap Ülkeleri Birliği içinde Bağdad ile Kahire arasında süregelen gizli liderlik yarışmasını da görememişti. Batıya yönelme eğilimi güden Nuri Sait'i yıpratmak için Nasır fırsat kolluyordu. Nitekim 22 Ocak-6 Şubat arasında Arap devletleri başbakanları düzeyinde ve Nuri Sait'in katılmadığı toplantılar sonucunda, Bağdad dışında hiçbir hükümetin Batılı bir güvenlik sistemine girmeyeceği saptanmıştı. Hattâ Kahire radyosu 25 Ocaktaki yayınında, İsrail dostu Türkiye ile imzalanacak bir ittifakın Arap davasına ihanet olacağını duyurmuştu⁴³. Menderes ise gerek kardeşlik gerek komşuluk sloganlarıyla Nasır'ı ikna etmeye çalışıyordu. Bunun için de Mısır Başbakanını Türkiye'ye davet etmiş, gerekirse kendisinin Kahire'ye gelebileceğini açıklamışsa da, bütün bu girişimler Nasır tarafından geri çevrilmişti⁴⁴. Fakat herşeye rağmen Türkiye ve Irak 24 Şubat 1955'de Bağdad Paktını imzalamışlardı. Bu andlaşmaya 4 Nisan'da İngiltere, 23 Eylül'de Pakistan ve 8 Ekim'de de İran'ın katılmasıyla Orta Doğu'da bir blok ayrımı oluşacaktı. Pakta karşı tepkiler önce Mısır'ın 20 Ekim'de Suriye ile bir savunma andlaşması imzalaması ve bir hafta sonra Irak'daki Haşimi sülalesinin amansız düşmanı

⁴² A. Sandjian, "The Question of Alexandretta" s. 388-9.

⁴³ E. Kürkçüoğlu, s. 62.

⁴⁴ *Ayın Tarihi*, Ocak 1955, No: 254 s. 118-119.

Suudi Arabistan'ın da bu ittifaka katılmasıyla başlayacaktı. Türkiye bunun üzerine Ürdün'ü Bağdad Paktına sokmak istemiş ve Cumhurbaşkanı Bayar özellikle bu amaçla 1955 Kasımında Amman'a gelmişti. Fakat gerek Kahire'deki yüksek frekanslı "Arapların Sesi" radyosunun propagandası, gerek Suudi Arabistan'dan gönderilen para etkisini göstermiş, Filistinli mülteciler Amman sokaklarında Bağdad Paktına karşı gösterilerde bulunmuşlardı. Böyle bir baskı altında kalan Ürdün de pakta girecek durumda değildi⁴⁵.

Öte yandan ordusunu güçlendirmek çabasındaki Mısır'ın İngiltere'den sağlayamadığı silâhları, 1955 Ekiminde Sovyet blokundan alması ve bu nedenle Karadeniz'den Akdeniz'e uzanan Sovyet deniz trafiğinin gün geçtikçe yoğunlaşması, Ankara'nın Kahire ile işbirliği ümitlerini tümüyle yitirmişti. 1956 Kasımında patlayan ikinci Arap-İsrail savaşı ise, Bağdad Paktının temellerini de sarsmaya başladı. Bu savaştan faydalanmak isteyen İngilizlerin, müttefiklerine haber vermeksizin Fransızlarla birlikte Süveyş'de giriştikleri işgal hareketi, özellikle Nuri Sait'i çok güç bir durumda bırakmıştı. Irak'daki kamuoyu kulaklarını kendi hükümetlerinden çok Kahire'ye çevirdiklerinden, gerek Mısır gerek Suriye basını, bu ülkede bir ihtilal çıkartmak amacıyla Bağdad'ın İsrail'e savaş için yakıt dahi verdiğini ileri sürüyorlardı⁴⁶. Irak Başbakanı da Pakttan çekilmek kararını almıştı ki, Menderes bütün gücünü kullanarak onu bu fikrinden caydırdı.

Nuri Sait'in kırılan onurunu düzeltmek Türk-İsrail ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesini gerektiriyordu. Ankara daha önce Telaviv'e yapmış olduğu bir açıklamada, Bağdad Paktı'nın İsrail'e karşı bir ittifak düzeni olmadığını bilinmesini istemişti. Fakat 26 Kasım'da İsrail elçisi Dışişleri Bakanlığına çağırılmış ve Filistin sorununa kesin bir çözüm yolu bulununcaya kadar Telaviv ile ilişkilerin maslahatgüzarlık düzeyinde yürütüleceği kendisine söylenmişti⁴⁷. Menderes böyle bir politika ile Bağdad Paktı ve Arap Ülkeleri Birliği arasındaki soğukluğun giderileceği kanısındaydı. Türk elçisinin Telaviv'den geri çekilmesiyle, Türkiye artık İsrail'in dostu olarak tanımlanamazdı. Fakat bu manevra da Nasırcı Arap politikasını etkilemedi. Menderes

⁴⁵ D. Peretz, *The Middle East Today*, New York, 1963, s. 313.

⁴⁶ *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1956.

⁴⁷ *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1956.

Paris'deki yıllık Atlantik Paktı Konferansında yapmış olduğu konuşmada (17 Aralık 1956), Arap tezini savunmak şöyle dursun, İsrail sorununa değinmediği için de kınanmıştı. Türkiye Başbakanı da, bundan sonra Ankara-Kahire ilişkilerinin bozulmasındaki bütün sorumluluğu Nasır'a yüklüyor, ancak Nuri Sait'i gücendirmemek için, Bağdad Paktı toplantılarının İngiltere dışında yalnız müslüman üyeler arasında yapılmasına razı oluyordu ki, bu durum 1957 sonlarına kadar sürdü.

Fakat 14 Temmuz 1958'de, Irak'daki ihtilâl sonucu krallığın devrilmesi ve Başbakanın da öldürülmesiyle, Ankara Orta Doğu'daki en sadık dostu Nuri Sait'i kaybetmişti. Devrik Iraklı liderlerin, aynı günün sabahı Bağdad Paktı konferansına katılmak üzere İstanbul'a gelmeleri bekleniyordu. Cumhuriyetin yöneticilerinin bu ihtilâle karşı ilk andaki tepkileri çok sert olmuştu. Hükümetin ileri gelenleri bunu yıkıcı bir komünist taktiği veya Nasır'ın entrikası sandıklarından, duruma karışmak eğilimini dahi gösterdiler. Nitekim Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Irak'a yapılması gereken bir askerî müdahaleyi Bayar ile Menderes'e kabul ettirmiş ve konuyla ilgili stratejik plânların hazırlanmasına başlanmıştı. Bu girişimler kabinede resmi olarak görüşülmediği gibi, konu Meclise de getirilmiş değildi. Ancak bir taraftan güney sınırında yığınak yapıldığına dair Moskova'nın protestosu, öte yandan Washington'un uyarıları ve özellikle Batılı ülkelerin Irak'daki Kasım rejimini tanımaya yönelmeleri, 31 Temmuzda da Ankara'nın Bağdad'ı tanımasıyla sonuçlanmış ve çıkması olağan bir bunalım önlenmişti⁴⁸.

Irak bundan sonra Bağdad Paktı toplantılarına katılmadı ve 24 Mart 1959'da ittifaktan resmen çekildiğini bildirirken, Bağdad Radyosu da "Emperyalizm ile olan son bağın koparıldığını" duyuruyordu⁴⁹. Böylece bu savunma sistemi hem Araplığını hem de adını kaybetmiş oluyordu. Geriye kalan üyeler de, 1957 Martındanberi ittifakın askerî komitesinde yer alan Amerika ile birlikte, 30 Nisan 1959'dan itibaren yeni ismiyle Merkezi Andlaşma Sistemi (CENTO) adı altında çalışmalarını sürdürmeye koyuldular. Zaten savunma merkezinin Ankara'ya getirilmesi 23 Ekim 1958'de kararlaştırılmıştı.

⁴⁸ E. Kürkçüoğlu, s. 132, 134.

⁴⁹ Aynı eser, s. 129.

Türkiye Bağdad Paktına Arap ülkelerini de katarak, ona Orta Doğu'da NATO'nun küçük bir modelini vermek atılımında nasıl başarıya ulaşamadıysa, büyük savaş öncesindeki Balkan Paktını canlandırmak çabalarından da olumlu bir sonuç alamamıştı. Cumhuriyetin 1945 yılında bu yolda girişimlerde bulunması, ideoloji ve politika yönünden Ankara ile hiçbir ortak noktası olmayan Belgrad ve Bükreş'te ilgi uyandırmamıştı. Türk diplomatları Balkanlar'dan gelecek Sovyet baskısını hafifletmek amacı ile komşularını böyle bir ittifak altında toplanmaya çağırıyor, fakat Romanya ve Yugoslavya'nın Moskova'nın uydusu durumuna düştüklerini unutuyorlardı.

Türk - Bulgar ilişkilerinde ise, 1912 ortamına benzer gelişmelerin varlığı da, 1946 yılında ortaya çıktı. Çünkü Sovyet Rusya Bulgaristan'ı da kullanarak Türkiye üzerindeki baskısını arttırmak yoluna gidiyordu (Bk. s. 280). 1947'de Amerika'nın Türkiye'ye yardıma başlaması derhal tepkisini göstermiş ve Cumhuriyetin konsoloshanelerine giden Bulgaristan Türkleri bu binalardan çıkar çıkmaz tutuklandıklarından, artık Türkiye temsilciliklerine gidemez olmuşlardı. Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1950 Haziranında patlak veren Kore savaşına bir gönüllü tugayı göndermek kararı alınca (Ağustos, 1950), Ankara ve Sofya arasındaki soğuk savaş daha da yoğunlaştı. Batı ile işbirliği yapmasından dolayı, gerek Türkiye'yi cezalandırmak ve gerekse ekonomisini de sarsmak için, Sofya Ankara ile 18 Ekim 1925'de yaptığı göçmen andlaşmasını çiğniyerek, 250 000 Türkün üç ay içinde ülkeden çıkarılacağını bildirdi⁵⁰. 25 yıl önce yapılan andlaşmaya göre, Bulgaristan'da kalmak isteyen Türkler göç etmeye zorlanmayacak ve gidecek olanlara ise, gerek taşınmaz mallarını satmak gerek taşınır mallarını yanlarında götürmek üzere yeterince vakit verilecekti. Göçmenlerin paralarını Bulgaristan'dan Türkiye'ye transfer etmeleri olanağı da, bu andlaşmanın kapsamı içindeydi. Ancak 1950'de durum tamamiyle değişmiş ve Bulgar hükümeti o kadar yüksek oranda satış vergileri koymuştu ki, Türklerin çoğu mallarını olduğu gibi bırakıp ülkeyi terkettiler.

1950 ve 1951 yıllarında 154393 göçmenin Kapıkule'den yurda girmesiyle, Bulgarlar Türkiye'ye göçmen sokmaktaki amaçlarında başarılı olamamışlardı. Yurdun çeşitli yerlerinde göçmen misafirhane-

⁵⁰ H. L. Kostanick, *Turkish Resettlement of Bulgarian Turks, 1950-53*, Berkeley, L. A., 1957, s. 67.

leri ve kamplar kurulmuş, soydaşların iskân politikası pürüzsüz uygulanmıştı. Bütün bu çalışmaları Cumhuriyetin hazinesi tek başına karşılayacak durumda olmadığından, Amerika Marshall yardımına on milyon dolarlık ek bir ödenek koymuştu. Fakat çingenelerin de sahte pasaportlarla gönderildiği ileri sürülerek, Türk-Bulgar sınırı 1950 Ekim ve Aralık ayları arasında kapatılmış, sonra da 8 Kasım 1951 ile 20 Şubat 1953 arasında aynı nedenle uzun bir süre açılmamıştı. Ancak bu kez Bulgaristan, artık Türkiye'nin kendisine karşı "düşmanca bir politikanın sürdürüldüğü ülke" olduğunu belirterek, göç etmek isteyen Türklere vize vermemişti⁵¹. Böylece Türkiye'ye gönderilenlerle Bulgaristan'da kalanlar arasında bir aile dramı yaratılmış oluyordu. Sınır kapıları ise 1956'dan önce normal ulaşımına açılmıyacaktı.

Bulgaristan ile ilişkiler sertliğini sürdürürken, eski Balkan Paktı Yunanistan'ın öncülüğü ile birdenbire olumlu bir yola girdi. Bu gelişmede Yugoslav lideri Tito'nun Stalin ile arasının açılmasının rolü büyük olmuştu. Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşın daki Alman saldırısı yüzünden bir hayli yıpranmış olan endüstrisini ivedilikle kaldırmak çabası içinde, uydularının yer altı ve yer üstü kaynaklarına el koymuştu. Fakat Tito buna boyun eğmeyince Sovyet blokundan kovulduğu gibi, eski müttefiklerinin saldırısına uğramak tehlikesiyle de karşılaşmıştı (Ağustos, 1948). Bu yüzden Makedonya'daki komünist Rum gerillaları Yugoslavya'daki barınma ve ikmal olanaklarından yoksun kalarak eylemlerini yitirmişlerdi. İşte bu gerginlik Atina'nın çok işine yaradı ve Yunanistan 1952'de, gerek Yugoslavya ile ilişkilerinin düzeltilmesi, gerek se bu ülkenin de savunma sistemine katılmasının sağlanabilmesi için Türkiye'den arabuluculuk yapmasını istedi. Türk diplomatları memnunlukla bu görevi yerine getirdiler ve 28 Şubat 1953'de, Stalin Kremlin'de ölüm yatağındaiken, Ankara'da üç ülke arasında bir dostluk ve yardımlaşma andlaşması imzalandı⁵². Bundan sonra Tito 1954 Nisanında Ankara'ya resmi bir ziyarette bulunmuş, yapılan görüşmelerde kendisinin Haziranda Atina'ya gitmesi ve bir savunma paktının imzalanması kararlaştırılmıştı.

Dışişleri Bakanı Profesör Fuad Köprülü, Yugoslavya'nın Bled şehrine giderek, 9 Ağustos 1954'de 20 yıl süreli savunma andlaşmasını

⁵¹ Aynı eser, s. 64.

⁵² *Zafer*, 1 Mart 1953.

imzalayınca, Balkan Paktı, Atatürk'ün 1935 lerde tasarladığı şekilde oluşuyor, fakat gene de kâğıt üzerinde kalıyordu. Çünkü aradan iki yıl geçtikten sonra dahi, bu uzun süreli andlaşmanın hiçbir uygulanması yerine getirilmiş değildi. Kıbrıs sorunu nedeniyle Ankara-Atina ilişkileri bozulduğundan, Yunanistan Balkan Paktı görüşmelerine katılmıyordu. Türkiye de bütün ümitlerini Belgrad'a bağlamış, fakat Yugoslavya'nın politikasını yeterince değerlendirememişti. Çünkü Tito daha Bled'de imzalanan andlaşmanın mürekkebi kurumadan tutumunu değiştirmeye başlamıştı. Yugoslav lideri, Stalin'in ölümünden bir süre geçtikten sonra, Batı'ya dönük bir diplomasi yerine, NATO ve Varşova paktları dışında tarafsızlığa yönelen bir politika uygulamak kararını vermişti. Kıbrıs'ta çıkan Türk-Yunan anlaşmazlığı da, Yugoslavya'ya hiçbir sorumluluk yüklemeyen Bled pak-tından sessizce çekilebilmesi için güzel bir fırsat hazırlamıştı.

Kıbrıs sorunu 1955'den önce, Türk dış politikasında resmen yer almamıştı. İkinci Dünya Savaşı öncesindeki İtalyan tehlikesi, Ankara ve Atina'nın çeşitli anlaşmazlıklarına son vermelerini sağlamış ve bu bu iki hükümet, büyük savaşın sonunda milli varlıklarını tehlikeye sokan komünizme karşı da işbirliği yapmak gereğini duymuşlardı. Fakat Kıbrıs'taki Rum toplumunun *Enosis* istekleri, 1950'de artık tümüyle meydana çıktığından, Atina bu kıpırdanışlar karşısında ilgisiz kalamazdı. Türk diplomatları ise, 1923'lerde olduğu gibi, İngiltere'nin Ada'dan çekilmesine hiç olanak tanımadıklarından NATO'ya girme çabalarının sürdürüldüğü bir dönemde Yunanistan'ı gücendirmek istemiyorlardı. Örneğin, Milli Türk Talebe Birliği'nin 23 Ocak 1950'de Kıbrıs'taki Türk toplumunun haklarının korunması için düzenlediği mitingi doğru bulmayan Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak şöyle diyordu:

*“Kıbrıs meselesi diye bir şey yoktur. Çünkü Kıbrıs İngiltere'nin haki-miyet ve idaresi altındadır. İngiltere'nin bu adayı başka bir devlete dev-retmek hususunda en küçük bir niyet ve temayülü olmadığını biliyoruz. Bu hususta tam kanaatimiz vardır. Kıbrıs'ta yapılan şu veya bu hareket, bu vaziyeti değiştiremez, değiştirmeyecektir”*⁵³.

Türkiye'nin tutumu Yunanlıları memnun ettiği kadar, onlara bu konuyu komşularına açmak cesaretini de vermişti. Fakat Atina

⁵³ *Aynı Tarihi*, Ocak, 1950, No: 194, s. 48.

da Ankara gibi sabırlı olmak istemiş, ancak 1954 yılına gelindiğinde kamuoyunun baskısına daha fazla dayanamayacağından, durumu Türk yöneticileriyle görüşmek kararını almıştı. Menderes'in 7 Haziran'da Yunanistan'a gelmesi gerekli ortamı hazırlamıştı. Fakat elçi Ferit Gökçen bütün gücünü harcayarak bu ziyarette Kıbrıs'tan söz açılmamasını sağladı⁵⁴. Nihayet 9 Ağustos'ta Yugoslavya'daki askerî paktın imzalanmasını fırsat bilen Yunan Dışişleri Bakanı Stefanopulos, konuyu Fuad Köprülü'ye açınca, o da "Kıbrıs meselesi diye bir şey yoktur" diyerek konuşmaya girmekten kaçınmıştı⁵⁵. Fakat her iki ülke basınında Kıbrıs hakkında büyük başlıklı yazıların çıkması ve Yunanistan'da bazı mitinglerin yapılması üzerine, Menderes İzmir'in kurtuluşu şenlikleri arifesinde (8 Eylül 1954) konuya ilk kez değinerek, Yeşilada'nın Yunanistan'a verilmesinin asla söz konusu olamayacağını belirtmiş ve 9 Eylül'de İzmir'de yapılacak büyük bir gösteriyi önlemişti⁵⁶.

Yunan Başbakanı Papagos da, artık harekete geçmek kararını almış ve sorunu Birleşmiş Milletlere götürmeden önce, son bir kez Ankara ile görüşmek istemişti. Papagos görevine 30 Eylül'de başlayan yeni elçi Settar İlksel'i makamına çağırarak, İngiltere'nin Kıbrıs'tan çekilmek eğiliminde olduğunu, dolayısıyla Türkiye ve Yunanistan'ın aralarında bir taksim projesi oluşturarak Londra ile masa başına oturmalarını önermişti. Ankara ise Londra'nın böyle bir eğilimde olduğunu hiç sanmadığından, İngiltere'yi gücendirecek bir atılımda bulunmak istemiyordu. Yunanistan bunun üzerine Birleşmiş Milletlere başvurunca, NATO'nun doğu kanadında çıkması olağan bir bunalımı önlemek amacıyla, Amerika ağırlığını ortaya koymuş ve Kıbrıs sorunu 17 Aralık 1954'de geçici olarak gündemden çıkarılmıştı⁵⁷.

1955 yılına girildiğinde, Rum kamu oyunun *Enosis* isteğini artık tamamiyle benimseyen Atina, Yeşilada'da Yunan Albayı Grivas'ın örgütlediği EOKA'nın (Kıbrıs Savaşçıları Millî Örgütü) 1 Nisan'da İngiliz yönetimine karşı başlattığı şiddet hareketlerini dolayı

⁵⁴ S. G. Xydis "Toward Toil and Moil in Cyprus" *Middle East Journal*, (1966), cilt 20, s. 12.

⁵⁵ Aynı.

⁵⁶ *Zafer*, 9 Eylül 1954.

⁵⁷ S. G. Xydis, "Toward Toil and Moil in Cyprus", s. 17.

olarak destekliyordu. Ada'daki durumdan endişeye düşen Türk toplumu ise, Ankara ile daha etkin bir dayanışma sağlamak için, 1945'de kurulan Kıbrıs Millî Türk Halk Partisi'ne, Kıbrıs Türktür Partisi adını vermişti⁵⁸.

Kıbrıs'taki toplumlar arasında başlayan kutuplaşma, İngiltere'nin EOKA hareketleri karşısında Ada'nın geleceğini görüşmek üzere Türkiye ve Yunanistan'ı 31 Ağustos 1955'de Londra'da bir konferansa çağırmasıyla, kendisini Ankara ve Atina arasında da gösterecekti. Fatin Rüştü Zorlu Ada'da İngiliz yönetiminin devamını kabul edeceklerini, fakat bunun dışında Kıbrıs'ın Türkiye'ye geri verilmesi tezini savunuyordu⁵⁹. İngiltere de Türkiye gibi *Enosis* formülünü kabul etmemişti. Böylece 8 Eylül'de dağılan konferans gerginliği arttırmış, çıkan anlaşmazlık da Türk-Yunan basını ve kamu oylarına bütün şiddetiyle yansiyarak 25 yıllık dostluğa derhal son vermişti. 1955 güzündeki bu gelişmeler Kıbrıs'ı millî bir sorun durumuna getirmiş ve "Kıbrıs Türktür" deyiimi bütün yurttan benimsenen bir ilke olmuştu. 1957 yılına gelindiğinde bu sloganın yerini "Ya Taksim, Ya Ölüm" alıyordu. İngiliz koloniler Bakanı Selwyn Llyod'un Ada'dan geçen 35 inci paralelin kuzeyinin Türkiye ve güneyinin de Yunanistan'a bırakılması gibi bir çözüm yolunu Ankara olumlu karşılamışsa da, Atina buna yanaşmamıştı. Artık 1958'de her iki ülke savaşın eşiğine gelmişken, Bulgarların Batı Trakya sınırında yığınak yapmaya başlamaları, Türk-Yunan anlaşmazlığının sunî bir şekilde giderilmesine yol açmıştı ki, bu gelişmede Amerika'nın rolü büyük olmuştu⁶⁰.

1958 Aralık ayında toplanan Atlantik Paktı konferansında Zorlu ve Yunan Dışişleri Bakanı Averof arasında başlayan yaklaşım, Menderes ile Başbakan Karamanlis'in imzalarını 8 Şubat 1959'da Zürih'de bir araya getirmişti. Yunanistan'ın *Enosis*'den, Türkiye'nin de *Taksim*'den vazgeçmesiyle oluşacak bağımsız Kıbrıs'ı yaratan diğer bir andlaşmanın ayrıntıları da, 19 Şubat'ta Londra'da İngiltere, Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs Türk toplumu Başkanı Dr. Fazıl Küçük

⁵⁸ F. A. Vali, *Bridge Across the Bosphorus, The Foreign Policy of Turkey*, Baltimore + London, 1971. s. 234.

⁵⁹ *Zafer*, 2 Eylül 1955.

⁶⁰ P. Pipinellis, "The Greco-Turkish Feud Revived", *Foreign Affairs* (1958-9), cilt 37, s. 312.

ve Rum Toplumunu Başkanı Başpiskopos Makarios tarafından imzalanmıştır.

Daha önce kaçırılan çok önemli fırsatlara rağmen, Yeşilada'nın yeni statüsü bir bakıma Türk diplomasisinin zaferi oluyordu. Kıbrıs Anayasası ile Türkler hukukî yönden Rum çoğunluğunu dengelemekle kalmıyor, aynı zamanda Ada'nın yönetimine eşit koşullar altında katılabiliyorlardı. Özellikle Türk Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Küçük'ün veto hakkı Devlet Başkanı Makarios ile aynı güçte idi. Bundan başka Ankara, Atina ve Londra arasında yapılan bir garanti andlaşması, bu üç devlete Ada'daki anayasanın yürütülmesini izlemek ve uygulamanın herhangi bir şekilde aksaması halinde, gerek tek başlarına gerek birlikte duruma müdahale etmek hakkını da tanıyordu.

Türk diplomasisinin Kıbrıs için bir garanti andlaşması yapılmasına gerek duymasında ne kadar yerinde hareket etmiş olduğu, Ada'nın 1963 yılında yeni bir bunalıma asürüklenmesiyle kendisini gösterecekti. 1959 andlaşmaları *Enosis* için çarpışmış olan EOKA'cılar arasında büyük bir şok tesiri uyandırmıştı. Fakat Makarios Grivas'a bunun geçici bir uzlaşma olduğunu söylemişti. Başpiskopos Londra'da bir oldu bitti ile karşılaştığını iddia ediyor ve andlaşmaları imzalamıyacak olsaydı, Türkiye'nin Kıbrıs'ı taksim olanağına kavuşmuş bulunacağını belirtiyordu⁶¹.

Bu sırada 1960 Kıbrıs Anayasasının uygulanmasından çıkan çeşitli zorluklar derhal kendisini gösterdi. Bunların en başında belediyeler sorunu geliyordu. Türk toplumu Lefkoşa, Magusa, Larnaka, Lemasun ve Baf'ın Türk kesimlerindeki belediyelerin hukukî statülerinin de hükümetçe tanınmasını istiyordu. İngiliz yönetimi 1958'de bu belediyeleri tanıdı. Fakat Ada'nın yönetimini Türklerle paylaşmak istemedikleri kadar, *Enosis* özlemlerinden de vazgeçmeyen Rumlar böyle bir yetkiyi vermiyeceklerdi. Zaten Anayasa'ya bazı değişiklikler getirmek için fırsat kollayan Cumhurbaşkanı Makarios, 1963 Kasımının son haftasında istediğine kavuşmuştu. Bir taraftan Amerika Cumhurbaşkanı Kennedy'nin öldürülmesinin dünyada yarattığı büyük heyecan, öte yandan Yeni Türkiye Partisinin Cumhuriyet Halk Partisi ile koalisyon ortaklığını bozarak hükümet bunalımı yaratması, Başpiskopos'un arayış da bulamayacağı bir ortamdı. Böylece o da

⁶¹ G. Stephens, *Cyprus, A Place of Arms*, New York, 1966, s. 165-66.

30 Kasım'da Kıbrıs Anayasası'na değişiklik getirecek 13 maddeyi ilân etti. Bunların en başında Cumhurbaşkanı ve Yardımcısının veto hakkının kaldırılması geliyordu. Makarios'un bu yetkisinden vazgeçmesi, Mecliste çoğunluğu bulunması dolayısıyla hiçbir değişiklik yaratmıyor, fakat Dr. Fazıl Küçük'ün en güçlü silahı elinden gidiyordu. Türkiye ise 1960 Anayasa'sının değiştirilmesini öngören her türlü girişime kesinlikle karşı olduğunu 16 Aralık notası ile belirtince, 21 Aralık'ta Kıbrıs'ta iç savaş başladı⁶².

Zaten Rumlar sonuca zorla gidebilmek için gerekli hazırlıklarını yapmışlardı. EOKA'nın İngiliz yönetimine son vermek için başvurduğu yollar etkili olmuş, aynı şiddet eylemi ile Türklerin de sindireceği varsayılmıştı. Makarios sonuçtan o kadar emindi ki, 1 Ocak 1964'de Londra ve Zürih andlaşmalarının hükümsüz olduğunu ilân etti. Fakat sorun Kıbrıs Adası çerçevesi içinde kalmayarak, Türkiye ve Yunanistan'ın bütün cepheleri boyunca girişebilecekleri bir savaş durumu yaratacaktı. Amerika Ada'daki çarpışmaların önlenmesi için NATO birliklerinin gönderilmesini istemiş, Başpiskopos bunu kabul etmiyerek, Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün 14 Mart 1964'de karaya çıkmasına razı olmuştu. Barış Gücü'nün gelmesi de durumu değiştirmeyecekti. Limanları ellerinde bulunduran Rumlar, istedikleri silah ve cephaneyi Yunanistan'dan kolaylıkla getirdikleri gibi, Kıbrıs'taki Yunan birliği de meşru kontenjanı olan 950'den 5000'e doğru yükseliyordu⁶³. Bu artışı gözönüne alan Başbakan İsmet İnönü, Şubat ayında Türk birliğinin de sayısının artırılması yoluna gidileceğini ve müdahale yetkisinin de kullanılacağını açıklamış, aynı demecini Haziran başında daha kesin bir deyimle tekrarlamıştı. Fakat Amerika Cumhurbaşkanı Johnson, Ekim ayında yapılacak başkanlık seçimi dolayısıyla, ülkesindeki Rum asıllı iki milyon seçmeni de düşünerek İnönü'ye bir mektup gönderdi. 5 Haziran 1964 tarihli bu mektupta, Washington'un NATO gereği ve savunma amacıyla Türkiye'ye verdiği silahların Kıbrıs'ta kullanılmasına razı olmadığı bildiriliyordu⁶⁴.

⁶² F. A. Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, s. 252.

⁶³ Aynı eser, s. 255.

⁶⁴ Johnson mektubunun orijinal metni için Bk: *Middle East Journal*, (1966), cilt 20, s. 386-7. Türkiye'de ilk kez *Hürriyet* tarafından 13 Ocak 1966'da yayınlanmıştır.

Johnson'un mektubu hükümet çevrelerinde büyük hayal kırıklığı yarattığı kadar, Türkiye'nin askerî politikasını da frenlemişti. Fakat bundan cesaret alan Rumların, Ağustos başında Kaymaklı'da Türklere karşı bir imha hareketine geçmeleri karşısında, Ankara'nın müdahale yetkisini kullanarak jetleri ile savaş alanlarını bombalaması ve iki Rum hücumbotunu batırmasına kimse ses çıkaramamıştı⁶⁵.

İç savaşın büyümesini önlemek amacıyla Birleşmiş Milletler soruna eğilmiş, fakat arabulucu Arjantinli Galo Plaza'nın raporu da Ankara'yı memnun etmemişti. Plaza 1959 andlaşmalarını bir kenara iterek, bağımsız bir Kıbrıs planı içinde, azınlık haklarının korunmasının iki toplum arasında çözümlenmesini öneriyordu. Girit Adasındaki örnekleri gösteren Türkiye ise, Kıbrıs'taki Türklerin haklarının Rumlar tarafından korunamayacağını son olaylardan da misaller vererek ortaya koyuyordu. Bu nedenlerle Ankara Plaza'nın planını kabul etmeyince, o da Genel Sekreter U'Thant'a 1965 Martunda istifasını sundu⁶⁶. Buna rağmen Plaza planı, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda 31 ülke tarafından benimsenmiş ve 1965 Aralığındaki oylamada Kıbrıs'a dışardan hiçbir müdahalede bulunulmaması oy çoğunluğu ile kabul edilmişti. Makarios'a diplomatik bir başarı kazandırdığı gibi, *Enosis* kapısını da açan 31 devlet önerisi, Asya-Afrika Bloku yanında Uruguay ve eski müttefik Yugoslavya'nın da imzalarıyla ortaya çıkmıştı. Türkiye ise Londra ve Zürih andlaşmalarının meşruluğunda direniyordu. 1967 Nisanında Yunanistan'daki bir askerî darbe sonucu yeni bir hükümetin kurulması, Cumhuriyetin yöneticilerini Atina ile görüşmeye yöneltti. 9 Eylül'de Keşan ve 10 Eylül'de Dedeağaç'ta yapılan 13 saatlik iki toplantı da hiç bir sonuç vermedi. Başbakan Süleyman Demirel 1959 andlaşmalarına uyulmasını isterken, Yunanlılar da *Enosis*'de ısrar ettiler⁶⁷.

1964 Ağustosunda olduğu gibi, EOKA'cılar bu kez 15 Kasım 1967'de gene sonuca zorla gitmek eğilimini gösterip Boğaziçi ve Geçitkale köylerini yıkınca, Demirel hükümeti aynı gece saat 21'de Kıbrıs'a müdahale yetkisini kullanmak kararını aldı. Ancak ertesi sabah 04'de Washington'un arabulucu Cyrus Vance'i göndereceğini bildir-

⁶⁵ *Milliyet*, 9 Ağustos 1964.

⁶⁶ F. Vali, s. 256.

⁶⁷ Bk. *Cumhuriyet*, 10, 11, 12 Eylül 1967.

mesi üzerine askeri harekât geçici olarak durduruldu. Fakat Ankara Atina'ya bir ultiatom vererek, EOKA örgütü Başkanı Grivas ve 950 kişilik kontenjanı aşan Yunan askerlerinin Kıbrıs'tan geri çekilmemesi halinde savaşa gireceğini bildirdi. Amerika'nın gözlemcisi Cyrus Vance'in de aracılığı ile, Yunanistan'ın 16 Ocak 1968'e kadar birliklerini geri çekmesiyle, bir savaş tehlikesi daha giderilmiş oluyordu.

Bu bunalımdan sonra Makarios'un 1963'denberi Ada'ya sokmadığı Rauf Denктаş'ın Kıbrıs'a gelmesine müdahale etmemesi ve barikatların da kaldırılmasıyla gerginlik bir hayli yumuşayacaktı. Fakat 1960 Anayasası artık bütün işlerliğini kaybettiğinden, Türk toplumu da haklarını savunabilmek için Denктаş'ın başkanlığında geçici bir yürütme kolu kurmuştu. Rum toplumu başkanı Klerides ile Denктаş arasında 1968 yazında başlayan görüşmeler, 1970'de Türkiye, Yunanistan ve Birleşmiş Milletler temsilcilerinin de katılımıyla genişletilmiş toplumlararası görüşmeler olarak sürdürülmüştür. Oysa bu üç yıllık süre içinde sık sık kesintiye uğrayan konuşmalardan hiçbir olumlu sonuç alınamamıştı. Dış görünüşte çok yapıcı olduğu sanılan bu gelişmelerin arkasında Makarios'un parmağı vardı. Başpiskopos Atina'daki Cunta yönetimiyle fikir ayrılığına düştüğünden, Enosis politikasını ertelemiş ve bu yüzden EOKA lideri Grivas ile arası açılmıştı. Makarios, gerek Rum yönetiminin Ada'yı fiilen idare etmesi, gerek Kıbrıs'taki sosyo-ekonomik koşulları örnek göstererek, Yunanistan'ı bir süre dümen suyunda sürükleyeceği kanısındaydı. Ada'daki iş olanakları son derecede kısıntılı olan Türkler, daha çok İngiltere, Kanada ve Türkiye'ye yöneliyor ve 1971'den itibaren de çekici bir göçmen ülkesi olan Avustralya'ya gidiyorlardı. Böylece uzun vadeli bir oyalama politikası uygulamayı öngören Makarios, 1960'dan çok daha kısıntılı bir şekilde saptanacak bağımsız bir Kıbrıs Anayasasını Türkiye'ye kabul ettirmek amacını güdüyordu. Fakat EOKA'cılar onun kadar sabırlı olamadıklarından, Kıbrıs'taki Rum toplumu 1973'de kendi arasında bir iç savaşa sürüklenmişti.

Türkiye Kıbrıs bunalımlarında NATO'lu müttefiklerinden beklediği desteği görememişti. Amerikan 6 ıncı Filosunun 1964 Şubatında Kıbrıs Çıkarma Birliğine engel olduğu yolundaki söylentiler yanında, Başkan Johnson'un mektubu daha basında açıklanmadan kamu

oyunca da duyulmuştu⁶⁸. Ayrıca 1964 Ağustosunda Ankara'da yapılan Kıbrıs mitinglerinde yeni bir ses duyuluyordu : "Yankee Go Home". Kamu oyununda Amerika'ya karşı duyulan bu gibi tepkileri, 1965 seçimleri sonucu Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gelen İşçi Partisi temsilcileri de dile getiriyor ve liderleri Mehmet Ali Aybar Atlantik Paktından çekilmek tezini savunuyordu. Türkiye İşçi Partisinin bu görüşü çeşitli yüksek öğrenim öğrenci kuruluşları tarafından da benimsenmişti. 1967 yılına kadar, İstanbul'a gelen 6 ıncı Filoyu, Sarayburnunda denize siyah bir çelenk atarak karşılayan öğrenciler, artık 1968'de karaya çıkan Amerikan denizcilerine karşı fiziksel saldırıya da geçmişlerdi. Bu gibi davranışlarda siyasal ideoloji yönünden çeşitli etkenler egemendiler. Örneğin, 1969 Şubatındaki diğer bir donanma ziyareti, Taksim meydanında sağcı ve solcu grupların çatışmasına yol açınca, 6 ıncı Filonun Türk limanlarını ziyareti de programdan kaldırıldı.

Kamu oyununda Amerika'ya karşı duyulan tepkiler ne Cumhuriyet Halk Partisi ne de 1965'de iktidara gelen Adalet Partisi hükümetlerini radikal bir dış politika değişikliğine zorlamıyacak ve Türkiye'nin uluslararası alandaki genel çıkarları açısından NATO'dan çekilmek gibi bir atılım sakıncalı görülecekti. Fakat Kıbrıs bunalımı bir noktaya daha işaret etmişti ki, o da Türkiye'nin kendine özgü milli çıkarlarının korunmasında, her zaman olduğu gibi, tek başına bırakıldığı idi. Bu veriden hareketle, yeni diplomasi anlayışı NATO içinde bağımsız bir politika formülü getirecekti. Zira Türkiye 1952-1962 döneminde "Kraldan çok Kralcı" bir tutum içinde Atlantik Paktındaki ortaklarının çıkarlarını her ne bahasına olursa olsun savunmuştu. Örneğin, 1954'de Fransa yararına Fas ve Tunus'un bağımsızlığına karşı Birleşmiş Milletlerde oy kullanmış, 1958'de Amerika'nın Lübnan'a yaptığı askerî müdahalede Adana-İncirlik havaalanının kullanılmasına izin vermiş ve gene aynı üsden Sovyet Rusya

⁶⁸ Yazarın 1969 ve 1971'de Washington'da görüştüğü emekli Amerikan elçileri Raymond Hare ile Parker Hart, 6 ncı Filonun Kıbrıs sularında Türk Çıkarma Birliğine engel olup olmadığı sorusuna kesinlikle hayır cevabını vermişler ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin böyle bir girişime kalkıştıklarının bilgileri dışında olduğunu söylemişlerdir. Ancak her iki diplomat da, Johnson mektubunun Dışişleri Bakanlığına danışılmadan doğrudan doğruya Beyaz Saray'dan gönderildiğini ve bunu hatâli söylediklerini belirtmişlerdir.

üzerinde bazı keşif uçuşlarının yapılmasını önlememişti⁶⁹. Öte yandan gerek Moskova gerek Washington 'birlikte var olma' anlayışı içinde birbirlerine yaklaşırlarken, Ankara'nın da Sovyet Blokuna karşı çektiği duvarın arkasında saklanmasında artık fayda yoktu. Böylece 1964 yılı da Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki kapıyı aralamış oluyordu.

Sovyet Rusya da Stalin'in ölümünden sonra, 1945'den beri Türkiye'ye karşı izlemekte olduğu sert politikayı değiştirmeye yönelecekti. Moskova bu tutumunu 30 Mayıs 1953'de açıklamıştı :

"İyi komşuluk uğruna olduğu kadar, bölgedeki barış ve güvenliği de güçlendirmek amacı ile Sovyet Ermenistan ve Gürcistan hükümetleri Türkiye'deki toprak isteklerinden vazgeçmeyi uygun görmüşlerdir... Boğazlara gelince, Sovyet hükümeti, bu sorunun her iki hükümete de uygun gelecek şekilde çözümleneceği kanısındadır. Dolayısıyla Sovyet hükümetinin Türkiye üzerinde hiçbir toprak iddiası yoktur"⁷⁰.

Ankara Sovyet notasına 24 Haziran'da çok soğuk bir cevap vermiş ve Boğazların Montreux andlaşmasına göre yönetildiğini hatırlatmıştı⁷¹. Bundan sonraki on yıl içindeki ilişkilerde herhangi olumlu bir gelişme olmadıysa da, 23-26 Mart 1960 arası Paris'i ziyaret eden Sovyet lideri Krusçef bir Fransız yetkilisine, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Türkiye'ye iyi davranmadıklarını ve o fena izlenimleri silmek çabası içinde olduklarını söylemişti. Sovyet lideri bu gezisinde, Türk Elçisi Feridun Cemal Erkin'e elinden geldiği kadar iltifat etmiş ve gizli olmak kaydı ile ona ilginç bir haber vermişti. O da Başbakan Menderes'in yakın bir gelecekte Moskova'yı ziyaret edeceği idi⁷². Fakat 27 Mayıs Devrimi bu geziyi olanaksız kıldı. Öngördüğü enfastrüktür yatırımlar için Batıdan istediği kadar kredi alamıyan Menderes'in, Sovyetler Birliği'nden kredi sağlamak yoluna gideceği

⁶⁹ 1 Mayıs 1960'da pilot Garry Powers'in kullandığı U-2 keşif uçağının Sovyet göklerinde düşürülmesiyle, uçağın İncirlik'den havalanmış olduğunun anlaşılması Ankara'yı güç durumda bırakmıştı. Bk. *Milliyet* 8 Mart 1962.

⁷⁰ F. Vali, s. 174.

⁷¹ Aynı eser, s. 175.

⁷² F. C. Erkin, *Les Relations Turco-Soviétique et la Question des Détroits*, Ankara, 1968, s. 377-79. Erkin aynı kapsam ve başlıklı Türkçe eserinde bu bilgileri vermemektedir. Dışişleri Bakanlığı da 11 Nisan 1960 tarihli bildirisinde, Menderes'in Temmuz ayında Moskova'ya gideceğini ve Krusçef'in de bu ziyareti iade edeceğini bildiriyordu. *Zafer*, 12 Nisan 1960.

düşünülebilirdi. Bu istek karşısında Sovyetlerin ne gibi koşullar ileri sürecekleri kestirilemezse de, Moskova'nın 1953'den sonra Türkiye'yi Atlantik Paktından çıkaracak olanakları araştırmaya başladığı da bilinmeyen bir gerçek değildi. Nitekim Krusçef 28 Haziran 1960'da Millî Birlik Komitesi Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'e gönderdiği özel mektupta, Türkiye'nin tüm tarafsızlığa dönmesini öneriyordu. Oysa Millî Birlik Komitesinin 27 Mayıs sabahı kamu oyuna duyurduğu dış politika ilkeleri "NATO'ya CENTO'ya bağlıyız" idi. Gürsel vermiş olduğu cevapta, Cumhuriyetin girmiş olduğu ittifakların yükümlülüğünü yerine getirmekte devam edeceğini bildirdi⁷³.

Sovyetler buna rağmen yaklaşım çabalarını elden bırakmadılar. Dışişleri Komiseri Gromyko, meslekdaşı Feridun Cemal Erkin'e 1962 yılı sonunda davette bulundu. O da bu daveti kabul etmekle beraber bir süre erteledi. Nihayet 30 Ekim 1964'de Moskova'ya hareket ederken, Sovyetlerle görüşülecek ilginç bir konu da, artık Cumhuriyetin dış politikasında millî bir sorun haline gelmiş Kıbrıs meselesi oluyordu. Sovyet Rusya Kıbrıs sorununda 1964 güzüne değin Türk tezine yakın bir politika izlememişti. Atlantik Paktı üyesi İngiltere'nin Ada'da üsleri bulunması, Sovyetleri memnun eden bir durum değildi. 1964 Şubat'ında NATO birliklerinin barışı sağlamak için Kıbrıs'a çıkmaları söz konusu olunca, Moskova buna karşı direnmiş ve Makarios'u desteklemişti (Bk. s. 294). Fakat *Enosis* de Sovyetlerin destekliyeceği bir çözüm yolu olamazdı. Bu olasılığın gerçekleşmesi halinde, Ada'daki komünist partisi AKEL'in varlığı da sona erecekti. Dolayısıyla Moskova bağımsız ve paktlar dışında kalacak bir Kıbrıs statüsünden yanaydı.

Ancak böyle bir diplomasinin ışığı altında bile, Erkin Moskova'da Cumhuriyetin Kıbrıs tezini içtenlikle destekliyen bir yaklaşım göremedi. 6 Kasım'daki ortak bildiride daha çok yuvarlak laflara yer verilmişti. Konuşmalar sırasında Gromyko, 1963 bunalımı üzerine Türkiye'nin Yeşilada için öngördüğü Federasyon tezini uygun bulmuş ve bunu Aralık ayında Pravda gazetesine verdiği bir demeçte açıklamıştı⁷⁴. Fakat bu görüş Sovyet dış politikasının uygulanmasında hiçbir zaman yeralmayacaktı.

⁷³ *Survey of International Affairs, 1959-60*, Oxford U. Press, 1964. s. 376.

⁷⁴ F. C. Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 377.

Türk Sovyet ilişkilerinde 1964'den sonra görülen yumuşama, Cumhuriyetin Balkanlar'daki Varşova Paktı üyesi diğer komşularıyla olan münasebetlerinde de kendisini gösterecek ve 20 yıllık Türk-Bulgar soğukluğu ılımlı bir havaya girecekti. Bulgaristan 1960'dan sonra sayıları her yıl gittikçe artan Avrupa'daki Türk işçilerinin bir transit uğrağı durumuna geldiğinden, bu trafik o ülke için büyük bir gelir kaynağı oluyordu. Ulaşım olanaklarını daha da geliştirmek amacı ile, AP Ulaştırma Bakanı Sadettin Bilgiç'in 1966 güzünde Sofya'ya gitmesi, diğer ortak sorunlar konusunda da girişimlerin yapılmasına yol açacaktı. Türk-Yunan ilişkilerinin bozulması Sirkeci-Edirne demiryolunda bir takım sıkıntılar yaratmıyor değildi. Atina'nın Trakya sınırını kapatması durumunda, Edirne'ye varmadan Cumhuriyetin sınırlarından çıkarak Pityon istasyonundan geçen ulaşımın kesilmesiyle, Türkiye'nin Avrupa demiryolları ile olan bütün bağlantıları da kopmuş olacaktı. Bunun için yeni bir yol yapımı gerekiyordu. Bulgarların da böyle bir projeyi desteklemesi üzerine 1967 Ağustosunda bir andlaşma imzalandı. Türkiye Pehlivan köy'ünden Edirne'ye, Bulgaristan da Svilingrad'dan sınıra kadar demiryolu döşeyeceklerdi⁷⁵. Anılan demiryolu 1971 Eylülünde tamamlanarak hizmete açıldı.

Fakat ilişkilerdeki daha büyük bir gelişme Başbakan Todor Jirkov'un Ankara'ya gelmesi ve 22 Mart 1968'de imzalanan Türk-Bulgar Göçmen Andlaşması idi ki, bu da Bulgarların üzerine sünger çektikleri 1925 andlaşmasının (Bk. s. 288) bir bakıma yeniden yürürlüğe girmesi demek oluyordu. Böylece 1950-51 yıllarında Türkiye'ye giden ailelerinden kopmuş olanlar, 1 Nisan - 30 Kasım 1968 tarihleri arasında Bulgar makamlarına başvuracak olurlar sa, 300 kişilik gruplar halinde kendilerine pasaport verilecekti⁷⁶. Ankara göçün kısıtlanmamasını tercih ederdi, fakat Sofya ülkesinde büyük bir göç dalgasının başlamasını prestiji yönünden sakıncalı gördüğünden buna izin veremezdi⁷⁷. Bu andlaşmanın uygulanmasını Bulgarlar her ne kadar çok yavaş yürüttülerse de, Türkiye bunu bir sorun durumuna dönüştürmek istemedi.

⁷⁵ *Tercüman*, 17 Ağustos 1967.

⁷⁶ *Cumhuriyet*, 23 Mart 1968.

⁷⁷ F. Vali, s. 204.

Romanya ile olan ilişkiler ise, Bulgaristan'dan farklı bir paralele gelişmişti. Bükreş Varşova paktı içinde bağımsız bir politika anlayışı ile daha özgür davranıyordu. Hattâ Romen lideri Çavuşesku, 1969 Martında Ankara'ya yaptığı ziyarette, ülkesinin Varşova Paktından ve Türkiye'nin de NATO'dan çekilmesi karşılığı, yeni bir Balkan Paktına dayanan güvenlik sisteminin kurulmasını önerecek kadar cesur davranmıştı. Ankara Romanya'nın bunu gerçekten yapacak güçte olmadığını bildiği gibi, NATO'dan çekilmenin de Türk diplomasisinde yeri yoktu⁷⁸.

1965 yılından sonra Cumhuriyetin Arap ülkeleriyle bozulmuş olan ilişkilerinde de iyiye doğru büyük gelişmeler görüldü. 1963-64 Kıbrıs bunalımında CENTO ortakları Pakistan ve İran dışında, Orta Doğu'daki müslüman ülkeleri tarafsız kalmak şöyle dursun Makarios'u destekliyorlardı. Böyle bir politikanın izlenmesinde Nasır ve Başpiskopos arasında varılan görüş birliğinin büyük rolü vardı. İyi bir psikolog olan Makarios, Arap milliyetçiliğinin ayrıntılarını bildiğinden, 1962 Haziranında Kahire'ye yaptığı ziyarette, Kıbrıs'taki İngiliz üslerinin hiçbir Arap ülkesine karşı kullanılmasına izin vermiyeceğini söyleyerek Arap kamu oyunun yakınlığını kazanmıştı. Başpiskopos Nasır ile daha etkin bir dayanışma sağlamak için 28 Ağustos 1964'de Lefkoşa'dan Kahire'ye uçarken, alanda 'Nasır Makarios Çok Yaşa' yazılı dövizler gezdirilmişti. Kıbrıs Cumhurbaşkanı Kahire basınına 'Ada halkının Birleşik Arap Cumhuriyetinden gördükleri yardımı asla unutmayacaklarını' söylemişti⁷⁹. Çünkü İskenderiye limanı Kıbrıs Rumları için yapılan silah trafiğine açık tutulmuştu.

Nasır'ın Makarios ile işbirliği halinde olması, Türkiye'de çok büyük tepkilerle karşılandı. Mısır'ın Kıbrıs Rumlarına silah gönderdiği söylentileri de Birleşik Arap Cumhuriyeti elçiliği önünde gösteri-

⁷⁸ Aynı eser, s. 205.

⁷⁹ *The Egyptian Gazette*, 29 August 1964. Bu ziyaret dolayısıyla üç gün süren Nasır-Makarios görüşmeleri sonundaki ortak bildiriye, Mısır Kıbrıs'a dışardan yapılan müdahaleyi kınıyor ve Ada halkına kendi sorunlarına kendilerinin çözümlenmesi olanağının verilmesini istiyordu. *The Egyptian Gazette*, 31 August 1964. Başpiskopos da tarafsız ülkelerin toplantısına katılmak üzere Kahire'ye bir kez daha 4 Ekimde giderek, Üçüncü Bloktan askeri paktlar dışında kalmayı amaç edinmiş tarafsız Kıbrıs'ı Birleşmiş Milletlerde desteklemelerini istemiş ve böylece 1965 Aralıkındaki diplomatik başarısını kazanmıştı (Bk. S. 295).

lere yol açarken, uluslararası ilişkiler konusunda fazla bilgisi olmayan vatandaşlar bile “Bu Nasır ne biçim müslümandır” sorusunu soruyorlardı. Bu sırada Arap ülkelerinde İsrail sorununu bir müslümanlık davası durumuna getirme eğilimi vardı. Türkiye de Kıbrıs meselesini bir müslüman hıristiyan uğraşı şeklinde yorumlayacak olursa, İslam ülkelerinin kendisini desteklemelerini sağlayabilirdi. Dolayısıyla Birleşmiş Milletler üyesi 36 İslam ülkesinin 1965 Nisanında Cidde’de yaptıkları kongrede, Türk heyetinin sunduğu karar tasarısı oy birliği ile geçmişti. Buna göre, Kıbrıs’taki hıristiyanlar tarafından ezilen müslümanların haklarının, Birleşmiş Milletlerde savunulmasının dinî ve insancıl bir görev olduğu kabul ediliyordu⁸⁰. Fakat bu konferansa katılan ülkelerden 29’u, 1965 Aralıkta Birleşmiş Milletlerde oylarını Türkiye’ye karşı olarak kullandılar. Onların bu tutumuna rağmen Ankara politikasını değiştirmeyecek ve Arap ülkeleriyle ticarî ilişkilerini güçlendirmek yollarını ararken, İsrail ile olan ithalât ve ihracâtını kısıtlayacaktı ki, 1966’dan sonra bu iki ülkenin ticareti yarım milyon dolar gibi küçük bir rakkama düştü.

Bu sırada Türkiye’nin yaklaşım çabalarına en çok ilgi gösteren ülke Suudi Arabistan olmuştu. Arap Ülkeleri Birliği içinde geleneksel kralcı ve sosyalist cumhuriyetçi hükümetler arasındaki görüş ayrılığı, Mısır ile Suudi Arabistan’ı 1964-5 Yemen Savaşında hasım durumuna getirdiğinden, Nasır’ın Kral Faysal II ile arası açıldı. Suudi Arabistan Kralı’nın 29 Ağustos 1966’da Ankara’yı ziyareti ve sıcak bir ortak bildirinın yayınlanması⁸¹, Kahire’de Ankara’ya karşı izlenen soğuk politikanın değişmesini gerektirecek ve 16 Ocak 1967’de Mısır’a gelen İhsan Sabri Çağlayangil, Tefvik Rüştü Aras’dan 30 yıl sonra Nil kıyılarına ayak basan ikinci Dışişleri Bakanı olacaktı.

Türk-Mısır ilişkilerinin bozulmasının bir nedeni de, Şam’ın Cumhuriyete karşı olan davranışlarından ileri geliyordu. Suriye’nin Hatay’daki iddialarını sürdürmesinden başka, 1957 Mayısındaki seçimlerde sol kanadın güçlenmesi ve yaz ayları içinde Rusya’dan bol miktarda savaş malzemesi alması Ankara’yı endişelendirmiş ve Eylül ayında güney sınırında yığınak yapılmasına yol açmıştı. Bu durum Ekim’de Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda görüşülmüş ve her iki ülkenin dostluk içinde bir arada yaşamakta kararlı olduklarını açık-

⁸⁰ O. E. Kürkçüoğlu, *Türkiye’nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası*, s. 163.

⁸¹ Aynı eser, s. 164.

lamaları üzerine tatlıya bağlanmıştı. Aslında Türkiye'yi endişelendiren, İsrail haber alma servisinin biraz da abartarak iletlediği ve Suriyelilerin Türkiye sınırında yığınak yaptığına dair bilgilerdi. Fakat yapılan gizli keşifler sonucu bu haberlerin asılsız olduğu anlaşılmıştı. 1958 Şubatı başında ise Kahire ve Şam'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşmelerini Ankara olumlu karşılamıştı. 1957'deki yığınak bunalımı her ne kadar kısa bir süre içinde geçirtilirdiyse de, Türkiye'de Suriye'nin bir Sovyet uydusu olacağı hakkındaki endişeler kaybolmuş değildi. Ancak Nasır'ın böyle bir duruma düşmeyeceği bilindiği için, Ankara 11 Mart 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyetini tanıdı. Fakat bu devletin temel siyasal organı olan Milli Birlik Partisinin Hatay'ın geri alınması için oyladığı karar tasarısına karşılık, Orgeneral Cemal Gürsel de 29 Temmuz 1960'da İskenderun'da yaptığı konuşmada, bu ilin daima Türk kalacağını belirtmiş ve ilişkiler sertleşmeye yüz tutmuştu⁸².

Şam - Kahire birliği ise uzun sürmedi. Birleşik Cumhuriyet içinde ikinci plana atıldıklarını gören Suriyeliler 29 Eylül 1961'de Nasır'dan ayrıldılar. Ankara'nın Şam'daki yeni hükümeti 1 Ekim'de tanınması, böyle bir yakınlık gösterisi sonucu, Suriyelilerin Hatay konusunda daha ılımlı bir politika izleyecekleri hesabına dayanıyordu. Fakat bundan sonra birbirini izleyen darbelerle iktidara gelen Suriye hükümetleri, Hatay politikalarında herhangi bir değişiklik yapmayacaklardı. Üstelik Ankara'nın da Şam'ı tanınması Nasır'ı kızdırmış ve 1 Ekim 1961'de kesilen ilişkiler 1964'e kadar yenilenememişti. İşte 1967 Ocağında Kahire'ye gelen İhsan Sabri Çaklayangil'in amaçları arasında hem bu diplomatik yaraları sarmak, hem de Mısır'ın Kıbrıs sorununda Türkiye'yi desteklemesini sağlamak yer alıyordu. Fakat Nasır Yeşilada'daki bütün askerî üslerin kaldırılmasını isterken, Türk birliği de dahil tüm yabancı askerlerin geri çekilmesini önerecekti⁸³.

Bununla beraber Türkiye yaklaşım çabalarını elden bırakmamış, altı gün savaşı olarak bilinen üçüncü Arap-İsrail savaşında (Haziran, 1967) müslüman komşularını manevî açıdan desteklemişti. Ankara, İsrail ordularının 1967 Haziranı öncesi sınırlarına çekilmesini isteyen Güvenlik Konseyi'nin 22 Kasım 1967 tarihli kararını destekleyecek

⁸² *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1960.

⁸³ F. A. Vali, *The Bridge Across the Bosphorus*, s. 307.

ve Kudüs'ün İsrail'in bir parçası olmamasını öngören teklifin öncülüğünü yapacaktı. Arap ülkeleri de buna karşılık, 1964'deki tutumlarının aksine Makarios'u desteklemeyi bırakarak, 1967-68 Kıbrıs bunalımında tarafsız bir politika izlemişlerdi.

Onların bu tutumundan dolayı, Türkiye de, Kudüs'deki Aksa mescidinin 21 Ağustos 1969'da bir Avusturyalı tarafından yakılması üzerine, davet edildiği İslam ülkeleri Zirve Konferansına katılmayı zorunlu ve yararlı bulmuştu. Fakat böyle bir kararın alınması da kolay olmadı. Bu sırada genel seçimler yaklaştığından, muhalefetteki CHP sözcüleri, laik bir anayasası olan Türkiye'nin bir islam cihadı gibi görülen bu konferansa katılmasının doğru olup olmayacağını tartışıyorlardı. Başbakan Demirel, 16 Eylül 1969'da yaptığı açıklamada, bu konferansın dini değil siyasal bir toplantı olduğunu, katılmanın laiklik ile ters düşmeyeceğini ileri sürerken, laiklik anlamının islam ve müslüman kelimeleri olan her yerden kaçılmasını gerektirmeyeceğini belirtiyordu⁸⁴. Buna rağmen Çağlayangil Fas'daki Zirve Konferansında (21-23 Eylül) zor durumlarla karşılaştı. Dış görünüşteki amacı kutsal yerler sorununa eğilmek olan bu toplantı, İsrail'e karşı bir gövde gösterisi durumuna dönüşmek eğilimini göstermişti. Cumhuriyetin diplomasisi müslüman komşuları yararına İsrail'e karşı savaşa girmek şöyle dursun, bu ülke ile siyasal ilişkilerini kesmek gibi bir durumu dahi gözönüne almıyordu. Nitekim Filistin'in kurtarılması için gereken bütün tedbirlerin alınması yönteminde yapılan bir öneriyse Türkiye oy vermemiştir⁸⁵.

Öte yandan Ürdün'de üslenen ve büyük bir çoğunluğu Marksist veya Maoist komandalardan oluşan Filistin gerillaları Kral Hüseyin'i tahtından indirmeye kalkışınca, ülkede 1970 Ağustosunda bir iç savaş başlayacaktı. Bu savaş Ürdün sınırları içinde kalmıyarak yeni bir Ortadoğu buhranı yaratırken, bunalımın yan etkileri Türkiye'de de görülecekti. Zaten gerilla örgütlerinin en güçlüsü El-Fetih'e ait Türkçe ve Arapça yazılı bildiriler Diyarbakır ve yörelerinde dağıtılmıştı. Filistinli gerillalar bütün müslümanları İsrail'e karşı giriştikleri Cihad'da kendileri ile güç birliği yapmaya çağırıyorlardı⁸⁶. Kral Hüseyin 1971 Temmuzunda savaşı kazanarak gerillaları da yalnız

⁸⁴ E. Kürkçüoğlu, s. 167-8.

⁸⁵ *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1969.

⁸⁶ F. A. Vali, s. 310.

İsrail'e karşı olan uğraşlarında serbest bırakacaktı. Ancak başlıca amaçları İsrail'i haritadan silmek olan bu gerilla birliklerinde Marksist ve Cumhuriyet düzenini yıkmak isteyen Türklerin eğitim görmüş olması, Türk kamu oyunda Arap gerillalarına karşı bir soğukluk uyandırdı. 1970 Ekiminde, El-Fetih birlikleri içinde birkaç yüz Türkün bulunduğu bilindiği halde, bunlar Cumhuriyetin iç güvenliği bakımından her nedense tehlikeli sayılmamışlardı. Örneğin, 9 Ekim'de Diyarbakır'da tutuklanan 11 El-Fetihci'nin Ürdün'deki komando kamplarında eğitim gördükleri anlaşılmış, ancak Dışişleri Bakanlığından Cumhuriyet Savcılığına gönderilen bir mektupta, El-Fetih'in komünist bir örgüt olmadığı belirtilmesi üzerine serbest bırakılmışlardı⁸⁷. Fakat 12 Mart 1971 muhturasından sonra, El-Fetih'deki Türklerin Dev Genç örgütü ve Türkiye İşçi Partisi ile birlikte Doğu Anadolu'da girilen Kürtçülük hareketi ile ilişkileri olduğunun saptanması, Cumhuriyetin bütünlüğünü korumak için gereken tüm tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmıştı.

Kürtçülük sorunu 1961 yılında, 1958 denberi soğukluğunu sürdüren Türk-İrak ilişkilerini de sertleştirdi. Irak'daki Kürt lideri Molla Mustafa Barzani, özerklik konusunda Bağdad ile anlaşamayınca ülkenin kuzeyinde iç savaş başlamıştı. General Kasım ise bu savaştan Ankara'yı sorumlu tutuyor ve Türk kamu oyuna hükümetlerinin bu gibi girişimlerde bulunmasına engel olmasını sağlık veriyordu⁸⁸. Iraklı yöneticilerin, Cumhuriyetin asileri tutmakta olduğunu sanması, yanlış ve gerçek dışı bir görüştü. Iraklılar bu hatalarını ancak 1967'de anlayabildiler. Böylece iki ülke arasında ticari ilişkilerin gelişmesi ve Fırat sularından bir program çerçevesi içinde faydalanmak gibi atılımlar, 1968 Temmuzunda iktidarı ele geçiren El-Bekr hükümeti ile daha olumlu bir yola girdi. 23 Ağustos 1973'de imzalanan ve Kerkük ile Dört yol arasında dönecek 350 milyon dolarlık petrol boru hattı anlaşması, dostluğa dönüşün yapıcı bir örneği oluyordu.

1973 yılı, 1923'deki diplomasi amaçları olarak saptanan iyi komşuluk ilişkilerini Yunanistan dışında sağlamış bulunmaktaydı. Uluslararası ilişkilerin değişkenlik gösteren niteliğine rağmen, Türkiye Cumhuriyetinin dış politikası genellikle aynı doğru üzerinde ve açık

⁸⁷ R. W. Olson "Al-Fatah in Turkey, Its Influence on March 12 Coup", *Middle Eastern Studies*, London (1973), cilt IX, s. 199.

⁸⁸ F. A. Vali, s. 301.

bir diplomasi anlayışına göre yürütölmek istenmiştir. Bu da Türkiye'nin 'Yurtta Sulh, Cihanda Sulh' ilkesi uyarınca her zaman barışı isteyen tutumundan ileri gelmiştir. Fakat barış için hiçbir ölkö ne bir karış toprağını vermek, ne de haklı olduğu millî çıkarlarından vazgeçmeyi düşünemeyeceğine göre, Cumhuriyet de bu kurala uymuştu. 1925'den itibaren Güneybatı Anadolu'ya yönelen İtalyan emperyalist özlemlerine karşı, gerekli askerî ve diplomatik tedbirler alınmıştı. İkinci Dünya Savaşında ise, Türkiye'nin tarafsızlığını çarpışmaların son yılına kadar koruyabilmesi, aslında böyle bir kavgada hiçbir çıkarı olmadığı halde, çok zor sorunları başarı ile çözebilmesinin güzel bir örneğini gösteriyordu. İtalya'nın baskısına olduğu kadar, Stalin Rusya'sının tehditlerine de bir aralık tek başına göğüs geren Cumhuriyet, nihayet NATO'ya girerek kuzeyden gelecek baskıyı dengelemiş oluyordu.

Milletler Cemiyetinde olduğu gibi, gerek Birleşmiş Milletlerde gerek Atlantik Paktında kendisini Avrupalı bir ölkö olarak kabul ettirmek isteyen Türkiye'ye, Batılılar kâğıt üzerinde değilse bile, davranışları ile tam bir Avrupalı olarak bakmıyorlardı. Örneğin, Kıbrıs sorununda Yunanistan'a ne kadar haksız olursa olsun daima öncelik vermek istemişlerdi. Ayrıca Arap dünyası ve arkasındaki Asya-Afrika Bloku da Türkiye'ye fazla yakınlık göstermemişlerdi. Onlara göre Cumhuriyet, Avrupa ulusları ailesine katılmış olup, kendi ortamlarından uzaklaşmış bir ölkö idi. Asya ve Avrupa kıtalarını, kuruluşunun ellinci yıldönümünde, bir de köprü ile bağlayan Türkiye Cumhuriyeti, Batılı olmasının yanında örf, adet ve gelenekleriyle Doğulu olduğunu da inkâr etmiyordu.

Türkiye Batı ile sağlamış olduğu yakın politik bağlar yanında, ekonomik ilişkilerini de güçlendirmek amacıyla 13 Temmuz 1959'da Avrupa Ekonomik Topluluğuna üye olmak için başvurmuş ve bu istek 12 Eylül 1963'de yapılan Ankara Andlaşması ile kabul edilmişti. Andlaşma üye ölkelerin parlamentoları tarafından onandıktan sonra, 1 Aralık 1964'de yürürlüğe girerek, Türkiye'nin topluluğa üye olarak katılabilmesi için beş yıllık hazırlık dönemi başlamıştı. Fakat bu süre dolduktan sonra çeşitli ekonomik sorunlar dolayısıyla, Ankara'nın tam üye durumuna gelmesi mümkün olamadığından, 23 Kasım 1970'de Brüksel'de yapılan ikinci bir andlaşma ile de bu müddet 22 yıl olarak öngörölmüştür. Çünkü Türkiye'nin millî endüstrisini

geliştirmeksizin AET'ye tam üye olmasının faydasından çok zararları vardı.

Bu ekonomik girişimlere paralel olarak, CENTO üyesi üç müs-lüman ülke tarafından 22 Temmuz 1964'de İstanbul'da imzalanan Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Andlaşmasının (RCD) yıllık toplantılarına dışişleri bakanları titizlikle katılıyorlarsa da, ortaklar arasında ulaşım, haberleşme ve kültürel faaliyetler dışında hiçbir ilerleme kaydedilmiş değildi. Türkiye'nin en sadık dostu Pakistan, Hindistan ile olan sorunlarına gömülmüş bir ülkeydi. Fakat Türk-İran ekonomik işbirliğinden büyük faydalar sağlanabilirdi. Ancak Cumhuriyetin tarım ürünleri bu ülkede rağbet görmediği gibi, İran'ın petrolü de Türkiye'nin kalkınmasına özel bir olanak sağlamıyordu. Üstelik haşhaş ekimi konusunda Tahran'ın Ankara'yı 1968 Ekiminde Birleşmiş Milletlere şikâyet etmesi üzerine, İran basını Cumhuriyete karşı dostlukla hiç bağdaşmıyacak bir kampanya açmıştı⁸⁹. İran 1969 yılında Türkiye'deki haşhaş üretimini durdurabilmek için piyasa en düşük fiatın yarısı değerinde mal sürmeye başlamıştı. Türkiye'nin haşhaş ekimini durdurması ise, daha çok insancıl nedenlerle, o da Birleşik Amerika'ya sokulan afyonun % 80'inin Anadolu'dan kaçırıldığı varsayımı üzerine olmuştu.

Konu önce Milli Güvenlik Kurulunda ele alınmış, ekicilere verilecek tazminat için 400 milyon doların Amerika tarafından peşin ve bir kereye mahsus olmak üzere ödenmesi gerektiği düşünülmüşse de, bu rakkam fazla görülerek yılda en az 10 milyon dolar istenmesi uygun görülüyordu⁹⁰. Fakat Amerikalılar üretimin yasaklanmasına karşılık, ekiciye her yıl mahallinde aldığı fiattan iki misli tazminat ödeyecekler ve haşhaş yerine ekilen ürünler çiftçinin geçimini sağladığı anda tazminat kesilecekti. Böylece Nihat Erim Hükümeti 30 Haziran 1971'de Resmî Gazete'de yayınladığı kanunla, 1972 güzünden itibaren Afyon, Kütahya, Burdur, Isparta, Denizli, Uşak ve Konya illerindeki haşhaş ekimini yasaklamış oluyordu⁹¹.

Türkiye'nin haşhaş ekimini durdurarak Washington'u mutlu kılması, Ankara'nın 1964 öncesi diplomasisine döneceği anlamına gelmiyordu. Çünkü Cumhuriyet aynı zamanda Amerika ile 1953'den-

⁸⁹ Bk. *Cumhuriyet*, 3 Kasım 1968.

⁹⁰ *Milliyet*, 1 Temmuz 1971.

⁹¹ *Resmî Gazete*, 30 Haziran 1971, Kanun s. 7/2654.

beri imzalanmış olan ikili andlaşmaları yeniden gözden geçirirken, Çin Halk Cumhuriyeti ile de 5 Ağustos 1971’de diplomatik ilişkiler kurmak kararını alarak, uluslararası ilişkilerin genel eğilimine ayak uydurmuş oluyordu. Kıbrıs da 1955 yılındanberi Türk diplomasisinin milli bir sorunu olmuş ve diğer ülkelerin bu mesele karşısındaki davranışları, Cumhuriyete o ülkeler için izlenecek politika hakkında ışık tutmuştu. Bundan elli yıl önce dünyaya bağımsızlık ve egemenliğini kabul ettiren Türkiye Cumhuriyetinin, elli yıl sonra da kabul ettirmek istediği dış politika ilkesi, ülkenin egemenliği ve haklı olduğu milli çıkarlarına saygıya dayanan “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” idi.

Nekroloji :

ORD. PROF. DR. ARIF MÜFİD MANSEL

Ord. Prof. Dr. EKREM AKURGAL

18 Ocak 1975 tarihinde aramızdan ayrılan Ordinaryüs Profesör Dr. Arif Müfid Mansel'in ölümü Türk ilmi yönünden olduğu gibi dünya arkeolojisi bakımından da büyük bir kayıptır.

Arif Müfid Mansel uluslararası boyutlarda bir ilim adamı, örnek bir hoca, değerli bir müzeci, geniş kültürlü bir aydın ve müstesna niteliklere sahip mümtaz bir şahsiyet idi.

Arif Müfid Mansel daha çocukken okul sıralarında mükemmel Fransızca ve Almanca öğrenmiş, Almanya'da 5 yıllık üniversite öğrenimi süresince Lâtince ve Yunancayı elde etmiş arkasından İngilizceyi de bildiği diller arasına katmıştı. Böylece Mansel işe koyulduğunda bir ilim adamı için gerekli olan araçların hepsine sahipti. Ayrıca mükemmel meslekî formasyonu, okumaya ve araştırmaya karşı duyduğu derin sevgi ve ilgi onun uluslararası değerinde bir bilim adamı olmasını sağladı.

Arif Müfid Mansel İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdür Yardımcısı olduğu yıllarda İstanbul Üniversitesinde Eski Çağ Tarihi okutuyordu, çünkü bir arkeoloji kürsüsü henüz kurulmamış bulunuyordu. Mansel 1944 te Profesör ünvanını almış 1946 da da "Klâsik Arkeoloji Bölümü"nü kurmuştu. Mansel'in ilk önce Eski Çağ Tarihi dersleri vermiş olması kendi gelişmesi bakımından olduğu gibi öğrencilerinin yetiştirilmesi yönünden de çok yararlı olmuştur. Böylece Mansel arkeolojiyi donuk ve yalın bir bilim değil canlı ve geniş kapsamlı bir uğraşı olarak ele almıştır. Mansel'in "Ege ve Yunan Tarihi"ni okuyanlar arkeolojinin ne denli anlamlı bir meslek olduğunun tadına varmışlardır. Arif Müfid Mansel bir tarihçinin bütünü gören davranışı ile Miken uygarlığından Bizans'ın sonuna değin uzanan üçbin yıllık süreç boyunca Akdeniz çevresinde gelişen uygarlıklarla ilgilenmiştir. O, böylece geçmişin yalnız bir tek devrini değil, eski çağın bütününe içeren çalışmalar yapmasını bilmiş bir arkeologtur. Bu kapsamlı uğraşı ve komşu alanlar hakkında elde ettiği geniş bilgi Mansel'in ufkunu genişletmiş ona değer hükümleri verirken ölçülü olmak mezziyetini kazandırmıştır.

Türkiye’de ilk Klâsik Arkeoloji alan çalışmalarını başlatan Arif Müfid Mansel olmuştur. Atatürk’ün isteği ve yakın ilgisi ve Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı Prof. Dr. Afet İnan’ın da desteği ile onun Yalova’da ve özellikle Trakya yöresinde Lüleburgaz, Kırklareli ve Vize tümülüslerinde yaptığı kazılar Klâsik Arkeoloji alanında Türkiye’de gerçekleştirilmiş ilk yöntemli ve sistemli alan çalışmalarıdır. Gün ışığına çıkardığı eserler bugün bile İstanbul Arkeoloji Müzele-
rinin en değerli buluntuları arasında yer almaktadır.

Bu başarılı başlangıç giderek yeni kazılarla daha büyük boyutlar kazanmış ve Arif Müfid Mansel Türk Tarih Kurumu adına otuz yıla yakın süre ile yürüttüğü Side ve Perge kazılarıyla Türkiye’nin en başarılı klâsik çağlar arkeoloğu olmuş, dünyanın da en önemli hafirleri arasında yer almak mutluluğuna erişmiştir.

Mansel’in sayageldiğim başarılarına ek olarak öğretim alanındaki büyük hizmetlerini önemle belirtmek isterim. O, gerçekten çok mükemmel bir hoca, derslerine derin bir sevgi ile bağlı bir öğretim üyesi idi. Ders vermenin zevkine varmış ve kendisini hayranlıkla izleyen bir dinleyici topluluğunun sevgisini ve saygısını kazanmıştır.

Arif Müfid Mansel’in yaşamında kitap okumak ve müzik dinlemek sevgisi büyük bir anlam taşımakta idi. Güzel yazılmış, mükemmel basılmış kitaplara hayrandı. Beğendiği meslek ve sanat kitaplarını edinmek ve onları okumak onun en sevdiği uğraşları arasında idi.

Mansel hayata çok bağlı idi. İnsanları ve topluluğu candan severdi. Yalnız kalmak istediği anları çoktu, ancak konuşmak onun için büyük bir gereksinme idi. Dostlarını sever ve sayardı. Hiç kimseye karşı bir sert söz söylememeye dikkat eder, uyarılarını ve eleştirilerini de tatlı sözler ve esprilerle yapardı.

Mansel gezmeyi, özellikle yeni yerler ve ülkeler görmeyi çok severdi. 1972 yılında eşim ve ben Mansel’le birlikte bir araba içinde Sofya’ya gittik ve geldik. Bu bir haftalık geziyi biz karı koca hâlâ sık sık ve en iyi duygularla anarız. Rahmetli gezi boyunca hep mutlu ve her zaman neşeli idi. O, bütün yaşamı boyunca da mutlu ve doygun bir insandı. Evlenmemiş bir kimse olduğu halde hiç bir zaman yalnız kalmadı. Çevresinde her an onu seven ve sayan arkadaşları, dostları, meslektaşları ve öğrencileri vardı. Gözlerini de yaşamına uygun bir mutlulukla kapadı. Bir Cumartesi günü öğle yemeğinden

sonra bir siesta için uzandığı Őezlongunda, kendine yakışır bir centilmen sessizliği ile aramızdan ayrıldı.

Arif Müfid Mansel çok az insana nasip olan bir mutlulukla kendini çevresine kabul ettirmiş bir kişi idi. 1973 te Onuncu Uluslararası Klâsik Arkeoloji Kongresi'nin başkanlığını yaptı ve ölmeden önce de kendisine 18 Türk ve 64 yabancı meslekdaşi tarafından sunulan üç ciltlik "Mansel Armağanı"nı görmek mutluluğuna erdi. Onu yurttaki olduğu gibi dünyada da çok kimse her zaman sevgi ve saygı ile anacaktır.

MANSEL'İN ARDINDAN

ULUĞ İĞDEMİR

18 Ocak 1975 de İstanbul Üniversitesi ve Türk Tarih Kurumu, uluslararası çapta değerli bir üyesini, bizler büyük bir dost yitirdik.

Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel, gerçekten yeri doldurulamayacak bir bilgindi. O, kendi alanında olduğu kadar, geniş tarih ve genel kültürü ile de örnek bir insandı. Eserlerinin ve araştırmalarının sayısı iki yüzü aşmakta idi.

Ben kendisini İstanbul Üniversitesi'nin yeniden kurulduğu yıllarda tanıdım. O zaman İstanbul Arkeoloji Müzeleri Genel Müdür Yardımcısı idi. Daha sonra Üniversitemizin ilk doçentleri arasında yer aldı.

Türk Tarih Kurumu —daha Kurum üyesi olmadan— onu 1935 Eylül'ünde Leningrad'da toplanan III. İran Sanat ve Arkeolojisi Kongresi'ne göndermişti. Arkadaşları rahmetli Şemsettin Günaltay, rahmetli Celâl Esat Arseven ve Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı idi.

Mansel 20 Nisan 1938 de Türk Tarih Kurumu'nun aslı üyeliğine seçildi. Onun Kurum çalışmalarına katılması 1936 da Trakya tümülüslerinde Kurum adına yaptığı kazılarla başlar. Bu kazılarda Trak'lara ait çok güzel eserler meydana çıkarmıştı. Atatürk ölümünden pek az önce bu eserleri görmek istemiş, müzeden Dolmabahçe'ye getirilen parçaları incelemiş, bunlardan, üzerinde leylekle tilki masalını canlandıran bir yüzüğü parmağına takarak hayranlığını belirtmişti. Mansel Trakya kazılarına dört yıl devam ettikten sonra aynı zamanda 1938 de rahmetli Aziz Ogan'la birlikte Küçükçekmece'deki Regiyon şehrinde çalışmaya başlamış, 1943 de Mudanya Kubbeli Mezarını açmış, aynı yıl Antalya Bölgesinde arkeolojik araştırmalar yapmıştır. Mansel 1946'da Perge'de, 1947'de Side'de asıl büyük kazılarına başlamış, bu arada 1952'de İstanbul'da Fikirtepe kazısına başkanlık etmiştir. Mansel'in en son katıldığı kazı 1974 Perge kazısıdır.

Mansel'in büyük özelliklerinden en başta geleni üzerine aldığı işi büyük bir titizlikle en iyi biçimde ve en bilimsel yönde başarıya

ulaştırmasıydı. Zaman zaman sağlık durumunda aksaklıklar olmasına rağmen, kazılarını hiç ara vermeden sürdürmüş, ayrıca bunların bilimsel raporlarını zamanında yayınlamaya büyük özen göstermiştir.

Bir editör olarak onun çok beğendiğim ve takdir ettiğim bir yanı da kitaplarına ve makalelerine biçim ve fikir yönünden en son şeklini verdikten sonra baskıya göndermesi, bir virgül hatası dahi yapmaması, provalarını zamanında okuyup geri göndermesi, yazılarında açık ve seçik bir üslup kullanması, edebiyattan, lüzumsuz sıfatlardan çekinmesidir.

Ölümünden bir hafta önce, 10 Ocak 1975'de bana yazdığı son mektubunda korkunç sonucu sanki sezmiş gibi şöyle diyordu:

“Bizim Side kitabından hiç ses seda yok. Harf, döküm vesaire çok iyi ama acaba kitabı görebilecek miyim diye içimde bir kuruntu var. Vakıa sıhhatim, ufak tefek arızalardan sarfınazar, fena değil; fakat malûm ya kalp rahatsızlıkları önceden haber vermeksizin ani hamleler şeklinde gelir. Nitekim bizim mimar Refik Bey böyle bir kriz sonunda vefat etti. O da tabii ayrı bir üzüntü kaynağı oldu.

Side ve Perge'de son 15 yılda yapılan kazılar için mufassal ve bol resimli bir rapor hazırlıyorum. Daha önce 1958 raporunun bir devamı olacak.”

Ne yazık ki bu raporu yazma olanağını bulamadı. Ama Side kitabını onun istediği gibi özenle çıkarmak benim en kutsal görevim olacaktır.

Onu son görüşüm 1974 Ağustos'undadır. Paşabahçe'deki tarihî yalının şemsiye biçimindeki güzel çınarları altında denize karşı oturmuş saatlerce görüşmüştük. Beni -bütün ısrarlarıma rağmen- bahçe kapısına kadar geçirirken, birkaç dakika daha görüşmüş oluruz, diyor ve şöyle dert yanıyordu :

“Sokağa çıkmaya çekiniyorum, içimde bir yerde düşüp kalacağım korkusu var.”

Gerçekten kalbindeki rahatsızlık onu çok tedirgin etmişti. En ufak şeyden vehme kapılıyordu. Nitekim Türk Tarih Kurumu Kollarının Sonbahar'da Ankara'da yaptığı toplantıya da bu yüzden katılma cesaretini gösterememişti.

42 yıl küçük bir kırgınlığa düşmeden yürüttüğümüz dostluğumuzun bu acı sonuçla bitmesi yaşantımın en yıkıcı olaylarından biri olmuştur.

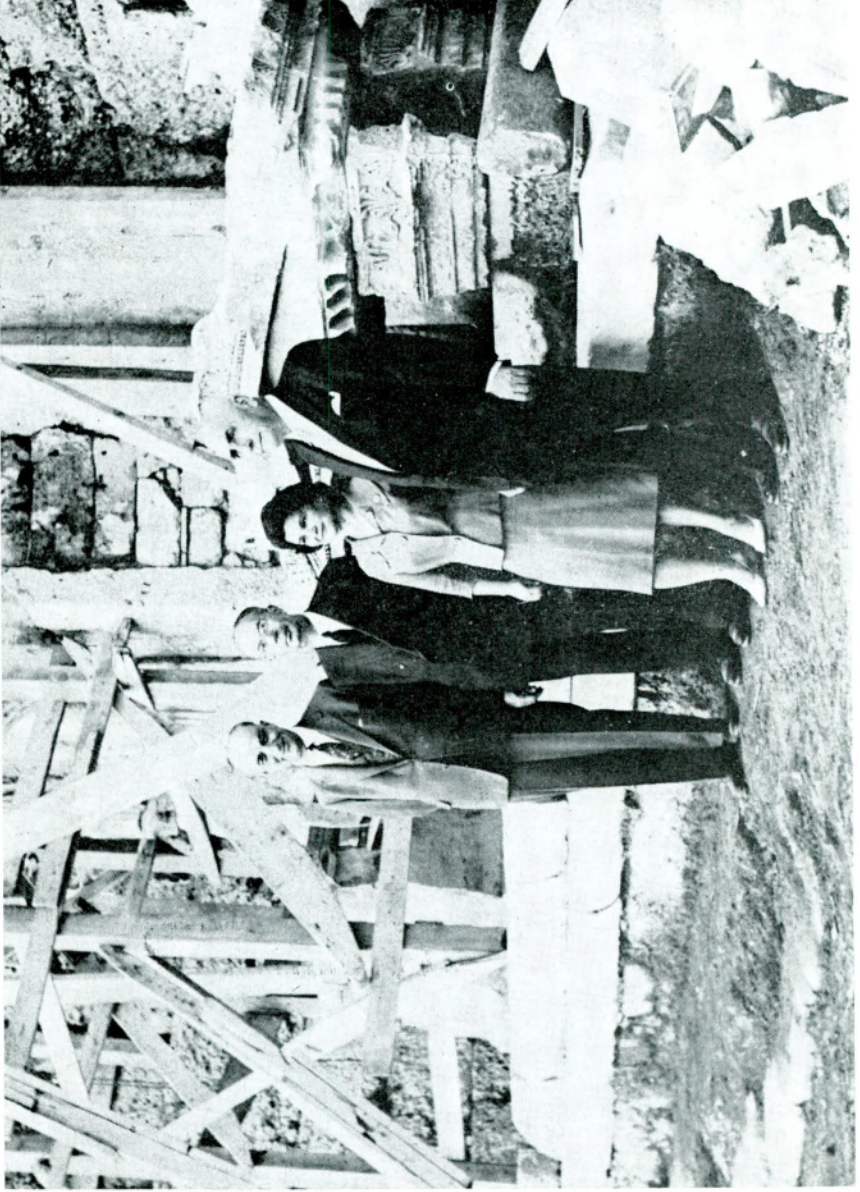
Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel
(1905-1974)

U. İğdemir

Mansel ve İğdemir Side'de (21 Ekim 1962)

U. İğdemir

21 Ekim 1962 de Side'de (Soldan Sağa: İğdemir, Mansel, Dr. Jale İnan ve Side Müzesini yapan Ragıp Devres)

BİR HOCANIN ÖLÜMÜ*

HALDUN TANER

Bir takım insanlar vardır. Sabahları erkenden kalkarlar. Çantalarını alırlar. Dolmuş ya da otobüs kuyruğunda beklerler. İtiş, kakış, içi gençlerle dolu bir takım binalara varırlar. Merdivenler çıkarlar, gözlüklerini takarlar, notlarını, kitaplarını kürsüye yayarlar. Anlatmaya başlarlar. Anlattıkça, gözleri parlar, yüzlerini tatlı bir pembelik kaplar. Genellikle dalgındırlar. Tatlı düşleri görür gibi, mutlu bir halleri vardır. Yine çoklukla, paraya, çıkara, günlük yaşamın kaşkarikolarına karşı ilgisizdirler. Bu konularda bilgisizdirler. Tek mutlulukları, insan yetiştiriyoruz, sanısında olmalarıdır. Bu hülya ile ev ile okul, okul ile kütüphane arasında mekik dokur dururlar.

Bunlara hoca denir. Zenginlerin, fakirlerin, sivillerin, askerlerin, memurların, vurguncuların, hasılı ülkenin her çeşit insanların çocuklarını okutmakla yükümlüdürler. Alçak yürekli olduklarından, bu işi pir aşkına yaptıklarından, toplum onları hiç değilse, plâtonik olarak onurlamak gereksinmesini duyar. Hocaların eli öpülür, sırtı okşanır. Konuşma sırasında kendilerine “Hocam” diye hitap edilir. Onlar da bu kadarcık poh pohdan sevinirler, duygulanırlar.

Hocaların bir ayrı türü de, üniversite hocalarıdır. Onlar da öz bakımından aynı yumuşak kumaştandırlar. Ne var ki, adları sanları öbürlerine görelikle biraz daha fazlaca duyulur. Belki bir iki yabancı dil bilirler. Yaşam koşulları biraz daha orta halliye yakın, kültür kapsamları biraz daha geniş, olabilir. Bunlar içinde bilimden çok, politika çevreleri ile, pratik yaşamın, özel teşebbüsün çeşitli alanları ile haşır neşir olanlar da eksik değildir.

Üniversite hocaları da genel olarak “hancı”dırlar. Orada konaklayan “yolcu” kuşaklara karınca kaderince, bildiklerini, bazen gıdım gıdım, bazen cömertçe aktarırlar.

Bu arı gibi yaşam, bir gün, sona erer. Saat durur. “Hoca”nın tabutu üniversite avlusuna konur. Yaşıtı bir hoca, yuvarlak cümle-

* 2 Şubat 1975 tarihli Milliyet gazetesinin hafta sonu ilavesinden

lelerle onun meziyetlerini, insanlığını över. Genç bir doçent bir gece önce, ansiklopediden acele kopya ettiği, hoca'nın biyografisini, eserlerinin listesini, tekrarlar. Genç bir öğrencisi heyecanla, duygulu bir konuşma yaparak onun hoca-öğrenci ilişkilerindeki başlıktan söz eder.

İki hafta sonra profesörler kurulu "Hoca"nın adını bir anfiye ya da sınıfa kor. Resmi, kendi bölümünün enstitüsüne asılır. Bir yıl sonra da, adına armağan bir kitap yayınlanır...

Bilime adanmış koca bir ömrün şükran borcu böylece yerine getirilmiş olur. Bu da bitince "Alem yine ol alem, devran yine ol devran" olur. Yaşam sürüp gider. Kalan öğretim üyeleri, "Ölüm hak, miras helâl" fehvasınca "Hoca"nın boşalan kadrosu için çekişmeğe başlarlar.

Bir sürü kulis çekişmelerinden sonra o kadro da işgal edilir. "Atı alan Üsküdar'ı geçmiş"tir. O da hiç ölmeyecek gibi yaşar. Bir gün onun da gitmek sırası gelir. Yaşlılar ölür, gençlere yol açar, gençler yaşlanır, daha gençlerin başına geçer. Ve bu minval akar gider.

Arif Müfid Mansel :

Bu çatı altında ne hocalar yitirdik. Geçtiğimiz hafta içinde de Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel vefat etti. Arkeoloji'nin uluslararası bir şöhreti olan Prof. Mansel eserleri, bildirimleri ile saygılı ilgi toplayan gerçek bir bilgindi. Çeşitli eğilimdeki grupların sürekli bir gerilim içinde bulunduğu Edebiyat Fakültesinde, o, dokunulmazlığı olan iki üç kişiden biri idi.

Onun okkalı bilim adamı otoritesi bütün bu çekişmelerin dışında daha doğrusu, üstünde kalırdı. Prof. Arif Müfid Mansel, kanımca yirminci yüzyıl başı Orta Avrupa karakteristiğinde ülkücü bir hoca idi. Kendini çok sevdiği arkeolojiye adamıştı. Bu alan onun aşkını, ihtirasını, tek mutluluğunu teşkil ediyordu. Olumlu yapıtların sahibi olmanın, tarihi eserler çıkarıp medeniyete kazandırmanın, ülkücü öğrenciler yetiştirmenin verdiği, o hiç bir şeyde bulunmayan tatlı doyunluk, onu bütün gerçek bilim adamları gibi, şen ve iyimser, hattâ niye saklamalı, biraz naif bile yapmıştı.

Onun cana yakınlığı da buradan gelirdi. Mutluluğunun yankısı sevimli baso sesinin tonalitesinden kolayca okunurdu. Konuşurken, cümlelerinin arasına bol miktarda sıkıştırdığı "Efendim"lerinden

sonra, kısa bir “es” verir, bu “es”i iki küçük kahkaha izler, ve hoca böylece, size, konuşmanın gidişini, kendi muhayyilenizle renklendirme, boyutlandırma, alabildiğine yorumlama olanağını sağlamış olurdu.

Prof. Mansel’in çok kesin ve düzenli bir düşün yeteneği vardı. Ders takrirleri, zengin bir erudition yüklü olmakla birlikte, öğrencinin kolay izleyeceği bir açık-seçiklik ve çok iyi hesaplanmış bir oran arzederdi. Bu düzen ve ayrıntı titizliği, bu objektivite kaygusu hocanın formasyonundaki Avrupaî alışkanlıkların bir ürünü idi. Ama Arif Müfid’i, Arif Müfid yapan nitelik, sade bu yanı değildi.

Onun ikinci ve ilginç bir yanı da, kökü artık iyice tükenmekte olan Osmanlı centilmeni tipinin son örneklerinden biri oluşu idi. Bir Grand - Seigneur’dü demeğe kalemim varmıyor. Çünkü insanı mahcup eden alçak gönüllülüğü “büyük” kelimesinden tedirgin olurdu. Tıpkı her gerçek büyük gibi... Sadrazam¹ atasından sadece ve sadece Osmanlı inceliğini almış, Bâbıâli kulisciliğini ise, hiç mi hiç, almamıştı. İstisnasız herkese gösterdiği bu içten gelme nezaketin bir gün eksildiği, gölgelendiği görülmezdi. Öğrencileri ile öyle dostça, öyle sıcak bir ilgi kurardı ki, siz büyük bir içtenlikle verdiği ve herkese sevdirdiği arkeolojiyi, biraz da ona saygıdan sevmek zorunluğunu duyar, sonunda bir arkeoloji tiryakisi olur çıkardınız.

Bazı nadir insanlar vardır, buldukları, gittikleri, her yere, kendileriyle birlikte bir seviye atmosferi de götürürler. Değil onların meclisinde olmak, onların var olduklarını düşünmek bile, insana bir rahatlık, bir huzur ve tatlı bir övünme verir. Tek tük de olsa aramızdan böyleleri de yetişmiş diye... Ben bu duyguyu pek az insanın meclisinde tanıdım. Bunlardan biri rahmetli Tevfik Sağlam’dı, biri de Arif Müfid Mansel.

Şimdi anısı, önümde, dipdiri duruyor: Çocuk gibi temiz, bilge dolu, sevgi dolu, gülümseyen gözleri ile hem filozof, hem iyimser bir insan.

Ne var ki, bu iyimserliği ve mutluluğu bir şeye dayanıyordu: Yaşamını, isteğince yaşamış olmasına.

¹ Annesinin babası sadrazam değildi; Sadaret Müsteşarlığı Ticaret Nazırlığı ve Ayan Azalığı yapmıştır. U.İ.

Kendi seçtiği bir alanda, kendi istediğine yakın koşullarda çalıştı, eser verdi, iş gördü, öğrenci yetiştirdi. Bu yaşam, alçak gönüllü, ama yoğundu, doluydu, verimli idi.

Bir çok hoca gibi, iftiralarla, jurnallerle karalanmadı. Hoyratlıklarla örselenmedi. Kendi köşesinde, kendi alanında sessiz ve derinden, yapabileceklerinin çoğunu gerçekleştirdi.

Bu da bir avuntu olsa gerek..

Şu geçici dünyada, yöneldiği işlerden alıkonulan, çabaları mecburen kendini savunmaya harcatılan ve yapmak istediklerini yapmadan, içinde ukde kalarak, göçüp giden o kadar çok insan var ki, Mansel'in bu bakımdan, bu acıları tatmadan ölmüş olması bile ayrı mutluluk sayılabilir.

Dünya'nın başka yerinde bu çapta bir bilim adamı ölse, bütün millet matem tutar. Mansel'in ölümü de kişiliği gibi mahviyetkâr oldu.

Bizde hocalar böyle ölür.

Ne denir..

Sade üniversitemize, milletimize, ailesine, dostlarına, öğrencilerine değil, arkeoloji ilmine de başsağlığı dilerim.

YİTİRDİĞİMİZ BÜYÜK DEĞER*

MUHİBBE DARGA

Edebiyat Fak. Öğretim Üyesi

Kısa bir süre önce (18 ocak 1975), dünya çapında bir bilim adamımızı, örnek bir hocayı, iyi bir insanı yitirmenin derin acısı içindeyiz. Vakitsiz ölümü ile yakınlarını, dostlarını ve öğrencilerini yasa boğan hocamız Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel bugünkü Türk Arkeolojisini kuranların başında yer almaktadır. Yıllardan beri kendisini çok yakından tanıyan, aynı çatı altında birlikte çalışmak mutluluğuna erdiğim bu büyük bilim adamını Türk kamuoyuna da biraz olsun tanıtabilmenin mutluluğunu duyuyorum.

Uluslararası Değer :

Hocamız Arif Müfid Mansel, XX. yüzyılın başlarında İstanbul'da, soylu bir ailenin Sultanahmet civarındaki büyük konağında hayata gözlerini açtı. Okumuş bir çiftin erkek evladı olarak küçük yaştan itibaren esaslı bir eğitim gördü; dil ve müzik öğrenimine de ailesi tarafından yöneltildi. Orta öğrenimini Fransız Lisesi'nde tamamladı. 20 yaşına varmadan yüksek öğrenime olağanüstü yetişmiş iki yabancı dil Almanca ve Fransızca ile hazırды. Mühendis olmak isteyen genç Arif Müfid Mansel'in babası Müfit Bey'in yakın dostu Halil Ethem Bey'in içten uyarması ile Klâsik Arkeoloji öğrenimine karar verdi. Ailesi tarafından 1925 yılında Almanya'ya yollandı ve Berlin Üniversitesi'nde 5 yıl Prof. Furtwangler, Rodenwaldt ve Noack gibi ünlü hocalardan öğrenim görüp doktora tezini verdikten sonra Türkiye'ye döndü. Çağının bilimsel metodları ile kendini en iyi şekilde yetiştiren, Klâsik Arkeoloji yanında Eski Yunanca ve Lâtince de öğrenen genç arkeolog Dr. Mansel'in ilk görevlerinden biri İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdür Yardımcılığı olmuştur (1930).

Asıl uğraşı olacak hocalığa İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde öğretim görevlisi olarak 1935 yılında atanmıştır.

* Cumhuriyet, 15 Şubat 1975

Arkeolog Dr. Arif Müfid Mansel bu iki görevi başarı ile yürütmüş, müzede 15 yıl çalışmıştır. Mansel'in bilimsel kariyelerinde müzeciliğinin ağır bastığı yıllarda (1930-1945) Büyük Atatürk'ün isteği ve himayesi ile Yalova'da Trakya yöresinde Lüleburgaz, Kırklareli ve Vize Tümülüslerindeki kazıları, Klâsik Arkeoloji alanında yapılan ilk yöntemli ve sistemli alan araştırmalarıdır. Bu kazıları, İstanbul dolaylarında Küçük Çekmece'de eski Region şehrinde Arkeoloji Müzesi Müdürü merhum Aziz Ogan'la ortak çalışmaları izlemektedir. Burada Jüstinyanus çağına ait bir yazlık sarayın kalıntıları, iç süslemeleri ve ek bölümleri ortaya çıkarılmıştır. Müze'de görevli iken bilimsel araştırmalar yapan hocamızın buradaki malzemenin yayımında emeği geçmiştir. Kanımızca bu konudaki en ilginç yayımı İstanbul Müzesi Bizans eserleri seksiyonunda sergilenen Bizans kurşun lâhitleri koleksiyonu hakkındaki yazısıdır. Almanca kaleme alınan bu eser Klâsik Arkeolog Dr. Arif Müfid Mansel'in Bizans sanatı bilgisinin ve konuya katılmasının açık bir belgesidir.

Arkeologlar için zaman zaman "şanslı arkeolog" deyiminin kullanılması olağandır denilebilir. Mansel için bu nitelemeyi kullanmamak daha yerinde olacaktır. Çünkü o, nerede ve nereye ilk kazmanın vurulması gerektiğini isabetle, bilinçli bir şekilde uzun çalışmalar sonucu saptayabilmiştir.

Mansel, 1944'te Profesör ünvanını kazanmış, 1946 yılında "Klâsik Arkeoloji Kürsüsü"nü kurmuştur. Bu yıllara rastlayan öğrenimim sırasında bugün meslek arkadaşım olan bir çok öğretim üyesi ve yurt yüzeyine dağılmış arkeolog onun derslerinde birleşmiş, büyük bir sevinç ve öğrenme kuşkusu ile hocamızın kendine özgü konuşmasıyla sunduğu "Klasik Çağ Sanatı" konularını izlemiştir. Yine o yıllarda "Ege, Yunan, Mısır", "Eski Önasya Tarihi", Mansel tarafından verilmekte idi. Hemen ekleyelim ki, o zaman verilen bu konuların ders kitaplarını da ihmal etmeden hazırlamış ve öğrencilerine sunmuştur. Yıllar geçtiği halde 1942'de yayımlanan adı geçen kitapları halâ öğrenciler kullanmaktadır.

Anadolu'yu Tamtış :

Prof. Mansel sadece bir masa başı bilim adamı değildi, O bir aksiyon adamıydı aynı zamanda. . . son anına kadar da böyle kaldı. Her ders yılı izlenen ders ve seminer konuları yalnız nazari bilgilerle verilmez ve yayınlardan öğrenilmezdi. Yıllarca Mansel'in başkanlı-

ğında ilk öncüler bizim kuşak, sonrakiler ve en gençler Anadolu'yu O'nun berrak objektif açısından gördük, O'nun sesiyle dinledik ve Anadolu'yu tanıdık. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel hoca olarak, yetiştirdiği gençlere sadece antik şehirleri, anıtları tanıtmadı, tüm Anadolu uygarlıklarını bir bir yorulmadan açıkladı. Ön-Asya uygarlığı içinde Anadolu'nun yerini, önemini kanıtladı, ortaya koydu. Klasik Yunan sanatının doğuşundaki nedenlerin başında I. bin yılı Anadolu kültürünün ne denli etken olduğunu yalnız dersleri ile değil; yazıları, araştırmaları ile öğrencilerine ve bilim dünyasına öğretti. Böylece Prof. Mansel, Klasik Arkeolojiye yeni bir açıdan bakılması gereğini sundu; başka bir deyimle bir ekol kurdu ve bunu bilim dünyasına kabul ettirdi. O'nun hocalığı ve önderliği sayesinde İstanbul Üniversitesi Klâsik Arkeoloji Kürsüsü bilimsel eğitim ve öğrenim yapan bir müesseseye olmuştur.

Mansel, hoca ve kazıcı olarak, hayatının en verimli olduğu yıllarda (1946 ve sonrası) Pamfilya (Antalya ili) araştırmalarına yöneldi. Bu kararında 1943 yılında III. Türk Tarih Kongresi'nde görüştüğü İnönü'nün de rol oynadığı söylenir. Aslı üyesi olduğu Türk Tarih Kurumu'nun büyük maddî desteği ile Side ve Perge'de başarı ile yönettiği ve 26 yıldanberi süren kazılar Türkiye'de yapılan Klâsik Arkeoloji çalışmalarının ön aşamasını tutanlardandır.

Adı geçen her iki kentte kazı başkanı olarak genç meslek arkadaşları ve öğrencilerinin ortak çalışmalarıyla yürüttüğü kazılar sonucu gün ışığına çıkarılan yapılar, üstün el işçiliğinin ürünü olağanüstü heykeller bölge müzelerinin zenginliğini oluşturmuştur.

Yaradılış itibarıyla insancıl, çevresini seven, dostluklarına bağlı, yardıma hazır, her yeniliğe açık Prof. Dr. Mansel tüm dinleyenlerin zevkle izlediği konferansları ile Side ve Perge kazılarının ürünlerini, bilimsel sonuçlarını dış ülkelerde ve yurdumuzda halka indirmeyi görev bilen bir bilim adamı idi.

Derin ve titiz çalışma ürünü makaleler yazmayı yeğleyen Mansel'in 200'den çok eseri arasında makalelerinin hemen hepsi arkeoloji bilimine yeni katkılarda bulunmaktadır. Bugün her yerde aranan ve 3. baskısı bitmek üzere olan "Ege ve Yunan Tarihi" adlı el kitabı Türk arkeoloji ve tarih öğrencileri ile arkeolojiyi sevenlere onun en güzel armağanıdır.

Zaman zaman yönetsel işleri de yüklenen Mansel, 1951-1956 yıllarında Edebiyat Fakültesinde Dekanlık yapmıştır. Yönetici ve

yapıcılığının en somut belgesi ise, Fakültenin sınırlı bir bütçesi olduğu İkinci Dünya Savaşından sonraki yıllarda mütevazı olanaklarla kurduğu ve başkanlığını üzerine aldığı “Antalya ili Arkeoloji İstasyonu”-dur. Mansel’in emeği ile bugün bu istasyon modern bir arkeoloji kitaplığının çekirdeğini de içine alan, genç arkeologların barınacağı, bilimsel çalışmalarını rahatlıkla yapabileceği bir enstitü niteliğine ulaşmıştır.

Prof. Mansel’in bilimsel ve onursal ünvanları arasında Türk Tarih Kurumu üyeliği, Alman Arkeoloji Enstitüleri, Avusturya ve Sofya Akademileri üyelikleri sayılmaya değer. Federal Alman Hükümeti, Mansel’e en yüksek liyakat nişanını vermiştir.

Prof. Dr. Arif Müfid Mansel’in yalnız değerli bir ilim adamı, iyi bir yetiştirici, metodlu bir arkeolog niteliklerinin yanında en büyük vasfı, artık dünyamızda az görülen XIX. yüzyılın büyük adamlarına özgü geniş bilgi ve çok yönlü bir kültüre sahip olması ve bunun yanında bitmeyen bir kitap sevgisini, ölümüne dek şaşmadan sürdürmesidir. Hocamız, babası Arif Müfid Bey’den kalan zengin Osmanlı yayınlarına Klâsik Arkeolojinin temel eserlerini, büyük ansiklopedilerini, el kitaplarını ve sürekli bilimsel yayınlar dizisini ekleyerek, hepimize istediğimiz zaman açık olan bir kitaplık (6-7 bin cilt) oluşturmuştur.

Prof. Müfid Mansel’in hayata gözlerini yumması ile değerli bir bilim adamını, iyi bir insanı, dayanağımızı yitirdik. Yaşımız sınırsızdır¹.

¹ Türk Tarih Kurumu kararı ile Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel’in onuruna yayımlanan «Mansel’e Armağan — Mélanges Mansel» (Ankara 1974) adlı üç ciltlik eserde yayınlarının tam listesi verilmiştir. Bk., cilt I, s., 20-34.

ORD. PROF. DR. ARIF MÜFİD MANSEL'İN
YAYINLARI

U. BAHADIR ALKİM

Türk arkeolojisinin kurucularından, Hocamız, değerli bilgin Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel'in en verimli çağında 18 Ocak 1975 Cumartesi günü aramızdan ayrılması, bizler için olduğu kadar arkeoloji âlemi için de büyük bir kayıptır.

Bir süre önce kendisinin altmış beş yaşına ulaşmasını kutlamak amacıyla Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan "Mansel'e Armağan" adlı eserde bu büyük insanın sayıları yüksek bir yekûn tutan bibliyografyasını vermeğe çalışmıştım. Aşağıdaki satırlarda, merhumun bu arada basılmış olan yeni yayınlarını da ekliyerek Mansel Bibliyografyasını ilgililere tekrar sunmuş bulunmaktayım.

Eserlerini okuyup faydalanarak Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel'in anısını yüreğimizde ve bilimsel hayatımızda yaşatmak en büyük tesellimiz olacaktır.

K I S A L T M A L A R

AA	Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts-Archäologischer Anzeiger, Berlin.
Anadolu	Anadolu. Revue des Etudes d'Archéologie et d'Histoire en Turquie (Etudes Orientales publiées par l'Institut Français d'Archéologie de Stamboul), Paris.
Anatolia	Anatolia. Revue annuelle d'Archéologie (Université d'Ankara. Faculté des Lettres-Institut d'Archéologie), Ankara.
An. St.	Anatolian Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara, London.
Atatürk Konferansları	Türk Tarih Kurumu Yıllık Konferansları. Atatürk Konferansları, Ankara.
Belleten	Türk Tarih Kurumu, Belleten, Ankara.

DAI	Deutsches Archäologisches Institut.
Festi Archaeologici	Annual Bulletin for Classical Archaeology. Published by the International Association for Classical Archaeology, Firenze.
Ist. F.	Istanbuler Forschungen, Berlin.
lev.	Levha.
RE.	Realencyclopädie der klassischen Altertums-wissen- schaft, Stuttgart.
res.	Resim
süt.	Sütun
TAD	Türk Arkeoloji Dergisi, Ankara.
T.K.A.A.Y.B.	Türk Kazıları, arkeoloji araştırmaları ve yayınları ile ilgili bildiriler
TSD	Tarih Semineri Dergisi, İstanbul Üniversitesi Ede- biyat Fakültesi, İstanbul.
TTAED	Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi, İstanbul.
T.T.K.	Türk Tarih Kurumu.
TTOKB	Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, İstanbul.

I. E S E R L E R İ

1 — *Stockwerkbau der Griechen und Römer*, Berlin 1932, 113 s. (Ist. F. I).

2 — *İstanbulda bulunan bir Prens lâhdi* (= *Ein Prinzensarkophag aus Istanbul*), İstanbul 1934, 32 s., 7 lev. ile birlikte.

3 — *İrânın Tarih ve Arkeolojisi. En eski zamanlardan Sasanîlerin sukutuna kadar*, İstanbul 1934, 96 s. (Türk Tarihinin Ana Hatları Müsveddeleri, seri II, No. 7).

4 — *Yalova Kılavuzu*, İstanbul 1936, 16 s., 8 res. ile birlikte (Kültür Bakanlığı Anıtları Koruma Kurulu Neşriyatı, No. 4).

5 — *Yalova ve Civarı* (= *Yalova und Umgebung*), İstanbul 1936, 50 s., 10 lev. ile birlikte.

6 — *Mısır ve Ege Tarihi Notları*, İstanbul 1938, 226 s. (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 70).

7 — *Trakyanın Kültür ve Tarihi*, İstanbul 1938, 46 s., 27 lev. ile birlikte (Edirne Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, No. 5).

8 — *İlk Çağ Tarihi. (Lise Smf I)*, İstanbul 1942, 212 s., 168 res. ile birlikte.

9 — *Trakya-Kırklareli kubbeli mezarları ve sahte kubbe ve kemer problemi (=Die Kuppelgräber von Kırklareli in Thrakien)*, Ankara 1943, 54 s., 16 lev. ile birlikte (T.T.K. yayınları, VI. seri, No. 2).

10 — *Silifke Kılavuzu*, İstanbul 1943, 21 s., 2 lev. ile birlikte (Maarif Vekilliği Antikiteler ve Müzeler Direktörlüğü Anıtları Kuruma Kurulu, seri I, sayı 8).

11 — *Eski Doğu ve Ege Tarihinin Ana hatları*, İstanbul 1945, 212 s. (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları No. 266).

12 — *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1947, XXI + 578 s., 307 res. ile birlikte (T.T.K. yayınlarından XIII. seri, No. 8).

13 — *Türkiye'nin Arkeoloji, Epigrafi ve Tarihi Coğrafyası için Bibliyografya*, Ankara 1948, XVI + 616 s. (T.T.K. Yayınlarından, XII. seri No. I).

14 — (A. Akarca ile birlikte) *Perge'de Kazı ve Araştırmalar (=Excavations and Researches at Perge)*, Ankara 1949, 68 s., 23 lev. üzerinde 108 res. ile birlikte (T.T.K. Yayınlarından V. seri, No. 8 — Antalya Bölgesinde Araştırmalar No. 8).

15 — (E. Bosch ve J. İnan ile birlikte) *1947 Senesi Side Kazılarına dair Önrapor (=Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Side im Jahre 1947)*, Ankara 1951, 80 s., 33 lev. üzerinde 100 res. ile birlikte (T.T.K. Yayınlarında, V. seri, No. 3 — Antalya Bölgesinde Araştırmalar, No. 3).

16 — (G. E. Bean ve J. İnan ile birlikte) *Side Agorası ve civarındaki binalar, 1948 Kazılarına dair rapor (=Die Agora von Side und die benachbarten Bauten. Bericht über die Grabungen im Jahre 1948)*, 98 s., 54 lev. üzerinde 162 res. ile birlikte (T.T.K. yayınlarından V. seri, No. 15 — Antalya Bölgesinde Araştırmalar No. 4).

17 — (O. Aslanapa ile birlikte) *Sanat Tarihi. Lise II*, İstanbul 1959.

18 — *Die Ruinen von Side*, Berlin 1963, 199 s., 157 res. ve I Harita ile birlikte (DAI — Abteilung İstanbul).

19 — *Ege ve Yunan Tarihi. Tashih görmüş ve genişletilmiş 2. baskı*, Ankara 1963, XXVI + 616 s., 329 res. ile birlikte (T.T.K. yayınlarından, XIII. seri, No. 8a).

20 — *Side Kılavuzu*, Ankara 1967, 32 s., 43 res. ile birlikte (Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Seri I, No. 21).

21 — *Ege ve Yunan Tarihi. Tashih görmüş ve genişletilmiş 3. baskı*, Ankara 1971 (T.T.K. yayınlarından XIII. seri, No. 8b), XXIV + 707 s., 322 res. ile birlikte.

22 — *Side. 1947-1966 yılları kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*, Ankara 1975 (T.T.K. yayınları arasında basılmaktadır).

II. M A K A L E L E R İ

1 — “Erwerbungsbericht des Antikenmuseums zu Istanbul I”, *AA* (1931), süt. 173-210.

2 — “Die Bleisarkophage im Antikenmuseum zu Istanbul”, *AA* (1932), süt. 387-446, 47 res. ile birlikte.

3 — “Yalovada bulunan iki mezar taşı”, *TTAED I* (1933), s. 113-120, 6 res. ile birlikte.

4 — “Erwerbungsbericht des Antikenmuseums zu Istanbul seit 1914”, *AA* (1933), süt. 115-140, 23 res. ile birlikte.

5 — “The Excavation of the Balaban Agha Mescdjidi in Istanbul”, *The Art Bulletin XV* (1933), s. 210-229, 25 res. ile birlikte.

6 — “İstanbul Asariyatika Müzesindeki kurşun Lâhidler Koleksiyonu”, *TTAED II* (1934), s. 194-218, 21 res. ile birlikte.

7 — “Balaban Ağa Mescidi hafriyatı”, *TTAED III* (1936), s. 49-73, 26 res. ile birlikte.

8 — “Ege Tarihinde büyük muhaceretler”, *TSD I* (1937), s. 51-99.

9 — “Prehistorik boyalı keramik kültürleri”, *Bellesten I*, No. 3-4 (1937), s. 657-671, II lev. ile birlikte.

10 — “Les fouilles de 1936-1937 en Thrace”, *La Turquie Kémaliste. Numéro special consacré au IIe Congrès d'Histoire Turque et à l'Exposition*, No. 21-22 (1937), s. 36-46, 22 res. ile birlikte.

11 — “Halil Edhem Eldem”, *Ülkü*, No. 71 (Ocak 1939), s. 383-386, I res. ile birlikte.

12 — “Kulturwanderungen und Kulturbeziehungen des IV. und III. Jahrtausends v. Chr. im Lichte der Keramikforschung”, *IIe Congrès International d'Art et d'Archéologie Iraniens. Mémoires*, (Leningrad, Eylül 1935), Moskova — Leningrad 1939, s. 119-126.

13 — “Alpullu prehistorik keramikleri. (= Les céramiques préhistoriques d’Alpullu)”, *XVIII. Beynelmilel Antropoloji ve Prehistorik Arkeoloji Kongresi, Ankara 19-25 Eylül 1939, Tebliğler Kitabı I*, Ankara 1939, s. 162-163, *Livre des Communications II*, Ankara, s. 145-146.

14 — “Grabhügelforschung in Ostthrakien”, *Bulletin de l’Institut Archéologique Bulgare XIII* (1939), s. 154-189, 54 res. ile birlikte.

15 — “Trakya Hafriyatı (= Les fouilles de Thrace)”, *Bulleten IV*, No. 13 (1940), s. 89-139, 40 lev. ile birlikte.

16 — “Grabhügelforschung im östlichen Thrakien”, *AA* (1941), s. 119-188, 38 res. ile birlikte.

17 — “Rhegion — Küçük Çekmece Hafriyatı 1940/41 Çalışmalarına dair ilk rapor (=Fouilles de Rhegion — Küçük Çekmece. Rapport préliminaire sur les travaux 1940/41)”, *Bulleten VI*, No. 21-22 (1942), s. 1-36, 26 lev. ile birlikte.

18 — “Ege tarihinde Akalar meselesi”, *II. Türk Tarih Kongresi (İstanbul 20-25 Eylül 1937). Kongrenin Şalışmaları, Kongreye sunulan tebliğler*, İstanbul 1943, s. 181-211 (T.T.K. Yayınlarından IX, seri, No. 2).

19 — “Vizede bulunan maskeli miğfer”, *Bulleten VIII*, No. 30 (1944), s. 165-189, 6 res. ile birlikte.

20 — “Ayasofya” (maddesi için açıklama), *İslâm Ansiklopedisi II*'de, İstanbul 1944, s. 53-55.

21 — “Urartu Tarihi ve Medeniyeti”, *Van Üniversite Haftası*'nda, İstanbul 1945, s. 113-139 (İstanbul Üniversitesi Yayınlarından, No. 241).

22 — “Antalya bölgesinde (Pamfilya) 1943 yılı sonbaharında yapılan arkeoloji gezisine dair kısa rapor”, *Bulleten IX*, No. 33 (1945), s. 135-145, 32 lev. ile birlikte.

23 — “Mudanya Mezar Binası”, *Bulleten X*, No. 37 (1946), s. 1-12, 12 lev. ile birlikte.

24 — (T.K.A.A.Y.B.) *Fasti Archaeologici II*, 1947 (1949), No. 103, 106, 1112, 1264, 2006, 2064, 2066, 2070, 3574.

25 — “Perge Kazısı”, *Bulleten XI*, No. 41 (1947), s. 166-167.

26 — [—] “Antalya’da Perge kazısı”, *Bulleten XI*, No. 41 (1947), s. 378.

27 — “Hellenistik devir sanatı”, C. Esat Arseven: *Sanat Ansiklopedisi II*'de, İstanbul 1948, s. 706-715.

- 28 — “1947 Side (Eski Antalya) kazıları”, *Bellekten XII*, No. 45 (1948), s. 256-260.
- 29 — “Halil Edhem ve Sard Eserleri”, *Halil Edhem Hatıra Kitabı II*, Ankara 1948, s. 1-2 (T.T.K. Yayınlarından VII. seri, No. 5).
- 30 — “Halil Edhem ve İstanbul Müzeleri”, *Halil Edhem Hatıra Kitabı II*, Ankara 1948, s. 13-26, 15 res. ile birlikte (T.T.K. yayınlarından, VII. seri, No. 5).
- 31 — “Milletlerarası VI. Bizans Araştırmaları Kongresi hakkında rapor”, *Bellekten XII*, No. 48 (1948), s. 861-864.
- 32 — (T.K.A.A.Y.B.), *Fasti Archaeologici III* 1948 (1950), No. 205, 266, 277, 335, 1514, 2327, 2381, 4206.
- 33 — “Turchia, Archaeologia” maddesi, *Encyclopedia Italiana*, (1949), s. 1048-1049.
- 34 — (T.K.A.A.Y.B.), *Fasti Archaeologici IV* 1949 (1951), No. 51, 128, 485, 1785, 1834, 2903, 2937, 2964, 2977, 2984, 5001, 5141.
- 35 — [- -] “Side Kazısı [1948]”, *Bellekten XIV*, No. 54 (1950), s. 298-299.
- 36 — [- -] “Side Kazısı [1949]”, *Bellekten XIV*, No. 54 (1950), s. 313 - 314.
- 37 — “Side Kazısına (1950) dair kısa rapor”, *Bellekten XIV*, No. 56 (1950), s. 683-686.
- 38 — (T.K.A.A.Y.B.), *Fasti Archaeologici V*, 1950 (1952), No. 115, 119, 120, 419, 553, 1795, 2847, 3011, 3020, 3023, 5953.
- 39 — “Les fouilles de Rhégion près d’Istanbul”, *Actes du VIe, Congrès International des Etudes Byzantines II*, Paris 1951, s. 255-260, I lev. ve 1 res. ile birlikte.
- 40 — [- -] “Side Kazısı, 1950”, *Bellekten XV*, No. 52 (1951), s. 305.
- 41 — “Les travaux d’archéologie classique sous la République”, *Anadolu I* (1951), s. 41-53.
- 42 — (T.K.A.A.Y.B.), *Fasti Archaeologici VI*, 1951 (1953), No. 49, 291, 2023, 2026, 3374, 3377, 3378, 6559.
- 43 — “Das Grabmal von Mudanya (Bithynien)”, *Atti del I. Congresso Internazionale di Preistoria e Protoistoria Mediterranea* (Firenze - Napoli - Roma, 1950), Floransa 1952, s. 472-478, 4 res. ile birlikte.
- 44 — “Martin Schede, 1883-1947 (Nekroloji)”, *Bellekten XVI*, No. 63 (1952), s. 407-418, I lev. ile birlikte.

45 — "Attaleia, Perge, Sillyon, Aspendos, Side, Korakesion, Termessos, Selge", *Turistik Antalya*'da, Ankara 1952, s. 79-105, (Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Neşriyatı).

46 [- -] "Side Kazısı, 1951", *Belleten XVI*, No. 63 (1952), s. 435-437.

47 — (T.K.A.A.Y.B.), *Fasti Archaeologici VII*, 1952 (1954), No. 299, 445, 451, 1472, 1569, 1592, 2666, 2714, 2733, 5414.

48 — [- -] "Side", *An. St. III* (1953), s. 10.

49 — [- -] "Side Kazısı [1952]", *Belleten XVII*, No. 67 (1953), s. 435.

50 — (T.K.A.A.Y.B.), *Fasti Archaeologici VIII*, 1953 (1956), No. 1631, 1635, 1636, 1722, 1750, 2721, 2726, 2728, 3026, 5277.

51 — [- -] "Side ve Perge kazıları [1953]", *Belleten XVIII*, No. 71 (1954), s. 400-401.

52 — "Konyada bulunan yeni bir lâhid (=Ein neuer Sarkophag aus Konia)", *Belleten XVIII*, No. 71 (1954), s. 511-518, 6 res. ile birlikte.

53 — [- -] "Side and Perge", *An. St. IV* (1954), s. 20.

54 — "Aziz Ogan (Nekroloji)", *TTOKB*, No. 145 (Şubat 1954), s. 6-7.

55 — (T.K.A.A.Y.B.), *Fasti Archaeologici IX*, 1954 (1956), No. 118, 3341, 3746, 3747.

56 — "Fouilles de Sidé et de Pergé", *Anadolu II* (1955), s. 58-62.

57 — [- -] "Side", *An. St. V* (1955), s. 22.

58 — (T.K.A.A.Y.B.), *Fasti Archaeologici X*, 1955 (1957), No. 96, 1986, 3178, 3185.

59 — "1953 Antalya Bölgesi (Pamfilya) kazılarına dair kısa rapor (=Bericht über die Ausgrabungen in Pamphylien im Jahre 1953) *TAD VI*, I (1956), s. 3-10, 6 lev. üzerinde 20 res.

60 — "Clemens Emin Bosch 1899-1955 [Nekroloji]", *Belleten XX*, No. 78 (1956), s. 295-303, 1 lev. ile birlikte.

61 — [- -] "1954 Side ve Perge Kazıları", *Belleten XX*, No. 78 (1956), s. 334.

62 — "Bericht über Ausgrabungen und Untersuchungen in Pamphylien in den Jahren 1946-1955", *AA* (1956), süt. 34-120, 69 res. ile birlikte.

63 — (T.K.A.A.Y.B.), *Fasti Archaeologici XI*, 1956 (1958), No. 102, 103, 1924, 3641.

64 — “Rapport sur les découvertes paléochrétiennes en Turquie de 1939 à 1954”, *Actes du Ve Congrès International d'Archéologie Chrétienne* (Aix-en-Provence, 13-19 Eylül 1954), Citta del Vaticano-Paris 1957, s. 173-176.

65 — “İstanbul Tersanesinde bulunan bir lâhit ve bir İstanbul lâhitler grubu hakkında araştırmalar (=Untersuchungen über einen Sarkophag aus dem Arsenal von İstanbul und eine Istanbuler Sarkophagengruppe)”, *Bulleten XXI*, No. 83 (1957), s. 395-427, 16 res. ile birlikte.

66 — “Side Nymphaeumu'nda bulunan Ixion kabarması (=Ein Ixionrelief aus dem Nymphaeum von Side)”, *Anatolia II* (1957), s. 79-88.

67 — [- -] “Side ve Perge kazıları [1955]”, *Bulleten XXI*, No. 82 (1957), s. 347-348.

68 — [- -] “1956 Perge ve Side kazılarına dair kısa rapor”, *Bulleten XXI*, No. 84 (1957), s. 659-660.

69 — (T.K.A.A.Y.B.), *Fasti Archaeologici XII*, 1957 (1959), No. 136, 2040, 3366, 3405, 4184, 4185, 4186, 4187, 4193, 4194, 4670, 7511, 7961, 8001.

70 — “İlkçağda Antalya Bölgesi” *Antalya Üniversite Haftası*'nda (22-27 Kasım 1954), İstanbul 1957, s. 15-41 (İstanbul Üniversitesi yayınları, No. 695).

71 — “La Turchia Archaeologica-La Turquie du point de vue de l'Archéologie”, *Collaboratione Mediterranea. Numéro spécial sur la Turquie III*'de, No. 2-3, 1958, s. 53-55 ve 106-107.

72 — “Aziz Ogan, 1888-1956 (Nekroloji)”, *Bulleten XXII*, No. 85 (1958), s. 117-135, I lev. ile birlikte.

73 — “Ein Basaltkessel aus Side”, *Anatolia III* (1958), s. 1-13, 11 metin res. ve 4 lev. ile birlikte.

74 — “1946-1955 yıllarında Pamphylia'da yapılan kazılar ve Araştırmalar”, *Bulleten XXII*, No. 86 (1958), s. 211-240, 70 res. ile birlikte.

75 — “Les derniers résultats archéologiques et épigraphiques des fouilles de Pergé et de Sidé”, *Acta Congressus Madrigiani. Actes du IIe Congrès International des Etudes Classiques I*'de (General Part), Copenhague 1958, s. 369-373, 4 res. ile birlikte.

76 — 1957 Senesi Side ve Perge Kazıları (=Bericht über die Ausgrabungen in Pamphylien im Jahre 1957- Auszug)", *TAD VIII*, 1 (1958), s. 14-16, 19 res. ile birlikte.

77 — "Side ve Perge kazıları [1957]", *Bulleten XXII*, No. 88 (1958), s. 630-631.

78 — (T.K.A.A.Y.B.), *Fasti Archaeologici XIII*, 1958 (1960), No. 269, 366, 1520, 1723, 3242, 3243, 3255, 6438.

79 — "Die Grabbauten von Side (Pamphylien)", *AA* (1959), s. 364-402, 43 res. ile birlikte.

80 — [- -] "1958 Side kazısı", *Bulleten XXIII*, No. 92 (1959), s. 690-691.

81 — (T.K.A.A.Y.B.), *Fasti Archaeologici XIV*, 1959 (1962), No. 78, 1829, 1842, 1952, 3315, 3356, 3360, 1748, 1750.

82 — "Side'de iki mezar anıtı", *Bulleten XXIV*, No. 95 (1960), s. 403-415, 42 res. ile birlikte.

83 — "Osman Hamdi Bey Ölümünün 50. yıldönümü vesilesiyle", *Bulleten XXIV*, No. 94 (1960), s. 291-301, 24 res. ile birlikte.

84 — "Osman Hamdi Bey", *Anatolia IV* (1960), s. 189-193, I res. ile birlikte.

85 — "On birinci Milletlerarası Bizans Tetkikleri Kongresi", *Bulleten XXIV*, No. 95 (1960), s. 529-530.

86 — "1959 Side kazıları hakkında rapor", *TAD X*, 1 (1960), s. 53-54, 23 res. ile birlikte.

87 — [- -] "Side kazıları [1959]", *Bulleten XXIV*, No. 96 (1960), s. 711-712.

88 — (T.K.A.A.Y.B.), *Fasti Archaeologici XV* 1960 (1963), No. 201, 270, 280, 839, 1893, 3496, 3497, 3498, 3499, 5217.

89 — "Die neuesten Funde und Forschungen in Kleinasien auf dem Gebiet der klassischen Archäologie und deren Probleme", *Atti del Settimo Congresso Internazionale di Archaeologia Classica* (Roma 1958) I'de, Roma 1961, s. 293-308.

90 — "Side Kazısı [1960]", *Bulleten XXV*, No. 99 (1961), s. 524-525.

91 — (T.K.A.A.Y.B.), *Fasti Archaeologici XVI*, 1961 (1964), No. 69, 519, 2154, 3740, 3741, 7189.

92 — "Side Tiyatrosu", *Bulleten XXVI*, No. 101 (1962), s. 45-56, 43 res. ile birlikte.

- 93 — "Side Müzesi", *TTOKB*, No. 250 (Kasım 1962), s. 7-10, 3 res. ile birlikte.
- 94 — [- -] "Side Kazısı [1961]", *Bulleten XXVI*, No. 103 (1962), s. 622-623.
- 95 — "Das Vespasianmoument in Side", *Festschrift M. Wegner zum sechzigsten Geburtstag*, Münster 1962, s. 38-41, 2 lev. üzerinde 5 res. ile birlikte.
- 96 — [- -] "Side Kazısı [1962]", *Bulleten XXVII*, No. 107 (1963), s. 543-544.
- 97 — "Side'deki Vespasianus Anıtı (=Das Vespasianusmonument von Side)", *Bulleten XXVIII*, No. 110 (1964), s. 185-208, 37 res. ile birlikte.
- 98 — "1962 Side kazısına dair rapor", *TAD XII-1*, 1962 (1964), s. 34-35, 2 res. ile birlikte.
- 99 — "Side kazıları, 1963", *Bulleten XXVIII*, No. 111 (1964), s. 572-573.
- 100 — "Restaurationen und Umänderungen des Theatres von Side in byzantinischer Zeit", *Actes du XIIe Congrès International des Etudes Byzantines*, Cilt III, Belgrad 1964, s. 239-243, 5 res. ile birlikte.
- 101 — "Pamphylia şehir surları ve kapıları", *Atatürk Konferansları*, 1964, s. 215-234, 44 res. ile birlikte (T.T.K. yayınlarından XVII, seri, No. 1).
- 102 — "Assos", *Der Kleine Pauly*, Cilt I'de, Stuttgart 1964, s. 1542-1544.
- 103 — (T.K.A.A.Y.B.), *Fasti Archaeologici XVIII - XIX*, 1963-1964 (1968), No. 326, 363, 2079, 3441, 4691, 4726, 5900, 5901, 5902, 5915, 5918.
- 104 — "İlkçağda Edirne", *Edirne'nin 600 üncü Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s. 21-37, 3 res. ile birlikte (T.T.K. yayınları, VII. seri, No. 43).
- 105 — "Villes mortes d'Asie Mineure Occidentale", *Corsi di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina*, Ravenna 1965, s. 495-539.
- 106 — "Side", *RE Suppl. - Cilt X*'da, Stuttgart 1965, s. 879-918.
- 107 — "1964 Side kazılarına dair kısa rapor", *Bulleten XXIX*, No. 115 (1965), s. 553-554.
- 108 — (T.K.A.A.Y.B.), *Fasti Archaeologici XX* 1965 (1969), No. 395, 488, 489, 1768, 1984, 3664, 3722, 3723, 7277.

- 109 — “Ragıp Devres (Nekroloji)”, *Belleten XXX*, No. 117 (1966), s. 157-162, I res. ile birlikte.
- 110 — “Side'nin doğu şehir kapısında bulunan silâh kabartmaları”, *Belleten XXX*, No. 119 (1966), s. 351-375, 44 res. ile birlikte.
- 111 — “Bemerkungen über die Landmauer von Side (Pamphylien)”, *Mélanges offerts à K. Michalowski*, Varşova 1966, s. 541-551, 9 res. ile birlikte.
- 112 — “Side”, *Enciclopedia dell'Arte Antica, Classica e Orientale*, Cilt VII'de (1966), s. 279-282 (res. 351-355).
- 113 — “Smirne”, *Enciclopedia dell'Arte Antica, Classica e Orientale*, Cilt VII'de (1966), s. 376-378, res. 471-472.
- 114 — “1966 Side kazısına dair ön rapor”, *TAD XV-1* 1966 (1968), s. 99-101, 2 res. ile birlikte.
- 115 — “1965 Side kazısı”, *Belleten XXX*, No. 119 (1966), s. 494-495.
- 116 — (T.K.A.A.Y.B.), *Fasti Archaeologici XXI*, 1966 (1970), No. 1875, 2902, 3395, 3433, 3443.
- 117 — “Hadrianapolis”, *Der kleine Pauly II'de*, Stuttgart 1967, s. 906-907.
- 118 — “Halikarnassos”, *a.e.*, s. 922-924.
- 119 — “Hekatonnesos”, *a.e.*, s. 985-986.
- 120 — “Hellespontos”, *a.e.*, s. 1010-1012.
- 121 — “Herakleia (5 ve 6)”, *a.e.*, s. 1035.
- 122 — “Hiera Kome (Hierokaisereia)”, *a.e.*, s. 1129.
- 123 — “Iasos”, *a.e.*, s. 1325-1326.
- 124 — “Ida (2)”, *a.e.*, s. 1337.
- 125 — “Idrias”, *a.e.*, s. 1341.
- 126 — “Idyma”, *a.e.*, s. 1342.
- 127 — “Ikarisches Meer”, *a.e.*, s. 1358-1359.
- 128 — “Ikonion”, *a.e.*, s. 1360.
- 129 — “Side kazısı [1966]”, *Belleten XXXI*, No. 123 (1967), s. 458-460.
- 130 — “Side'nin doğu şehir kapısı 1966 kazısına dair önrapor”, *Belleten XXXII*, No. 126 (1968), s. 127-138, 41 res. ile birlikte.
- 131 — “Osttor und Waffenreliefs von Side”, *AA* (1968), s. 239-279, 49 res. ile birlikte.
- 132 — “1967 Perge kazılarına dair önrapor”, *TAD XVI-1*, 1967 (1968), s. 101-106, 6 res. ile birlikte.

- 133 — “1967 Perge kazısına dair kısa rapor”, *Belleten XXXII*, No. 127 (1968), s. 404-405.
- 134 — “1968 Perge kazısına dair önrapor”, *TAD XVII-1*, 1968 (1969), s. 93-96, 24 res. ile birlikte.
- 135 — “1968 Kutluca kazısına dair önrapor”, *TAD XVII-1*, 1968 (1969), s. 105-106, 7 res. ile birlikte.
- 136 — “Hannibal’in mezarı”, *Belleten XXXII*, No. 128 (1968), s. 527-551, 43 res. ile birlikte.
- 137 — “Perge kazısı [1968]”, *Belleten XXXIII*, No. 131 (1969), s. 394-396.
- 138 — “İstanbul’daki ‘Burmali Sütun’. Bugüne kadar yapılan araştırmalara toplu bir bakış”, *Belleten XXXIV*, No. 134 (1970), s. 189-209, 22 res. ile birlikte.
- 139 — “Dr.-Ing. Helmut Schläger, 1924-1969 (Nekroloji)”, *Belleten XXXIV*, No. 133 (1970), s. 171-175, I res. ile birlikte.
- 140 — “1969 Perge kazılarında dair kısa rapor”, *Belleten XXXIV*, No. 135 (1970), s. 487-488.
- 141 — “Antalya bölgesinde Perge kazıları”, *Üniversite Haberleri*, Yıl I, No. 2, İstanbul 1971, s. 2.
- 142 — “1970 Yılı Perge kazısına dair kısa rapor”, *Belleten XXXV*, No. 138 (1971), s. 331-333.
- 143 — (T.K.A.A.Y.B.), *Fasti Archaeologici XXII*, 1967 (1971), No. 2098, 2102, 2149, 2150, 2185, 2203, 2249, 2271, 3030, 3930, 3962.
- 144 — “Perge 1970”, *An. St. XXI*, (1971), s. 35-36.
- 145 — “Perge’de yapılan kazılar ve araştırmalar”, *Atatürk Konferansları IV*, 1970, Ankara 1971, s. 133-146, 27 res. ile birlikte.
- 146 — (T.K.A.A.Y.B.), *Fasti Archaeologici XXIII*, 1968, (1972), No. 636, 1420, 2037, 2123, 2175/6, 3260, 3884/5, 3887/8, 3893, 3904, 3916, 3937, 3958/9, 3974-3976, 3986/7.
- 147 — “1970 yılı Perge kazısına dair önrapor”, *TAD XIX*, 2, 1970 (1972), s. 169-184, 24 res. ile birlikte.
- 148 — “Perge 1971”, *An. St. XXII*, (1972), s. 52-53.
- 149 — “Perge 1971 yılı çalışmaları”, *Belleten XXXVI*, No. 143 (Temmuz 1972), s. 418-419.
- 150 — “Prokonnesos”, *Der Kleine Pauly IV*, München 1972, s. 1163-1164.
- 151 — “Birinci Uluslararası Trakoloji Kongresi hakkında rapor”, *Belleten XXXV*, No. 144 (Ekim 1972), s. 561-563.

- 152 — “Zur Lage des Hannibalgrabes”, *AA* (1972-2), s. 257-275.
- 153 — “Gebze yöresinde Kutluca kubbeli mezarı ve onun Trakya kubbeli mezarları arasında aldığı yer”, *Belleten XXXVII*, No. 146 (Nisan 1973), s. 143-158, 1 çizelge ve 32 res. ile.
- 154 — “Perge 1972”, *An. St. XXII* (1973), s. 55-57.
- 155 — “Perge Kazısı [1972]” *Belleten XXXVIII*, No. 147 (Temmuz 1973), s. 430-433.
- 156 — “1971 Berge Kazısı”, *TAD XX-2*, 1973 (1974), s. 143-145, 14 res. ile birlikte.
- 157 — “1972 Perge Kazısı önraporu”, *TAD XXI, 1* (1974), s. 109-113, 28 res. ile birlikte.
- 158 — “Perge 1973”, *An. St. XXIV* (1974), s. 48-50.
- 159 — “Perge Kazısı 1973 çalışmaları”, *Belleten XXXVIII*, No. 151 (Temmuz 1974), s. 541-543.
- 160 — “Gemlik Tümü-lüs mezarı”, *Belleten XXXVIII*, No. 150 (Nisan 1974), s. 181-189, 26 res. ile birlikte.
- 161 — “Bericht über Ausgrabungen und Untersuchungen in Pamphylien in den Jahren 1957-1972”, *AA XC, Heft 1* (1975), s. 49-96, 70 res. ile birlikte.

III. ELEŞTİRİLERİ

- 1 — Akurgal, E.; *Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander*, Berlin 1961: *Belleten XXVII*'de, No. 107 (1963), s. 499-511.
- 2 — Hansjörg Bloesch zum 60. Geburtstag (*Neuntes Beiheft zur Halbjahresschrift Antike Kunst*), Bern 1973: *Bellen XXXVIII*'de No. 150, (Nisan 1974), s. 295-296.
- 3 — Bossert, H. Th.; *Altkreta*, 3. baskı, Berlin 1937: *Ülkü*'de, No. 53 (Temmuz 1937), s. 399-400.
- 4 — Bossert, H. Th ve Zschietzschmann, W; *Hellas und Rom*, Berlin 1936: *Ülkü*'de, No. 66 (Ağustos 1938), s. 570-571.
- 5 — Braemer, F.; *Les stèles funéraires à personnages de Bordeaux. Contribution à l'histoire de l'art provincial sous l'Empire Romain*, Paris 1959: *Belleten XXIV*'de, No. 94 (1960), s. 303-304.
- 6 — Brandenstein, W.; *Die Herkunft der Etrusker*, Leipzig 1937 (*AO 35, Heft 1*): *Ülkü*'de, No. 49 (Mart 1937), s. 64-65.

7 — Bruns, G.; *Der Obelisk und seine Basis auf dem Hippodrom zu Konstantinopel*, İstanbul 1935: *Ülkü'de*, No. 45 (Kasım 1936), s. 226-228.

8 — Charitonidis, S. - Kahil, L. - Ginouvès, R.; *Les mosaïques de la Maison du Ménandre à Mytilène*, Bern 1970: *Belleten XXXIV'de*, No. 136 (1970), s. 665-667.

9 — Coupel, P. ve Demargne, P.; *Fouilles de Xanthos. Vol. III: Le Monuments des Néréides* Vol. I-*Texte, planches et photographies*. Vol. II, *Etudes et restitutions*, Paris 1969: *Belleten XXXIV'de*, No. 135 (1970), s. 463-467.

10 — Dörner, F. K. - Goell, Th.; *Arsameia am Nymphaios. Die Ausgrabungen in Hierothesion des Mithradates Kallinikos von 1953-1956*, Berlin 1936 (Ist. F. 23): *Belleten XXIX'da*, No. 113 (1965), s. 199-203.

11 — Dörner, F. K.; *Kommagene. Ein wiederentdecktes Königreich*, 2. baskı, Böblingen 1967: *Belleten XXXI'de*, No. 122 (1967), s. 283-285.

12 — *Fasti Archaeologici*, I-II (1946-1947) *Annual Bulletin for Classical Archaeology I* 1946 (1948), II 1947 (1949): *Belleten XIV'de*, No. 54 (1950), s. 289-291.

13 — Goethert, F. W. ve Schleif, H.; *Der Athenatempel von Ilion*, Berlin 1962: *Belleten XXVIII'de*, No. 111 (1964), s. 543-547.

14 — Götze, A.; *Hethiter, Churriter und Assyrer*, Oslo 1936: *Ülkü'de* No. 42 (Ağustos 1936), s. 470-471.

15 — von Graeve, Volkmar; *Der Alexandersarkophag und seine Werkstatt*, Berlin 1970 (Ist. F. Cilt 28): *Belleten XXXVI'da*, No. 141 (Ocak 1972), s. 99-106.

16 — Kleiner, G.; *Diadochengräber. Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Gesellschaft der Joh. Wolfg. Goethe-Universität*, Frankfurt/M., Wiesbaden 1963: *Belleten XXVII'de*, No. 106 (1963), s. 305-307.

17 — Koşay, H. Z.; *Türk Tarih Kurumu tarafından yapılan Pazarlı Hafriyatı*, Ankara 1941: *Ülkü'de*, No. 100 (Haziran 1941), s. 379-381.

18 — Mamboury, E.; "Les fouilles byzantines à Istanbul et dans sa banlieue immédiate aux XIXe et XXe siècles", *Byzantion XI* (1936), s. 229-283: *Ülkü'de*, No. 46 (Ocak 1936), s. 324-326.

19 — Metzger, H. ve Coupel, P.; *Fouilles de Xanthos Cilt II. L'acropole lycienne*, Paris 1963: *Belleten XXVIII'de*, No. 110 (1964), s. 329-334.

20 — Metzger, I. R.; *Eretria II. Ausgrabungen und Forschungen. Die hellenistische Keramik von Eretria*, Bern 1969: *Belleten XXXIII*'de, No. 132 (1969), s. 595-596.

21 — von Oppenheim, M. Fr.; *Der Tell Halaf I. Die prähistorischen Funde*, Berlin 1943: *Belleten VIII*'de, No. 31 (1944), s. 461-471.

22 — Schede, M. — Schultz, H. St.; *Ankara und Augustus*, Berlin 1937: *Ülkü*'de, No. 60 (Şubat 1938), s. 562-564.

23 — Schefold, K.; *Orient, Hellas und Rom in der archäologischen Forschung seit 1939*, Bern 1949: *Belleten XIV*'de, No. 54 (1950), s. 290-291.

24 — Schefold, K.; *Pompejanische Malerei, Sinn und Ideengeschichte*, Basel 1952: *Belleten XVI*'da, No. 63 (1952), s. 419-423.

25 — Schefold, K.; *Zeugnisse griechischer Malerei*, München 1956: *Belleten XXI*'de, No. 81 (1957), s. 189-190.

26 — Schefold, K.; *Meisterwerke Griechischer Kunst*, Basel 1960: *Belleten XXV*'de, No. 97 (1961), s. 123-124.

27 — Schefold, K.; *Klassisches Griechenland (Kunst der Welt)*, Baden-Baden 1965: *Belleten XXXII*'de, No. 128 (1968), s. 581-583.

28 — *Gestalt und Geschichte. Festschrift K. Schefold zu seinem 60. Geburtstag*, Bern 1967: *Belleten XXXII*'de, No. 125 (1968), s. 79-82.

29 — Schneider, A. M.; *Byzanz. Vorarbeiten zur Topographie und Archäologie der Stadt*, Berlin 1936: *Ülkü*'de, No. 58 (Aralık 1937), s. 467-478.

30 — Schneider, A. M. — Karnapp, W.; *Die Stadtmauer von İznik (Nicaea)*, Berlin 1938: *Ülkü*'de, No. 78 (Ağustos 1939).

31 — Wiegand, Th.; *Die Denkmäler als Hilfsmittel der Altertumsforschung (Handbuch der Archäologie)*, München 1936: *Ülkü*'de, No. 46 (Aralık 1936), s. 322-324.

32 — Wiegand, Theodor: *Halbmond im letzten Viertel. Archäologische Reiseberichte. Herausgegeben und erläutert von Gerhard Wiegand*, München 1970: *Belleten XXXVI*'de, No. 143 (Haziran 1972), s. 389-402.

IV. ÇEVİRİLERİ

Bizans İmparatorluğu Tarihi, cilt I, Ankara 1943. (A. A. Vasiliev: *Histoire de L'Empire Byzantin I* adlı eserinin Fransızcasının çevirisi).

B İ B L İ Y O G R A F Y A

HARRY, A. HOFFNER, JR., ALIMENTA HETHAEORUM. *Food Production in Hittite Asia Minor*. New Haven, Con. 1974 236 s. 33 şekil. (American Oriental Series vol. 55) 8°

Hititlerin gıda maddelerinin tümü üzerinde filolojik kaynaklara dayanılarak ortaya konan bir çalışma olan bu yapıt, Mezopotamya, Mısır ve kısmen de Anadolu'da meydana çıkarılan arkeolojik buluntuların çizgi halindeki tasvirleri ile de zenginleştirilmiştir. Gıda maddelerinin çoğu, bayram törenlerinde Tanrılara ve çeşitli kutsal yerlere kurban olarak sunulmakta idi. Yapıttan bunların ne kadar çeşitli ve zengin olduğunu öğreniyoruz. Yazar bu tür metinleri inceleyerek Hititlerin gıda maddelerini toplu bir şekilde ele almış ve işlemiştir.

Bu vesile ile, kısmen aynı konuyu kapsayan Doç. Dr. Hayri Ertem'in Türk Tarih Kurumu Yayınları arasında çıkmış olan "*Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolusunun Florası*" başlıklı yapıtını da okuyucunun dikkatine sunmak yerinde olur.

Hoffner'in yapıtının I. Bölümünde, doğu ve batı kaynaklarından elde edilen bilgilere dayanılarak, Hitit öncesi çağlarda Eski Önasya'da ve Batı Dünyasında, yeni yılın başlangıcı ve mevsimler üzerinde durulmaktadır. Hitit çağında Anadolu'da yeni yılın ilkbaharda mı, yoksa diğer mevsimlerin birinde mi başladığına dair herhangi bir kesin delilimiz yoktur diyen yazar, Hitit askeri seferlerinin ilkbaharda başladığına değinerek, II. Murşili'nin yıllıklarından bir paragrafın tercümesini vermektedir. BoTU 48 II 46-50 de Murşili *Astarpa* nehri kenarında ordugâhını kurduğunu ve bu yerde yıl bayramını (EZEN MU-ti) kutladığını ve bütün bunları (yani askeri seferleri) bir yıl içinde yaptığını söyler. Metnin bundan sonraki paragrafının "*Fakat ilkbahar gelince . . .*" sözleri ile başladığına işaret eden yazar, yeni yılın ilk mevsiminin (*hamešha*) "ilkbahar" olduğunu ileri sürmektedir. Von Brandenstein (Or NS, 8 1939 s. 68-81) ve H. G. Güterbock'a (RHA 81 1967 s. 47 v.d.) dayanarak adı geçen müelliflerin mevsimler için verdiği şu sırayı yapıtında kaydetmektedir: *hamešha(ant)*– "ilkbahar", BURUX "yaz", *zena(ant)*– "sonbahar", *gimm(ant)*– "kış".

Biz burada şu noktaya değinmek isteriz: II. Murşili'nin yıllıklarına göre kiral, ilkbahar başlayınca sefere çıkmakta ve bazı savaşlardan sonra *Astarpa* nehri kenarında ordugâhını kurmakta ve orada yıl bayramını kutlamaktadır. Bundan sonra tekrar ilkbahar gelince savaşlarına devam etmektedir. Bu nedenle yeni yılın başlangıcı ilkbahar olmasa gerekir. A. Götze de yıl bayramının (EZEN MU-ti) kış aylarından birinde kutlandığı görüşündedir¹. Bu arada sonbahar anlamına gelen

¹ A. Götze, Kleinasien (Kulturgeschichte des Alten Orients, Absch. 3. Lfg. erster unterabschnitt)– München, 1957 s. 154.

zena(nt)- sözü üzerinde de biraz durmak gerekir. Buradaki *zena-* sözü *zina-* “bitirmek, sona ermek” fiili ile etimolojik bakımdan ilgili olabilir. Bundan dolayı *zena(nt)*- “sonbahar” bitiş mevsimi, yani yılın son mevsimi olarak düşünülebilir. Yapıtın aynı bölümünde ilkbahar mevsiminde kutlanan bayramlar üzerinde de durulmaktadır: (AN.TAḤ.ŞUMŞAR, EZEN *heyaš-* = EZEN ZUNNI, EZEN *tetḫešnaš*, EZEN *tetḫuušaš*, EZEN *purulliaš* ve EZEN MÁ[Š.TUR].

Yazar, “hasad zamanı” anlamına gelen BURUX’dan söz ederken, aynı anlamda kullanılan HARPURU’yu da kaydetmekte ise de, Metinlerde birçok bayramlar arasında yer alan, EZEN *harpiiaš* ya da EZEN *harpaš*’ı kaydetmektedir. Buradaki *harpa-* sözcüğü, Kültepe vesikalarında sık sık geçen ve “yaz, hasad zamanı” için bir terim olan A-NA/I-NA HARPE-ŠU deyiimi ile muhtemelen ilgili olmalıdır. Aynı söz Boğazköy’den gelme, Koloni çağına ait bir mühür baskısında da geçmektedir².

Yapıtta, sulama ile ilgili kısımda ise; *šiššurii-a-* kelimesinin “to water, irrigate . . .” olarak tercümesi verilmektedir. Kelime üzerinde Laroche’un *Ugaritica V 1969 s. 779*’da durduğu ve A.ŞA *šiššura-*’yı “sulak tarla” şeklinde izah ettiği söylenmektedir. A.ŞA *šiššura-*’nın “sulak tarla” ve *šiššurii-a-*’nın “sulamak” anlamını ilk defa Sedat Alp (*JCS VI s. 95*) getirmiş bu teklife Carruba karşı çıkmış ve *šiššurii-a-* için “ruhen, gedeihen lassen” tercümesini vermiştir³. Fakat kelimenin “sulamak” anlamına geldiği Ras Şamra’da son yıllarda bulunan bir Hititçe tabletin desteğiyle de Laroche tarafından kanıtlanmıştır. Hititçe’de “sulamak” için kullanılan diğer bir fiil de *uatar nai-* “su salmak”dır. (Krş. Hoffner s. 42). Bu kısımda F. Christiansen-Weniger’in “*Methoden der Wassergewinnung für Bewässerungszwecke im Nahen Osten unter besonderer Berücksichtigung der Kanäle*” isimli makalesi de dikkate alınmalıdır (bk. Wasser und Nahrung, Heft 1-2/1961).

Yazar, hasad zamanı için yaz mevsimini göstererek, konu ile ilgili olarak Mısır’da mahsulün toplanması, demet edilmesi ve taşınmasını gösteren tasvirlerin şekillerini de vermiştir. Bu arada hasadda kullanılan URUDUKIN, URUDUKIN.GAL, URUDUŞU.KIN ve URUDUKulluḫi- aletleri üzerinde de durulmaktadır. Toplanan mahsulün muhtemelen demet yapıldığı (*šepan išḫiia-*), GİŞMAR.GİD.DA “kağrı?” denilen yük arabaları ile tarladan harman yerine (KISLAḤ) getirildiği, eserde kaydedilmektedir. Harman yerinde sap ve taneler birbirinden ayrıldıktan sonra, yine yük arabaları ile, samanlar metinlerde É IN.NU.DA olarak geçen “samanlık”a, taneler ise ARĀḤ sumerogramı ile ifade edilen “ambar”lara ve DUGḫaršī-ya da DUGḫaršīalli- gibi büyük küplere doldurulmaktadır. Bunlar ilgili metin yerleri ile açıklanmıştır. Daha sonra yazar, tahılların ekim mevsimi olarak sonbahar mevsimini göstererek, tarlanın sürülmesi için kullanılan aletin GİŞAPIN (h. GİŞappalašša-) “saban” olduğundan, muhtemelen sabanın çift asıgırlarına (GUD.APIN.LAL) boyunduruk GİŞŞUDUN (h. GİŞiuga-) vasıtasıyla takılarak kullanıldığını anlatır. Bunlarla ilgili olarak Mezopotamya’dan örnek şekiller de vermektedir (Fig. 17, 18, 19). Yazar, tarlanın sürülmesinde kullanılan saban için Eski Anadolu’daki kaynaklardan bir örnek veremiyor. Bu konuyu ayrıntılı

² H. Ertem, Türk Tarih Kurumu Kongresi VII/1 1973 s. 88.

³ Carruba, Studien zu den Boğazköy-Texten. II 1966 s. 53.

bir şekilde inceleyen F. Christiansen-Weniger, Eski Mezopotamya'da kullanılmış olan sabanın bugün hala Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşadığını göstermiştir (bk. F. C.-Weniger, *Archäologischer Anzeiger*, Heft 2 1967 s. 151 v.d.).

Yapıtın II. Bölümünde ise, hububat üzerinde daha önce yapılan çalışmalara yer verilerek, bugün Türkiye'de yetişen hububat, Eski Anadolu'da yetişen hububat ve bunların arkeolojik buluntularla karşılaştırılmaları yapılmıştır. Yazarın da belirttiği gibi bu konuda M.Ö. VI. binle ilgili şimdiye kadar araştırılmış iki merkez vardır. Bunlar Çatalhöyük ve Hacılardır. Her iki merkezde de buğday, kızılcabuğday ve kızılcabuğday'ın örnekleri elde edilmiş, aynı zamanda arpanın en iyi örneklerine de rastlanmıştır. M.Ö. V. ve IV. binde ise en güzel örnekler Canhasan ve Keban bölgesindeki Korucutepe'de bulunmuştur. Bu iki merkezde altı sıralı arpa türü de ele geçmiştir. II. bindeki örneklere de yine Korucutepe de rastlanmıştır. Burada, altı sıralı arpanın yerini iki sıralı arpanın alması, kazılarda elde edilen kalıntıların tam olarak ele geçmemiş olması ile de açıklanabilir. M.Ö. II. bin de bu merkeze Beycesultan ve Alacahöyük eklenmektedir. Bu çağda Beycesultan örneklerinde görüldüğü gibi kızılcabuğday çoğalmaya devam etmektedir. Bununla ilgili olarak buğday türleri için diğer kazılarda elde edilen buluntular üzerinde de durmak gerekir. Yapıtın bu bölümünde, Hitit çivi yazılı kaynaklarında geçen hububat isimleri ve bunların anlamları üzerindeki bilgilere de yer verilmiştir. İlgili kelimeler: *halki-* "genel olarak hububat tanesi", *ŞE* "arpa", *ZÍZ-tar* "buğday", *kant-* "buğday ya da arpa cinsinden bir tahıl" (bu bitki atlara yem olarak verildiği gibi, bundan yapılan gıda maddeleri de tanrılara kurban olarak sunulmaktadır.), *kar-aš* "buğday ya da arpa cinsinden bir tahıl" (*kar-aš*'dan yapılan gıda maddeleri tanrılara kurban olarak sunulduğu halde, eldeki verilerde ekmeğinin yapıldığına dair herhangi bir kanıt yoktur bk. Hoffner s. 77.), *šepit-* "bir çeşit tahıl", *eyan* "arpa cinsinden bir tahıl" dir. Bunlar üzerinde genişliğine durulmuş ve ilgili metin yerleri verilmiştir. Yazarın, üzerinde ayrıntılı olarak durmadığı *parḫuena-*'nın, ekmeği yapılan buğday ya da arpa cinsinden bir bitki olduğu H. Ertem tarafından gösterilmiştir⁴. Bu tahıldan yapılmış ekmeğin türü olan NINDA *a-a-an par-ḫu-u-e-na-aš*, NINDA *a-a-an še-ip-pi-it-ta-aš* ve NINDA *a-a-an ŠE* ekmeği arasında (KUB X 34 Vs. 12-13) kurban maddesi olarak geçer. Biraz önce sözünü ettiğimiz *šepit-*'den de ekmeğin yapıldığı: NINDA *a-a-an šepittas* (KUB IX 2 I 14), NINDA *ha-a-liš še-ip-pi-it*⁵ (KBo XVI 81 I 6) ve NINDA.KUR4.RA *še-ip-pi-it-ta-aš* (KBo II 4 II 18). Ayrıca aynı maddeden yapılmış BA.BA.ZA "lapa" da kaydedilmektedir.

Yazar, hububatla ilgili tanrılar üzerinde de durarak, bir efsane metni olan Yozgat tabletinde (VBoT 50 I 30) Fırtına Tanrısı'nın, oğlu *Telepinu* için söylediği sözlerin transkripsiyonunu ve tercümesini vermektedir: "Oğlum kabiliyetlidir. Çift sürer, eker, sular ve hububat yetiştirir."

Bu kısımdan sonra, tahıllara zarar veren hayvanlar ve tahılların büyümesini, gelişmesini ters yönde etkileyen doğa koşulları üzerinde durulmaktadır.

⁴ H. Ertem, Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolusunun (Flora)-sı. T.T.K. Yayınları 1974 s. 23.

⁵ Kelimeyi *halış* "çevre" sözü ile ilgili görerek bu ekmeğin simit gibi halka şeklinde bir ekmeğin olduğu kanısındayız.

Yapıtın “Diğer gıda maddeleri” üzerindeki III. Bölümü, A. Bahçeden, B. Bağdan, C. Meyva bahçesinden, D. Kümeden ve ağıldan, E. Arı kovanından, F. Balık ve av, G. Susam başlıkları ile yedi kısımda işlenmiştir. Bahçeden elde edilen gıda maddeleri arasında GÜ.TUR “mercimek”, GÜ.GAL “nohut”, GÜ.GAL.-GAL “Broad bean = bakla”, GÜ.ŞEŞ “Bitter wetch = karaburcak” ve yemeğe ilave edilen diğer bitkiler (Kimyon, kişniş, pırasa, soğan, sarımsak, tere) ele alınmakta ve ilgili metin yerleri ile açıklanmaktadır. Yazar’ın mercimek “lentil” olarak ele aldığı GÜ.TUR Sumerogramının anlamını H. Ertem “bezelye” olarak göstermiştir⁶. Bundan yapılan yemek türünün UTÜLGÜ.TUR (KUB XII 38, 4; XXIX 4 II 51, 62), hamur işinin ise NINDA.LÁL . . . ŞA GÜ.TUR (KBo X 34 I 12-13) olduğunu ve bunların kurban olarak sunulduğunu kaydeder. Yazar “chick pea” başlığı altındaki kısımda GÜ.GAL Sumerogramını ele almaktadır. Bunun yemeği olarak geçen TU7.GÜ.GAL ile ilgili metin yerlerinin transkripsiyonunu vermektedir. H. Ertem GÜ.GAL’in “fasulye” olduğunu söylemektedir. Sözcüğün Hititçe okunuşu hakkında H. Otten’in (OLZ 50 1955 s. 392) yayınlanmamış metin 254/b 15 ile IBoT III 1 öy. 34’ü karşılaştırarak, ilk metinde GÜ.GAL yerine geçen *šumešsar*-’ı teklif ettiğini söylemektedir⁷. Yazar, yapıtında GÜ.GAL.GAL “bakla” üzerinde de durarak, bundan yapılan yemekleri ilgili metin yerleri ile birlikte kaydetmektedir. Yemeğe ilave edilen bitkilerden, bir Sumerogram olarak geçen Ü.TIN.TIR ve bunun Hititçe karşılığı *kappani*- kelimesini “kimyon” anlamında kullanan yazar, bu nesnenin siyah ve beyaz gibi sıfatlarının olduğunu da yazıyor. H. Ertem, kimyon bitkisinin meyvasının siyah ve beyaz renklerde olmaması ve Sumerogramın metinlerde görüldüğü gibi süt ve hamurla ilgili oluşu, buna karşılık kimyonun et yemeklerinde kullanılan bir baharat olması nedeni ile, Ü.TIN.TIR ya da *kappani*-’nin “kimyon” anlamını şüphe ile karşılamaktadır⁸.

Yazar, bağcılık ile ilgili kısımda, yaş üzümün sıkılarak şarap (*h.üianna*-) yapıldığını, kurutularak kuru üzüm (GİSGESTIN.È.A) elde edildiğini söylemektedir. GİSGESTIN “bağ”dan söz edilirken, metinlerde “üzüm salkımı” için kullanılan (GİS)muri-’yi de kaydetmek yerinde olurdu (bk. *Ehelfolf, Orientalistische Literaturzeitung*, 36/5 s. 3 v.d.). Söz konusu çağda Anadolu ekonomisinin temel kaynaklarından birinin bağcılık olduğu da belirtilmeliydi. Bunların yanında İvriz kabartması (Burada Kırıl Üarpalağas’ın iki elini kaldırmış olarak dua ettiği Bereket Tanrısı durumunda olan Fırtına Tanrısı, sağ elinde üzüm salkımı, sol elinde ise bir buğday başağı tutmaktadır.)⁹ Üzerinde de durulabilirdi. Yapıtta diğer meyvalar üzerinde de geniş bilgiler verilmektedir. Bunlar arasında “elma” GİSĦAŞĦUR çok eski çağlardan beri bilinmekteydi. Akkadça’da bu meyva “*haşhuru*” olarak isimlendiriliyordu (Sum. *haš-ḥur*). Hurri dilinde ise hem elma, hem de elma ağacı için *ḥinzuri*- kelimesi kullanılmış olmalıdır. *Şar tamhari* metninden, *Puruşanda* şehrinin etrafında *haşhuru* ve incir ağaçlarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Hitit metinlerinin verdiği bilgiye göre de Anadolu’da yetişen en önemli ağaçlardan birisi

⁶ H. Ertem, Flora. 1974 T.T.K. Yayınları. s. 31.

⁷ H. Ertem, Flora. 1974 T.T.K. Yayınları. s. 29.

⁸ H. Ertem, Flora. T.T.K. Yayınları s. 44-45.

⁹ E. Akurgal, De Kunst der Hethiter. 1961 s. 103.

GİŞHAŞHUR “elma ağacı” idi. Kelime fonetik tamlamalı olarak GİŞHAŞHUR-lu-ya-an-za (KBo XVI 24 I 16) olarak geçmektedir. Laroche, Sumerogramın Hititçe okunuşunun *şamaluyant-* olacağı görüşündedir. (OLZ LXVI 1971 s. 149). Yapıtta, GİŞHAŞHUR.KUR.RA “dağ elması”, GİŞSENNUR “erik”, GİŞPÊŞ “incir”, GİŞZÉ-ER-TUM “zeytin” ve GİŞNU-ÚR-MU “nar” üzerinde de geniş bilgi verilmektedir. Hurma ağacının ise sıcak ülkelerde (Mısır, Suriye, Filistin, Arabistan, Irak, Hindistan) yetiştiği, sıcaklığın daha az olduğu ülkelerde ise bunun bir süs ağacı olarak kullanıldığı yapıtta kaydedilmektedir. KÚ ve NIR işaretleriyle yazılan GİŞGİŞIMMAR Sumerogramı (bk. Deimel, *Sum.-Akk., Gl., s. 67*) “hurma ağacı” anlamındadır¹⁰. Bu Sumerogramın Hititçe karşılığı bilinmemektedir.

Yapıtta bundan sonra, hayvanlardan elde edilen besin maddeleri üzerinde durulmakta, GA (*h. pankur* ?) “süt”, GA.KU7 “talı süt”, GA.KIN.AG “peynir” ve peynir çeşitleri: ga-gaz (“bastırılmış peynir”), ga-bu5 (“çirpılmış kaymak”), ga-šimšeš (“yoğurt”), ga-ara5-sig7 (-a, ga-U4-gunú (“yuvarlak peynir”) ve ga-ara5-lál (“ballı peynir”) kaydedilmektedir. Bu kısımla ilgili olarak, Sumerlilere ait tasviri sanat eserlerinin şekilleri de verilmektedir. Arı kovanından elde edilen LÁL (*h. milit-*) “bal” ve bununla ilgili olan É.NIM.LÁL “arı kovanı”, NINDA.LÁL “ballı ekmek” ve LÚ NIM.LÁL “arıcı” yapıtta yer almaktadır. Avcılıkla elde edilen besin maddelerini kapsayan kısımda ise, balık ve balıkçılık üzerinde durulmaktadır. Yazara göre, Hititler için balıkçılık hiçbir zaman başlıca besin kaynaklarından birisi olmamıştır. Sadece Kızılırmak, Fırat’ın yukarı kısımları, Kizzuwatna bölgesindeki Seyhan ve Ceyhan nehirleri balıkçılığa elverişlidir. Kanımızca bu konu derinliğine ve genişliğine incelenmelidir. Balık ritüel metinlerinde tavşan (*ARNABU*) ve kuşlar (*MUŞEN^{HIA}*) ile birlikte geçmektedir. Hititler çağında Anadolu’da birçok ırmak, dere ve göllerde balık tutulduğunu düşünebiliriz. Yapıtta bu kısımla ilgili olarak, nehirde balık avlayan Asurlu bir asker tasvirinin şekli de verilmiştir. Kültepe’de¹¹ ve Konya Karahöyük’te de¹² bazı mühürler üzerinde balık tasvirlerine rastlanmaktadır. Bunlardan da, yapıtta örnek şekiller verilebilirdi.

Yapıtın IV. Bölümünde, metinlerde sık sık görülen ve NINDA determinatifi ile belirtilen ekmek ve hamur işleri, bunların hazırlayıcıları ele alınmış ve şu başlıklar altında işlenmiştir:

A. Personel

1. Metinlerde geçen meslek adlarına ait unvanlar:
2. Fırıncı
3. Saray fırını
4. Değirmenciler

¹⁰ H. Ertem, Flora. T.T.K. Yayınları 1974 s. 60.

¹¹ N. Özgüç, Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu. T.T.K. Yayınları V. seri no. 22 Lev. XIX/57, XX/60.

¹² S. Alp, Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürleri. T.T.K. Yayınları V. seri sayı 31. Lev. 36/90 şek. 9.

B. Kullanılan aletler:

1. Değirmen (taşı)
2. Hamur teknesi
3. Fırın

C. İşlemler:

1. *tarşuqar*- işlemi (öğütmeden önceki bir işlem)
2. öğütmek
3. ıslatmak, dinlendirmek, yoğurmak
4. Hamura şekil vermek
5. Pişirmek

Konu ile ilgili meslek adları LÜMUHALDIM “aşçı”, LÜGİSBANŞUR “sofracı”, NINDA*harši*- ile ilgili olan LÜ*haršii*alaš- “kurban ekmeğinin sunucusu” ve LÜNINDA.DÜ.DÜ “fırıncı” üzerinde durulmaktadır. LÜNINDA.DÜ.DÜ Sumerogramının Hititçe karşılığı olarak teklif edilmiş olan LÜ*zuppala*- üzerinde durulmadığı dikkati çekmektedir¹³. Öğütme konusu ile ilgili olarak metinlerde NA⁴ARÀ ve MÍNA⁴ARÀ Sumerogramları geçmektedir. NA⁴ARÀ'nın karşılığı “dibek taşı” olacaktır. Anadolu da yapılan birçok kazılarda genellikle bazalt taşından yapılmış dibek taşları bulunmuştur. Yapıtta bu buluntulardan söz edilmemesi bir noksanlıktır. Hububat sarayda ya da tapınakta öğütücü kadın(lar) “MÍNA⁴ARÀ” tarafından, özel evlerde ise ev kadınları tarafından öğütülmekteydi. Bu Sumerogramın Hititçe karşılığı olarak yazar, metinlerde şimdiye kadar geçmemiş olan **mallaškattalla*- sözcüğünü teklif etmektedir. Yapıtta, hamurun hazırlanması ve pişirilmesi ile ilgili olarak, Mısır'dan bir tasvirin şekli de yer almaktadır. Halbuki Anadolu'da da ekme tasvirlerine ve buluntularına rastlanmaktadır. Kültepe'de bir altın mühür üzerinde, oturan tanrıçanın önündeki altar veya sunak üzerinde yassı ekme (pide) tasviri yer almaktadır¹⁴. Bunun yanında Kültepe silindir mühürlerinde¹⁵, Konya Karahöyük'te bir mühürde¹⁶ ve birçok örneklerde (*bk. T. Beran, Die Hethitische Glyptik von Boğazköy. Lev. III/134, 136.*) ekme tasvirleri yer almaktadır. Ayrıca Konya Karahöyük'te I. katta L çukurunda 5 no.lu odada insitu olarak bulunmuş olan, kilden kapatma ile kapatılmış kapta, kömürleşmiş besin maddeleri bulunmuştur. Kabin içinde bulunan parçaların şekilleri gözönünde tutulursa, bunların yanmış ekme kalıntıları olması gerekir. Bu parçalar Anadolu'da

¹³ H. Bossert, *Orientalia NS 29 s. 310-313* ve H. Otten, *Studien zu den Boğazköy-Tekten. 15 (1971) s. 5.*

¹⁴ N. Özgüç, *Kaniş Karum Ib Katı Mühürleri ve Mühür Baskıları. T.T.K. Yay. Lev. XXX, res. 2a, b ve Belleten XXII s. 7v. d.*

¹⁵ N. Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu. T.T.K. Yay. V. seri no. 22.*

¹⁶ S. Alp, *Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürleri. T.T.K. Yay. V. seri sayı: 31 Lev. 8/15.*

bulunmuş olan en eski örnekleri vermektedir¹⁷. Yapıtta bunlar üzerinde de durulabilir ve bazı örnekler verilebilirdi.

Ekmek ve hamur işleri isimleri alfabetik sıraya göre bir arada toplanmış ise de, herbiri ayrıntılı bir şekilde işlenmemiştir. Bunlar arasında NINDA *armanni-*'nin *arma + anni-* ve NINDA *armantallanni-*'nin de *arma + nt + alla + anni-* elemanlarından oluşturulduğunu yazar da düşünmektedir. Yazarın *-anni-*'nin bir deminatif eki olduğu hususundaki görüşüne katılmıyoruz (bk. Alp, Belleten XVIII/72 1954 s. 449 v.d.). *arma-* "hilal" sözcüğünden türetilmiş olan bu iki kelimeyi "bir tür ay çöreği" olarak tercüme edebiliriz.

NINDA *şarama(n)-* için yazar, çeşitli görüşler üzerinde dururken kendisinden önce yapılan incelemelere tam olarak yer vermemektedir (krş. Alp, Belleten a.g.y. 'de s. 458.).

NINDA *şiyandanni-*'yi *şiya + nt + anni* şeklinde, NINDA *şiyantannanni-*'yi ise *şiya + nt + anna + anni* şeklinde analize edebiliriz. NINDA *armanni-* ve NINDA *armanalt-lani-*'nin nasıl *arma-* "hilal" sözü ile bir ilişkisi varsa, NINDA *şiyantanni-* ve NINDA *şiyantannanni-*'nin de *şittar-* "güneş kursu"¹⁸ ile bir ilişkisi olabilir. Burada belki de güneş kursu şeklinde bir ekmek türü söz konusudur.

Bundan başka yazar, ilk önce *şerkurant-* olarak okuduğu sözü (bk. Hoffner, Or NS 35 1966 s. 393) bu kez *şermarant-* olarak okumakta ise de, bunun kesin olduğunu sanmıyoruz. *şerkurant-* önemli bir libasyon kabı olan *kattakurant-'a*¹⁹ söz teşkili bakımından güzel bir karşılık teşkil ediyordu. Yazar bu kabın *kattamarant-* okunması gerekeceğini gösteren önemli bir kanıt da ortaya koymamaktadır.

Yapıtta VI. Bölüm olarak, "Ekmek ya da hamur işlerinin kullanılışı" ile ilgili bir bölüm de yer almaktadır. Bunlar çoğu kez bayram törenlerinde kurban maddesi olarak, tanrılara ve kutsal yerlere sunulmaktadır. Konu ile ilgili metin yerlerinin bazıları yazar tarafından verilmiştir.

Yapıtın sonunda yer alan dizin (A. Konu index'i B. Linguistik index: 1. Hititçe, 2. Luvice, 3. Hurrice, 4. Sumerce, 5. Akkadça, 6. Türkçe, 7. Ugaritçe, C. Faydalanılan metin yerlerinin index'i) kitabın kullanımını büyük ölçüde kolaylaştırmaktadır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Yapıt, Hititlerin yiyecekleri konusunda ilk kez toplu bilgi ve zengin malzeme sunmaktadır. Bu malzemeye dayanarak, birçok noktalarda araştırmaları geliştirme olanağının artacağını sanıyoruz. Yazar'a sunduğu zengin malzemeden ve konuya yaptığı katkılardan dolayı teşekkür borçluyuz.

BURHAN BALCIOĞLU

¹⁷ S. Alp, Zylinder-und Stempelsiegel aus Karahöyük bei Konya. T.T.K. Yay. 1968 s. 21 Lev. 8/15 = Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürleri. T.T.K. Yay. V. seri sayı: 31 1972 s. 20.

¹⁸ Bu sözü *şiu-* "tanrı, güneş tanrısı" ve *-tar* elemanlarına ayırabiliriz. Krş. UD-at (h. *şiyat-*) "gün".

¹⁹ S. Alp, Belleten XXXI/124 1967 s. 513 v.d.

MEHMED FUAD KÖPRÜLÜ, *Kıyâmu'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Türkçe'den Arapça'ya çeviren: Ahmed es-Sa'îd Süleyman, Vezâretu's-Sakâfe Daru'l-Kâtibi'l-Arabî Yayınevi, Kâhire, 1967, s. 1 + ç (XXIV) + 204; 41 Mısır kuruşu.

Türkler ile Araplar'ın tarih sahnesindeki münâsebetleri, İslâm Dini'nin ortaya çıkışından sonra başlamış ve zamanımıza kadar kesif şekilde devam etmiştir. Bugün de Türkler ile Arap Devletleri arasında siyâsî, iktisâdî ve kültürel münâsebetler geliştirilmek istenmektedir. Ancak, bu münâsebetler geliştirilirken, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yavuz Sultan Selim ile gerçekleştirilen Arap âlemi üzerindeki siyâsî ve askerî hâkimiyet, bâzı Arap aydınlarınca Türkler aleyhine kullanılmakta, Araplar'ın sömürüldükleri ve geri bırakıldıkları iddia edilmektedir¹. Bu hususta Müsteşrikler'in taraf tutan araştırmalarının Arap Âlemi üzerindeki te'siri gayet açık olarak görülmektedir; meselâ, İstanbul'un fethi gibi, Müslümanlar adına öğünülecek tarihi bir vak'ayı, Araplar'ın aleyhine herhangi bir şey getirmediği hâlde, Müsteşrikler'in görüş tarzına uygun olarak, Türkler'in barbarlığı şeklinde değerlendiren çağdaş Arap yazarlarına rastlanmaktadır². Asırlardır hâkimiyetimiz altında yaşayan Araplar'ın, bu şekildeki değerlendirmelere, psikolojik olarak hazırlıklı bulunmalarının tabii olacağı söylenebilir. Ancak, Arap aydınlarının, millî tarihimize âit kaynak ve araştırmaları okuyup değerlendirme imkânlarına sâhip olmadıkları da bir gerçektir. Tarihimize âit bâzı kaynakların ve araştırmaların, asırlardır aynı idâre altında yaşadığımız Araplar'ın istifâdelerine sunulması şeklinde bir kültür politikasından yoksun bulunduğumuzu i'tiraf etmek gerekiyor.

Mehmed Fuad Köprülü'nün *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* isimli eserini Arapça'ya çeviren Ahmed es-Sa'îd Süleyman'ın çalışmaları, yokluğundan yakındığımız hususun bir istisnâsını teşkil etmektedir. Daha önce de W. Barthold'un *Orta Asya Türk Tarihi*³ isimli eserini Arapça'ya çeviren A. S. Süleyman'ın, Türkçe'yi bilen bir kimse olarak, tercemesine karar verdiği bu eserleri seçmesindeki isâbete burada işaret ettikten sonra, terceme ile ilgili tesbit edebildiğimiz bâzı noktalara dokunmak istiyoruz:

Kıyâmu'd-Devleti'l-Osmâniyye ismi ile Arapça'ya çevrilen esere, Dr. Ahmed İzzet Abdulkerim bir *Takdim* yazmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu mes'elesinin ehemmiyetine dokunulan bu yazıda, Fuad Köprülü'nün ilmî şahsiyetine yer verilmekte ve Arapça'ya çevrilen bu eserin, değerli bir ilmî araştırma mahsülü olduğu belirtilmekte, aynı mütercimim daha önce terceme ettiği Barthold'un kitabıyla

¹ Bk., Z. Fahri Fındıkoğlu, "*Türkiye'de İbn Haldunizm*", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 153-4.

² Bk., Muhammed Abdullah 'Înân, *Mevâkıfu Hasime fi-Tarihi'l-İslâm*, Kahire 1962 dördüncü baskı, s. 169-200.

³ *Tarihu't-Türk fi-Asya'el-Vustâ* ismi ile çevrilen eser (Kahire ?) 1958 yılında basılmıştır.

Köprülü'nün bu araştırması arasında münasebet kurulmaktadır. *Takdim* yazısı kitaptaki konuların zikredilmesi ve mütercime teşekkürle son buluyor.

Mütercim A. S. Süleyman, yirmi sahife tutan uzun bir *Önsöz* yazmış, burada Türk tarihiyle ilgili bazı konularda bilgi vermek lüzûmunu duymuştur. Öyle anlaşılıyor ki mütercim, daha önce terceme ettiği ve Orta Asya'daki Türk tarihini ele alan Barthold'un eseriyle, F. Köprülü'nün bu eseri arasında bir alâka kurmak istemekte ve Arap okurlarının konuyu daha iyi anlamaları için Anadolu'nun türkleşmesi ve islâmlaşmasına âit bazı tarihî olayları sıralamış bulunmaktadır.

Başta Mükrimin Halil Yınanç'ın *Anadolu'nun Fethi*, Z. Velidî Togan'ın *Umumi Türk Tarihine Giriş* ve Fuad Köprülü'nün *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*'ı olmak üzere, bazı kaynak ve araştırmalardan faydalanarak Araplar'la Rumlar'ın Anadolu'daki mücadeleleri, Türkler'in Anadolu'yu vatan edinmeleri, Anadolu'daki Türk-İslâm kültüründe Bizans ve İran te'sirleri, 1071'den sonra Anadolu'da kurulmaya başlayan Türk Devletleri ve Anadolu Selçukluları'nın yıkılmasından sonra ortaya çıkan Beylikler'i, daha sonra da Osmanlı Devleti'nin kuruluş, yükseliş, gerileyişi ve yapılan islâhât hareketleri hakkında umumî bilgiler vermiştir.

Mütercim A. S. Süleyman, *Önsöz*'ünün son kısmında, terceme ettiği eserden bahsetmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda girilmiş bulunan islâhât hareketlerinin ve imparatorluğun yıkılışının Türk tarihçileri tarafından incelendiğini ve birçok vesikanın neşredildiğini ifâde eden mütercim, buna karşılık, aynı devletin kuruluş mes'elesinin efsânelerle karışık bir şekilde kaldığını ve tam olarak halledilemediğini ve bu durumun, 1934 senesinde Fuad Köprülü'nün Sorbonne'daki *Türk Tedkikleri Merkezi*'nde vermiş olduğu üç konferansa kadar devam ettiğini belirtmektedir. Fuad Köprülü'nün bu çalışması sâyesinde, Osmanlı Devleti'nin kuruluş mes'elesinin efsânelerden kurtulduğuna dikkati çeken mütercim, Türkçe baskıdaki *Önsöz*'den faydalanarak, müellifin daha önceki araştırmacılar, kaynakların tesbiti, kullanılması ve ta'kip edilen metod bakımından ayrılmış olduğunu söylemektedir. Ayrıca, kitabın ilk baskısı ile, tenkidleri ve tercemelerinden kısaca bahsettikten sonra, eserin 1959 (tercemede yanlış olarak 1962 senesi yazılmıştır) yılında, müellifin, Fransızca baskıda bulunmayan bir *Önsöz*'ü, bazı küçük ilâveleri ve Nedim Filipoviç'in *Müellif Hakkında Not*'u ile birlikte ilk defa Türkçe olarak basıldığına işâret etmektedir.

Mütercim, 1965 yılında yazdığı bu uzun *Önsöz*'ünü, 1958 yılında çevirdiği Barthold'un eserinden sonra, Batı Türkleri hakkında Fuad Köprülü'nün bu değerli kitabını terceme etmek gerektiğine inandığını söyleyerek bitirmiştir.

Fuad Köprülü'nün *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu'nu* Arapça'ya *Kıyâmu'd-Devleti'l-Osmâniyye* adıyla çeviren A. S. Süleyman, tercemeye esas aldığı Türkçe baskıda bulunan müellif ve S. Charléty'in *Önsöz*'lerini ve Nedim Filipoviç'in Sırp-Hırvatça yazdığı, M. Tayyib Okiç'in Türkçe'ye çevirdiği *Müellif Hakkında Not*'u Arapça'ya çevirmemiştir. O, eserin tercemesine doğrudan doğruya *I. Bölüm*'den, yâni *Kuruluş Mes'esi Nasıl Tedkik Edilmelidir*'den başlamıştır.

Eserin Arapça'ya tercemesi dolayısıyla yazdığımız bu tanıtımda, kitabın bölümleri hakkında bilgi vermeye ihtiyaç olmadığı açıktır. Ancak mütercimin, çevirmeyi unuttuğunu tesbit ettiğimiz bazı ibâreler ile, baskı sırasında iyi bir tas-

hihden geçmeyişi sonucu meydana gelmiş bulunan yanlışlardan bâzılarına işaret etmeği faydalı buluyoruz :

Çevrilmesi unutulmuş bulunan, tesbit edebildiğimiz bâzı ibâreler şunlardır :

a) Asıl metindeki (s. 2), "...Şimdiye kadar Ortazaman vak'a-nüvisliğinin an'anelerinden kurtulamamış..." diye başlayan iki uzun cümle terceme edilmemiştir (s. 7).

b) "...en basit bir tarihî tenkide dayanamıyacak kadar..." (asıl metin, s. 3) ibâresi çevrilmemiştir (s. 8).

c) "Rüyâda Osman'ın göbeğinden bir ağaç çıkararak gölgesinin bütün dünyaya yayılması..." (asıl metin, s. 3) ibâresi terceme edilmemiştir (s. 14).

d) 11 numaralı dipnotundaki "İstanbul ve Paris'teki müteaddid el-yazmaları" ibâresi terceme edilmemiştir (asıl metin, s. 8, terceme, s. 15).

e) Asıl metin, s. 69; terceme, s. 121'deki 4 numaralı dipnotunda "Türkmenlerin..." diye başlayan iki satırlık ibâre atlanmıştır.

f) Bâzı dipnotlarında sayfalara işaret unutulmuştur; meselâ, asıl metin, s. 70; terceme, s. 122'deki dipnotu 9 gibi.

Baskı sırasında iyi bir tashihden geçmediği anlaşılan eserde, bilhassa dipnotlarında bâzı yanlışlar bulunmaktadır; meselâ, asıl metin, s. 9, terceme, s. 17 dipnotu 17; asıl metin, s. 18, terceme, s. 32, dipnotu 25; asıl metin, s. 20, terceme, s. 35, dipnotu 28; asıl metin, s. 29, terceme, s. 51, dipnotu 3; asıl metin, s. 70, terceme, s. 122, dipnotu 10 gibi.

Eserin sonunda bulunan *Umumi İndeks* tercemede, Arap okurlarının kolayca faydalanabilmeleri için, *Şahıs Adları*; *Yer, Nehir ve Dağlar*; *Kabile, Boy, Devletler ve İstılahlar* olmak üzere üç ayrı kısımda tertip edilmiştir.

Fuad Köprülü gibi büyük bir âlimin eserini Türkçe'den Arapça'ya çevirerek, milletimizin tarihinde mühim bir yeri olan Osmanlı Devleti'nin kuruluşu mes'elesini Arap okurlarının istifâdesine sunan değerli mütercim, Kahire Üniversitesi Türkçe Araştırmalar Profesörü Dr. Ahmed es-Sa'id Süleyman'a teşekkür eder; bu yoldaki terceme faaliyetlerinin devam etmesini dileriz.

DR. MUSTAFA FAYDA

HASAN-ÂLİ YÜCEL, *Kültür Üzerine Düşünceler*, Ankara 1974, 238 s. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 142. Edebiyat Dizisi 35.

Türk Milli Eğitiminin temel taşlarından biri ¹ olan merhum Hasan-Âli Yücel'in yukarda adı yazılı kitabı, kuruluşu sırasında başında bulunduğu İş Bankası Kültür Yayınları arasında türk kütüphanelerine kazandırıldı ². Eser yazarın ölümünden sonra düzenlendiği halde kimin tarafından basıma hazırlandığına dair bir kayıt bulunmamaktadır. Halbuki bir yazarın ölümünden sonra geride bıraktığı basılmamış bir eserin düzenlenmesi, matbaaya gitmesi ve kitap haline gelmesi zarfındaki geçen bütün süreye kimin emek verdiğine dair kayıt müellif ismi ile beraber verilmelidir. Böyle bir alışkanlığın bizde henüz bulunmadığı anlaşılıyor.

Kitap, HAY'in "Cumhuriyet" gazetesi sütunlarında kalan makalelerinin derlemesidir. Gazete isminin saklanmasına çalışıldığına dair bir kanaat uyanıyor. Bu gazete türk fikir hayatında mündericatı ile okuyanları tatmin etmiş ve kendisine alışanların asla vaz geçemeyeceği bir gazete ünvanını senelerdir kaptırmamıştır. Fikir ve kültür yazılarına da sık sık yer veren Cumhuriyet gazetesinin 50. yayın yılını kutlarken fikir olgunluğuna yakışmayan bir seçmeyi yayınladığını üzüntü ile gördük. Çoğu bu gazete sütunlarında kalmağa mahkûm olan yazıların hiç değilse bir bibliografya düzeni içerisinde ister yazar adına ister konu adına göre bir düzenleme yapılmasını beklerdik ³.

HAY'in kitabına dönersek, düzenleyenin açıklayıcı notlardan kaçınmasını yadırgadığımızı söylemekle başlayalım. Fihristte yalnız birinci başlıkların verildiği gö-

¹ Hayatı ve faaliyeti Maarif Tarihimiz için en yetkili kalemlerden sayılan Faik Reşit Unat tarafından yazılmıştır, bk. *Bellekten XXV/98* (1961) S. 291-300.

² Hasan-Âli Yücel'in yönetimi sırasında türk kültürüne ve devrim tarihimize ait pek çok eser yayınlanmıştır. İlk kitaplardan birisi de, yakın zamanda kaybettiğimiz değerli edib Yakub Kadri Karaosmanoğlu'nun şahsında bir devrin ele alındığı *Edebiyat Tarihimizden* adlı yapıttır (Ankara 1957, 307). Keza *İngiltere Mektupları* ve *Kıbrıs Mektupları* yapıtları da önemlidir: *Bellekten XXIII/89* (1959) S. 171 vd, 167-170

³ Yayına başladığı ilk günden itibaren (7-Mayıs-1924), Atatürk ilkelerinden ayrılmayan bu gazete, eski devrin *İkdam* gazetesinin kültür sahasındaki yerine de geçmiş sayılabilir. Gazete hakkında kısa fakat özlü bilgi için bk. *1923-1973 Türkiye Ansiklopedisi* fasikül 8 (1974) S. 450 vd.

İsmail Habib Sebük'ün makalelerinin çoğunun kitap olarak tekrar yayını yararlı olmuş, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun makaleleri adına hazırlanmış olan bibliografyada Amiran Kurtkan tarafından derlenmiştir.

Son zamanlarda *Çağdaş Yayınlar* adlı bir seride gazetede ki muhtelif yazarların makaleleri bir araya getirilmektedir.

rülüyor ki, diğer tali başlıkların da eklenmesi sonucu bu bölüm tamamlanırdı. Yalnız kültür üzerine değil, türk millî eğitiminin muhtelif yönlerine değinen makaleler vesilesiyle, daha başka bir başlık yakışırdı. HAY öğretmenlik mesleği ile başladığı Milli Eğitim Bakanlığı'ndaki çalışmalarına 1935 de siyaset hayatına da atılarak en yukarı basamak olan Bakanlık seviyesine 1938 de yükselmişti. İnandıklarını uygulamaya devam ettiği gibi, siyaset hayatı bittikten sonra da yazıları ile savunmaya ısrar etmişti. Yücel'in diğer önemli cephesi de kültür hayatımıza kazandırdığı eserleridir⁴. Öğretmenlikle başladığı eğitimcilik görevini, kariyeri sona erdikten sonra 'eski bir öğretmen' sıfatı ile sürdürdü. Bu zaman zarfında edindiği bilgileri ve tecrübeleri sayısız bir hayli olan kitaplarda topladı. En muhteşem yapıtı kanımca *Türkiyede Orta Öğretim* adlı 704 sayfa ve birçok grafiklerle resimlerin süslediği iyi kâğıda basılı kitaptır. Devrin yetersiz olanaklarına karşın yararlı bütün bilgilerin toplandığı bu kitap, *Cumhuriyetin 50. yılında Milli Eğitimimiz* başlıklı çok zayıf derleme karşısında daha büyük bir değer kazanmıştır. Adetâ bir yasak savma telâşi içinde hazırlandığı anlaşılan günümüz ellinci yıl kitabı, yaratıcılık heyecanının bu bakanlıkta nasıl kaybolduğunu gayet iyi belgelemektedir. Kırkdan fazla genel müdürlüğün lüzumsuz kadro şişkinliğine yol açan durum, bir kısım kültür dairelerinin isabetli bir kararla ayrıldığını ve Kültür Bakanlığı çatısı altında toplandığını görmekle olumlu bir hava yaratıyor. Milli Eğitim Bakanlığı'nın yayınlarının toplu bir derlemesi bile yaptırılmamış, ellinci yıl kitabında bakanlıkca nelerin yayınlandığına dair kimsenin haberi bile olmadığı görülüyor (S. 190-196). Daha Türk Kurtuluş Savaşı'nın başladığı günden beri değerli yayınlarını ihmal etmemiş olan bu bakanlığın, yeni bir uyanışa girmesini temenni etmemek elden gelmiyor. HAY'in Fransa'daki siyasal dönemden önceki izlenimleri de güzel bir kitapta konu edilmişti (*Fransada Kültür İşleri*, İstanbul 1936, 225 Sayfa. Tahlili için bk. Ömer Barkan, *Siyasal Bilgiler* sayı 68 [1936] S. 67-70). Bakanlığı sırasında yüksek öğretime ve kültüre verdiği değerlerin izlerini taşıyan bu kitaba bakıştan sonra, Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan bazı yazıların şimdi bir kitap halinde daha düzenli saklanmasından dolayı memnunuz. Milli Eğitim ve kültür sorunlarımıza değinen bu makaleleri tekrar okurken çoğunun değerini kaybetmediği görülüyor. "Köprülü Armağanı" başlıklı makaleyi (S. 112-117) okumağa başladığımız zaman, bazı sorunlar aklımıza geldi. Vaktiyle mücadele ettiğine dair⁵ yazılar yazılan bu zat hakkında neler dediğine merak ettik. Bulamamakla beraber okuyup tekrar gözden geçirdik. HAY, Türk Edebiyatı'nın muhtelif devirlerine ait araştırmaları olduğu için haklı olarak F. Köprülü'den beklenen büyük edebiyat tarihini bitirmesini istemişti. Köprülü'nün makalelerinin düzenlenmesini isteyen Yücel'in arzusu daha

⁴ Adı geçtiği zaman ilk akla gelen *Dünya Klâsiklerinden Tercüme*ler dizisinden sonra, *Güzel Sanatlar*, *Tarih Vesikaları* gibi kısa sürmekle beraber etkisi kuvvetli süreli yayınlardan başka, *Tercüme* gibi değeri her zaman anılan yayın gelir. Köy Enstitüleri hareketi sonuna kadar savunduğu bir faaliyet idi.

⁵ Ahmed Caferoğlu, "Hakiki Köprülü", *Türkiyat Mecmuası* XV (1968) S. 1-10. Ayrıca *Türk Kültürü* dergisinin 81. sayısı (Temmuz 1969)nda F. Köprülü'nün muhtelif cephelerini inceleyen araştırmalar.

sonra gerçekleşti⁶. En son olarak da Köprülü'nün gene 'kütüphanelere döneceğini' ileri sürmüştü ki, 26-Haziran-1954 günü yazılan bu cümledeki kehânet en çok üç sene sonra Köprülü'nün siyasal hayata veda etmesiyle gerçekleşti.

"Eski Eserler" makalesini (S. 123-128) okurken, kendisi zamanında girilmiş Eski Anıtları Koruma projelerini hatırladık⁷. Sonraları devletimizin mali gücü oranında geliştirilen tamirler sonucu pek çok eski eserimiz tekrar eski güzelliğine kavuşmuştu. Aynı sayfalarda, Konya ve Mevlânâ Müzelerine ait izlenimler yer alıyor. Gençliğinde HAY'in Mevlana'dan çeviriler yaptığını bilmeyen bu satırların mahiyetini anlayabilir mi? Mevlana Müzesi yolundaki temennisi de gerçekleşmiş ve hattâ olgunluğa erişme yolundadır. Burada geçen şahısların ve eserlerinin düzenleyici tarafından açıklanması gerekirdi. Abdülbâki Gölpınarlı'nın çeşitli yapıtları ve yakın zaman önce kaybettiğimiz Prof. Feridun Nafiz Uzluk'un yayınları mevlevî dünyasının çeşitli yönlerini aydınlatmıştı. Bunlara ait kısa kayıtlar konulmuş olsaydı, okuyanları şaşırtmazdı.

"Atatürk'ün Nutkunu okuyun ve okutun" başlıklı makale (S. 189-192) bugün bile herhangi bir yerde yayınlanacak gibidir. Atatürk'ün fikirlerini açıklayan bu baş yapıtın gereğince tanıtılmamasından tarih bilimi ile uğraşan herkes sorumludur. Öğretmen yetiştiren okulların son sınıftan mezun olanlarına her sene sonunda diploma ile beraber hediye edilen kordelaya sarılı ciltler, gene aynı şekilde hiç el dokunulmadan ve bir yaprak bile çevrilmeden dolap veya sandık diplerinde saklanmaktadır. Çok baskı yapmasına sevindiğimiz bu eserin bedava dağıtımalar ile tükendiğine şahit olduk. Burada kusur aramağa kalkışacak değiliz. Aklımıza gelen tek teklif, metnin özüne dokunmadan açıklamalar yapmak suretiyle, Nutuk yayınının geniş kütleye duyurulması gerekliliğidir. Dili değiştirilerek veya atlanarak yapılan çabaların yetersiz kaldığına ve bir yarar sağlamadığın çok yakından şahit olduk. Türkiye'deki klâsik grek-lâtin kültürünün en yetkilileri arasında bulunan ve

⁶ Türk Tarih Kurumu'nun 1958 senesinde karar verdiği yazılarını toplama niyeti, Köprülü tarafından dört cilt olarak planlanmış ve ilk cildi "Edebiyat Araştırmaları" adı altında yayınlanmıştır.

⁷ Türkiye Tarihi Anıtları (Öntasarı), (Ankara 1946) başlıklı 133 sayfalık bir kitap, Anadolu'daki eski eserlerimizi kurtarma programını özlü bir şekilde açıklamaktadır. Bu kitapdan önce galiba Halil Ethem (Eldem) beyin gayreti ile hazırlattırılan küçük fakat sevimli bir kitapta kurtarılmaya bekleyen yapıtların listesi açıklanmıştı: *Tarihi abide ve eserlerimizi korumağa mecburuz*, İstanbul 1933. Ekli iki haritada türklere önce ve türkler zamanında yaratılmış yapıtların yerleri saptanmıştır. Devletimizin maddî olanaklarının artmasına paralel olarak zaman zaman bilimsel kuruluşlar tarafından ihya edilen yapıtların en muhteşemleri muhakkak Vakıflar teşkilatınca gerçekleştirilmiş olanlardır, bk. *Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar*, ts. 284 S. Büyük bir özenle hazırlanmış bu kitap, hızlı bir düzenleme girişiminde bulunan bu idarenin en güzel ellinci yıl armağanıdır. Pek çok özenli resimlerle ve yararlı izahlarla dolu olan bu ciltten başka, ülkemizdeki abidelerin il esasına göre düzenlemesine başlayan bu teşkilat şimdide "Rölöve ve Restorasyon Dergisi" adlı bir süreli dergiyi yayın hayatımıza kazandırmıştır.

Atatürk Devrimi üzerine yetkili bir de eserini meydana getirmiş bulunan Prof. Suat Sinanoğlu tarafından çok yerinde bir teşhisle, aslının tenkitçi bir süzgeçten ve tefsirden geçtikten sonra öğretilmesi önerisi henüz olumlu bir sonuca ulaşamamıştır⁸. Tarihi yaptığı gibi yazmayı da başaran ender bir örnek olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusunun çeşitli akımlarca istismarına engel olunması, ancak bu eserin bilimsel ve öğretici bir yayını ile sağlanabilir. Yücel'in kitabındaki ifadeler "Her zaman, herkesten çok O'nu dinlemeliyiz. O'nun sözleri üstünde düşünmeliyiz. Kâfi derecede O'nu öğretmiyoruz. Öğretmeliyiz. Ona, türlü sebeplerle en karşıt olanlar bile başları sıkıştığı zaman gene O'na sığınmaktadırlar" (S. 191vd) diye sıralanırken, sanki 29-Ekim-1955 gününde değilse, şimdi gibiymiş tarzında bir izlenim vermektedir. Türk Dil Kurumu'nun hem başlığına hem de dilin özelliklerine değinerek yaptığı yayın işi daha bir çıkmaza soktuğu gibi, maalesef büyük dedikodulara ve sataşmalara yol açan 1000 *Temel Eser* dizisinde yapılması istenen Nutuk yayınının birinci ciltten sonra durdurulması gerçi gereksiz zorlamaların önünü almış ise de bilim ve basım dünyamızın aşama kaydettiği bir dönemde halâ eski Nutuk metinlerini ve ciltleri aramaya zorunlu tutulmamızı yerinde görmemekteyiz. "Pazartesi Konuşmaları" adlı yapıtının ilk makalesi 26-Teşrinivevvel-1936 günü yazılmış *Kitabımız* başlığı ile Nutuk'un tanıtılma çabasına değinen HAY'in ısrarla üzerinde durduğu konular arasında sayılabilir.

Kitap üzerine yazılmış iki makaleyi aktüalitesinden bir şey kaybetmeden izliyoruz. "Medeniyetimizi kitap üstüne kurmağa mecburuz" (S. 167-171) ve "*Milli Eğitimde Kitap*" (s. 193-196) başlıkları ile yayınlananlar konu birliği sebebiyle bir araya getirilmeliydi. Öğrencilerimizin her kademesini tatmin edebilen bir düzen yaratabildik mi? Hiç zannetmiyoruz. Okul kitaplıklarını bedava dağıtılan fakat az işe yarayan kitaplarla doldururken öğrenciden ne istiyoruz? En küçük sınıftan, başlıyarak Üniversitelerimiz son sınıfına kadar araştırmacı bir havadan zaman zaman uzaklaşırken, alınan tedbirlerin yetersizliği herkes tarafından biliniyor. Bakanlığının ilk zamanlarında Türk Yayın Kongresini başarı ile düzenleyen HAY'in kaybının yarattığı boşluk ikinci kongre sırasında açıkça ortaya döküldü.

Hasan-Âli Yücel, çocukların yetiştirilmesine ilişkin makaleleri kitabın son kısımlarında, "Analar ve babalarla bir hasbihal", "Bana bir harf öğreten" ve başlarında da "Çocuğa dikkat" başlığı altındadır. "Rumelide hudut dışı türkların maarif gayretleri" (S. 197-200) başlıklı makalesinde, türlü siyasal baskılar altında bunalan Rumeli'deki soydaşlarımızın ıstırabını dile getirmektedir. Cumhuriyet gazetesi sütunlarında, gazeteci Yılmaz Çetiner tarafından yazılan ve sonra kitap haline getirilen "*Şu bizim Rumeli*" adlı güzel kitapdan başka, bu sıralarda inceleme olanağı bulamadığım Türk Rumeli'ye ait iki kitap ilginin azalmadığını belgelemektedir. Yaşar Nabi (Nayır) tarafından ele alınmış konu *Balkanlar ve Türklük* adlı kitaptan sonra gene aynı müellif tarafından 1947 senesinin başlarında Cumhuriyet gazetesinde bir seri yazıya temel olmuştu. "Balkan Türklere Ne Halde" genel başlığı

⁸ S. S. "Atatürk'ün Nutkunun tarih eseri olarak değerlendirilmesi", *VI. Türk Tarih Kongresi. Ankara 20-26 Ekim 1961, Kongreye Sunulan bildiriler*, Ank. 1967, S. 567-572.

altındaki bu seri sırasıyla; 17-Ocak günü Yugoslavya, 22-Ocakta Romanya, 28-Ocakta Bulgaristan Türklerini konu ettikten sonra 3-Şubat tarihli nüshada "Balkan Türklerini yurda getirmek zaruret olmuştur" yazısı ile tamamlanmıştır. Yakın bir tarihte Milliyet gazetesinde, ne yazıkki kupürlerini kaybettiğim bir seride Balkan Türklerine değinen Y. Nabi en son olarak *Yollar Boyunca Değişen Dünyamız (Balkanlar ve Türklük)* (İst. 1973, 470 Sayfa.) adlı muhtelif makalelerini bir araya getiren kitabında değişik bir açıdan ele almaktadır. Son zamanlarda Yugoslavya'daki Türklerin büyük bir canlanış içinde dil ve kültürlerini ilerletmek için giriştikleri çabaların olumlu sonuçlarına rastlıyoruz.

Üniversite sorunlarına değindiği "Üniversite Muhtariyetinin İcapları", "Doğu ve Üniversite", "Üniversitede dersler" "Akademi hakkında" makalelerinden başka, Millî Eğitim Bakanlığının düzenine ilişkin "Millî Eğitimde Sinek Masalı", Millî Eğitim Bakanlığı ve gelip giden bakanlar", "Maarifte program" başlıklı makalelerinden sonra bugün bile kullanmağa tereddüt etmiyeceğimiz "Neden bir maarif Sistemimiz olamıyor" başlıklı araştırma, ayrıca "İstanbul Lisesi 70ini bitirirken" ve "Var olun Ormanlılar" konularındaki yazılar kitabın satırlarındadır. Millî Eğitim tarihimizde en uzun süre bakanlık görevinde bulunan HAY, istikrarlı davranışı ile bir devreye adını vermiş bulunuyor.

Sonuçta, Hasan-Âli Yücel'in makalelerini ayrıca iki kalın cilt halinde "Hürriyet gene Hürriyet" başlığı altında yayınlayan İş Bankası Kültür Yayınlarının daha iyi bir kâğıda, özenli bir baskı ile bitirmesini temenni ediyoruz. 1955 senesinde düzenlediği derlemesine "Hürriyete Doğru"⁹ başlığını koyan Yücel'in kültür yönünü aydınlatacak makalelerini bekliyoruz. Akşam gazetesi sütunlarında kalan yazıları "Pazartesi Konuşmaları" başlığı ile kitap düzenine kazandırılmışken, yeni birinin daha katılması, ellinci yılını 1974 yılında tamamlayan İş Bankası'nın olumlu bir girişimidir. Şairliği ile de tanınan Yücel'in müzik sahasına da yabancı kalmadığı biliniyor¹⁰. *Dönen Ses* adı altında¹¹ topladığı şiirlerinin son sayfalarındaki "Üç

⁹ *Köşemden: 1. Hürriyete Doğru*, İst. 1955. İnkilâp Kitapevi. Öğretmenliği ve siyâsiliği dönemlerinde disiplini ile tanınan müellifin sonradan "Hürriyet" sözcüğü ile aşinalığı ayrıca incelenmeğe değer.

¹⁰ Tahsin Tunali, "Türk bestekârlarının asıl meslekleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı 5 (Haziran 1965) S. 28.

¹¹ *Dönen Ses. Şiirler*, 1933, Remzi Kitaphanesi. Cumhuriyet tarihimizde çok değerli kitaplar yayınlayan bu yayınevini kültür tarihimize azınlığa mensup yayıncıları kat kat geride bırakan güzel neşriyatının tam bir kataloğunu bekleriz. Hasan-Âli Yücel'in, *Pazartesi Konuşmaları* adlı kitabından başka, *Mevlana'nın rubailerini* ve ayrıca türkologlar tarafından batı dünyasına da tanıtılan *Türk Edebiyatına toplu bir bakış* adlı yapıtından sonra *Bir Dehanın Romanı*'na atıf yapmamak elden gelmiyor.

Şarkı'' bugün bile radyolarımızdan dinlenmektedir. Kültür dünyamızdaki yeri türkçe bilen doğubilim mütehasısları tarafından da takdir edilen HAY hakkında Otto Spies'in satırlarına bu vesile ile kısaca değiniyorum ¹². Günün belli başlı ediblerinin hayatını ve eserlerini düzenleyen bu araştırmada HAY'e de yer verilmişti.

MAHMUT H. ŞAKİROĞLU

¹² O. Spies *Die türkische Prosaliteratur der Gegenwart* [S. 97-101] Leipzig 1943. Aslı *Die Welt des Islam* adlı dergide (XXX/1-3 [1943]) yayınlanmış hacımlı makalenin ayrı basımı da yapılmıştır.

1974 YILININ İLK YARISINDA TÜRK TARİH
KURUMU KİTAPLIĞINA GELEN
KİTAP VE DERGİLER

A. KİTAPLAR

- ABBOTT, G. F.: *Macedonian Folklore*. Chicago 1969 Argonaut Inc. XI + 372 S.
= Institute for Balkan Studies No. 110. 8° (A. III/8166).
- ABDULLAH, ZÜHDÜ: *Sarf-ı Osmani*. İstanbul 1325 Kasbar Matbaası. 15 S. 8°
(A. III/8210).
- ABRAHAMOWICZ, ZYGMUNT: *Kara Mustafa pod Wiedniem*. Krakow 1973 Wydawnictwo
Literackie. 412 S. 20 Pl. 2 Hr. 8° (A. III/8274)
- Afganistan hükümdarının memleketimizi ziyaretleri hatıraları*. (İstanbul 1930) Resimli
Ay Matbaası. 48 S. 8° (A. III/4960)
- AGANIN, R.: *Bektaşî i Drugie*. Moskova 1972 Izdat: Nauka. 126 S. 8° (A. III/8473)
- AGASI, GYORGIS: *Iran-ı Köhen*. 1350 İntişarat-ı Pedide. 170 S. 8° (A. III/8418)
- AĞAOĞLU, SAMET: *Kuvayı Milliye ruhu. İlaveli 4. bs.* İstanbul 1973 Baha Matbaası.
297 S. 8° (A. III/8175)
- Ahd-ı Cedid yani İncil-i Şerif*. İstanbul 1877 Boyacıyan Agop Matbaası. 621 S. 8°
(A. III/8122)
- AHMET, CEVAT: *İktisat ve İnkılap*. İstanbul 1329 Kitaphane-i İslâm ve Askerî. 276 +
10 S. 8° (A. III/8121)
- AHMET CEVDET - NAFİZ OSMAN ŞEVKİ: *Yeni usul talim-i kvaat*. Selanik 1330 Yeni
Asır Matbaası. 255 S. 8° (A. III/8207)
- AKGÜN, TAHSİN: *Erzurum*. İstanbul 1955 Tan Matbaası. 56 S. 8° (A. III/8430)
- AKINCI, PROF. DR. GÜNDÜZ: *Türk-Fransız kültür ilişkileri (1071-1859). Başlangıç dönemi*.
Ankara 1973 Sevinç Matbaası. XV + 92 S. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı,
Atatürk Üniv. Yay. No. 276. 8° (A. III/8298)
- AKIŞEV, K. - K. M. BAYRAKOV - D. B. ERZAKOVIÇ: *Drevniy Otrar (Topografiya, stra-
tigrifiya, perspektivi)*. Alma-Ata 1972 Izdat: Nauka Kazahskoy SSR. 216 S. 8°
(A. III/8459)
- AKMUT, DR. ÖZDEMİR: *Türkiye devlet muhasebesi*. Ankara 1973 Baylan Matbaası.
124 S. 2 lev. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. Atatürk Üniv. Yay. No: 170.
8° A. III/8294)
- AKSOY, ÖMER ASIM: *Özleştirme durdurulamaz. 2. bs.* Ankara 1973 Üniversite Basımevi.
204 S. = TDK Yay. 383. 8° (A. III/8489)
- AKSÖZ, DOÇ. DR. İBRAHİM: *Toprak reformu ve Türkiye'de toprak reformuna ihtiyaç. 2. bs.*
Ankara 1973 Baylan Matbaası. IV + 46 S. = Atatürk Üniversitesi Yay. 47.
8° (A. III/8310)
- AKTAŞ, REFİK NECDET: *Atatürk'ün bağımsızlık savaşı nasıl hazırlandı*. İstanbul 1973
Dilek Matbaası. 296 S. = Faydalı Kitaplar: 137. 8° (A. III/8191)

- AKURGAL, EKREM: *Ancient civilizations and ruins of Turkey from prehistoric times until the end of the Roman empire. Çev. : John Whybrow - Mollie Emre.* Ankara 1973 T.T.K. Basımevi. VIII + 390 S. 112 pl. 8° (A. III/8279)
- ALAÇAM, FETHİ NUSRET: *İngilizce-Türkçe yeni teknik lügat. English-Turkish new technical dictionary.* İstanbul 1962 İnkilap ve Aka Kitabevi. 413 S. 8° (A. III/8602)
- ALİ, NAZİMA: *Memalik-i Osmaniye coğrafyası.* İstanbul 1325 Cihan Matbaası. 31 S. 8° (A. III/8211)
- ALTAN, ÇETİN: *Suçlanan yazarlar.* Ankara 1974 Bilgi Basımevi. 337 S. = Bilgi Yay. 199. 8° (A. III/833h)
- ALTUĞ, PROF. DR. YILMAZ: *Türk devrim tarihi dersleri (1919-1938).* İstanbul 1973 Sermet Matbaası. VIII + 247 S. = İstanbul Üniversitesi Yay. No. 1831. 8° (A. III/8345)
- ALTUN, ARA: *Mardin'de Türk devri mimarisi.* İstanbul 1971 Gün Matbaası. 214 S. 8° (A. III/8434)
- ARIKAN, OSMAN: *Doğu bölgesi'nin sanayileşmesi.* Ankara 1973 Baylan Matbaası. 124 S. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. Atatürk Üniv. Yay. No. 156. 8° (A. III/8292)
- ARIKAN, OSMAN: *Erzurum şehrinin ekonomik esasları.* Ankara 1973 Baylan Matbaası. 111 S. 1 Lev. = Cumhuriyetin 50. yıl armağanı. Atatürk Üniv. Yay. No: 268. 8° (A. III/8290)
- ARON, PROF. RAYMOND: *Amerikan ve Sovyet kalkınma modeli üzerine görüşler.* Ankara 1973 Ayyıldız Matbaası. 23 S. = A.T.O. Dergisi ilave Yay.: 3. 4° (B/7164)
- ARSEL, PROF. DR. İLHAN: *Arab milliyetçiliği ve Türkler. Arab Milliyetçiliğinde "Türk Aleyhtarlığı" dil, ve din unsurları ve Türk'le ilgili sorunlar.* Ankara 1973 Üniversite Basımevi. XVI + 433 S. = A. Ü. Hukuk Fak. Yay. 335. 8° (A. III/8213)
- ARTUK, İBRAHİM: *Silâhdar Fındıklı Mehmed Ağa.* Tarih dergisi 27(1973)'den ayrı bs. S. 123-132 1 pl. 8° (A. III/8354)
- ATATÜRK: *Nutuk. Çocuklar için özetleyen: Ahmet Köklügiller.* İstanbul 1973 Özaydın Matbaası. 270 S. = Milliyet Yay. Çocuk Kitapları Dizisi: 61. 8° (A. III/8196)
- Atatürk şiirleri Haz. : Behçet Necatigil. Eklemeli 2. bs.* Ankara 1973 Üniversite Basımevi. VII + 242 S. = TDK Yay.: 381. 8° (A. III/8488)
- Atatürk Türk gencinin el kitabı.* Ankara 1972 Hrt. Gn. Md.lüğü Matbaası. 93 S. 8° (A. III/8222)
- Atatürk ve Cumhuriyet. Atatürkçü düşünce üzerine denemeler.* Ankara 1973 T.T.K. Basımevi. 95 S. = Halkevleri Atatürk Ens. Yardımcı Yay. El Kitabı: 4. 8° (A. III/8219)
- Atatürkçülüğün ekonomik ve sosyal yönü semineri 11-12 Ekim 1973.* İstanbul 1973 İTİA. = İTİA.'nın Cumhuriyetin 50. yıl armağanı. 118 S. 8° (A. III/8339)
- Atatürk'ün milli ekonomi üzerindeki düşünceleri. Der. : Kemal Arıburnu.* Ankara 1973 Doğu Matbaası. 60 S. = Ziraat Bankası Genel Md. Yay.: No. 1. 8° (A. III/8278)
- Atatürk'ün özel kütüphanesinin katalogu. (Antkabir ve Çankaya bölümleri).* Ankara 1973 Başbakanlık Basımevi. XXIII + 791 S. 4 Pl. = Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yay. 16. 8° (A. III/8108)
- AVCIOĞLU, DOĞAN: *Milli kurtuluş tarihi 1838'den 1995'e. I. Cilt: Emperyalizm karşısında Türk aydınının aymazlığı ve tam bağımsızlık.* İstanbul 1974 İstanbul Matbaası. XVI + 416 S. 8° (A. III/8179)

- AYDEMİR, ŞEVKET SÜREYYA: *Ihtilâlin mantığı*. İstanbul 1973 Remzi Kitabevi. 488 S. 8° (A. III/8170)
- AYİTER, PROF. DR. NÜŞİN: *Miras hukuku*. Ankara 1974 Sevinç Matbaası. XXVII + 251 S. = A. Ü. Hukuk Fak. Yay. No. 339. 8° (A. III/8370)
- AYYILDIZ, A. DURAN: *Cumhuriyetin 50. yılı ve Türk aydını*. Çağültü, 8 (1973). S. 5-6. 8° (A. III/8237)
- BACQUE - GRAMMONT, JEAN - LOUIS: *Bir Osmanlı vesikasına göre Orta Asya'da 1510'da cereyan eden olaylar*. VII. Türk Tarih Kongresi (1970)'den ayrı bs. S. 280-296. 8° (A. III/7726)
- BACQUE - GRAMMONT, JEAN - LOUIS: *Les evenements d'Asie Centrale en 1510 d'apres un document Ottoman*. Cahiers du Monde Russe et Sovietique XII (1971)'den ayrı bs. S. 189-207. 8° (A. III/7724)
- BACQUE - GRAMMONT, JEAN - LOUIS: *Une liste Ottomane de princes et d'apanages Abu'l-Khayrides*. Cahiers du Monde Russe et Sovietique XI, (1970)'den ayrı bs. S. 423-453. 8° (A. III/7723)
- BALARD, MICHEL: *Genes et L'outre-mer. I. Cilt. Les Actes de Caffa du notaire Lamberto di Sambuceto 1289-1290*. Paris 1973 Mouton und Co. 417 S. = Documents et Recherches XII. 8° (A. III/8091)
- BÂLİ, MUHAN: *Erciş'li Emrah ile Selvi Han hikâyesi varyantların tesbiti ve halk hikâyeciliği bakımından önemi*. Ankara 1973 Baylan Matbaası. 302 S. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. Atatürk Üniv. Yay. No. 213. 8° (A. III/8302)
- BALIC, SMAIL: *Kultura Bosnjaka muslimanska komponenta*. Wien 1973 Universitätsbuchdrucker Adolf Holzhausens. 247 S. XIV pl. 8° (A. III/8387)
- BALKAN, KEMAL: *İnandık'ta 1966 yılında bulunan eski Hitit çağına ait bir bağış belgesi. Eine Schenkungsurkunde aus der althethitischen Zeit, gefunden in İnandık 1966*. Ankara 1973 T.T.K. Basımevi. XII + 103 S. = Anadolu Medeniyetlerini Araştırma Vakfı Yay. No. 1. 8° (A. III/8461)
- BALTACIOĞLU, PROF. DR. İSMAYIL HAKKI: *Atatürk. Yetiştirilmesi, kişiliği, devrimleri*. Erzurum 1973 Atatürk Üniversitesi Basımevi. 110 S. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. 1 pl. 8° (A. III/8282)
- BARNIKOL, DR. WOLFGANG: *Zur mathematischen Formulierung und Interpretation von Ventilationsvorgängen in der Lunge*. Wiesbaden 1973 Franz Steiner Verlag. 55 S. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Math. - Naturwiss. Kl. Jahrg. 1972 Nr. 8. 8° (A. III/7721)
- BASETTI - SANI, G.: *Introduzione allo studio del Corano*. Brescia 1967 Edizioni Civiltà. 87 S. 8° (A. III/8209)
- BAŞAR, AHMET HAMDİ: *Milletçe kalkınma dâvamız. Milletçe kalkınma kanunu teklifi ve gerekçesi*. İstanbul 1951 Tan Matbaası. V + 184 S. 8° (A. III/8433)
- BAŞAR, DOÇ. DR. ZEKİ: *Erzurum ilinde şifalı sular yerleri, genel durumları, nitelikleri*. Ankara 1973 Sevinç Matbaası. XI + 189 S. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. Atatürk Üniv. Yay. No. 221. 8° (A. III/8284)
- BAŞAR, DOÇ. DR. ZEKİ: *Erzurum'da eski mezarlıklar ve resimli mezar taşları*. Ankara 1973 Sevinç Matbaası. XI + 146 S. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. Atatürk Üniv. Yay. No. 316. 8° (A. III/8283)

- BAŞAR, DOÇ. DR. ZEKİ: *Tarihte-tp tarihinde yemin*. Ankara 1973 Sevinç Matbaası. XII + 135 S. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. Atatürk Üniv. Yay. No. 218. 8° (A. III/8285)
- BAYKURT, FAKİR: *Köygöçüren*. İstanbul 1973 Yükselen Matbaası. 596 S. = Türk Yazarları Dizisi: 56. 8° (A. III/8174)
- BAYUR, YUSUF HİKMET: *Türkiye devletinin dış siyasası*. Ankara 1973 T.T.K. Basımevi. VIII + 181 S. = T.T.K. Yay. XVI. Seri-Sa. 20. 8° (A. III/8257)
- BEHRAMOĞLU, NAMIK: *Türkiye Amerikan ilişkileri (Demokrat parti dönemi)*. İstanbul 1973 Yar Yayınları. 162 S. = Yar Yayınları 13. 8° (A. III/8173)
- BEICHERT, EUGEN: *Die Wissenschaft der Musik bei al-Fârâbi. Ein Beitrag zur Mittelalterlichen Musiktheorie*. Kirchenmusikalisches Jahrbuch (1932)'den Xerekopi. S. 9-48. 8° (A. III/8496)
- BELDICEANU, NICOARA: *Recherche sur la ville Ottomane au XVIe siecle. Etude et actes*. Paris 1973 Adrien Maisonneuve. 466 S. = Bibl. Arch. et Hist. d. l'Inst. Français d'Arch. d'Istanbul XXV. 8° (A. III/8218)
- BELEN, FAHRİ: *XX. yüzyılda Osmanlı devleti*. İstanbul 1973 Yükselen Matbaası. 392 S. 29 Kroki. 8° (A. III/8194)
- BELY, O.: *Güneş koronası. Çev. : E. Soytürk*. İstanbul 1973 Kandilli Rasathanesi. 22 S. = Kandilli Rasathanesi Güneş Fiziği Bölümü Eğitim Yay.: No. 2. 4° (B/7125)
- BERKES, NİYAZI: *Türkiye'de çağdaşlaşma*. Ankara 1973 Bilgi Basımevi. 555 S. = Bilgi Yay. Özel Dizi: 13. 8° (A. III/8325)
- BERTET, GABRIELA ANTON: *Analisis por difraccion de rayos X de ceramicas ibericas Valencianas*. Valancia 1973. 46 S. 7 Grafik. = Servicio de Investigacion Prehistorica Nu. 45. 4° (B/7185)
- BICHIR, GH.: *Cultura Carpica*. Bucureşti 1973 Academiei Republicii Socialiste România. 412 S. = Academia de Ştiințe Sociale Şi Politice a Republicii Socialiste România Biblioteca de Arheologie XX. 4° (B/7168)
- BİLGEĞİL, PROF. DR. M. KAYA: *Rönesans çağı cihan edebiyatında Türk takdirkârlığı*. Erzurum 1973 Atatürk Üniversitesi Basımevi. 246 S. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. Atatürk Üniv. Yay. No. 150. 8° (A. III/8305)
- 1972-1973 *Yıllarında emekli olan İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Öğretim üyeleri*. İstanbul 1974 İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası. 58 S. 4 Rs. 8° (A. III/8485)
- BIRNBAUM, HENRIK - SPEROS VRYONIS: *Aspects of the Balkans continuity and change. Contributions to the International Balkan Conference held at UCLA, October 23-28, 1969*. Paris 1972 Mouton. 447 S. 4 pl. 2 lev. 8° (A. III/7139)
- BIRNBAUM, H.: *Byzantine tradition transformed: The Old Serbian Vita*. Paris 1972 Mouton. S. 243-284. 8° (A. III/7139)
- BISCHOFF, KARL: *Der Tie II*. Wiesbaden 1972 Franz Steiner Verlag. 42 S. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geist. - u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1972 Nr. 7. 8° (A. III/7720)
- BORAK, SADİ: *Atatürk*. İstanbul 1973 Başak Kitabevi. 320 S. 16 Pl. 8° (A. III/8181)
- BORN, KARL ERICH: *Die Entwicklung der Banknote vom "Zettel" zum gesetzlichen Zahlungsmittel*. Wiesbaden 1972 Franz Steiner Verlag. 21 S. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geist. - u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1972 Nr. 1. 8° (A. III/7720)

- BOTHMER, DIETRICH VON: *Amazons in Greek art*. Oxford 1957 Clarendon Press. XXVII + 252 S. XC Pl. = Oxford Monographs on Classical Archaeology. 4° (B/6847)
- BRANDES, MARK A.: *Untersuchungen zur Komposition der Stiftnosaiken an der Pfeilerhalle der Schicht IV a in Uruk-Warka*. Berlin 1968 Gebr. Mann Verlag. 168 S. 3 Pl. 27 Plan. 7 Lev. = Bagdader Mitteilungen Beiheft. 1. 4° (B/7097)
- BREMANITSKIY, L. S.: *Arhitekturne şkoli i problemi stilya v zodçestve srednevekovogo Azerbaydjana (XII-XV vv.)*. Issledovaniya po istorii kulturi narodov Vostoka 1960'dan ayrı bs. S. 39-55. 4° (B/7106)
- BURKS, R. V.: *Nationalism and Communism in Yugoslavia: An attempt at Synthesis*. Paris 1972 Mouton. S. 399-423. 8° (A. III/7139)
- Büyük Taaruz'da batı cephesi komutanları ve şehitleri. 50. yıldönümü onuruna ve anısına*. İstanbul 1972 Afyon İl turizm Komitesi. 94 S. 8° (A. III/8240)
- CALMEYER, PETER: *Altiranische Bronzen der Sammlung Bröckelschen*. Berlin 1964 Staatliche Museen. 58 S. 64 Pl. 8° (A. III/7260)
- CAMARIANO, NESTOR: *Alexandre Mavrocordato, le Grand Drogman son activite diplomatique 1673-1709*. Thessaloniki 1970 Institute for Balkan Studies. 107 S. VIII Pl. = Institute for Balkan Studies No. 119. 8° (A. III/8154)
- CARRUBA, ONOFRIO: *Beiträge zum Palaischen*. İstanbul 1972 Nederlands Instituut in het Nabije Osten. XVI + 56 S. = Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul XXXI. 4° (B/7153)
- CERRAHOĞLU, A.: *Tarih anlayışı olmayan bir tarihçi Fuat Köprülü*. İstanbul 1964 Gün Matbaası. 44 S. 8° (A. III/8329)
- CEVÂHİR - KELÂM, ALİ: *Şinde-rûd Coğrafyay-ı Tarihi-i İsfahan Culfâ. 2. bs.* Tahran 1348 İbn Sina. 111 S. 8° (A. III/8417)
- COHEN, AMNON: *Palestine in the 18th century. Patterns of Government and Administration*. Jerusalem 1973 the Hebrew University XVI + 344 S. 2 Hr. = Uriel Heyd Memorial Series. 8° (A. III/8321)
- Cumhuriyet döneminde Hukuk. İ. Ü. Hukuk Fakültesi'nin 50. yıl armağanı*. İstanbul 1973 Fakülteler Matbaası. XIV + 755 S. İ. Ü. Yay. No. 1888. 8° A. (III/8233)
- Cumhuriyet Senatosu üyelerinin yoklama defteri toplantı yılı 13*. Ankara 1973 T.B.M.M. Basımevi. 16 S. 4° (B/7221)
- Cumhuriyet yazınından örnekler*. Ankara 1974 Üniversite Basımevi. 469 S. = TDK Yay. 390 8° (A. III/8491)
- Cumhuriyetimizin ellinci yılında T.C. Ziraat Bankası 1923-1973*. İstanbul 1973 Bilmen Basımevi. 464 S. = Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü Yay. No. 2. 4° (B/7208)
- Cumhuriyetimizin 50. yılına armağan*. Edebiyat Fakültesi İstanbul 1973 Edebiyat Fakültesi Matbaası. VIII + 432 S. 16 pl. 1 hr. 8° (A. III/8440)
- Cumhuriyetin 50. yılında Gaziantep 1973 il yillığı*. İstanbul 1973 Nur Ofset. 271 S. 51 Pl. 5 Hr. 4° (B/7189)
- Cumhuriyetin ellinci yılında İstanbul'un idari sorunları semineri (14-17 Mayıs 1973) Raporlar-tartışmalar*. İstanbul 1973 Fakülteler Matbaası. VII + 311 S. = İ. Ü. Yay.: No. 1885. 8° (A. III/8234)
- Cumhuriyet'in 50. yılında Konya yüksek öğrenim kurumları*. Konya 1973 Denizkuşları Matbaası. 63 s. 8° (A. III/8330)

- Cumhuriyetin 50. yılında Milli Eğitimimiz.* İstanbul 1973 Milli Eğitim Basımevi. 230 S. 4 pl. 1 lev. 4° (B/7215)
- Cumhuriyetin 50. yılında Ordu 1973 il yıllığı.* Ankara 1973 Ayyıldız Matbaası. 247 S. 7 pl. 4° (B/7217)
- Cumhuriyetin ellinci yılında Türk polisi.* Ankara 1973 Dönmez Ofset. 48 S. 8° (A. III/8239)
- Cumhuriyetin 50. yılında Türkiye'de yayınlar.* İstanbul 1973 Elif Kitabevi. 147 S. = Elif Kitabevi Katalog 9. 8° (A. III/8224)
- Cumhuriyetin ilânında adı geçenler.* Ankara 1973 Başbakanlık Basın-Yay. Genel Md. 36 S. 8° (A. III/8220)
- CUNBUR, DR. MÜJGÂN: *Atatürk ve milli kültür.* Ankara 1973 Başbakanlık Basımevi. 70 S. = Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yay.: 12. 8° (A. III/8106)
- CVETKOVA, BISTRA A.: *Vie économique de villes et ports Balkaniques aux XVe siècles.* Revue des Etudes Islamiques. XXXVIII, 2 (1970)'den ayrı bs. S. 267-356 + 95-106 8° (A. III/6858)
- ÇAVDARLI, RIZA: *İslâmiyetten evvel Türklerde atın ehemmiyet ve tarihi.* İstanbul 1936 Ülkü Basımevi. 53 S. = Öğretmenler Gazetesi Yay. 7. 8° (A. III/8428)
- DAHLMANN, HELLFRIED: *Bemerkungen zu Seneca, De Vita Beata.* Wiesbaden 1972 Franz Steiner Verlag. 29 S. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geist. - u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1972 Nr. 6. 8° (A. III/7720)
- DAKIN, DOUGLAS: *The Greek struggle in Macedonia 1897-1913.* Thessaloniki 1966. XVI + 538 S. 28 Pl. = Institute for Balkan Studies. No. 89 Etaireia Makedonikon. 8° (A. III/8167)
- DANI, DR. AHMAD HASAN: *Alberuni's Indica (A Record of the Cultural History of South Asia About A.D. 1030).* Lahore 1973 University of Islamabad. II + 244 S. 8° (A. III/8396)
- DANI, DR. AHMAD HASAN: *Peshawar historic city of the frontier.* Peshawar 1969 Khyber Mail Press. V + 253 S. 29 pl. 3 Hr. 8° (A. III/8394)
- DEHKAN, ALI: *Serzemini Zerdüşt Rizâiye.* Tahran 1348 Ibn Sina. 1023 S. 8° (A. III/8413)
- DEICHGRABER, KARL: *Hippokrates De humoribus in der Geschichte der griechischen Medizin.* Wiesbaden 1973 Franz Steiner Verlag. 63 S. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geist. - u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1972 Nr. 14. 8° (A. III/7720)
- DEICHGRABER, KARL: *Der letzte Gesang der Ilias.* Wiesbaden 1972 Franz Steiner Verlag. 128 S. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geist. - u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1972 Nr. 5. 8° (A. III/7720)
- DEMİR, İBRAHİM: *Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyetin 50 nci yılında devlet memuru.* Ankara 1973 Sevil Matbaası. II + 187 S. 8° (A. III/8228)
- DEMIRAJ, PROF. SHABAN: *Morfologjia historike e gjuhes shqipe.* Tirane 1973 Mihal Duri. 184 S. 8° (A. III/8384)
- DENKER, ARIF CEMİL - DR. BÜLENT DAVRAN: *Almanca-Türkçe Büyük lûgat. Grosses Deutsch-Türkisches Wörterbuch. Yeni bs.* İstanbul 1973 Dörter Matbaası. XXX + 1462 S. 8° (A. III/8507)

- DERCHAIN, PHILIPPE: *Hathor Quadrifrons. Recherches sur la syntaxe d'un mythe Egyptien.* Istanbul 1972 Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut in het Nabije Oosten. 55 S. 8 pl. = Uitgaven van het Nederlands Hist. Arch. Inst. te Istanbul XXVIII. 4° (B/7231)
- DEVELİÖĞLU, FERİT: *Fransızca-Türkçe deyimler sözlüğü. Dictionnaire des expressions courantes Français-Turc. 2. bs.* Ankara 1973 Balkan Cilt ve Basımevi. XI + 351 S. 8° (A. III/8323)
- DILLER, HANS - FRITZ SCHALK: *Studien zur Periodisierung und zum Epochebegriff.* Wiesbaden 1972 Franz Steiner Verlag. 38 S. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geist. - u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1972 Nr. 4. 8° (A. III/7720)
- DİRİCAN, DOĞ. DR. M. RAHMI: *Türk hekimlerinin düşünüş ve davranışları ve bunun toplum sağlığına etkileri.* Ankara 1973 Sevinç Matbaası. XV + 124 S. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. Atatürk Üniv. Yay. No. 175. 8° (A. III/8286)
- DİZER, DOĞ. DR. MUAMMER - ATILA ÖZGÜÇ: *Kandilli rasathanesi kitaplığı takvim kataloğu.* İstanbul 1973 Kandilli Rasathanesi. 46 S. = Kandilli Rasathanesi Bilim Tarihi Yay.: No. 7. 4° (B/7126)
- 9 Ocak, *Dil Tarih Coğrafya Fakültesinin 38. yıldönümü.* Ankara 1974 Şark Matbaası. 16 S. 8° (B/719h)
- DONLAGIC, AHMET - ZARKO ATANACKOVIC - DUSAN PLENCA: *La Yougoslavie dans la Seconde guerre Mondiale.* Belgrade 1967 Medunarodna Stampa Interpress. 238 S. 13 hr. 6° (A. III/8380)
- DUJÇEV, I.: *Le probleme de la continité dans l'histoire de la Bulgarie medievale.* Paris 1972 Mouton. S. 139-150. 8° (A. III/7139)
- DÜNDAR, TEMEL: *Cumhuriyetin 50. yılında Türk gençliğine.* Ankara 1973 Pars Matbaası. 144 S. 8° (A. III/8184)
- Dünya gözüle İsmet İnönü.* İstanbul 1940 Kenan Basımevi. 56 S. 8° (A. III/8198)
- Ege Turizm cemiyeti 1971-1972 çalışma raporu 29. yıl.* İzmir Karınca Matbaası. 44 S. 8° (A. III/8088)
- EGGBRECHT, HANS HEINRICH: *Zur Geschichte der Beethoven-Rezeption. Beethoven 1970.* Wiesbaden 1972 Franz Steiner Verlag. 86 S. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geist. - u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1972 Nr. 3. 8° (A. III/7720)
- EHRICH, ROBERT W.: *Chronologies in old world archaeology.* London 1965 University of Chicago Press. XII + 557 S. 8° (A. III/8085)
- EINEM, HERBERT VON: *Giorgione der Maler als Dichter.* Wiesbaden 1972 Franz Steiner Verlag. 29 S. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geist. - u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1972 Nr. 2. 8° (A. III/7720)
- EKİCİ, NAIL - DERMAN BAYLADI - MAHMUT ALPTEKİN: *Cumhuriyete kan verenler.* İstanbul 1973 Sıralar Matbaası. 308 S. = Hürriyet Yay. Yaşantı Dizisi: 5. 8° (A. III/8176)
- 50. yıl ve Türkiye petroleri A.O.* Ankara 1973 Dönmez Ofset. 39 S. 8° (A. III/8223)
- ENEPEKIDIS, P. K.: *Griechische Handelsgesellschaften und Kaufleute in Wien aus dem Jahre 1766 (Ein Konstriptionsbuch).* Thessaloniki 1959. VIII + 47 S. 1 Pl. = Institute for Balkan Studies No. 27. 8° (A. III/8163)
- ERBEN, HEINRICH KARL: *Ultrastrukturen und Dicke der Wand pathologischer Eischaken.* Wiesbaden 1972 Franz Steiner Verlag. 26 S. VII Pl. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Math. - Naturwiss. Kl. Jahrg. 1972 Nr. 6. 8° (A. III/7721)

- EREM, FARUK: *İnsan hakları komisyonuna ve divanına başvurma hakları*. Ankara 1973 Sevinç Matbaası. 14 S. = Türkiye Barolar Birliği Yay: 11. 8° (A. III/8375)
- EREM, FARUK: *Savunma diyalektiği ve son gelişmeler. TBB. Yönetim Kurulu kararlarını açıklayıcı konferans*. Edirne Barosu: 29.9.1973. Ankara 1973 Sevinç Matbaası. 12 S. = Türkiye Barolar Birliği Yay.: 9. 8° (A. III/8374)
- EREM, FARUK: *Ümanist doktrin açısından Türk ceza hukuku. I. cilt. Genel hükümler*. 10. bs. Ankara 1973 Sevinç Matbaası. V + 625 S. = A. Ü. Hukuk Fak. Yay. No. 335. 8° (A. III/8367)
- ERĞİNAY, DR. AKİF: *Kamu maliyesi (Kamu gelirleri - Kamu giderleri - Bütçe - Maliye politikası)*. Ankara 1973-1974 Sevinç Matbaası. X + 282 S. 1 Lev. = A. Ü. Hukuk Fak. Yay. No. 334. 8° (A. III/8366)
- ERĞİNAY, DR. AKİF: *Vergi hukuku. İlkeler, vergi tekniği Türk vergi sistemi*. 3. bs. Ankara 1974 Sevinç Matbaası. XII + 269 S. = A. Ü. Hukuk Fak. Yay. No. 337. 8° (A. III/8369)
- ERGÜL, NİYAZI SABRİ: *Cumhuriyetimizin 50. yılında Türk'ün destanından damlalar ve Atatürk yine kürsüde*. İstanbul 1973 Yeni Alev Matbaası. 40 S. 8° (A. III/8090)
- ERGÜL, NİYAZI SABRİ: *Üç bahar*. Ankara 1971 Güven Matbaası. 53 S. = Malazgirt zaferimizin 900. yıl anımı. 8° (A. III/8039)
- EROL, PROF. DR. OĞUZ: *Ankara şehri çevresinin jeomorfolojik ana birimleri. Geomorphological outlines of the Ankara area Ölçek : 1/100000*. Ankara 1973 Üniversite Basımevi. 29 S. 1 hr. = A. Ü. D. T. C. Fak. Yay. No. 240. 4° (B/7218)
- ERONAT, DR. A. İLHAN: *Planlı dönemde Türk sanayii. (Teşvik, gelişmeler ve temel sorunlar)*. Ankara 1973 Emel Matbaası. VIII + 124 S. = AİTİA, Cumhuriyetin 50. yılı Yay. Sayı: 3. 8° (A. III/8246)
- ERTEM, DR. HAYRİ: *Boğazköy metinlerinde geçen coğrafya adları dizini (Çivi yazılı metin yerleri ve bibliyografya ile birlikte)*. Ankara 1973 Üniversite Basımevi. XVII + 206 S. = A. Ü. D. T. C. Fak. Yay. 230. 8° (A. III/8312)
- ERY, KINGA K.: *The Skeletal Remains of a tenth century population at Dunaalmas, hungary*. Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici Pars Antropologica 62, (1970)'den ayrı bs. S. 405-412. 8° (A. III/6829)
- ERZURUMLUOĞLU, DOÇ. DR. ERZAN: *Türk hukukunda adi kira sözleşmesinin sona ermesi*. Ankara 1973 Emel Matbaası. XI + 111 S. = A. İ. T. İ. A. Cumhuriyetin 50. yılı yay: 7. 8° (A. III/8251)
- Eskişehir il yllığı 1973. Cumhuriyetin 50. yılında Eskişehir*. Eskişehir 1973 Uğur Matbaası. 267 S. 16 Pl 8 Hr. 4° (B/7194)
- EYİCE, SEMAVİ: *Türkiye'de Bizans sanatı araştırmaları ve İstanbul Üniversitesinde Bizans sanatı*. Cumhuriyetin 50. yılına armağan (1973)'den ayrı bs. S. 372-428. 8° (A. III/8202)
- FAHRETTİNOVA, D. A.: *Dekorativno-prikladnoe iskusstvo Uzbekistana*. Taşkent 1972 Literaturi i Iskusstva İmeni Gafura Gulyama. 163 S. 8° (A. III/8463)
- FAZLULLAH B. RUZBEHAN-I HANCI: *Mihman-name-i Buhara. Yay.: Minoçehr Stude*. Tahran 1341 Bongah-e Terceme ve Neşr-i Kitab. 406 + VI S. 8° (A. III/5990)
- FEYZETTİN, MEHMET: *Manevi hayatımız hakkında bazı notlar*. 2. bs. İstanbul 1963 Ahmed Said Matbaası. 48 S. 8° (A. III/8432)
- Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniye*. 224 S. 8° (A. III/8116)

- FISHTA, ILGAZ: *Sistemi monetar dhe I Kreditit na shqipëri (1925-1944)*. Tirane 1971 Mihal Duri. 347 S. 2 lev. 8° (A. III/8385)
- FOL, A.: *The importance of the inscriptions extra fines provinciarum for the history of Moesia and Thracia (I-III C.A.D.)* Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums (1968)'den ayrı bs. S. 377-381. 8° (A. III/5184)
- From the past of the Macedonian people*. Skopje 1969 Nova Makedonija. 298 S. 8° (A. III/8378)
- GABAIN, A. V.: *Das Leben im uigurischen Königreich von Qoço (850-1250)*. Wiesbaden 1973 Otto Harrassowitz. = Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 6. 8° (A. III/8111)
- GAGE, JEAN: *Le paganisme imperial a la recherche d'une theologie vers le milieu du IIIe siecle*. Wiesbaden 1972 Franz Steiner Verlag. 20 S. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geist. - u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1972 Nr. 12. 8° (A. III/7720)
- GARBRECHT, G. - G. HOLTORFF: *Wasserwirtschaftliche Anlagen des antiken Pergamon -Die Madradag- Leitung-*. Braunschweig 1973. 103 S. 37 Pl. = Lechtweiss-Institut für Wasserbau der Technischen Universität Braunschweig Mitteilungen Heft 37. 8° (A. III/8041)
- GAZALİ, İMÂM: *İhyâü 'Ulumî'd-din tercümesi. Çev.: Ahmed Serdaroğlu. Takdimi: Ahmed Davudoğlu. Önsöz: Ubeydullah Küçük*. İstanbul 1973/1974 Bedir Yayınevi. 8° (A. III/8429)
- GELB, I. J.: *Sargonic texts from the Diyala region*. Chicago 1961 University of Chicago Press. XVIII + 251 S. = Materials for the Assyrian Dictionary No. 1. 8° (A. III/8082)
- GEORGES, R. A.: *Process and structure in traditional story telling in the Balkans. Some preliminary remarks*. Paris 1972 Mouton. S. 319-337. 8° (A. III/7139)
- GOODWIN, GODFREY: *A history of Ottoman architecture*. London 1971 Thames and Hudson. 511 S. 4° (B/7206)
- GÖĞER, PROF. DR. ERDOĞAN: *Türk tâbiyet hukuku. 2. bs.* Ankara 1974 Sevinç Matbaası. XVI + 247 S. = A. Ü. Hukuk Fak. Yay. No: 336. 8° (A. III/8368)
- GÖKALP, DOÇ. DR. CEVDET: *Çin kaynaklarına göre Shih-Wei kabileleri (Proto Mogollar üzerinde bir etüd denemesi.)* Ankara 1973 Sevinç Matbaası. 118 S. 3 Hr. = Cumhuriyetin 50. yılı yayınları. Atatürk Üniv. Yay. No. 237. 8° (A. III/8300)
- GÖKALP, DOÇ. DR. CEVDET: *Göktürk devletinin kuruluşundan Çingiz'in zuhuruna kadar Altaylarda ve İç Moğalstanda kabileler*. Ankara 1973 Sevinç Matbaası. 154 S. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. Atatürk Üniv. Yay. No. 236. 8° (A. III/8301)
- GÖKBİLGİN, DR. ÖZALP: *1532-1577 yılları arasında Kırım hanlığı'nın siyasi durumu*. Ankara 1973 Sevinç Matbaası. XI + 101 S. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. Atatürk Üniv. Yay. No. 289. 8° (A. III/8297)
- GÖKMAN, MUZAFFER: *50 yılın tutanağı*. İstanbul 1973 Doyuran Matbaası. 358 S. = Hürriyet Yay. Tarih Dizisi: 7. 8° (A. III/8186)
- GÖLPINARLI, ABDÜLBÂKİ: *Hurûfîlik metinleri kataloğu*. Ankara 1973 T.T.K. Basımevi. VII + 160 S. XVI Pl. = T.T.K. Yay. XII. Seri-Sa. 6. 8° (A. III/8258)
- GÖNÜL, MACİDE: *Türk elişleri sanatı (XVI-XIX yüzyıl)*. Ankara 1973 Tisa Matbaası. 114 S. = İş Bankası Kültür Yay. Sanat Dizisi: 13. 8° (A. III/8225)

- GÖRGÜNAY, NERİMAN: *Erzurum merkez ilçesi ile civar köylerinde kadın giyimi üzerinde araştırmalar*. Erzurum 1973 Atatürk Üniversitesi Basımevi. IV + 175 S. 4 Lev. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. Atatürk Üniversitesi Yay. No. 148. 8° (A. III/8308)
- GRABAR, ANDRE: *Byzantium. From the death of Theodosius to the rise of Islam*. Çev.: Stuart Gilbert - James Emmons. 1966 Thames and Hudson. 409 S. 2 Hr. 4° (B/7205)
- GRANT, MICHAEL: *The ancient Mediterranean*. London 1969 Weidenfeld and Nicolson. XX + 374 S. 16 Pl. 8° (A. III/8317)
- GRUNEBaum, GUSTAVE E. VON: *Medieval Islam. A study in Cultural Orientation*. 2. bs. Chicago 1969 University of Chicago Press. VII + 378 S. 8° (A. III/8086)
- GUSENOV, R. A.: *Sirijskie istočniki po istorii vizantini XI-XII vv*. Vizantijskiy Vremennik 33'den ayrı bs. S. 119-128. 4° (B/7130)
- GÜLEKLİ, NURETTİN CAN: *Anıtkabir rehberi*. Ankara 1973 T.T.K. Basımevi. 78 S. 35 pl. 1 plân. 8° (A. III/8277)
- GÜLLAP, DR. TALÂT: *Türkiye ekonomisinde talep enflasyonu ve para politikası (1950-1960) tecrübesi*. Ankara 1973 Baylan Matbaası. 125 S. 1 Lev. = Cumhuriyetin 50. yıl armağanı. Atatürk Üniv. Yay. No. 264. 8° (A. III/8291)
- GÜRKAN, TURHAN: *Atatürk'ün uşağı idim. Anlatan: Cemal Granda*. İstanbul 1973 Sıralar Matbaası. 432 S. = Hürriyet Yay. Yaşantı Dizisi: 6. 8° (A. III/8188)
- HANHART, ERNST: *Nachprüfung des Erfolges von 30 eugenischen Beratungen bei geplanten Vetternehen*. Wiesbaden 1972 Franz Steiner Verlag. 32 S. = Ak. d. Wiss. u. d. Math. - Naturwiss. Kl. Jahrg. 1972 Nr. 7. 8° (A. III/7721)
- HASAN HAMİDULLA: *Nik Alay*. 4 Cilt. Helsinki 1962/1968. 4° (B/7011)
- HASAN, SIRRI: *Tarih-i Umumi*. İstanbul 1309 Karabet Matbaası. 208 S. 8° (A. III/8118)
- HATİBOĞLU, PROF. DR. ZEYYAT: *Cumhuriyet rejiminde Türkiye ekonomisinin gelişmesi*. İstanbul 1973 Yalkın Ofset Matbaası. III + 427 S. 8° (A. III/8190)
- HAUPT, OTTO - DR. HERMANN KÜNNETH: *Ordnungstreue Erweiterung ebener Bogen und Kurven vom schwachen Ordnungswert Drei*. Wiesbaden 1972 Franz Steiner Verlag. 37 S. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Math.-Naturwiss. Kl. Jahrg. 1972 Nr. 4. 8° (A. III/7721)
- HAUSSIG, H. W.: *A history of Byzantine civilization*. Çev.: J. M. Hussey. London 1971 Thames and Hudson. 448 S. 4° (B/7204)
- HEARSEY, JOHN E. N.: *City of Constantine 324-1453*. London 1963 John Murray. XI + 275 S. 9 pl. 8° (A. III/8335)
- HEITLER, WALTER: *Wahrheit und Richtigkeit in den Exakten Wissenschaften*. Wiesbaden 1972 Franz Steiner Verlag. 22 S. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Math. - Naturwiss. Kl. Jahrg. 1972 Nr. 3. 8° (A. III/7721)
- HILZHEIMER, MAX: *Animal remains from Tell Asmar*. Chicago 1941 University of Chicago Press. XIII + 52 S. = Studies in Ancient Oriental Civilization No. 20. 8° (A. III/8216)
- HITTI, P. K. - N. A. FARIS - B. ABD AL-MALIK: *Descriptive catalog of the Garrett Collection of Arabic manuscripts in the Princeton University Library*. Princeton 1938 University Press. XII + 668 + 83 S. = Princeton Oriental Texts V. 4° (B/7018)

- HJELHOLT, HOLGER: *Arvefolgesag og forfatningsforhold i det danske monarki ved midten af 19. arhundrede*. Kobenhavn 1973 Munksgaard. 199 S. = Det Kong. Danske Videnskabernes Selskab Hist. - filos. Medd. 46, 3. 8° (A. III/8113)
- HÜSEYİN, HIFZI: *Malumat-ı Medeniyye*. Istanbul 1226. 47 S. 8° (A. III/8212)
- IBN BEZZÂZ, TEVEKKÜLÜ B. İSMAİL B. HACI ERDEBİLİ: *Kitab-ı Hâlât ve Makâmat-ı Şeyh Safiyyüddin-i Erdebili*. Tahran 1351 Çap-ı İslâmiyye. 123 S. 8° (A. III/8415)
- IŞIK, DR. RÜÇHAN: *Türk toplu iş sözleşmesi hukukunda ehliyet ve yetki*. 2. bs. Ankara 1973 Sevinç Matbaası. XX + 172 S. = A. Ü. Hukuk Fak. Yay. No. 330. 8° (A. III/8255)
- İçişleri Bakanlığı Cumhuriyetin 50. yılında I. Kitap: Kuruluşu -tarihi gelişimi amaç ve görevleri 1923-1973 çalışmaları*. Ankara 1973 Gürsoy Matbaası. IV + 354 S. 8° (A. III/8242)
- İmadeddin, Nesimi. 3 Cilt*. Baku 1973 İzdat: İlim Neşriyatı. 8° (A. III/8034)
- İNALCIK, H.: *The Ottoman decline and its effects upon the Reaya*. Paris 1972 Mouton. S. 338-354. 8° (A. III/7139)
- İNAN, PROF. DR. AFET: *Türkiye Cumhuriyetinin ikinci sanayi planı 1936. Önsöz ve Yay. : Prof. Dr. Afetinan*. Ankara 1973 T.T.K. Basımevi. 356 S. 4 lev. 13 hr. 8° (A. III/8276)
- Index Generaux du Lineaire B*. Roma 1973 Edizioni dell'Ateneo. 405 S. 2 Pl. = Incunabula Graeca Vol. LII. 4° (B/7184)
- Index Librorum prohibitorum sanctissimi domini Benedicti XIV. Roma 1764 Typographia Rev. Camerae Apostolicae*. 232 S. 8° (A. III/7640)
- İngiliz belgelerinde Atatürk (1919-1938). I. Cilt. Nisan 1919 - Mart 1920. Haz. : Bilâl N. Şimşir*. Ankara 1973 T.T.K. Basımevi. CXXVI + 503 S. = T.T.K. Yay. XVI Seri Sa. 15. 8° (A. III/8227)
- Internationale Übereinkunft über die Grundlagen der Stratigraphie. Essai d'accord sur les problèmes essentiels de la stratigraphie. Some international agreement on the essentials of stratigraphy*. Wiesbaden 1972 Franz Steiner Verlag. 24 S. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Math. - Naturwiss. Kl. Jahrg. 1972 Nr. 1. 8° (A. III/7721)
- İPEKTEN, DR. HALÛK: *Fuzuli. Hayatı, edebi kişiliği, eserleri ve bazı şiirlerinin açıklamaları*. Ankara 1973 Sevinç Matbaası. XIV + 163 S. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. Atatürk Üniv. Yay. No. 309. 8° (A. III/8281)
- İPEKTEN DR. HALÛK: *Nâ'ili-i Kadim. Hayatı ve edebi kişiliği*. Ankara 1973 Sevinç Matbaası. VIII + 167 S. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. Atatürk Üniv. Yay. No. 251. 8° (A. III/8299)
- İran Moğolları ve altın paraları. The Mongols of Persia and their gold coins*. Istanbul 1973 Binbirdirek Matbaası. 24 S. 2 pl. = Y.K.B. Numismatik Yay. No. 4. 8° (A. III/8357)
- İter Persikum. Yay. : Mahmut Tafazzuli*. Tahran 1351 İntişarat-ı Bunyad-ı Ferheng-i Iran. 122 S. 1 hr. 8° (A. III/8390)
- JACOBSEN, THORKILD: *The Sumerian King list*. Chicago 1973 University of Chicago Press. XVI + 216 S. 1 pl. 2 Lev. = Assyriological Studies No. 11. 8° (A. III/8217)
- JENKINS, ROMILLY J. H.: *Studies on Byzantine history of the 9th and 10th centuries*. London 1970 (1948 bs'nın tekrar bs.) Variorum Reprints. IX + 371 S. 8° (A. III/8337)

- KAPLONY, PETER: *Beschriftete Kleinfunde in der Sammlung Georges Michailidis, Ergebnisse einer Bestandsaufnahme im Sommer 1968*. Istanbul 1973 33 S. 27 pl. = Uitgaven van het Nederlands Hist.- Arch. Inst. te Istanbul XXXII. 4° (B/7233)
- KARADENİZLİ, KEMAL: *Devlet memurları kanunu. 2 Cilt*. Ankara 1970/1973. 8° (A. III/8530)
- KARAİBRAHİMOĞLU, SACİT: *Cumhuriyet Senatosu almanağı ve tarihçe*. Istanbul 1973 Alkan Matbaası. 343 S. 4° (B/7186)
- KARAOSMANOĞLU, YAKUP KADRI: *Gençlik ve edebiyat hatıraları*. Ankara 1969 Bilgi Yayınevi. 341 S. = Bilgi Yay.: 77. 8° (A. III/8331)
- Katma değer vergisi semineri (9-11 Mayıs 1972) 2 Cilt*. Ankara 1973 Emel Matbaası. = A.İ.T.İ.A. Cumhuriyetin 50. yıl yay. Sayı: 9, 10. 8° (A. III/8243)
- KAZAZIS, K.: *The Status of Turkish in the Present-Day Balkan Languages*. Paris 1972 Mouton. S. 86-116 = Aspects of the Balkans Continuity and Chicago. 8° (A. III/7139)
- KERİMÜ, DR. BEHMEN: *Rahnemay-ı Âsâr-ı Târihi-i Şirâz. Guide historique de Chiraz. 2. bs*. Tahran 1344 Intişarat-ı İkbâl. 20 + 140 S. 1 pl. 8° (A. III/8398)
- KOFOS, EVANGELOS: *Nationalism and Communism in Macedonia*. Thessaloniki 1964 Institute for Balkan Studies. XI + 251 S. 8 Hr. = Institute for Balkan Studies 70. 8° (A. III/8152)
- KOLOĞLU, MAHMUT: *Ekonomi dersleri. 2 Cilt*. Ankara 1965/1970 Sevinç Matbaası. = A. Ü. Hukuk Fak. Yay. No: 260. 8° (A. III/5014)
- KONUĞU, ENVER: *Kuşan ve Akhunlar tarihi*. Ankara 1973 Sevinç Matbaası. XXIV + 121 S. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. Atatürk Üniv. Yay. No. 297. 8° (A III/8296)
- KOSTANICK, H. L.: *Balkan demographic trends and population Heartlands*. Paris 1972 Mouton. S. 424-441. 8° (A. III/7139)
- KOŞAY, DR. HÂMİT ZÜBEYR - MAHMUT AKOK: *Türk Tarih Kurumu tarafından yapılan Alaca Höyük kazısı 1963-1967 çalışmaları ve keşiflere ait ilk rapor. Alaca Höyük excavations preliminary report on research and discoveries 1963-1967*. Ankara 1973 T.T.K. Basımevi. XX + 119 S. XCVI Pl = T.T.K. Yay. V. Seri Sa. 28. 4° (B/7207)
- KRAMER, SAMUEL NOAH: *The Sumerians, their history, culture and character*. Chicago 1963 University of Chicago Press. XIV + 355 S. 8 Pl. 8° (A. III/8083)
- KUBALI, HÜSEYİN NAIL: *Le developpement du droit compare en Turquie depuis la fin du XIXe siecle et la Situation actuelle des études comparatives. 2 Ks*. Livre du Centenaire de la Societe de legislation comparée, II, (1971)'den ayrı bs. 8° (A. III/7948)
- KUDAT, DR. AYŞE: *Kirvelik*. Ankara 1974 Ayyıldız Matbaası. 212 S. 8° (A. III/8455)
- KUDRET, CEVDET: *Karagöz. 3 Cilt*. Ankara 1968/1970 Bilgi Basımevi. = Bilgi Yay. 55. 8° (A. III/8333)
- KURAN, ALP: *Burada Atatürk yargılanıyor*. Ankara 1972 Haşmet Matbaası. 149 S. 8° (A. III/8189)
- KURU, PROF. DR. BAKİ: *İcra ve iflâs hukuku ders kitabı. 2. bs*. Ankara 1974 Sevinç Matbaası. XXXIII + 525 S. = A. Ü. Hukuk Fak. Yay. No. 340. 8° (A. III/8371)
- Kuruluşundan bugüne kadar İller Bankası 1945-1973*. Ankara 1973 Doğu Matbaası. 192 S. 21 Pl. 6 Grafik. 8° (A. III/8230)

- KURZ, HILDE - OTTO KURZ: *The Turkish dresses in the costume-book of Rubens*. Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 23'den ayrı bs. S. 275-290. 4° (B/7065)
- LAUORDES, B.: *Greek Religious texts during the Ottoman Period*. Paris 1972 Mouton. S. 230-242. 8° (A. III/7139)
- LAVOHA, ÖDÖN: *Kurzgefasste estnische Grammatik*. Wiesbaden 1973 Otto Harrassowitz. 116 S. = Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica Band 9. 8° (A. III/8341)
- Letters from Mesopotamia Çev. ve Giriş: A. Leo Oppenheim*. Chicago 1967 University of Chicago Press. V XII + 217 S. 8° (A. III/8084)
- LEVEND, AGÂH SIRRI: *Türk edebiyatı tarihi. I. Cilt: Giriş*. Ankara 1973 T.T.K. Basımevi. XXIV + 666 S. = T.T.K. Yay. VIII. Seri. Sa. 18. 8° (A. III/8275)
- LEVICK, BARBARA: *Roman colonies in Southern Asia Minor*. Oxford 1967 Clarendon Press. XVI + 256 S. VI Pl. 2 Hr. 8° (A. III/8268)
- LEVITSKI, V.: *Tarih-i Arab der Kurân-ı Cedid. Çev.: Perviz-i Babâi*. Tahran 1349 Çap-hane-i Tâbiş. 412 S. 2 hr. 8° (A. III/8397)
- LIPSON, LESLIE: *Politika biliminin temel sorunları. Siyasal bilime giriş. Çev.: Doç. Dr. Tuncer Karamustafaoğlu*. Ankara 1973 Sevinç Matbaası. XVII + 530 S. 1 Lev. = A. Ü. Hukuk Fak. Yay. No. 332. 8° (A. III/8253)
- LLOYD, SETON: *The art of the ancient Near East*. London 1974 Thames and Hudson. 302 S. 8° (A. III/8386)
- LLOYD, SETON: *Mounds of the Near East*. Edinburg 1963 University Press. 120 S. 8 pl. 4° (B/7224)
- LOON, MAURITS VAN: *The excavations at Korucutepe, Turkey 1968-70: Preliminary report. 1. Ks: Architecture and General finds*. Journal of Near Eastern Studies 32, 4 (1973)'den ayrı bs. S. 357-444. 8° (A. III/8262)
- LORD, A. B.: *The effect of the Turkish Conquest on Balkan Epic Tradition*. Paris 1972 Mouton. S. 298-318. 8° (A. III/7139)
- LOTI, PIERRE: *Can çekişen Türkiye 1914. Haz.: Fikret Şahoğlu*. (Istanbul 1973) Kervan Kitapçılık A.Ş. 270 S. = Tercüman 1001 Temel Eser 27. 8° (A. III/8183)
- Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü 1935-1972*. Ankara 1973 M.T.A. Enst. Matbaası. 40 S. 8° (A. III/8221)
- MAHIR, SUAD: *el-Bahriyye fi'l-Mısır*. Kahire 1960 Vezaretü's-Sikafe. 512 S. 4° (B/6255)
- Mansel'e armağan - Melanges Mansel. 3 Cilt*. Ankara 1974 T.T.K. Basımevi. 8° (A. III/8454)
- MASUM, MİRZA MUHAMMED: *Tarih-i Selâtin-i Safeviyye. Yay.: Dr. Seyyid Emir Hasen Abidi*. Tahran 1351 İntişarat-ı Bunyad-ı Iran. 117 S. 8° (A. III/8395)
- MATKOVSKI, ALEKSANDAR: *Bibliographie des recits de voyages sur la Peninsul Balkanique durant la domination Turque*. Glasnik Revue XV, 1 (1971)'den ayrı bs. 60 S. 8° (A. III/7537)
- MATL, J.: *Die patriarchale Altkultur und der Weg zur Neukultur*. Paris 1972 Mouton. S. 355-369. 8° (A. III/7139)
- MAXIA, CARLO: *Note di un antropologo su un curioso modo di fumare in Sardegna a "Fogu a intru"*. Cagliari 1956 Centro Etnografico Sardo del Centro Internazionale Studi Sardi Regione Autonoma della Sardegna. 7 S. 3 Pl. 4° (B/7069)

- MAYRHOFER, MANFRED: *Onomastica Persepolitana. Das altiranische Namengut der Persepolis-Tafelchen.* Wien 1973 Österreichische Akademie der Wissenschaften. 358 S. = Öst. Ak. d. Wiss. Phil. - Hist. Kl. Sitzungs. 286 Bd. 8° (A. III/8315)
- MEHMET ZİHNİ: *Kitabü't-tahare. 2. Ks.* İstanbul 1320 250 S. 8° (A. III/8117)
- MEHMET, ZİHNİ: *Nimeti İslam.* İstanbul 1311. 30 S. 8° (A. III/8119)
- MELEK, RAHİM RIZA-ZADEİ: *Hayder Han Anû-oğlu.* Tahran 1351 Intişarat-ı Dunya. 309 S. 8° (A. III/8407)
- MEULENAERE, H. DE: *Le surnom Egyptien a la Basse Epoque.* İstanbul 1966 41 S. = Uitgaven van Het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul XIX. 4° (B/7230)
- Meydan Larousse. Büyük lûgat ve ansiklopedi. 12 Cilt.* İstanbul 1960/1973 Meydan Yayınevi. 4° (B/7209)
- Millet Meclisi ad defteri. Dönem: 4 - Toplantı: 1. 3 bs.* Ankara 1974 T.B.M.M. Basımevi. 24 S. 4° (B/7220)
- MİNE, SELMA: *Cumhuriyete doğru.* İstanbul 1973 Özaydın Matbaası. 352 S. = Milliyet Yay. Çocuk Kitapları Dizisi: 62. 8° (A. III/8328)
- MITROVSKI, BORO - VENCESLAV GLISIC - TOMO RISTOVSKI: *L'armee Bulgare en Yougoslavie 1941-1945.* Beograd 1971 Medunarodna Politika. 323 S. 8° (A. III/8379)
- MITSAKIS, K.: *Macedonia throughout the centuries.* Thessaloniki 1973 Institute for Balkan Studies. 53 S. = Institute for Balkan Studies 139. 8° (A. III/8149)
- Mittelbach's Karte von Frst. Sachsen u Ost. Thüringen.* Leipzig Mittelbach's Verlag. I: 300000. (H/93)
- MITTEN, DAVID GORDON - GÜLDEM YÜĞRÜM: *Ahlatlı Tepecik beside the Gygean lake.* Archaeology 27, 1 (1974)'den ayrı bs. S. 22-29. 4° (B/7201)
- MOISEEV, P. P. - A. PATROSYAN: *V Universitetah i Nauçnih Tsentrah Turtsii.* Narodi Azii i Afriki 2, (1969)'dan ayrı bs. S. 249-252. 8° (A. III/7904)
- The Monarchy in Britain.* London 1973 Central Office of Information. 38 S. 8° (A. III/8492)
- MUSTAFA. *Mûlahhas İlmî hal. 3. bs.* İstanbul. 30 S. 8° (A. III/8203)
- MUSTAFA HALUK: *Hıldl ve deniz.* Edirne 1920 Vilayet Matbaası. 64 S. 8° (A. III/ 5455)
- MUSTAFA, NAIL: *Muhtasar İlm-i Servet.* İstanbul 1317 Matbaa-ı Amire. 206 S. 8° (A. III/8206)
- MÜTEMED, MAHMUD FERHAD: *Târih-i Revâbit-ı Siyâsi-i Iran ve Osmani.* Tahran Kitabhane-i Ibn Sina. 183 S. 8° (A. III/8416)
- EL-MUTTALİBİ, EBU ABDULLAH MUHAMMED B. İSHAK B. YESAR: *Siretu'n-nebî. Yay. : Muhammed Muhyddin Abdi'l Hamid. 4 Cilt (2 cilt birliğı halinde).* Kahire 1963 Matbaatü'l-Medenî. 8° (A. III/4928)
- Nadir Osmanlı madeni paraları. Rare Ottoman coins.* İstanbul 1973 Binbirdirek Matbaası. 14 S. 2 pl. = Y.K.B. Numismatik Yay. No. 5. 8° (A. III/8355)
- Nadir Osmanlı madeni paraları. Rare Ottoman coins.* İstanbul 1972. 18 S. = Y.K.B. Numismatik Yay. No. 1. 8° (A. III/8356)
- NAMIK, KEMAL: *Evrak-ı perişan. Haz. : Raif Karadağ - Ömer Faruk Harman.* İstanbul 1973 Kervan Kitapçılık A.Ş. 251 S. = Tercüman 1001 Temel Eser 25. 8° (A. III/8177)

- NASR, SEYYİD HUSEYN-MUHAKKİK, MEHDÛ: *Ebu Reyhan Biruni ve Ibn Sina*. Tahran 1973 Ferheng u Huner. 14 + 91 + 12 S. 8° (A. III/8346)
- NESİMÛ, İMADEDDİN: *Rubaiyat*. Baku 1973 Azerbaycan SSR İlimler Akademisi. 157 S. 8° (A. III/8109)
- NICOL, DONALD M.: *The last centuries of Byzantium 1261-1453*. London 1972 Rupert Hart-Davis. XII + 482 S. 1 Lev. 8° (A. III/8316)
- NIKOLOVSKI, ANTONIE - DIMITAR CORNAKOV - DR. KOSTA BALABANOV: *The cultural monuments of the Socialist Republic of Macedonia*. Skopje 1971 Mislra. 224 S. 8° (A. III/8383)
- NIXON, RICHARD: *Birliğin durumu 1974. Cumhurbaşkanı Nixon'un "Birliğin Durumu" mesajından bölümler*. Ankara 1974 Amerikan Basın Merkezi. 24 S. 8° (A. III/8447)
- NUSOV, V.: *Arhitektura Kirgizii s drevneysh vremen do naşih dnei*. Frunze 1971 Izdat. Kirgizistan. 150 S. 4° (B/7131)
- OBOLENSKY, DIMITRI: *The Byzantine Commonwealth Eastern Europe, 500-1453*. London 1971 Weidenfeld and Nicolson. XIV + 445 S. 32 Pl. 8° (A. III/8318)
- OKAY, Ş. S. - M. VEDAT OKAY: *Başkomutan Savaşı 50. yıldönümü onuruna ve ansına*. İstanbul 1973 Afyon İl Turizm Komitesi. 222 S. 4 pl. 8° (A. III/8241)
- OKLADNIKOV, A.: *İstoriçeskaya nauka v Sibirii za 50-let*. Novosibirsk 1972 Izdat. Nauka. 276 S. 8° (A. III/8466)
- OLCAYTU, TURHAN: *Türk tarihi silâhli kuvvetleri ve Atatürkçülük*. Ankara (1973) Ajans-Türk Matbaası. 402 S. = Genelkurmay Başkanlığı 50'nci Yıl Yayını. 8° (A. III/8409)
16. *Asırda yazılmış Grekçe anonim Osmanlı tarihi Giriş ve metin. (1373-1512). Haz: Şerif Baştav*. Ankara 1973 Üniversite Basımevi. VI + 207 S. = Ankara Üniv. D.T.C. Fak. Yay. No. 237. 8° (A. III/8311)
- OPPEL, HORST: *Die Suche nach Gott in der amerikanischen Literatur der Gegenwart*. Wiesbaden 1972 Franz Steiner Verlag. 67 S. = Ak. d. Wiss. u. Lit. Abh. d. Geist. - u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1972 Nr. 8. 8° (A. III/7720)
- OREŞKOVA, S. F.: *Russko-Turetskie Otnoşeniya v naçale XVIII, veka*. Moskova 1971 Izdat. Nauka. 208 S. 8° (A. III/8480)
- OSTROGORSKY, GEORGE: *History of the Byzantine state*. Çev.: Joan Hussey. Oxford 1968 Basil Blackwell. XXXII + 616 S. 6 hr. 8° (A. III/8320)
- OTTEN, HEINRICH: *Eine althethitische Erzählung um die Stadt Zätpa*. Wiesbaden 1973 Otto Harrassowitz. XIII + 91 S. IV pl. = Studien zu den Boğazköy-Texten Heft 17. 8° (A. III/8361)
- OTTO-DORN, K.: *Nachleben byzantinischer Traditionen in der Moschee Murads II. in Edirne*. Paris 1972 Mouton. S. 198-210 = Aspects of the Balkans Continuity and Change. 8° (A. III/7139)
- ÖRNEK, PROF. DR. SEDAT VEYİS: *Budunbilim terimleri sözlüğü*. Ankara 1973 Üniversite Basımevi. 92 S. = TDK Yay.: 388. 8° (A. III/8437)
- ÖZDEMİR, EMİN: *Dil ve yazar*. Ankara 1973 Üniversite Basımevi. 334 S. = TDK Tanıtma Yay. Dil Konuları Dizisi: 26. 8° (A. III/8487)
- ÖZDENGİZ, ALİ: *Feldberegnungsversuche 1959-1960. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Hochschule für Bodenkultur in Wien*. Erzurum 1973 Atatürk Üniversitesi Basımevi. 169 S. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. Atatürk Üniv. Yay. No. 99. 8° (A. III/8309)

- ÖZEN, AHMET: *Değişen dünya karşısında milletlerarası dil tıkanıklığından arınulması amacı ile dünya milletlerine sunulan yabancı dil birliği evrensel beyannamesi*. Ankara 1973 Ofsanoğlu Matbaası. X + 110 S. 8° (A. III/8273)
- ÖZGÜÇ, A. - M. N. YAZICI: *Statistical sunspot results in Kandilli Observatory from 1955 to 1968*. İstanbul 1971 Kandilli Observatory. 61 S. 4° (B/7120)
- ÖZKUL, ALİ RIZA: *İstiklâl savaşında 7'nci tümen*. İstanbul 1952 K. K. Komutanlığı Askerî Basımevi. 159 S. 8 lâhika. 34 Kroki. 8° (A. III/8405)
- ÖZTÜRK, DR. OSMAN: *Osmanlı hukuk tarihinde Mecelle*. İstanbul 1973 İrfan Matbaası. XXIV + 431 S. = İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı I. 8° (A. III/8326)
- ÖZTÜRK, KÂZIM: *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 23 Nisan 1920-14 Ekim 1973*. Ankara 1973 Önder Matbaası. LV + 728 S. 8° (A. III/8261)
- PANTAZOPOULOS, N. J.: *Church and law in the Balkan Peninsula during the Ottoman rule*. Thessaloniki 1967 Institute for Balkan Studies. 125 S. = Institute for Balkan Studies No. 92. 8° (A. III/8153)
- PAPADOPOULOS, G. S.: *England and the Near East 1896-1898*. Thessaloniki 1969. 300 S. = Institute for Balkan Studies No. 106. 8° (A. III/814h)
- Parallelinie Slovari. Rusça-Fransızca-Almanca-İngilizce*. 1859. LXXXVIII + 832 S. 8° (A. III/8123)
- PARUŞEV, PARAŞKEV: *Atatürk, demokrat diktatör*. Çev.: Naima Yılmaer. İstanbul 1973 Güray Matbaası. 357 S. = Belgeler, Bilgiler, Bölgeler 7. 8° (A. III/8185)
- PEARSON, J. D.: *Papers on Oriental Library Collections*. Switzerland 1971 Inter Documentation Company. III + 153 S. = Bibliotheca Asiatica 8. 8° (A. III/8364)
- PEKMAN, ADNAN: *Son kazı ve araştırmaların ışığı altında Perge tarihi*. History of Perge. Ankara 1973 T.T.K. Basımevi. XXVII + 120 S. 2 pl. = T.T.K. Yay. VII, Seri-Sa. 64. 8° (A. III/8256)
- PERE, NURİ: *Osmanlılarda madeni paralar. Coins of the Ottoman Empire*. İstanbul 1968 Doğan Kardeş Matbaası. X + 310 S. 96 Pl. 8° (A. III/8344)
- PIRİ REİS: *Kitab-ı Bahriyye. Denizcilik kitabı*. Haz.: Yavuz Senemoğlu. 2 Cilt. (İstanbul 1974) Kervan Kitapçılık. = Tercüman 1001 Temel Eser 19. 8° (A. III/8322)
- PITCHER, DONALD EDGAR: *An historical geography of the Ottoman empire from earliest times to the end of the sixteenth century*. Leiden 1972 E. J. Brill. X + 171 S. XXXVI Hr. 4° (B/7212)
- PLÖGER, ANGELA: *Die russischen Lehnwörter der finnischen Schriftsprache*. Wiesbaden 1973 Otto Harrassowitz. 377 S. 9 Hr. = Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica Band 8. 8° (A. III/8382)
- POLACCO, LUIGI: *Topaklı campagna di Scavo 1969/1970*. 2 Cilt. Studi Micenei ed Egeo-Anatolici XIV, (1971)'den ayrı bs. 4° (B/7129)
- POPKO, MACIEJ: *Turcja*. Warszawa 1971 Wiedza Powszechna. 312 S. 1 Hr. 8° (A. III/8465)
- PREDĂ, CONSTANTIN: *Mondele Geto-Dacilor*. Bucureşti 1973 Academiei Republicii Socialiste România. 564 S. = Academia de Ştinte Sociale Şi Politice a Republicii Socialiste România Biblioteca De Arheologie XIX. 4° (B/7169)
- Pregled Izdanja 1953-1973*. Sarajevo 1968/1973 Akademija Nauka I Umjetnosti Bosne I Hercegovine. = Posebna Izdanja Knjiga X. 8° (A. III/8015)
- PREVOSO, MARCEL: *Le Domino Jaune. Les Palombes*. Paris 1901 Alphonse Lemerre. IV + 249 S. 8° (A. III/8115)

- PROJOGINA, S.: *Frankoyazıcınaya literatura stran Magribe*. Moskova 1973 Izdat. Nauka. 191 S. 8° (A. III/8464)
- Prosvetitelstvo v literaturah Vostoka*. Yay.: I. Braginskiy. Moskova 1973 Izdat: Nauka. 320 S. 8° (A. III/8462)
- PSOMIADES, HARRY J.: *The Eastern question: the last phase. A study in Greek - Turkish diplomacy*. Thessaloniki 1968 145 S. 2 Hr. = Institute for Balkan Studies. 8° (A. III/8156)
- RAU, WILHELM: *Töpferei und Tongeschirr im vedischen Indien*. Wiesbaden 1972 Franz Steiner Verlag. 72 S. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Abh. d. Geist. - u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1972 Nr. 10. 8° (A. III/7720)
- RECKOW, FRITZ: *Die Copula*. Wiesbaden 1972 Franz Steiner Verlag. 66 S. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geist. u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1972 Nr. 13. 8° (A. III/7720)
- REINHARDT, RICHARD: *İzmir'in külleri*. Çev.: Semih Yazıcıoğlu - Neşe Olcaytu. İstanbul 1973 Sıralar Matbaası. 463 S. = Hürriyet Yay. Dev Romanlar: 15. 8° (A. III/8195)
- RIZA, M. REŞİD: *İslâm'da birlik ve fıkıh mezhepleri*. Çev.: A. Hamdi Akseki. Nottlar: Hayreddin Karaman. Ankara 1974 T.T.K. Basımevi. 250 S. = Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Sayı: 157. 8° (A. III/8452)
- RICE, DAVID TALBOT: *The appreciation of Byzantine art*. London 1972 Oxford University Press. IV + 216 S. = The Appreciation of the Arts 7. 8° (A. III/8269)
- RICE, DAVID TALBOT: *Art of the Byzantine era*. London 1963 Thames and Hudson. 286 S. 8° (A. III/8267)
- RICE, DAVID TALBOT: *The Byzantines*. London 1964 Thames and Hudson. 224 S. = Ancient Peoples and Planes 27. 8° (A. III/8270)
- RICE, TAMARA TALBOT: *Everyday life in Byzantium*. London 1967 B. T. Batsford. 240 S. 8° (A. III/8319)
- ROBERT, PAUL: *Dictionnaire alphabetique et analogique de la langue Française*. 6 Cilt. Paris 1966/69 Le Robert. 4° (B/7214)
- RUMELİ, AHMET: *Control of flashover of polluted insulators*. Metu Journal of Pure and Applied Sciences 5, 2 (1972)'den ayrı bs. S. 331-345. 8° (A. III/8102)
- SAHİLLİOĞLU, HALİL: *Ramazanoğullarından Davud bey oğlu Mahmud Bey vakfiyesiyle Fağrur paşa oğlu Ali Bey Paşa vakfiyesi*. Vakıflar dergisi X'dan ayrı bs. S. 136-160 I Fotokopi. 8° (B/7193)
- SAİD, MUHAMMED: *Manzum küre tarifnamesi*. Çev.: Tahir Nejat Gencan. İstanbul 1973 Kandilli Rasathanesi. III + 17 Y. = Kandilli Rasathanesi Bilim Tarihi Yay. No. 9. 4° (B/7123)
- SAKAOĞLU, DR. SAİM: *Gümüşhane masalları. Metin toplama ve tahlil*. Ankara 1973 Sevinç Matbaası. XVI + 700 S. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. Atatürk Üniv. Yay. No. 298. 8° (A. III/8295)
- SAMİ, ALİ: *Şiraz*. Şiraz 1347 Çaphahane-i Musevî, 646 S. 8° (A. III/8399)
- SAN, İNCİ: *Cambridge'de yapılan uluslararası Üçüncü Türk Sanatları Kongresi*. Eğitim Fakültesi dergisi I, 1-4, (1968)'den ayrı bs. S. 267-276. 8° (A. III/8351)
- SARIGÖLLÜ, DOÇ. DR. AYŞE: *Roma edeliyatında destan*. Ankara 1973 Üniversite Basımevi. 85 S. = A. Ü. D. T. C. Fak. Yay. No. 232. 8° (A. III/8314)

- SELÇUK, İLHAN: *Yüzbaşı Selahattin'in romanı*. İstanbul 1973 Yükselen Matbaası. 438 S. 4 Pl. 8° (A. III/8178)
- Selçuklular'ın nadir paralarından bazıları ve Cimri'nin sikkeleri*. İstanbul 1972 24 S. 2 pl. = Y.K.B Numismatik Yay. No. 2. 8° (A. III/8360)
- SOLTA, GEORG RENATUS: *Zur Stellung der lateinischen Sprache*. Wien 1974 Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 85 S. = Öst. Ak. d. Wiss. Phill. - Hist. Kl. Sitzungsab. 291 Bd. 4 Abh. 8° (A. III/8458)
- SOPHOCLES, S. M.: *A history of Greece*. Thessalonike 1961 Institute for Balkan Studies. XVIII + 382 S. = Institute for Balkan Studies No. 45. 8° (A. III/8137)
- SOPOTT, BEATE: *Systematik und Ökologie von Proseriaten (Turbellaire) der deutschen Nordseeküste*. Wiesbaden 1972 Franz Steiner Verlag. 72 S. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Math. - Naturwiss. Kl. Mikrofauna des Meeresbodens 13 (1972). 8° (A. III/5866)
- SÖZEN, DR. URAL: *Yönetici değerlemesinde personel seçiminin bir faktör olarak kullanılması*. Ankara 1973 Emel Matbaası. X + 108 S. = A. İ. T. İ. A. Cumhuriyetin 50. yılı yayınları: 1. 8° (A. III/8245)
- Der Sprach Brochaus Deutsches Bildwörterbuch 8 genişletilmiş yeni bs*. Wiesbaden 1972 F. A. Brochaus. 835 S. 8° (A. III/8601)
- STARK, FREYA: *Alexander's path from Caria to Cilicia*. London 1958 John Murray. XXIII + 283 S. 32 pl. 1 Hr. 8° (A. III/8334)
- STARK, FREYA: *The Lycian shore*. London 1956 John Murray. XI + 204 S. 26 pl. 1 hr. 8° (A. III/8336)
- STEN, HOLGER: *L'Emploi des en portugais moderne*. Kobenhavn 1973 Munksgaard. 321 S. = Det Kong. Danske Videnskabernes Selskab Hist. - fils. Medd. 46, 1. 8° (A. III/8112)
- SZYBALSKI, WACLAW: *Controls of transcription and replication in coliphage lambda*. Wiesbaden 1972 Franz Steiner Verlag. 45 S. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Math. - Naturwiss. Kl. Karl-August-Forster-Lectures 6 (1971). 8° (A. III/6664)
- Şah Tahmasb-ı Safevi. Yay. : Nevâi Dr. Abdhuseyin*. Tahran 1350 Bunyad-ı Ferheng-i Iran. XXII + 546 S. 8° (A. III/8420)
- ŞEN, DR. SALİM: *İşletme yönetimine modeller yoluyla yaklaşım: İşletme yönetimi sürecinde model kullanma üzerine bir araştırma*. Ankara 1973 Emel Matbaası. VII + 151 S. 3 Levha = A. İ. T. İ. A. Cumhuriyetin 50. yılı yayınları Sayı: 2. 8° (A. III/8247)
- ŞİHÂBÛ, YAHYA: *Mu'cemu'l-Mustalehati'l-eseriyye. Fransızca-Arapça*. Dınişk 1967 Matbuatu Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye. 352 + 104 S. 8° (A. III/5980)
- TANRIVERDİ, FUAT: *Erzurum şehrinin gelişmesinde peyzaj mimarisi bakımından göz önüne alınması lazım gelen temel problemler*. Erzurum 1973 Atatürk Üniversitesi Basımevi. VI + 102 S. 3 Plan. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. Atatürk Üniv. Yay. No. 149. 8° (A. III/8307)
- TANRIVERDİ, FUAT: *Kuzeydoğu Karadeniz yöresi rekreasyon planlamasında peyzaj etüdüleri*. Erzurum 1972 Ankara Basım ve Ciltevi. 222 S. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. Atatürk Üniv. Yay. No. 202. 8° (A. III/8306)
- TANSUĞ, SEZER: *Şenlikname düzeni. Türk minyatüründe gerçekçi duyuş ve gelişme*. İstanbul 1961 De Yayınevi. 49 S. 5 pl. = Eleştiri Kitapları: 2. 8° (A. III/8349)

- TARKAN, DOÇ. DR. M. TEVFIK: *Orta ve aşağı Çoruh havzası. Beşeri ve iktisadi coğrafya bakımından bir bölge araştırması*. Ankara 1973 Sevinç Matbaası. VI + 168 S. 8 Lev. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. Atatürk Üniv. Yay. No. 166. 8° (A. III/8304)
- TARKAN, DOÇ. DR. TEVFIK: *Türkiye'de çay ziraati ve endüstrisi*. Ankara 1973 Sevinç Matbaası. VIII + 74 S. 2 Hr. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. Atatürk Üniv. Yay. No. 195. 8° (A. III/8280)
- TAŞPINAR, ADNAN HALET: *Technisches Wörterbuch Deutsch-Türkisch*. Istanbul 1971 Taşpınar Verlag. 1563. S. 8° (A. III/8600)
- TEKOK, DR. OSMAN: *Yatırım ve finanslama kararlarının finans fonksiyonu içerisindeki gelişimi*. Ankara 1973 Emel Matbaası. 114 S. = A. İ. T. İ. A. Yay.: 70. 8° (A. III/8249)
- TIETZE, A.: *The Balkans and Ottoman sources-Ottoman sources and the Balkans*. Paris 1972 Mouton. S. 285-297 8° (A. III/7139)
- TODOROV, NIKOLAY: *Balkanskiyat grad XV-XIX-Vek. Sotsialno i ekonomičesko i demografsko Razvitie*. Sofiya 1972 Izdat: Nauka i İskusstvo. 504 S. 24 pl. 8° (A. III/7523)
- TOKATLI, ATTILÂ: *Ansiklopedik felsefe sözlüğü*. Ankara 1973 Bilgi Basımevi. 332 S. = Bilgi Yay. Ansiklopedik Sözlükler Dizisi 1. 8° (A. III/8324)
- Tolunoğulları ve paraları. The Tulunids and their coins*. Istanbul 1972 Binbirdirek Matbaası. 15 S. 1 pl. = Y.K.B. Numismatik Yay. No. 3. 8° (A. III/8358)
- TOZEN, İBRAHİM - TUNÇAY AYKUT: *Türkiye Cumhuriyeti madeni paraları ve madalyaları 1923-1973*. Istanbul 1973 Binbirdirek Matbaası. 87 S. XXII pl. = Y. K. B. Numismatik Yay. No. 6 özel. 8° (A. III/8359)
- TROLL, CARL - CORNEL BRAUN: *Madrid. Die Wasserversorgung der Stadt durch Qanate im Laufe der Geschichte*. Wiesbaden 1972 Franz Steiner Verlag. 88 S. 1 Plan. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Math. - Naturwiss. Kl. Jahrg. 1972 Nr. 5. 8° (A. III/7721)
- TUĞLACI, PARS: *Okyanus. 20. yüzyıl ansiklopedik türkçe sözlük*. Istanbul 1971/1974 Pars Yayınevi. = Aras Yay. Sözlük Dizisi: 8. 4° (B/7211)
- Türk İnkılâp tarihi 2. bs*. Ankara 1973 Gnkur. Basımevi. VI + 230 S. 8° (A. III/8033)
- Türk Tarih Kurumunca düzenlenen Atatürk ve Cumhuriyet sergisi 23 Ekim-30 Kasım 1973*. Ankara 1974 T.T.K. Basımevi. 56 S. 8° (A. III/8362)
- TÜRKBAL, DOÇ. DR. AYDIN: *Türkiye'de muhtelif zirai mahsül fiatlarının analizi ve zirai fiat politikası*. Ankara 1973 Baylan Matbaası. XI + 251 S. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. Atatürk Üniv. Yay. No. 171. 8° (A. III/8293)
- TÜRKDOĞAN, PROF. DR. ORHAN: *Batı Almanya'nın bir kentinde türk işçilerinin sosyo-ekonomik yapısı*. Ankara 1973 Sevinç Matbaası. 48 S. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. Atatürk Üniv. Yay. No. 307. 8° (A. III/8287)
- TÜRKDOĞAN, PROF. DR. ORHAN: *Türkiye'nin kalkınma yolu sosyo-ekonomik sistem tartışmaları. 2. bs*. Ankara 1973 Baylan Matbaası. 47 S. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. Atatürk Üniv. Yay. No. 281. 8° (A. III/8289)
- TÜRKDOĞAN, PROF. DR. ORHAN: *Ziya Gökalp sosyolojisinde bazı kavramların değerlendirilmesi*. Ankara 1973 Baylan Matbaası. 92 S. = Cumhuriyetin 50. yılı armağanı. Atatürk Üniv. Yay. 282. 8° (A. III/8288)

- TÜRKEŞ, ALPARSLAN - RIFAT BAYKAL - MUZAFFER ÖZDAĞ: *Bazı gerçekler (Savunmalar)*. 2. bs. Ankara 1965 Ayyıldız Matbaası. 72 S. 8° (A. III/8058)
- Türkiye Karayolları haritası. Cumhuriyetin 50. yılında. Road map of Turkey*. Ankara 1973 Harita Genel Müdürlüğü. I: 1.850000. (H/94)
- Türkiye yılığı 1973*. Ankara 1973 Başbakanlık Basın-Yayın Genel Müdürlüğü. IV + 749 S. 8° (A. III/8238)
- Türkiyede savunma mesleğinin gelişimi*. Metinler. 2 Cilt. İstanbul 1972/1973 Yörük Matbaası. = Türkiye Barolar Birliği Yay: 5, 10. 8° (A. III/8372)
- Türkiye'de toplumsal ve ekonomik gelişmenin 50 yılı*. Ankara 1973 Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası. XVIII + 488 S. 8° (A. III/8455)
- TÜTENGİL, DOÇ. DR. CAVİT ORHAN: *Köy sorunu ve gençlik*. İstanbul 1967 Özaydın Matbaası. 31 S. 8° (A. III/8431)
- ULAGAY, OSMAN: *Amerikan basınında Türk Kurtuluş Savaşı*. İstanbul 1974 Yelken Matbaası. 319 S. 8° (A. III/8343)
- UNAT, FAİK REŞİT: *Hicri tarihleri milâdi tarihe çevirme kılavuzu. Genişletilmiş 4. bs.* Ankara 1974 T.T.K. Basımevi XVI + 175 S. = T.T.K. Yay. Dizi VII-Sa. 37. 8° (A. II/4587)
- UYKUCU, KÜRŞAT EKREM: *Cumhuriyetin ellinci yılında her yönüyle ilçemiz Beşiktaş*. İstanbul 1973 Dilek-İş Matbaası. 176 S. = Beşiktaş Turizm ve Güzelleştirme Derneği Yay. 1. 8° (A. III/8272)
- ÜLGÜRAY, METİN: *Teknoloji çağında kalkınma sorunu. Dünya ve Türkiyemizin yakın geleceği üzerine araştırmalar*. İstanbul 1974 Varlık Yayınevi. 207 S. = Faydalı Kitaplar: 141. 8° (A. III/8192)
- ÜLKEN, HİLMİ ZİYA: *İçtimai doktrinler tarihi*. İstanbul 1941 Yenidevir Basımevi. 362 + IV S. = İstanbul Üniv. Neşriyatı Sayı-148. 8° (A. III/8114)
- ÜLKÜTAŞIR, M. ŞAKİR: *Atatürk ve harf devrimi*. Ankara 1973 Üniversite Basımevi. 141 S. = TDK Yay. Atatürk Dizisi 13. 8° (A. III/8486)
- ÜNVER, DR. ÖZKAN: *Türkiye'de elektrik üretim ve tüketimi*. Ankara 1973 Emel Matbaası. X + 136 S. 1 Lev. = A. İ. T. İ. A. Yay. 68. 8° (A. III/8248)
- ÜNVER, ORD. PROF. DR. A. SÜHEYL: *Williame Lane'in İstanbul'da meteorolojik çalışmaları üzerine*. İstanbul 1973 Kandilli Rasathanesi. 3 S. = Kandilli Rasathanesi Bilim Tarihi Yay. No. 5. 4° (B/7121)
- Varlık yılığı 1974*. İstanbul 1973 Murat Matbaası. 637 S. = Varlık Yılığı 15. 8° (A. III/8193)
- VAVOUSKOS, C. A.: *Greek Macedonia's struggle for freedom*. Thessaloniki 1973 Institute for Balkan Studies. 53 S. = Institute for Balkan Studies 140. 8° (A. III/8148)
- VLACHOS, THEODOROS N.: *Die Geschichte der Byzantinischen Stadt Melenikon*. Thessaloniki 1969 Institute for Balkan Studies. XII + 140 S. = Institute for Balkan Studies No. 112. 8° (A. III/8158)
- VRYONIS, S.: *Religious changes and patterns in the Balkans. 14th - 16th centuries*. Paris 1972 Mouton. S. 151-176 = Aspects of the Balkans Continuity and Change. 8° (A. III/7139)
- WEIR, JOHN D.: *The Venus tablets of Ammizaduga*. İstanbul 1972 Nederlands Historisch-Archaeologisch Institut. IX + 80 S. = Uitgaven van Het Nederlands Historisch-Archaeologisch Institut te İstanbul XXIX. 4° (B/7232)

- WERNER, ERNST: *Ketzer und Weltverbesserer. 2. bs.* Berlin 1974 Akademie-Verlag. 57 S. = Sitzungsab. d. Sachsischen Ak. d. Wiss. zu Leipzig Band 116 - Heft 5. 8° (A. III/8259)
- WESTHEIDE, WILFRIED: *Zur Organisation, Biologie und Ökologie des interstitiellen Polychaeten Hesionides gohari Hartmann-Schröder (Hesionidae)*. Wiesbaden 1970 Franz Steiner Verlag. 37 S. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Math. Naturwiss. Kl. Mikrofauna des Meeresbodens 3 (1970). 8° (A. III/5866)
- WILLIAMS, E. V.: *A Byzantine Ars Nova: The 14th - Century Reforms of John Koukouzeles in the Chanting of Great Vespers*. Paris 1972 Mouton. S. 211-229. = Aspects of the Balkans Continuity and Change. 8° (A. III/7139)
- XYNGOPOULOS, A.: *The mosaic of the church of Saint Demetrius in Thessaloniki*. Thessaloniki 1969 31 S. 38 Pl. = Institute for Balkan Studies No. 111. 8° (A. III/8138)
- Yapı İşlerinde 50 yıl*. Ankara 1973 Gürsoy Matbaası. 30 S. 8° (A. III/8105)
- YAVUZER, ALİ AYDIN: *Yurt içi ve yurt dışındaki komünist hareketlerinin iç yüzü. 2. bs.* Ankara İdeal Matbaası. 81 S. 8° (A. III/8187)
- YETKİN, S. K.: *L'ancienne peinture Turque du XIIe au XVIIIe siècle*. Paris 1970 Editions Klincksieck. 64 S. 14 + 16 Pl. 8° (A. III/8265)
- YETKİN, S. K.: *Türk mimarisi*. Ankara 1970 Bilgi Basımevi. 244 S. = Bilgi Yay. Özel Dizi: 7. 8° (A. III/8327)
- Turtdışı göç hareketleri ve vatandaş sorunları*. (Ankara 1973) Dışişleri Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal İşler genel Müdürlüğü. X + 421 S. 8° (A. III/8231)
- Tükselişten Cumhuriyetin 50. yılına. Tükseliş Koleji*. Ankara 1973 Ayyıldız Matbaası. VII + 183 S. 8° (A. III/8226)
- ZAIM, PROF. DR. SABAHADDİN: *Türkiye'de nüfus meselesi*. İstanbul 1973 Güryay Matbaası. 158 S. = Boğaziçi Yay.: 13. 8° (A. III/8182)
- ZEYDAN, CORCİ: *Medeniyet-i İslamiye tarihi. Çev. : Zeki Megamiz. 3 Cilt birarada*. İstanbul 1328/1329 İkdam Matbaası. 8° (A. III/8209)
- ZUCKER, FRIEDRICH: *Studien zur Namenkunde vorhellenistischer und hellenistischer Zeit*. Berlin 1952 Akademie Verlag. 32 S. = Sitzb. d. Deutsch. Ak. d. Wiss. zu Berlin, Kl. f. Spr., Lit. u. Kunst, Jahrg. 1951 No. 1. 8° (A. III/6737)

B. DERGİLER*

Acta Archaeologica XXV, 3-4 (1973).

Acta Asiatica 25 (1973).

Acta Ethnographica XXII, 1-2 (1973).

Acta Historiae Artium XIX, 1-2 (1973).

Acta Orientalia XXVII, 2-3 (1973).

2 - L. LIGETI, *Le sacrifice offert aux ancêtres dans l'Histoire secrète*. S. 145-162.

E. DOBAS, *A Qıpcaq-Uzbek Tale from Qarabau*. S. 163-190.

J. BLASCOVICS, *Some Toponyms of Turkic Origin in Slovakia*. S. 191-200.

* Dergilerde yalnız Türkiye ve Türklerin tarihini ilgilendiren makalelerin adları verilmiştir.

- S. KAKUK, *Le Ier Congres de Linguistique Turque*. S. 239-240.
 3 - K. CZEGLEDY, *Gardizi on the History of Central Asia (574-780 A. D.)*. S. 257-268.
 G. VAJDA, *Quelques mots sur la version arabe d'un ouvrage medical Turc-Ottoman du XVIIe siecle*. S. 345-350.
- Acta Universitatis Carolinae V, 4 (1967); VI, 2 (1969); VII, 5 (1970); VIII, 4 (1971):
 VII, 5 - F. TAUER, *Devant le cercueil de Jan Rybka*. S. 7-10.
 VIII, 4 - B. HRUSKA, *Die Gestalt Inannas in der Literatur Altbabylonischer Zeit und ihre "Erhöhung"*. S. 51-64.
- Das Altertum XIX, 2-3 (1973).
 The American Historical Review LXXVIII, 5 (1973); LXXIX, 2 (1974).
 American Journal of Archaeology LXXVII, 3 (1973):
 D. PERKINS, JR, *The Beginnings of Animal Domestication in the Near East (Summary)*. S. 279-281.
 J. BORDAZ, *Current Research in the Neolithic of South Central Turkey*. S. 282-287.
 H. TADMOR, *The Inscriptions of Tiglath-Pileser III, King of Assyria (Summary)*. S. 290-292.
 M. J. MELLINK, *Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia, 1972*. S. 292-302.
- American Journal of Philology XCIV, 1 (1973).
 American West X, 6 (1973); XI, 1 (1974).
 Anatolian Studies XXIII (1973): Special number:
Aşvan 1968-1972.
- Anatolica IV, (1971-1972):
 H. ALKIM, *Explorations and Excavations in Turkey 1969*. S. 1-82.
 J. YAKAR, *Cythera and the Ancient East*. S. 133-136.
 L. TARDY, *Ungarns antiosmanische Bündnisse mit Staaten des Nahen Ostens und deren Vorgeschichte*. S. 139-156.
 J. J. S. WEITENBERG, *Die hethitischen Wörter auf-aru-. Eine morphologische Untersuchung*. S. 157-178.
- Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi V, 1-2 (1973):
 Z. KORKMAZ, *Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi ve Düşündürdükleri*. S. 7-10.
 H. EROĞLU, *Türk Devriminin Milli Değeri*. S. 11-40.
 D. SAĞLAM, *Cumhuriyetimizin 50. Yılında Devletçilik*. S. 41-66.
 N. OSTEN, *Türk Boğazlarının Hukuki Durumu*. S. 171-188.
- A. Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi XXX, 1-4 (1973).
 Annali XXXIII, 3, 4 (1973).
 G. GARBINI, *Studi di archeologia orientale-1*. S. 365-372.
- Anthropos LXVIII, 5-6 (1973).
 Antike Kunst XVII, 1 (1974).
 Anuarul X (1973).
 VEN, CIOBANU, *Raporturile turco-poloneze și Moldova, de la pacea de la Carlovitz pină la 1714*. S. 183-197.
- Archaeologiai Ertesito C, 1 (1973).
 Archäologischer Anzeiger LXXXVIII, 2 (1973).
 E. ATALAY, *Ein späthellenistisches Grabrelief aus Ephesos*. S. 231-243.

- R. M. BOEHMER, *Phrygische Prunkgewänder des 8. Jahrhunderts v. Chr. Herkunft und Export*. S. 149-172.
- F. BROMMER, *Ein griechisches Köpfchen*. S. 217-220.
- V. V. GRAEVA, *Zum Herrscherbild Philipps II. und Philipps III. von Makedonien*. S. 244-259.
- W. RADT, *Pergamon. Grabungskampagne im Herbst 1972*. S. 260-269.
- Archiv Orientalni XLI, 4 (1973) :
- F. TAUER, *Zum 80. Lebensjubiläum*. S. 305-307.
- L. MATOUS, *Beiträge zum Eherecht der anatolischen Bevölkerung im 2. Jh. v. u. Z.* S. 309-318.
- H. TURKOVA, *Über die Belagerung von Uyvar (Neuhausel, Nove Zamky) im Jahre 1663 durch die Türken*. S. 325-339.
- Asia Major XVIII, 2 (1973).
- Asian and African Studies VIII (1972) :
- J. BLASKOVIC, *Türkische historische Urkunden aus Gemer*. S. 71-90.
- X. CELNAROVA, *Typologische Auswertung einiger europäischer und westasiatischer Rebellengestalten auf Grund der Volksdichtung und deren Bearbeitung in der Kunstliteratur*. S. 95-162.
- Z. ABRAHAMOWICZ, *Drei Veröffentlichungen der armenisch-kiptschakischen Denkmäler aus Kamieniec Podolski*. S. 165-177.
- Asien Afrika Latein-Amerika I, 2-4 (1973).
- Athenaeum LXI, 3-4 (1973):
- M. F. PATRUCCO, *Aspetti del fiscalismo tardo-imperiale in Cappadocia*. S. 294-308.
- Balkan Studies XIV, 1 (1973):
- M. GARASANIN, *Les principaux problemes de la prehistoire du Sud-Est Europeen*. S. 3-11.
- I. ANASTADSSIAOU, *Les Russo-Turcs a Zante en 1798*. S. 12-46.
- G. R. BARRATT, *Notice sur l'insurrection des Grecs contre l'empire Ottoman*. S. 47-115.
- J. TOURATSOGLU, *Unpublished Byzantine Hoards of Billon Trachea from Greek Macedonia and Thrace*. S. 131-166.
- CH. SYMEONIDIS, *Griechische Lehnwörter im Türkischen*. S. 167-200.
- The Biblical Archaeologist XXXVI, 4 (1973).
- Bibliotheca Orientalis XXX, 3-4 (1973).
- The British Museum Quarterly XXXVII, 3-4 (1973):
- R. D. BARNETT - J. E. CURTIS, *A review of acquisitions 1963-1970 of Western Asiatic Antiquities (2)*. S. 119-137.
- B. F. COOK, *The tympanum of the fourth-century temple of Artemis at Ephesus*. S. 137-140.
- Bulletin of the American Schools of Oriental Research 210 (1973).
- Bulletin de Correspondence Hellenique XCVII, 2 (1973):
- J. DESHAYES, *Dikili Tash*. S. 464-473.
- V. KARAGEORGHIS, *Chronique des fouilles et decouvertes archeologiques a Chypre en 1972*. S. 601-689.
- Bulletin of the School of Oriental and African Studies XXXVII, 1 (1974).
- Bulletin Scientifique VIII, 1-12 (1972); IX, 10-12 (1973).
- Bulletin de la Societe d'Histoire et d'Archeologie de Geneve XV (1972).

Byzantinische Zeitschrift LVI, 1-2 (1973); LXVII, 1 (1974):

LXVI, 1 - H. R. E. DAVIDSON, *The secret weapon of Byzantium*. S. 61-74.

LXVI, 2 - A. A. M. BRYER, *The fate of George Komnenos, ruler of Trebizond*. S. 332-350.

A. ANDREA, *Latin evidence for the accession date of John X Camaterus, Patriarch of Constantinople*. S. 354-358.

E. POPESCU, *Constantiana-un probleme de geographie historique*. S. 359-382.

LXVII, 1 - A. SIDERAS, *Aetius und Oribasius. Ihre gemeinsamen Exzerpte aus der Schrift des Rufus von Ephesos "Über die Nieren- und Blasenleiden" und ihr Abhängigkeitsverhältnis*. S. 110-130.

Byzantinoslavica XXXII, 1 (1971); XXXIII, 1-2 (1972) XXXIV, 1-2 (1973):

XXXII, 1 - A. POPPE, *La dernière expédition russe contre Constantinople*. S. 1-29.

R. GUILLAND, *Les Hippodromes de Byzance*. S. 30-34.

V. BESEVLIEV, *Les inscriptions Protobulgares et leur portee culturelle et historique*. S. 35-51.

XXXIII, 1 - A. I. ANDREA, *Pope Innocent III and the Diversion of the Fourth crusade army to Zara*. S. 6-25.

XXXIV, 2 - H. W. HAUSSIG, *Zur Lösung der Awarenfrage*. S. 173-192.

Centaurus XVII, 3 (1972); XVIII, 1 (1973):

XVIII - C. ANAGNOSTAKIS - B. R. GOLDSTEIN, *On an Error in the Babylonian Table of Pythagorean Triples*. S. 64-65.

Cultura Antiqua XXV, 10-12 (1973).

Cultura Turcica VIII-X (1971-1973):

H. İNALCIK, *The periods of development of the idea of Republic in Turkey*. S. 5-9.

M. A. KÖYMEN, *Einige Bemerkungen zur Geburt der neuen Türkei*. S. 10-14.

H. İNALCIK, *Foreign historians on Atatürk and the Atatürk Revolution*. S. 15-31.

M. Ş. ÜLKÜTAŞIR, *Wie wurde Atatürk dieser Familienname gegeben und wer hat ihn gefunden*. S. 32-38.

M. ÖNDER, *Das Atatürk-Haus in Saloniki. Kurzgefasste Geschichte des Hauses*. S. 39-44.

A. Ş. ÖZEL, *Some memories of Atatürk during the Turkish National War of Liberation*. S. 45-49.

R. R. ARAT, *Du Gazi Mustafa Kemal au Premier Ministre İsmet Paşa*. S. 50-58.

T. ÜNAL, *Die Geschichte der Kriegsschule und Mustafa Kemal*. S. 59-69.

H. D. YILDIZ, *Die geistigen und psychischen Grundlagen des Unabhängigkeitskrieges*. S. 70-85.

H. Z. KOŞAY, *Die Türkischen Museen in der republikanischen Ara*. S. 86-109.

F. ALASYA, *Die Türkische Republik und ihre Zypernpolitik*. S. 110-131.

Ş. BAŞTAV, *La Bataille rangee de Malazgirt et Romain Diogene*. S. 132-152.

A. C. EREN, *Atatürk et les problemes de l'emigration*. S. 153-156.

O. R. GÜRKKAN, *On the Turkish presence in the Americas before Columbus*. S. 157-173.

M. Ş. ÜLKÜTAŞIR, *Gartenkunts und türkische Garten bei den alten Türken*. S. 174-184.

E. ESİN, *The First International Congress of Turcology*. S. 203-207.

Current Anthropology XIV, 5 (1973); XV, 1 (1974).

Dacia XVII (1973).

Dış Politika III, 4 (1973):

M. TAMKOÇ, *Savaşçı Diplomat İsmet İnönü*. S. 11-21.

- East European Quarterly IV, 1 (1970); VII, 4 (1974) :
- IV, 1 - M. TOMKA, *Die Zigeuner in der Ungarischen Gesellschaft*. S. 2-24.
 R. D. BURNS - S. L. CHAPIN, *Near Eastern Naval Limitation Pacts, 1930-1931*. S. 72-87.
 VII, 4 - G. K. BERTSCH - K. A. FESTE, *Simulation and Teaching in East European Studies*. S. 351-378.
 E. ANDERSON, *The Role of the Baltic States Between the USSR and Western Europe*. S. 379-398.
 V. S. VARDYS, *The Baltic States in Search of their own Political Systems*. S. 399-406.
 R. TAAGEPERA, *Civic Culture and Authoritarianism in the Baltic States, 1930-1940*. S. 407-412.
- Ethnology XIII, 1 (1974).
- Etudes Balkaniques 4 (1973):
 A. S. ÜNVER, *Les epidemies de cholera dans les terres balkaniques aux XVIIIe et XIXe siecles*; S. 89-97.
- Germania LI, 2 (1973).
- Glasnik Revue XVII, 2 (1973):
 A. STOJANOVSKI, *La division administrative et territoriale de Macedoine pendant la domination turque jusqu'au XVIIe siecle*. S. 147-157.
 D. DRAGOLJVIC, *L'eglise macédoienne hérétique sur les Balkans et en Asie Mineure*. S. 159-168.
- International Journal of Middle East Studies V, 1 (1974):
 E. C. CLARK, *The Ottoman Industrial Revolution*. S. 65-76.
 M. T. OZELLI, *The Evolution of the Formal Educational System and its Relation to Economic Growth Policies in the First Turkish Republic*. S. 77-92.
- Islam and the Modern Age V, 1 (1974).
- Israel Exploration Journal XXII, 3 (1973):
 R. HESTRIN - E. STERN, *Two 'Assyrian' bowls from Israel*. S. 152-155.
- Jahrbücher für Geschichte Osteuropas XXI, 3 (1973):
 H. GÖCKENJAN, *Forschungsberichte zur Geschichte der Türkvölker im Mittelalter. I. Die Vardarioten*. S. 423-441.
- Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien L (1972-1973):
 W. ALZINGER, *Von der Archaik zur Klassik. Zur Entwicklung des ionischen Kapitells in Kleinasien während des fünften Jahrhunderts v.Chr.* S. 169-211.
 E. FOSSEL, *Zum Kult der Artemis von Ephesos*. S. 243-251.
 V. MITSOPOULOU - LEON, *Ein Grabfund des vierten vorchristlichen Jahrhunderts aus Ephesos*. S. 252-265.
- Janus 1 (1896) - 58 (1971).
- Journal of the American Oriental Society XCIII, 1 (1973):
 E. F. CAMPBELL, *William F. Albright, 1891-1971*. S. 1-2.
 D. PINGREE, *The Greek Influence on Early Islamic Mathematical Astronomy*. S. 32-43.
- Journal of Cuneiform Studies XXV, 3 (1973).
- Journal of the Economic and Social History of the Orient XVI, 2-3 (1973); XVII, 1 (1973):
 XVI, 2-3 - G. H. A. JUYNBOLL, *The qurrā' in early Islamic history*. S. 113-129.

- A. L. AL-SAYYID MARSOT, *The political and economic functions of the 'ulama' in the 18th century*. S. 130-154.
- I. BELDICEANU - STEINHERR, *Un transfuge qaramanide aupres de la Porte Ottomane*. S. 155-167.
- R. C. JENNINGS, *Loans and credit in early 17th century Ottoman judicial records-The Sharia court of Anatolian Kayseri*. S. 168-216.
- J. SHINDER, *Career line formation in the Ottoman bureaucracy, 1648-1750*. S. 217-237.
- Journal of Near Eastern Studies XXXII, 4 (1973); XXIII, 1 (1974):
- XXXII, 4 (1973) - M. VAN LOON, *The Excavations at Korucutepe, Turkey 1968-1970: Architectur and General Finds*. S. 357-323.
- C. M. BIER, *The Excavations at Korucutepe, Turkey 1968-1970: The Fortification Wall*. S. 424-433.
- M. KELLY - BUCELLATI, *The Excavations at Korucutepe, Turkey 1968-1970: Statistical Description of Significant Groups of Pottery*. S. 434-438.
- R. W. BRANT, *The Excavations at Korucutepe, Turkey, 1968-1970: The Chalcolithic Pottery*. S. 439-444.
- R. GHIRSHMAN, *A propos du tresor de Z'iwiyé*. S. 448-452.
- H. TAWIL, *The End of the Hadad Inscription in the Light of Akkadian*. S. 477-482.
- XXXIII, 1 (1974) - M. KELLY - BUCELLATI, *The Excavations at Korucutepe, Turkey 1968-1970*. S. 44-54.
- E. E. GRIFFIN, *The Excavations at Korucutepe, Turkey 1968-1970*. S. 55-95.
- Ö. BAKIRER, *The Excavations at Korucutepe, Turkey 1968-1970*. S. 96-108.
- J. BOESSNECK - A. VON DEN DRISCH, *The Excavations at Korucutepe Turkey 1968-1970*. S. 109-112.
- W. VAN ZEIST - J. A. H. HEERES, *The Excavations at Korucutepe Turkey, 1968-1970*. S. 113-115.
- Journal of the Royal Asiatic Society 2 (1973):
- FREEMAN - GRENVILLE, *A Preliminary Handlist of the Arabic Inscriptions of the Eastern African Coast*. S. 98-122.
- Journal of the Warburg and Courtauld Institutes XXXVI (1973).
- Kirche im Osten 16 (1973):
- R. STUPPERICH, *Athenagoras, Ökumenischer Patriarch von Konstantinopel. Ein Nachruf*. S. 11-19.
- B. SPULER, *Die morgenländischen Kirche seit 1965*. S. 158-174.
- Kirjath Sepher XLVIII, 4 (1973).
- Levelteri Közlemenyek 1 (1972).
- Madriider Mitteilungen XIV (1973).
- Mémoires et Documents XLVI (1973).
- The Metropolitan Museum of Art Annual Report 1972-73.
- The Middle East Journal XXVIII, 1 (1974):
- R. G. HOVANNISIAN, *The Ebb and Flow of the Armenian Minority in the Arab Middle East*. S. 19-32.
- Mülkiyeliler Birliği Dergisi 32 (1972):
- M. Ş. ÜLKÜTAŞIR, *Harf Devrimi ve Türk Dil Kurumunun Kuruluşu*. S. 109-112.
- M. AYKUT, *50. yilda Türk Sanatı*. S. 113-122.

National Geographic CXLV, 3-4 (1974).

Opuscula Romana VIII-IX (1973-1974).

Orientalia XLII, 4 (1973):

J. F. AUBERT, *Sculptures inédites de la période amarnienne*. S. 479-488.

B. KIENAST, *Der Weg zur Einheit Babyloniens unter staatsrechtlichen Aspekten*. S. 489-501.

R. KÖBERT, *Zur Ansicht des frühen Islam über das Mönchtum (rahbāniya)*. S. 520-524.

Orientalistische Literaturzeitung LXVIII, 11-12 (1973).

Oriente Moderno LIII, 9 (1973).

Österreichische Zeitschrift für Volkskunde LXXVII, 1 (1974).

Prähistorische Zeitschrift LVIII, 1 (1973):

Report of the Department of Antiquities Cyprus (1973).

S. N. PRICE - D. CHRISTOU, *Excavations at Khirokitia, 1972*. S. 1-33.

T. WATKINS, *Some problems of the Neolithic and Chalcolithic period in Cyprus*. S. 34-61.

E. HERSCHER, *Red-and Black polished ware from the western Karpas*. S. 62-71.

V. KARAGEORGHIS, *A late cypriote Hoard of Bronzes from Sinda*. S. 72-82.

C. MAVRIYANAKI, *Vasi inconsueti del Tardo Minoico da rethymno e rapporti con la ceramica Ciprota*. S. 83-90.

H. CATLING, *An Aegean sword fragment of the twelfth century B.C. found in Cyprus*. S. 103-106.

H. CATLING, *Observations on the Archaeological survey in the Area of Phlamoudhi, Cyprus*. S. 107-115.

V. KARAGEORGHIS, *A Cypro-Geometric III chariot crater*. S. 167-178.

H. CATLING, *A pendent semicircle skyphos from Cyprus and a Cypriot imitation*. S. 179-185.

F. G. MAIER, *Excavations at Kouklia (Palaepaphos). Sixth preliminary report: Seasons 1971-1972*. S. 186-201.

W. A. DASZEWSKI, *A legionary Gem from nea Paphos*. S. 202-211.

Revue de Assyriologie LXVII, 2 (1973):

FL. MALBRAN, *Deux tablettes inédites de Drehem*. S. 97-100.

B. ALSTER, *An aspect of "Enmerkar and the Lord Aratta"*. S. 101-110.

J. J. FINKELSTEIN, *The name of Hammurabi's sixth year*. S. 111-118.

E. LAROCHE, *Etudes Hourrites*. S. 119-130.

D. ARNAUD, *Un document juridique concernant les oblat*s. S. 147-156.

B. W. W. DOMBROSKI, *The original of British Museum tablets 90, 984, 90, 979 and 92, 985 and the oldest part of the main inscriptions of Ashurnasirpal II*. S. 131-145.

P. AMIET - M. LAMBERT, *Objects inscrits de la Collection Foroughi*. S. 157-162.

W. FARBER - K. KESSLER, *Eine Inschrift Sargons II. aus Til Barsib*. S. 163-164.

M. HELTZER, *A heavy Canaanite (?) scolding in an Akkadian Text from Ugarit*. S. 164-165.

Revue des Etudes Armeniennes VIII (1971):

M. THIERRY, *A propos de quelques monuments chrétiens du vilayet de Kars (Turquie)*. S. 189-214.

M. KIEL, *Armenian and Ottoman influences on a group of village churches in North-Eastern Macedonia*. S. 267-282.

- T. A. IZMAILOVA, *Le manuscrit enlumine d'Ani de 1298*. S. 289-310.
- H. M. BARTIKIAN, *La conquete de l'Armenie par l'Empire byzantin*. S. 327-340.
- Revue des Etudes Byzantines 31 (1973).
- Revue des Etudes Sud-Est Europeennes X, 1 (1972); XII, 1 (1974):
- X, 1 - I. MATEI, *Quelques problemes concernant le regime de la domination ottomane dans les pays roumains (concernant particulierement la Valachie)*. S. 65-82.
- XII, 1 - M. BERZA, *L'Aiesee et la collaboration scientifique internationale dans l'etude du Sud-Est europeen*. S. 5-16.
- Revue Historique 501-504 (1972); 507-508 (1973):
- 508 - YACONO, *L'histoire moderne et contemporaine du Maghreb dans les archives arabes et Turques*. S. 403-416.
- Revue Roumaine d'Etudes Internationales VII, 1 (1973).
- Ruperto Carola 52 (1973).
- Saeculum XXIV, 3 (1973).
- Sanat Dünyamız I, 1 (1974):
- S. H. ELDEM, *Boğaziçi Yalıları*. S. 3-11.
- F. ALTAY, *Türk Kumaşları*. S. 12-19.
- S. EYİCE, *Türk Kapılarının Madeni Süsleri*. S. 20-29.
- Sanat Tarihi Yıllığı V (1972-1973):
- O. ASLANAPA, *Kazısı tamamlandıktan sonra Van Ulu Camii*. S. 1-26.
- S. EYİCE, *Tuzla'nın Değirmenaltı Mevkiinde Bir Bizans Kalıntısı*. S. 27-78.
- A. ALTUN, *Harput Ulu Caminin Durumu*. S. 79-94.
- Z. N. ERBAHAR, *Kuleli ocağı (Kulebahçe) Mescidi'nin ilgi çekici örtüsü*. S. 95-100.
- G. GÜREŞSEVER, *Haseki Darüşşifası*. S. 101-118.
- M. SÖZEN, *Çemişgezek'in Ulukale Köyündeki Mimari eserler*. S. 119-140.
- A. BİLGE, *Mimar Sinan Hakkında Araştırmalar II*. S. 141-174.
- Y. DEMİRİZ, *Mimari Süslemede renk unsuru olarak kullanılan Keramik Çanaklar*. S. 175-208.
- O. TUŇÇER, *Diyarbakır, Mardin ve dolaylarında bazı Hıristiyan Dini yapılarında Türk-İslam mimari unsurları*. S. 209-240.
- N. SİNEMOĞLU, *Kanuni Çağı duvar çinilerinin kompozisyon düzeni açısından üslup tahlili*. S. 241-260.
- Y. ÖNGE, *İstanbul'un eski kuyu bilezikleri hakkında*. S. 261-280.
- M. KEŞOĞLU, *İzmit Müzesinde Bazı Bizans Bağlıkları*. S. 281-290.
- Ş. YETKİN, *Yeni Bulunan Hayvan Figürlü Hahların Türk Halı Sanatındaki Yeri*. S. 291-308.
- E. ESİN, *"Türk ul-Acem"lerin eseri Samarrada Causak ul-Hakâni'nin Duvar resimleri*. S. 309-358.
- N. ATASOY, *III. Murat Şehinşahnamesi Sünnet Düğünü Bölümü ve Philadelphia Free Library'deki iki minyatürlü sayfa*. S. 359-388.
- Z. AKALAY, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine 753 nolu Nizami Hamsesi'nin Minyatürleri*. S. 389-410.
- F. ÇAĞMAN, *Şahname-i Selim Han ve Minyatürleri*. S. 411-442.
- G. RENDA, *Topkapı Sarayı Müzesindeki H. 1321 nolu Silsilenamenin Minyatürleri*. S. 443-496.

- G. İNAL, *Şah İsmail Devrinden Bir Şahname ve Sonraki etkileri*. S. 497-546.
 Ö. SÜSLÜ, *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Müzesindeki 16 ncı yüzyıla ait Osmanlı Minyatürlerindeki Kumaş Desenleri üzerine bir deneme*. S. 547-578.
 A. ALPARSLAN, *Bazı Farsça Kaynaklarda Hattatlıkla Alâkalı Bilgiler I*. S. 579-586.
 M. ALPAY, *Türkçe Basma Kitapların Beşik (İnkunabel) Devri*. S. 587-600.

Soviet Studies in History XII, 3 (1973):

- A. P. NOVOSEL'TSEV, *On the Historical Evaluation of Tamerlane. (Voprosy istorii, 1973, No. 2)* S. 3-36.

Speculum XLIX, 1 (1974).

Studia Albanica X, 1 (1973).

Studia Islamica XXXVIII (1973).

- D. AYALON, *The Great Yasa of Chingiz Khan A reexamination*. S. 107-142.

Studii Şi Cercetari de Istorie Veche XXIV, 1-2 (1973).

Syria L (1973):

- M. BIROT, *Nouvelles decouvertes epigraphiques au Palais de Mari*. S. 1-12.
 O. PELON-E. J. LAGARCE, *La XXIIIe campagne de fouilles a Enkomi-Alasia (Chypre)*. S. 101-114.

Szazadok CVII, 1 (1973).

Tarih Dergisi XXII, 27 (1973):

- Y. HALAÇOĞLU, *Fırka-i İslahiye ve yapmış olduğu iskân*. S. 1-20.
 B. KÜTÜKOĞLU, *"Tarih-i Gilmâni"nin ilk redaksiyonuna dair*. S. 21-40.
 O. PINTO, *Feth b. Hâkân*. S. 41-58.
 H. D. ANDREASYAN, *Eramya Çelebi'nin yangınlar Tarihi*. S. 59-84.
 M. M. AKTEPE, *İzmir'in Hisar veya Yakub-Bey Câmî'i*. S. 85-98.
 F. Ç. DERİN, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına dair bir tarihçe*. S. 99-110.
 İ. EREN, *Balkan Savaşlarına âit Türkçe eserler üzerinde bibliyografya denemesi*. S. 111-122.
 İ. ARTUK, *Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa*. S. 123-132.
 S. EYİCE, *İstanbul'un ortadan kalkan bazı tarihi eserleri*. S. 133-178.
 W. BARTHOLD, *Herat ve Herirûd Boyu*. S. 179-192.

Tohogaku 46 (1973).

Történelmi Szemle XV, 1-2 (1972).

Türk Arkeoloji Dergisi XX, 2 (1973):

- U. B. ALKIM, *Tilmen Höyük ve Samsun Bölgesi çalışmaları (1971)*. S. 5-16.
 R. DUYURAN, *Akhisar Tepe mezarlığında yapılan Arkeolojik Araştırmalar*. S. 17-27.
 A. ERZEN, *1971 yılı Enez (Ainos) Araştırmaları*. S. 29-37.
 U. ESİN, *İstanbul Üniversitesi prehistorya kürsüsü Tepecik Kazıları (Elazığ)*. S. 39-62.
 U. ESİN - G. ARSEBÜK, *Tülin Tepe Kazısı, 1971*. S. 63-78.
 M. KURUM, *Cüçük Definesinin Solidusları*. S. 79-90.
 D. LEVI, *La Campagne de Foilles 1971 a Iasos*. S. 91-95.
 I. C. LOVE, *Excavations at Knidos, 1971*. S. 97-142.
 A. M. MANSEL, *1971 Perge Kazıları*. S. 143-153.
 M. J. MELLINK, *Karataş-Semayük and Elmalı, 1971*. S. 155-166.
 O. PELON, *Fouilles de l'Institut Français d'Archeologie d'Istanbul Campagne 1971*. S. 167-170.

Türk Dili XXIX, 269-273 (1974):

269 - Ö. A. AKSOY, *Cumhuriyet Çağı Türkçesi II*. S. 382-390.

272 - M. GÖKBERK, *Tarihsel Arka Planı Bakımından Cumhuriyet döneminde Bilim Dili*. S. 609-615.

273 - B. TUNCEL, *Tevfik Fikret ve Galatasaray*. S. 692-700.

C. O. TÜTENGİL, *Doğum ve Ölüm dönemeçlerinde Ziya Gökalp*. S. 718-720.

Türk Etnoğrafya Dergisi XIV (1974):

M. ÖNDER, *Mevlana Müzesinde Bulunan Mevlana'nın elbiseleri üzerinde bir araştırma*. S. 5-14.

İ. ÜNAL, *Antalya Bölgesindeki Çinili Eserler*. S. 15-55.

S. AKKOÇ, *Nizami Aruzi ve Çahar Makale*. S. 57-76.

H. TUNCAY, *Topkapı Sarayı Müzesi Kalemtraşları*. S. 77-95.

Ü. ALTINDAĞ, *Has Oda Teşkilatı*. S. 97-113.

C. KERAMETLİ, *Türk ve İslam Eserleri Müzesindeki Erken İslam devri maden işçiliği*. S. 115-125.

N. KÖYLÜOĞLU, *Edirne Müzesindeki hayvan motifli işlemleri*. S. 127-139.

Türk Kültürü 133-135 (1974):

133 - *Atatürk Sayısı*.

135 - T. ÜNAL, *Eski Türklerde Şehir ve Şehircilik*. S. 171-178.

S. SAKAOĞLU, *Tanınmayan bir Milliyetçi halk şairi Halil Karabulut*. S. 183-191.

S. ÖNAL, *Büyük Halk adamı, yurtsever, sessiz kahraman Şenkayalı Hüseyin Köycü*. S. 192-194.

N. ESİN, *Tarihi bir Türk Şehri: Kerkük*. S. 195-199.

İ. YARKIN, *Türkistan'da Kazak Türklerinde uyanış ve ilk fikir adamları*. S. 200-203.

134 - E. ESİN, *Daimi milletler arası Altaistler Konferansı*. S. 83-101.

Birinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi. S. 102-105.

A. İNAN, *Atatürk Çağından hatıralar*. S. 106-108.

S. ÜNVER, *Osmanlı imparatorluğu Kütüphaneleri hakkında eski bir rapordan Rumeli Kitaplıkları*. S. 109-114.

M. H. ŞAKIROĞLU, *Fuat Köprülü'nün bilinmeyen bir beyanatı dolayısı ile bibliyografyasına bir ek*. S. 112-120.

T. ÜNAL, *Eski Türklerde Tarım*. S. 121-126.

135 - M. CUMBUR, *Türklerde Yazı Sanatı*. S. 155-160.

M. Ş. ÜLKÜTAŞIR, *Türklerde Kitap, kütüphane ve sahaflık üzerine küçük bir araştırma*. S. 161-167.

Türk Kültürü Araştırmaları VII-X (1970-1973).

Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni XXI, 4 (1972):

İ. BİNARK, *Zengin Şark Yazma Koleksiyonlarına Sahip Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi*. S. 266-272.

Türkiye Bibliyografyası 1-2 (1973).

Türkiye Makaleler Bibliyografyası 2 (1973).

Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni XXX, 318 (1973):

D. KUBAN, *Edirne (Eski ve Yeni)*. S. 2-7.

Y. ÖZTUNA, *Edirne'de Bayezit Külliyesi*. S. 8-9.

K. Ö. ÇAĞLAR, *Trakyanın Şifa Kaplıcaları*. S. 10-.

- Ş. AKSOY, *Lüleburgaz*. S. 11-13.
 E. YÜCEL, *Ponts de l'ère Turc en Thrace*. S. 21-26.
 V. DOMBAZ, *Notre Ville frontalière Edirne*. S. 27-39.
A long wall in Thrace called "The city walls of Anastasius". S. 26-31.
 B. YALMAN, *A short history of Edirne*. S. 32-35.
 K. KIENNITZ, *Das Sultansreich von Edirne*. S. 36-39.
 Wiadomości Archeologiczne XXXVII, 4 (1972); XXXVIII, 1 (1973).
 The Yale Review LXIII, 2-3 (1973-1974).
 Zeitschrift für Balkanologie IX, 1-2 (1973):
 C. BARBULESCU, *Motifs concordants dans les narrations populaires des de la Peninsule Balkanique*. S. 5-10.
 M. MOLLOVA, *Quelques lexemes turks septentrionaux en ġ-ġ-j... dans les langues slaves meridionales* S. 89-127.
 M. MOLLOVA, *Etude phonetique sur les mots transcrits dans le "Dictionnaire Turc-Français" de Samy-Bey*. S. 128-173.
 H. W. SCHALLER, *Die türkischen Lehnwörter in der bulgarischen Sprache*. S. 174-186.
 Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft CXXIV, 1 (1974):
 J. BURI - GÜTERMANN, *Ein Türke in Italien. Aus einer unbekanntten Handschrift der National-Bibliothek Wien*. S. 59-72.
 Zeitschrift für Geschichtswissenschaft XXII, 1-2 (1974).
 Zeitschrift für Kulturaustausch XXIV, 1 (1974).
 Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kulturgeschichte XXX, 3-4 (1973);
 XXXI, 1 (1974).
 Zentralblatt der Bulgarischen Wissenschaftlichen Literatur 1-2 (1972).

Propriétaire : LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Directeur responsable : ULUĞ İĞDEMİR

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Etudes :	Page
BİLGİ, ÖNDER: Figures humaines trouvées aux Fouilles de Kültepe (en turc, 16 fig.)	201
——— : Traduction en anglais de l'article ci-dessus mentionné	209
AKOK, MAHMUT: Trouvailles architecturales faites aux fouilles de Alaeddin Tepe (Konya) exécutées au nom de la Société Turque d'Histoire (37 fig et plans, en turc)	217
HAFIZ, NİMETULLAH: Inscriptions en turc, dernièrement découvertes à Prizren (en turc, 6 fig.)	225
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İSMAİL HAKKI: Le Sultan Selim III et Koca Yusuf Paşa (en turc, 4 photocopies)	233
SONYEL, DR. SALÂHİ R.: Vahidettin, dernier sultan ottoman, et les Anglais (4 photocopies, en turc)	257
KURAT, DOÇ. DR. YULUĞ TEKİN: La Politique Etrangère des cinquante Ans de la République - 1923 - 1973 (en turc)	265
Nécrologie :	
AKURGAL, ORD. PROF. DR. EKREM: Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel	309
İĞDEMİR, ULUĞ: In Memoriam Mansel (3 fig)	313
TANER, HALDUN: La Mort d'un Maître	315
DARGA, MUHİBBE: Le grand savant que nous venons de perdre	319
ALKIM, O. BAHADIR: Les Publications de l'Ord. Prof. Arif Müfid Mansel ..	323
Bibliographie :	
BALCIOĞLU, BURHAN: Harry A. Hoffner. <i>Alimenta Hethaeorum, Food Production in Hittite Asia Minor</i>	339
FAYDA, DR. MUSTAFA: Mehmed Fuat Köprülü, <i>Kıyâmu'd-Devleti'l Osmaniyye</i> ..	347
ŞAKIROĞLU, MAHMUT H.: Hasan-Âli Yücel: <i>Kültür üzerine Düşünceler</i>	351
Livres et Périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire durant le 1 ^{er} semestre de 1974	357
Sur la couverture : Vase en terre cuite du XVIII ^e siècle av. J. Chr., découvert à la couche IB de Kültepe.	

BELLETEN

PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XXXIX

No : 154

Avril 1975

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 7 5